بەرەنگاریی ناتوندوتیژانە

چەند توێژینەوەیەك لەبارەی خەباتكردن بە ئامرازەكانی ناتوندوتیژی

جین شارپ
لە عەرەبییەوە: عومەر عەلی غەفوور

*** له دیکتاتۆریەتەوە بۆ دیموکراسی**

چوارچێوەیەکی وێنایی بۆ رزگاربوون

*** جێگرەوە راستەقینەکان**

*** رۆڵی هێز لە تێکۆشانی ناتوندوتیژدا**

*** راپەڕین و خەبات بەبێ توندوتیژی**

*** تێکۆشانی ناتوندوتیژی**

ئامرازێکی کاریگەر بۆ کاری سیاسی

دانەر كێیە؟

دکتۆر جین شارپ وەك توێژەرێکی گەورە لە دامەزراوەی ئەلبێرت ئەنیشتاین لە بۆستن لە ویلایەتی ماساچوستسی ئەمەریکا کار دەکا. بڕوانامەی بەکالۆریۆس و ماستەری لە زانکۆی ئۆهایۆ و دکتۆرای لە تیۆری سیاسی لە زانکۆی ئۆکسفۆرد بەدەست هێناوە. پلەی دکتۆرای فەخری لە یاسا لە کۆلێجی مانهاتن و پلەی دکتۆرای فەخری لە خزمەتکردنی مرۆڤایەتی لە کۆلێجی ریفەر بەدەست هێناوە.

دکتۆر جین شارپ بەپرۆفیسۆری خانەنشین دادەنرێ لە زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی ماساچوستس لە بۆستن و بۆ ماوەی نێزیکەی سی ساڵ کورسیی توێژەری لە سەنتەری کاروباری نێودەوڵەتی لە زانکۆی هارفارد گرتووە، ئەمانەی خوارەوە هەندێ لە کتێبەکانی دانەرن بە زمانی ئینگلیزی:

1- The politics of Nonviolent Action. (1973).
2- Gandhi as a Political Strategist. (1970)
3- Social Power and Political Freedom. (1980)
4- making Europe Unconquerable. (1985)
5- Civilian-based Defense: A Post-Military Weapons System. (1990)
6- Twentieth Century: Waging Nonviolent Struggle Practice and Twenty-first Century Potential.(2005)

کتێبەکانی دکتۆر شارپ بۆ زیاتر لە سی زمان وەرگێڕدراون.

ناوەرۆك

توێژینەوەی یەکەم: لە دیکتاتۆریەتەوە بۆ دیموکراسیەت

چوارچێوەی وێنایەك بۆ ئازادبوون....

توێژینەوەی دووەم: جێگرەوە راستەقینەکان...

توێژینەوەی سێیەم: رۆڵی هێز لە خەباتی ناتوندوتیژدا...

توێژینەوەی چوارەم: راپەڕین و خەبات بەبێ توندوتیژی...

توێژینەوەی پێنجەم: خەباتی ناتوندوتیژی

ئامرازێکی کاریگەر بۆ کاری سیاسی (دیمانەیەك لەگەڵ جین چارپ)...

له دیکتاتۆریەتەوە بۆ دیموکراسیەت

چوارچێوەی وێنایەك بۆ ئازادبوون

ناوەرۆکی توێژینەوەی یەکەم

پێشەکی

بەرەنگاریکردنی دیکتاتۆریەت بە شێوازێکی واقیعی

-کێشەیەکی سەرەمڕ

- ئازادی لەڕێی توندوتیژیەوە
- کودەتاکان، هەڵبژاردنەکان، فریادڕەسانی بیانی
- رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ راستییە تاڵەکە

* مەترسیەکانی دانوستاندن

- باشی و دیاریکەرەکانی دانوستاندن
- خۆبەدەستەوادنی دانوستانکار
- هێز و دادپەروەری لە دانوستاندنەکاندا
- سیستمی دیکتاتۆری "پەسەند"
- چ جۆرە ئاشتیەك؟
- هۆیەك بۆ ئومێدەواری

* دەسەڵات لە کوێوە دێ؟

- ئەفسانەی "گەورەی مەیموونەکان"
- سەرچاوە پێویستەکانی دەسەڵاتی سیاسی
- ناوەندەکانی هێزی دیموکراسی

* دیکتاتۆریەتەکان خاڵی لاوازیان هەیە

- دیاریکردنی خاڵی کوشندە (پاژنەی ئەخیل)
- خاڵی لاوازی رێژیمە دیکتاتۆرەکان
- هێرشکردنە سەر خاڵی لاوازی رێژیمە دیکتاتۆرەکان

* دەسەڵاتداریکردن

- کارەکانی خەباتی ناتوندوتیژ
- چەك و دیسپلینی خەباتی ناتوندوتیژ
- ئاشکرابوون، نهێنیبوون و پێوەرەیلی باڵا
- گۆڕانی پارسەنگی هێز
- چوار میکانیزم بۆ گۆڕانکاری
- بەدیموکراسیکردنی کاریگەرییەکانی گژبەریی سیاسی
- ئاڵۆزییەکانی خەباتی ناتوندوتیژ

* ئاتاج بە پلاندانانی ستراتیجی

- پلاندانانی واقیعی
- کۆسپەکانی بەردەم پلاندانان

- چوار زاراوەی گرینگ بۆ پلاندانی ستراتیجی

*** ستراتیجیەتی پلاندانان**

- هەڵبژاردنی شێواز
- پلاندان لەپێناو دیموکراسی
- یارمەتیی دەرەکی
- دانانی ستراتیجێکی سەرەکی
- نەخشەکێشانی ستراتیجەیلی هەڵمەتەکە
- بڵاوکردنەوەی بیرۆکەی هاوکارینەکردن
- سەرکوتکردن و ڕێگەکانی بەرەنگاریکردنی
- پابەندبوون بە پلانە ستراتیجیەکەوە

*** گژبەریکردنی سیاسی**

- بەرگرییەکی هەڵبژێردراو
- گژبەرییەکی ڕەمزی
- بڵاوکردنەوەی بەرپرسیارێتی
- سێرەگرتن لە هێزی دیکتاتۆر
- بادانەوەکان لە ستراتیجدا

*** لەبەریەك هەڵتەکاندنی ڕێژیمی دیکتاتۆر**

- هەڵایسانی ئازادی
- لەبەریەك هەڵتەکاندنی ڕێژیمی دیکتاتۆر
- چارەسەرکردنی سەرکەوتن بەشێوەیەکی بەرپرسانە

⋆ بنچینەکانی جێگیریی دیموکراسیەت

- قەدەغەکردنی سەرهەڵدانی دیکتاتۆریەتێکی نوێ
- قەدەغەکردنی کودەتا
- نووسینی دەستوور
- سیاسەتێکی بەرگریی دیموکراسیانە
- بەرپرسیارێتییەکی شایستە

پاشکۆ: شێوازەکانی کارکردنی ناتوندوتیژ

پێشەکی

گەلان چۆن دەتوانن رێگە لە رژێمەیلی دیکتاتۆر بگرن و لەناویان ببەن؟ بۆ چەندان ساڵ ئەم کێشەیە یەکێك بووە لەو بابەتە سەرەکییانەی جێی بایەخم بووە، ئەو بایەخپێدانەیش لەو باوەڕەمەوە سەرچاوەی گرتووە کە نابێ مرۆڤایەتی لەلایەن ئەو رژێمانەوە ملکەچ و سەرکوت بکرێ. خوێندنەوەکانیشم لەبارەی گرینگیی ئازادیی مرۆڤ و سروشتی رژێمە دیکتاتۆرەکان (بەتایبەت خوێندنەوەکانم بۆ ئەرستۆ و ئەو شیکردنەوانەی لەبارەی سیستمی زۆرداری نووسینم) هەروەها مێژووی رژێمە دیکتاتۆرەکان (بەتایبەت رژێمی حوکمی نازی و حوکمی ستالین) ئەو باوەڕەمیان بەهێزتر کرد.

لە چەند ساڵی رابردوودا خەڵکانێکم ناسی کە لەژێر حوکمڕانیی نازیدا نالاندبوویان، تەنانەت هەندێکیان لە سەربازگەکانی گرتنی نازی قوتاریان بووبوو. بۆ نموونە لە نەرویج چەند کەسێکم بینی بەرەنگاریی حوکمی فاشییان کردبوو و لە دەستی قوتار بووبوون، بەڵام هەواڵی کەسانێکیان بیستبوو کە بەخت یاوەریان نەبوو رزگاریان ببێ و لەکاتی بەرەنگاریکردنی فاشیزمدا سەریان تێدا چوو. هەروەها قسەم لەگەڵ هەندێ جولەکە کردووە کاتی خۆی لە کوورەکانی نازیزم رزگاریان بووبوو، لەگەڵ کەسانێکیش کە بۆ ئەوە یارمەتییان دابوون.

زانیاریم لەبارەی ئەو تۆقاندنەی رژێمە کۆمیۆنیستەکان لە چەندان وڵات پێڕەوییان کردبوو زیاتر لە کتێبەوە بوو تا لە پێوەندییە کەسیەکان، ئەو رەفتارانە شوێنەوارێکی قووڵیان لە ناخمدا بەجێ هێشت، چونکە ئەو رژێمانە بەناوی ئازادکردنی خەڵك لە چەوساندنەوە و قۆستنەوە خۆیانیان سەپاندووە.

رووی راستیی رژێمە دیکتاتۆرەکان زیاتر دەرکەوت، ئەویش لەرێی سەردانی کەسانێك لەم چەند دەیەی کۆتایی لەو وڵاتانەی رژێمە دیکتاتۆرەکان حوکمڕانییان دەکرد، وەك پەنەما و پۆڵەندا و چیلی و تیبت و بۆرما. هەروەها کەسانێك کە دژ بە دەستدرێژیی چینی لە تیبت جەنگابوون، ئەو رووسیانەی توانییان شکستیان بە کودەتا توندڕەوانەکەی ئابی ١٩٩١ بێنن، هەروەها ئەو تایلەندییانەی بە خەباتی ناتوندوتیژ رێگەیان لە گەڕانەوە بۆ حوکمی سەربازی گرت. ئەم راستییانە جێکەوتێکی ناخۆشیان لە دەروونمدا لەبارەی سروشتی فێڵبازانەی ئەو رژێمە دیکتاتۆرانە بەجێ هێشت.

سەردانی هەندێ شوێن کە هێشتا مەترسیی گەورەیان تێدا مابوو، هەستکردن بە دڵتەنگی و تووڕەیی لە رەفتارە دڕندانەکان و هەستکردن بە سەنگینیی قارەمانیی پیاوان و ئافرەتانیان لە ناخمدا زیاتر کرد. بەڵام ئازایەتیی دژبەریکردن (التحدی) لەلایەن کەسەکانەوە بەردەوام بوو. ئەو شوێنانەیش بریتی بوون لە وڵاتانی وەك پەنەما و نایجیریا و شاری فیلینیس لە لیتوانیا کە بەدەست سەرکوتکردنی بەردەوامیی سۆڤیاتەوە دەیناڵاند، هەروەها گۆڕەپانی تیانیمین لە پەکین لەکاتی خۆپیشاندانەکانی ئاهەنگ گێڕان بۆ ئازادی، کە یەکەمین سەرباز هەڵگرە زرێپۆشەکان لەو شەوە چارەنووسسازەدا هاتنە ژوورەوە، هەروەها سەرکردایەتیی ئۆپۆزسیۆنی دیموکراسی لە دارستانەکانی مانربلو لە بۆرمای ئازاد.

هەندێ جار سەردانی ئەو شوێنانەم کردووە کە کەوتوون، وەك تاوەری تەلەڤزیۆن و گۆڕستانی یلنیس لە لیتوانیا و باخچەی گشتی لە ریگا (لە لاتڤیا) کە تێیدا بەمەبەستی کوشتنیان دەسڕێژی تەقە لە خەڵك کرا، سەنتەری فەراری لە باکوری ئیتاڵیا کە فاشیەکان بەرگریکارەکانیان تێدا کوشت، گۆڕستانە سادەکەی

مانربلوی پڕ لە تەرمی ئەو پیاوانەی کە لە بەهاری تەمەنیاندا کوژران. ڕاستییە تاڵەکە ئەوەیە سەرهەڵدانی ڕژێمە دیکتاتۆرەکان جگە لە مەرگ و وێرانە هیچی لێناکەوێتەوە.

لێرەوە و لە ڕوانگەی خەم و شارەزاییەکانمەوە، ئومێدێکی قووڵم لا دروست بوو کە ڕێگەیەك هەیە بۆ بەرگرتن لە ستەم و ڕێگەیەکیش هەیە بۆ خەباتێکی سەرکەوتوو دژ بە ڕژێمە دیکتاتۆرەکان بەبێ پەنابردن بۆ سەربڕینی دووسەرە، هەروەها دەتوانرێ ڕژێمە دیکتاتۆرەکان لەناو ببرێن و ڕێگەش لە سەرلەنوێ دروستبوونەوەی دیکتاتۆریی نوێ بگیرێ.

ساڵانێکە هەوڵم داوە بەقووڵی و بە وریاییەوە بیر لە بەسوودترین ڕێگە بکەمەوە بۆ لەبەریەك هەڵوەشاندنی ڕژێمە دیکتاتۆرەکان بە کەمترین زیانی گیانی و کوێرەوەری. هەر بۆیە چەند توێژینەوەکم لەبارەی ڕژێمە دیکتاتۆریەکان و بزووتنەوەکانی بەرگری و شۆڕشەکان و هزری سیاسی و سیستمەکانی حوکمڕانی کرد، بەتایبەت خەباتی ناتوندوتیژانەی واقیعی.

ئەم بابەتە بەرهەمی ئەو توێژینەوانەیە، ئەگەرچی دەزانم هێشتا دوورە لەوەی تێر و تەواو بێ، بەڵام دەکرێ هەندێ ڕێنوێنی پێشکێش بکا، بۆ یارمەتیدان لە بیرکردنەوە و پلاندانان بۆ بەرهەمهێنانی کۆمەڵە بزووتنەوەیەکی ڕزگاریخوازیی بەهێزتر و کاریگەرتر لەوەی ئێستە هەیە.

ئەو کتێبە لەسەر کێشە گشتیەکە دەوەستێ، ئەویش چۆنیەتیی لەناوبردنی ڕژێمە دیکتاتۆرەکە و بەرگرتنە لە دروستبوونی ڕژێمێکی دیکتاتۆریی نوێ. ئەمەیش هەم لە ڕوانگەی پێویستی و هەم لە ڕوانگەی بژارەیەکی بەئەنقەستەوە. توانای ئەوەم نییە شیکردنەوەی ورد یان ڕەچەتەیەك بۆ وڵاتێکی دیاریکراو دەربکەم، بەڵام ئومێدەوارم ئەم شیکردنەوە گشتییە کەڵکی بۆ ئەو گەلانە هەبێ کە لەگەڵ حوکمڕانیەکی دیکتاتۆریی ڕاستەقینەدا دەستەویەخەن، کە ناخۆشبەختانە زۆرن. پێویستە ئەو گەلانە ڕادەی گونجانی ئەم شیکردنەوەیە و ڕاسپاردە سەرەکیەکانی بۆ دۆخی ئەو وڵاتانە و خەباتیان لەپێناو ڕزگاربوون، تاقی بکەنەوە.

دەمەوێ سوپاسی هەموو ئەو کەسانە بکەم کە بەشدارییان لە ئەنجامدانی ئەم کارەدا کرد: یارمەتیدەرە تایبەتەکەم برۆس جنکنز کە بەشدارییەکی لەنرخ نەهاتووی پێشکێش کرد لەڕێی دیاریکردنی کێشەکانی ناوەرۆك و خستنە ڕووی بابەتەکە، هەروەها لەڕێی ڕاسپاردە وردەکانی بۆ ڕوونتر و وردتر خستنەڕووی بیرۆکە ئاڵۆزەکان (نەخاسمە ئەوەی پێوەندی بە ستراتیجیاوە هەیە) و پێکهاتەی ڕێکخستنی کتێبەکە و هەندێ چاککاری لە نووسیاریکردنی کتێبەکەدا.

هەروەها دەمەوێ سوپاسی زۆری ستیفن کودی بکەم لەبەر یارمەتییەکانی لە پێداچوونەوەی کتێبەکە، هەروەها سوپاسی دکتۆر کریستۆفەر کروگلەر و ڕۆبەرت هلفی بکەم کە ڕەخنە و ئامۆژگاریی گرینگیان خستە ڕوو. هەروەها سوپاسی دکتۆرە هیزل مکفرسۆن و دکتۆرە باتریشا بارکمان دەکەم کە زانیاریی باشیان لەبارەی خەباتکردن لە ئەفریقیا و ئەمەریکای لاتینی دامێ.

ئەگەرچی زۆر کەس پشتیوانییان لەم کارە کردووە، بەڵام شیکردنەوە و ئەنجامەکانی نێوی بەرپرسیارێتی خۆمن. لە هیچ جێیەکی ئەم شیکردنەوەیەدا وام گریمانە نەکردووە کە گژبەریکردنی ڕژێمە دیکتاتۆرەکان کارێکی ئاسان و بەبێ نرخ و باج دەبێ، لەبەرئەوەی هەموو شێوەیلی خەبات ئاڵۆزی و باجی خۆیان هەیە. بەدڵنیایەوە بەگژاچوونەوەی ئەو ڕژێمانە زیانی گیانی لێدەکەوێتەوە، بەڵام ئومێدەوارم ئەم شیکردنەوەیە

سەرکردەکانی بەرگری هان بدا کە ستراتیجگەلی ئەوتۆ بگرنە بەر کە کاراییان زیاتر بکا و رێژەی ئاستی زیانەکان کەم بکاتەوە.

نابێ ئەم شیکردنەوەیە وا راڤە بکرێ کە واتای ئەوەیە بە کۆتاهاتنی رژێمێکی دیکتاتۆریی دیاریکراو ئیتر هەموو کێشەکان چارەسەر دەبن و دنیا دەبێتە شامی شەریف، چونکە داڕوخانی رژێمێکی دیاریکراو شاری خەونەکان ناهێنێتە کایە، بەڵکو بوار دەکاتەوە لەبەردەم کۆششێکی زۆر لەپێناو بنیاتنانی پێوەندییەلێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیی دادپەروەرانە و زاڵبوون بەسەر شێوەکانی تری نادادی و چەوساندنەوەدا. خوازیارم ئەم هەڵبژاردنە پوختە لە چۆنیەتیی لەبەریەك هەڵوەشاندنی رژێمی دیکتاتۆریەکان، کەڵکی بۆ گەلان هەبێ لە هەر جێیەك ئارەزووی ئازادبوون باوە.

جین شارپ

٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٣

بەرەنگاریکردنی دیکتاتۆریەت بەشێوازێکی واقیعی

لە چەند ساڵی رابردوو چەندان رژێیمی دیکتاتۆریی جیاواز هەرەسیان هێنا، جا چ خاوەن بنجی ناوخۆیی بن یاخۆ دەرەکی لە رووبەڕووبوونەوەیان لەگەڵ گژبەریی سیستماتیکیی گەلاندا و سەلماندیان ناتوانن گژبەریی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیی هاوبەشی گەلان بکەن ئەگەرچی وا دەزانرا ئەوانە رژێیمەیلی پتەو و بەهێزن.

لە ساڵی ۱۹۸۰ەوە، گژبەریی گەلان، کە بەزۆری ناتوندوتیژانە بووە، توانی رژێیمە دیکتاتۆرەکان لە هەر یەك لە ئەستۆنیا و لاتڤیا و لیتوانیا و پۆڵەندا و ئەڵمانیای رۆهەڵات و چیکۆسلۆڤاکیا و سلۆڤینیا و مەدەغەشقەر و مالی و پۆلیڤیا و فیلیپین بروخێنێ. هەروەها بزوتنەوەی بەرگری بە بەکارهێنانی خەباتی ناتوندوتیژانە کاری بۆ ریشەدارکردنی رەوتی بەرەو دیموکراسی لە وڵاتانی نیپاڵ و زامبیا و کۆریای باشوور و چیلی و ئەرجەنیتن و هایتی و بەرازیل و ئۆرۆگوای و مەلاوی و تایلەند و بولگاریا و هەنگاریا و زائیر و نایجیریا و چەندان ناوچەی جیاوازی یەکێتیی سۆڤیەتی پێشوو کردووە (رۆڵێکی گرینگی لە شکست پێهێنانی کودەتا توندڕەوانەکەی ئابی ۱۹۹۱دا هەبوو).

ئەمە جگە لە گژبەریکردنی سیاسیی بەهێز (۱) لە چین و بۆرما و تیبت لە چەند ساڵی دواییدا، کە ئەگەرچی ئەو خەباتە نەیتوانی رژێیمە دیکتاتۆری یان داگیرکەرەکان لەناو ببا، بەڵام سروشتی دڕندانەی ئەو رژێیمە سەرکوتکەرانەی بۆ کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ئاشکرا کرد، هاوکات ئەزموونێکی بەنرخی لەبارەی ئەم جۆرە خەباتە لای گەلان دروست کرد.

بەدڵنیاییەوە داڕوخانی رژێیمە دیکتاتۆرەکانی ئەو وڵاتانەی لەسەرەوە باس کران، هەموو کێشە و تەنگ و چەڵەمەکانی ئەو کۆمەڵگایانەی بنبڕ نەکرد، چونکە ئەو رژێیمانە هەژاری و تاوان و ناکاراییی بیرۆکراسی و وێرانکردنی ژینگە لەدوای خۆیان بەجێ دێڵن، بەڵام کەوتنی ئەو رژێیمانە لای خواری سووککردنی نەهامەتیەکانی قوربانییانی سەرکوتکردنی هێنایە ئارا و رێگەی لەبەردەم سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی ئەو کۆمەڵگایانەدا کردەوە بە بوونی ئازادیی سیاسی و دیموکراسی و کەسی و بوونی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی.

-کێشەیەکی سەرەمڕ

تێبینی دەکرێ لە چەند دەیەی رابردوودا ئاراستەیەکی گەورەتر بەرەو پێڕەوکردنی دیموکراسیەت و ئازادی لە جیهاندا پەیدا بووە. دامەزراوەی فریدەم هاوس، کە ساڵانە رووپێوێکی نێودەوڵەتی لەبارەی دۆخی مافە سیاسی و ئازادیە مەدەنیەکان بڵاو دەکاتەوە، لە رووپێوێکیدا بڵاوی کردووەتەوە ژمارەی ئەو دەوڵەتانەی دنیا کە لە ریزی دەوڵەتە "ئازاد"ەکاندا پۆلبەندی دەکرێن لە دە ساڵی رابردوودا بەشێوەیەکی گەورە زیادی کردووە(۲):

نائازاد	نیوچە ئازاد	ئازاد	
٦٤	٧٦	٥٥	۱۹۸۳
۳۸	٧۳	٧٥	۱۹۹۳

وێڕای ئەم دیاردە ئەرێنییە، ژمارەیەکی زۆری گەلان هێشتا لەژێر باڵی ستەمکاریدا دەناڵێنن. لە کانوونی دووەمی ١٩٩٣وە ڕێژەی ئەو گەلانەی هێشتا لە وڵات و ناوچە "نائازاد"ەکاندا دەژین، واتە ئەو ناوچانەی مافە سیاسی و ئازادییە مەدەنیەکان زۆر سنووردارن، گەیشتووەتە ٣١٪ی کۆی دانیشتوانی گۆی زەوی، کە ٥.٤٥ ملیار کەسە.(٣)

لەو ٣٨ وڵات و ١٢ ناوچەیەی بە "نائازاد" پۆلبەند کراون، کۆمەڵێ ڕێژیمی دیکتاتۆری سەربازی (وەك لە بۆرما و سودان) یان ڕێژیمی شاهانە سەرکوتکەری نەریتی (وەك لە عەرەبستانی سعوودی و بۆتان)، یان حزبی سیاسیی باڵادەست (وەك لە چین و کۆریای باکور) یان داگیرکەری بیانی (وەك لە تیبت و تەیمووری ڕۆهەڵات) حوکمڕانی دەکەن، یاخۆ لە قۆناغی گواستنەوەدان.

ئەمڕۆ دەبینین چەندان وڵات بە قۆناغێکی گۆڕانکاریی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیی خێرادا تێدەپەڕن. وێڕای ئەوەی لە دە ساڵی دواییدا ژمارەی وڵاتانی "ئازاد" زیادی کردووە، بەڵام هێشتا مەترسییەکی دەستەویەخە لەئارادا ماوە، ئەویش ئەوەیە زۆر لەو نەتەوانە لەکاتی گۆڕانکارییە بنچینەییە خێراکاندا، ئاراستەیەکی پێچەوانە وەردەگرن و مەترسی هەیە بکەونەوە ژێر چەپۆکی کۆمەڵێ ڕێژیمی نوێی دیکتاتۆری، گرووپەیلی سەربازی و خاوەن تەماکان، بەرپرسە هەڵبژێردراوەکان، حزبەیلی سیاسیی مەزەبی بەبەردەوامی هەوڵ دەدەن ویستی خۆیان بسەپێنن، بەو شێوەیەش کودەتاکان دەبنە شتێکی باو و دیاردەی پێشێلکردنی مافە بنچینەییەکان و مافە سیاسیەکانی چەندان لە گەلانی دنیا بەردەوام دەبێ. ناخۆشبەختانە هێشتا ڕابردوو لەناوماندا کنەی کردووە و کێشەی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان بە کێشەیەکی ئاڵۆز دادەنرێ. چەندان گەل دەیان و بگرە سەدان ساڵە لەژێر باری سەرکوتکردنی ناوخۆیی یاخۆ دەرەکیدا دەژین.

بەزۆری سەرکزکردن بۆ پیاوانی دەسەڵات و حوکمڕانەکان بەبێ لێپرسینەوە، لە زەیندا ڕیشەی داکوتاوە. لە پەرگیرترین حاڵەتدا دامەزراوە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و تەنانەت ئاینیەکانی کۆمەڵگە –لە دەرەوەی سنووری دەسەڵاتی دەوڵەت– بەئەنقەست لاواز کراون یان گۆڕاون بۆ دامەزراوەی پاشکۆ یان دەزگاگەلی سەرسەخت کە لەلایەن دەوڵەت یان حزبی دەسەڵاتدارەوە بۆ کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگە بەکار دێن، هاووڵاتییانیش پەرت کراون بە ڕادەیەك بوونەتە بارستەیەك لە تاك تاکەی لێك دابڕاو کە ناتوانن پێکەوە بۆ بەدەستهێنانی ئازادی، یاخۆ بەدەستهێنانی متمانەی یەکتر کار بکەن، یان تەنانەت هیچ دەستپێشخەریەك بکەن.

بە تەبیعەتی حاڵ ئەنجامەکە چاوەڕوانکراوە، هاووڵاتیان لاواز و بێدەسەڵات دەبن و متمانەیان بە خۆیان نامێنێ و توانای بەرەنگاریکردنیان نابێ. زۆر جاریش تەنانەت ناوێرن لەگەڵ خێزان و دۆستانیشیان باس لە ڕادەی رقیان لە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکە و خەونبینیان بە ئازادییەوە بکەن، ترس دڵیان دادەگرێ ئەگەر بە ڕژدی بیر لە بەرەنگاریکردن بکەنەوە، لە کۆتایشدا بەبێ هۆ دەناڵێنن و ڕووبەڕووی ئایندەیەکی بێ ئومێد دەبنەوە.

ڕەنگە دۆخی ئێستە لەژێر سایەی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکاندا زۆر خراپتر بێ لەوەی لە ڕابردوودا هەبووە، لە ڕابردوودا دەبینین هەندێ کەس ڕێگەی بەرگریکردنیان گرتووەتە بەر و ڕەنگە ناڕەزایی گەرم و خۆپیشاندان هەبووبێ. لەوانەیە ورە بەرز بووبێتەوە، بەڵام بۆ ماوەیەکی کەم. یان لەوانەیە هەندێ کەس و گرووپ

دەستپێشخەریی ئازایانەیان کردبێ و پێداگرییان لەسەر پرنسیپ و لە هەندێ کاتیشدا لەسەر گژبەرییان کردبێ.
ئەم بەرگرییانە، بە چاوپۆشین لە پاڵنەرەکانیان، بەس نەبوون بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو ترس و بیم و ئەو نەریتی گوێڕایەڵیکردنەی لە ناخی خەڵکدا ریشەیان داکوتاوە، کە ئەوە لە پێداویستییە گرینگەکانی سەرکەوتنە بەسەر رژێمە دیکتاتۆرەکاندا. جێی داخە ئەم جۆرە کارانە، لەبری هێنانەدی سەرکەوتن یان تەنانەت بەدیهێنانی ئومێد، بوونە مایەی نەهامەتی و ژمارەی کوژراوی زیاتر.

- ئازادی لەرێی توندوتیژییەوە
کەواتە لەم هەلومەرجەدا کە واپێدەچێ توانا بەرچاوەکان بێسوود بن چار چییە، لەکاتێکدا رژێمە دیکتاتۆرەکان بەزۆری خۆیان لە سنووره یاسایی و دەستوور و حوکمە قەزاییەکان و رای گشتی نەبان دەکەن. خەڵك لە کاردانەوەیاندا بۆ کارە دڕندانەکان و ئەشکەنجە و سەرنگونکردن و کوشتنەکان بەو بەرەنجامە دەگەن کە تەنیا توندوتیژی دەتوانێ ئەو رژێمە دیکتاتۆرییانە لەناو ببا. هەربۆیە دەبینین هەندێ جار قوربانییە تووڕەکان ریزەکانیان رێك دەخەن بۆ جەنگان لەدژی کارە وەحشیگەریەکانی رژێمە دیکتاتۆرەکان و بەو هێز و توانایەی لەبەردەستیاندایە توندوتیژی و توانای سەربازی بەکار دێنن، ئەگەرچی هەلی سەرکەوتنیشیان لاوازە. قارەمانانە شەڕ دەکەن و باجێکی گەورە لە گیان و نەهامەتی دەدەن، هەندێ دەسکەوتی دیار بەدەست دێنن، بەڵام کەم رووی داوە کارەکانیان بووبێتە مایەی بەدەستهێنانی ئازادی، چونکە شۆڕشە توندوتیژەکان بەزۆری دڕندانە سەرکوت دەکرێن و هەر ئومێدێك لە دڵی خەڵکدا مابێ لەبەین دەبرێ.
بژارەی بەکارهێنانی توندوتیژی باشیەکانی هەرچی بن، یەك شت پیشان دەدا ئەویش ئەوەیە متمانەبەخشین بە شێوازەکانی توندوتیژی واتای بەکارهێنانی شێوازێکە لە خەبات کە هەمیشە رژێمە ملهوڕەکان تێیدا باڵادەستن. رژێمە دیکتاتۆرەکان بەوە دەناسرێنەوە ئامادەن بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی، کە بەهۆیەوە دەتوانن زوو بێ یان درەنگ بزووتنەوە دیموکراسیەکان تێك بشکێنن. لە کۆتایی رێگەدا بزووتنەوەکان هیچ بژارەیەکیان لەبەردەمدا نابیننەوە جگە لە رووبەڕووبوونەوەی راستیە سەربازییە دژوارەکان، کە بریتییە لەوەی رژێمە دیکتاتۆریەکان لە چەندان لایەنەوە باڵادەستن، بە چەك و تەقەمەنی و کەرەستەی سەربازی و هۆی گواستنەوە، بە قەبارەی هێزە سەربازیەکان بەشێوەیەك زۆربەی کات بزووتنەوە دیموکراسیەکان وێڕای ئازایی ئەندامەکانیان، ناتوانن هاووێنەی ئەوە بکەن.
هەڵگەڕاوەکان، کاتێ بۆیان روون دەبێتەوە یاخیبوونی سەربازی کارێکی واقیعی نییە، زۆر جار پەنا بۆ شەڕی پارتیزانی دەبەن، بەڵام ئەو بژارەیە لە زۆربەی کاتەکاندا بە سوود بەسەر گەلانی چاوساوەدا ناشکێتەوە، یاخۆ بەرەو بەدیهێنانی دیموکراسیەتیان نابا.
بژارەی شەڕی پارتیزانی زیانی قورسی لە ریزی رۆڵەکانی گەلە ستەمدیدەکراوەکەدا لێدەکەوێتەوە. جگە لەوەیش، وێڕای بوونی تیۆرێك و کۆمەڵێ شیکردنەوەی ستراتیجیی پتەو و پاڵپشتیکردنیشی لەرووی نێودەوڵەتیەوە، ئەگەری نوشستهێنانی ئەم بژارەیە لەئارادایە. زۆربەی جاران شەڕی پارتیزانی ماوەیەکی زۆر دەخایەنێ و تێیدا رژێم خەڵك ناچاری ئاوارەبوون دەکا، ئەوەیش کوێرەوەریی زۆری لێدەکەوێتەوە.

شەڕی پارتیزانی ئەگەر سەرکەوتنیش بەدەست بهێنێ، هێشتا لە مەودای دووردا کاریگەریی نەرێنی دەبێ، چونکە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکەی ئێستە دەگۆڕێ بە ڕێژیمێکی دیکتاتۆرتر. کاتێ چەکدارانی شەڕی پارتیزانی سەردەکەون و دەسەڵات دەگرنە دەست، بەهۆی مەرکەزیەتی هێزە سەربازییەکان، یاخۆ بەهۆی لاوازی یان تێکوپێکشکانی گرووپ و دامەزراوە سەربەخۆکانی کۆمەڵگە –کە لە ڕەگەزە زیندووەکانی پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی دیموکراسیی بەردەوامن– لە سەردەمی خەباتدا، سیستمێکی حوکمڕانیی دیکتاتۆریانەتر لەو ڕێژیمەی پێشوو کە لەدژی جەنگان دروست دەکەن. لێرەوەیە کە دەبێ دژبەران (خصوم)ی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان بەدوای بژارەیەکیتردا بگەڕێن.

- کودەتاکان، هەڵبژاردنەکان، فریادڕەسانی بیانی

ڕەنگە هەندێ کەس پێیان وابێ کودەتاکردن بەسەر هەر ڕێژیمێکی دیکتاتۆریدا خێراترین بژارەی ڕێژەییە بۆ ڕزگاربوون لە ڕێژیمە دەسەڵاتدارە بێزراوەکە. بەڵام لە ڕاستیدا ئەم بژارەیە چەندان کێشەی ترسناکی لەگەڵدایە، گرینگترینیان ئەوەیە هیچ لە خراپیەکانی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لەنێوان گەل و ئەو دەستە و تاقمانەی دەست بەسەر حکوومەت و هێزە سەربازیەکەیدا دەگرن ناگۆڕێ. وەلانانی کەسانێکی دیاریکراو یاخۆ تاقمێکی دیاریکراو ڕێگە لەبەردەم گرووپێکی تردا خۆش دەکا تا جێی بگرێتەوە. لەوانەیە ئەم تاقمەی دوایی لە ڕووی تیۆریەوە لە هەڵسوکەتیدا نەرم و نیانتر بێ و تا ڕادەیەکی زیاتر و بە شێوەیەکی سنووردار بە ڕووی چاکسازیی دیموکراسیدا کراوە بێ، بەڵام ئەگەری ڕوودانی پێچەوانەی ئەمە بەهێزترە.
کاتێ تاقمەکە جێپێی خۆی قایم دەکا، لەوانەیە بگۆڕێ بۆ ڕێژیمێکی دڕندەتر و چاوبرسیتر لەوەی پێشوو. هەربۆیە تاقمی دەسەڵاتداری نوێ –کە خەڵك ئومێدیان پێیانەوە گرێ دابوو– دەتوانن بەبێ ڕەچاوکردنی دیموکراسیەت یان مافەکانی مرۆڤ چییان بوێ بیکەن، نامانەوێ لە توێژینەوەکەمان لەبارەی چارەسەری کێشەی بوونی ڕێژیمێکی دیکتاتۆریدا ئەمە ورد بکەینەوە.
ڕێژیمە دیکتاتۆرەکان ڕێگە بە ئەنجامدانی هەڵبژاردنێك نادەن کە لەوانەیە گۆڕانکاریی سیاسیی گرینگی لێبکەوێتەوە. دەبینین هەندێ ڕێژیمی دیکتاتۆری وەك ئەو ڕێژیمانەی حوکمی یەکێتیی سۆڤیەتی پێشوویان دەکرد، چەندان ڕاپرسییان ئەنجام دەدا تا وا نیشان بدەن کە دیموکراسین، بەڵام ئەو ریفراندۆمانە تەنیا چەند ڕێوشوێنێکی ڕواڵەتی بوون بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خەڵك لەسەر ئەو کاندیدانەی ڕێژیمەکان زۆر بە وردی دەستنیشانیان کردبوون. لەوانەیە دەسەڵاتە دیکتاتۆرەکان ڕازی بن هەڵبژاردن بکرێ ئەگەر بێتو بکەونە ژێر گوشار، بەڵام گەمە بە پرۆسەکە دەکەن تا کەسانێك دابنێن کە وەك بوکەڵە بن بە دەستیانەوە.
ئەگەر ڕێگەیش بە کەسێکی نەیار بدرێ خۆی کاندید بکا و بێتە هەڵبژاردن، ئەوا ئەنجامەکان فەرامۆش دەکرێن، یان لەوانەیە ئەو کەسە هەڵبژێردراوە دووچاری تۆقاندن و گرتن و دوور نییە لەداردانیش ببێتەوە وەك لە بۆرما لە ساڵی ١٩٩٠ و لە نایجیریا لە ساڵی ١٩٩٣ ڕووی دا. فەرمانڕەوا دیکتاتۆرەکان ڕێگە بە هەڵبژاردنێك نادەن لە تەخت بیانهێنێتە خوارێ.
زۆر خەڵك لەوانەی لەژێر چەپۆکی ڕێژیمە دیکتاتۆرە دڕندەکاندا دەناڵێنن و زۆر لەوانەی بۆ خۆقوتارکردن پەنایان بۆ تاراوگە بردووە، بڕوایان بەوە نییە گەلانی چاوساوە بتوانن خۆیان ڕزگار بکەن و بۆ ڕزگارکردنی گەلانیان ئومێدیان تەنیا بە دەستێوەردانی خەڵکانی تر هەیە و هەموو متمانەیان بە هێزە دەرەکیەکانەوە

دەبەستنەوە، بڕوایان وایە تەنیا یارمەتیی نێودەوڵەتی هێزی پێویستی هەیە بۆ رووخاندنی رێژیمە دیکتاتۆرەکان.
لەوانەیە ئەم تێڕوانینە –واتە بێتوانایی گەلانی چەوساوە بۆ کارکردن بەشێوەیەکی کاریگەر– بۆ ماوەیەك راست و دروست بێ، چونکە وەك پێشتر باسمان کرد، گەلانی چەوساوە –بەشێوەیەکی کاتی– ئارەزوو یان توانای بەرگریکردنیان نییە، متمانەیان نییە بتوانن بەرەنگاریی هەمەجیەتی رێژیمە دیکتاتۆرەکان ببنەوە و رێگەیەك بۆ رزگاربوونیان شك نابەن. لێرەوەیە زۆر خەڵك بۆ رزگاربوون ئومێد بەوانی ترەوە گرێ دەدەن و چاویان لە هێزێکی دەرەکییە، وەك رای گشتی یان نەتەوە یەکگرتووەکان یاخۆ وڵاتێکی دیاریکراو، یان بایکۆتکردنێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی.
ئەم سیناریۆیە وەك بژارەیەکی دەستەویەخە دیارە، بەڵام لە راستیدا پشتبەستن بە هێزێکی دەرەکی دەرهاویشتەی ترسناکی دەبێ و لەوانەیە متمانەی خۆمانمان لە جێیەکی هەڵەدا دانابێ، چونکە فریادەڕەسی دەرەکی هەرگیز نایەت، ئەگەریش دەوڵەتێکی بیانی دەستی تێوەردا ئەوا دەبێ متمانەی پێنەکرێ.
ئەم خاڵانەی خوارەوە هەندێ لەو راستییە تاڵانەن کە پێوەندییان بە پشتبەستن بە دەستوەردانی بیانییەوە هەیە و پێویستیان بەوەیە بە وردی سەیر بکرێن:
* دەوڵەتانی بیانی لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندییە ئابووری و سیاسییەکانیان بەرگەی مانەوەی رێژیمە دیکتاتۆریەکان دەگرن و تەنانەت یارمەتیشیان دەدەن.
* دەوڵەتانی بیانی لەبری پاراستنی بەڵێنەکانیان بە پشتگیریکردن و ئازادکردنیان، ئامادەن لەپێناو ئامانجێکی تردا گەلانی چەوساوە بفرۆشن.
* دەوڵەتانی بیانی چەند هەنگاوێك لەدژی رێژیمە دیکتاتۆریەکان دەنێن، ئەویش تەنیا لەپێناو بەدەستهێنانی دەسکەوتی ئابووری و سیاسی و باڵادەستیی سەبازی بەسەر وڵاتدا.
* لەوانەیە دەوڵەتانی بیانی ببزون بۆ پاڵپشتیکردنی بەرگریی ناوخۆیی کاتێ ئەمەی دوایی رێژیمە دیکتاتۆریەکەی لەقاندبێ و سەرنجی دنیای بۆ سروشتە دڕندانەکانی راکێشابێ.
لە بنەڕەتدا چاکەی مانەوەی رێژیمە دیکتاتۆریەکان لە دەسەڵاتدا بۆ شێوەی دابەشکردنی دەسەڵات دەگەڕێتەوە لەو وڵاتانەی حوکمیان دەکەن. دانیشتوان و کۆمەڵگە بەهۆی لاوازییان مەترسییەکی ئەوتۆیان نییە چونکە سامانی وڵات و ناوەندەکانی هێزی لەدەستی مشتێ خەڵکدایە. جگە لەوەیش دەستوەردانە نێودەوڵەتیەکان دژی رێژیمە دیکتاتۆریەکان رەنگە بەشێوەیەك لە شێوەکان سوودیان پێ بگەیەنێ یاخۆ لاوازیان بکا. بەڵام بەردەوامی و مانەوەی ئەو ژێمانە لە بنەڕەتدا بە هۆکارە ناوخۆییەکانەوە بەندە.
گوشارە نێودەوڵەتیەکانی وەك سەپاندنی بایکۆتی ئابووریی نێوەوڵەتی، یان سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری یان بڕینی پێوەندییەلی دیبلۆماسی یان دەرکردن لە رێکخراوەیلی نێودەوڵەتی، یان سەرزەنشتکردن لەلایەن رێکخراوەکانی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان وکارە هاوشێوەکانی تر، سوودی بۆ گەلە چەوساوەکان دەبێ، بەڵام ئەمە تەنیا ئەو کاتەی بزووتنەوەیەکی بەرگریی ناوخۆیی بەهێزی هەبێ، چونکە بەبێ ئەم بزووتنەوەیە کاردانەوەی نێودەوڵەتی نابێ.

- رووبەڕووبوونەوەی راستیە تاڵەکە

ئەنجامەکە دژوارە، چونکە ئەگەر بمانەوێ رێژیمێکی دیکتاتۆر بە کارایی و کەمترین تێچوو بڕوخێنین، دەبێ ئەم چوار ئەرکە جێبەجێ بکەین:

* پشتیوانیکردنی گەلانی چەوساوە لە بڕیار و لێبڕان و متمانەی بەخۆی و تواناکانی بزووتنەوەی بەرگریدا.

* پشتیوانیکردنی گرووپ و دامەزراوە کۆمەڵایەتییە سەربەخۆکانی گەلانی چەوساوە.

* هێنانەکایەی هێزێکی بەرەنگاریکردنی ناوخۆیی بەهێز.

* دانانی پلانێکی ستراتیجیی گەورە و دانایانە بۆ رزگاری و جێبەجێکردنی بە زرنگی.

کاتی خەباتکردن لەپێناو رزگاری کاتی پشت بەخۆبەستن و بەهێزکردنی گرووپەکانی خەباتگێڕەکانی ناوخۆیە. ئەمە ئەوە بوو کە چارلز ستیوارت بارنل لەکاتی مانگرتنێکی لە ئێرلەندا لەبارەی خەرجکردنی کرێ لە ساڵانی ١٨٧٩ و ١٨٨٠، بانگەشەی بۆ کرد.

پشتبەستن بە حکوومەت کەڵکی نیە... دەبێ تەنیا پشت بە ورەی خۆتان ببەستن... یارمەتیی خۆتان بدەن لەڕێی وەستانتان شانبەشانی یەکتر...هێز بە لاوازەکانتان ببەخشن... یەك بگرن و ریزەکانتان رێك بخەن... تا سەرکەون.(٤)

لە کۆتاییدا دەبینین رزگاربوون لە رێژیمەیلی دیکتاتۆری بەشێوەیەکی سەرەکی پشت بە توانای گەلان بۆ خۆ رزگارکردنیان بەدەستی خۆیان دەبەستێ. ئەو حاڵەتانەی سەرکەوتن کە گژبەریی سیاسی بەدی هێناون، واتە بەکارهێنانی خەباتی ناتوندوتیژانە لەپێناو بەدیهێنانی ئامانگەلێکی سیاسیدا، وەك لەسەرەوە باس کرا، ئاماژە بەوە دەکەن کە هەر بە راستی ئامرازەی ئەوتۆ هەن بەهۆیانەوە گەلان خۆیان رزگار بکەن، بەڵام بژارەی گژبەریکردنی سیاسی (خەباتی ناتوندوتیژانە) هێشتا پێویستی بە پەرەپێدان هەیە. بەشەکانی داهاتوو بە وردی باسی ئەم پرسە (واتە بژارەی گژبەریکردنی سیاسی) دەکەن. بەڵام سەرەتا دەبێ سەیرێکی پرسی دانوستاندن بکەین وەك شێوازێك بۆ لەبەریەك هەڵوەشاندنی سیستەمەکانی حوکمی دیکتاتۆری.

مەترسیەکانی دانوستاندن

لەوانەیە هەندێ کەس لەکاتی بەرەنگاریکردنی کێشەیلی تیراوێ کردوو لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ رێژیمە دیکتاتۆرەکان تووشی بێ ورەییەك ببن و کاتێ هیچ دەرفەتێك بۆ بەدیهێنانی دیموکراسیەت بەدی ناکەن، بگەنە ئەو دەرەنجامەی پێویستە لەگەڵ رێژیم، کاتێ وا دێتە بەرچاو تا هەتایە دەمێنێ، رێك بکەون. ئەوانە بەو ئومێدەن بتوانن کەسانێکی باش رزگار بکەن و لەڕێی ئاشتەوایی و سازش و دانوستاندنەوە کارە وەحشیەکانی کۆتایی پێ بێنن. پێدەچێ ئەمە لە بزریی بژارە واقیعیەکاندا، بژارەیەکی ماقووڵ بێ.

خەباتکردن دژ بە رێژیمەیلی دیکتاتۆریی دڕندە کارێکی خۆش نییە، کەواتە ئیتر بۆچی ئەو رێگەیە بگیرێتە بەر؟ ئەی بۆچی ژیر و ژۆڵ نەبین و لەڕێی وتوویژ و دانوستاندنەوە رێگەی رزگاربوون لەو رێژیمانە و کۆتاپێهێنانی پلەبەپلەیان نەدۆزینەوە؟ ئاخۆ بزووتنەوە دیموکراسیەکان ناتوانن هەستی مرۆیی لای رێژیمە دیکتاتۆریەکە ببزوێنن و قایلی بکەن دەسەڵاتی خۆی پلەبەپلە بەرتەسك بکاتەوە تا دەگاتە خۆبەدەستەوەدانی تەواوەتی لەپێناو هێنانەکایەی دیموکراسیدا؟

هەندێ دەڵێن راستی لای یەك لایەن نییە. کێ ناڵێ بزووتنەوە دیموکراسیەکان بەهەڵە لە دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان نەگەیشتوون کە لەوانەیە بە پاڵنەرێکی دروست لە هەلومەرجێکی سەختدا کاریان کردبێ. یان لەوانەیە هەندێ وا زەن ببەن دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرەکان لەکاتی ئەو بارودۆخە سەختانەی روو دەکەنە وڵات، دەست لە تەختەکانیان هەڵدەگرن ئەگەر هانیان بدەین. هەندێکی تر دەڵێن دەتوانین رێگەچارەیەك بخەینە بەردەمیان کە هەموولا پێی رازی بن. لەوانەیە هەندێ بڵێن پێویست بە خەبات و زەحمەتیی زیاتر ناکا ئەکەر ئۆپۆزسیۆنە دیموکراسیەکە لەگەڵ چارەسەری ئاشتییانە بێ بۆ چارەسەری کێشەکە لەرێی دانوستاندنەوە (لەوانەیشە حکوومەت یان کەسانێکی تر بەشداری لە ئیمزاکردنیدا بکەن). ئاخۆ ئەمە باشتر نییە بەبەراورد بە سەختیی ناهەمواری و خەبات (تەنانەت ئەگەر ئەم خەباتە ناتوندوتیژانە لەبری جەنگە سەربازیەکانیش بێ).

- باشی و دیاریکەرەکانی دانوستاندن

دانوستاندن بە ئامرازێکی گرینگ دادەنرێ لە چارەسەری هەندێ جۆری کێشەدا و ناتوانرێ پشتگوێ بخرێ و رەت بکرێتەوە کاتێ لەجێی گونجاودا بێ. لە هەندێ حاڵەتدا کە کێشە جەوهەریەکان لە مەترسیدا نەبن و لێرەشەوە سازشکردن کارێکی پەسەند بێ، دەبینین دانوستاندن ئامرازێکی بەکەڵکە بۆ چارەسەری کێشەکە. مانگرتن لە کارکردن بۆ داواکردنی زیادکردنی کرێ نموونەیەکی باشە لەبارەی رۆڵی گونجاوی دانوستاندن بۆ چارەسەری ناکۆکیەکان، چونکە چارەسەرکردنی کێشەکە لەرێی دانوستاندنەوە دەبێتە مایەی زیادکردنی کرێ بەشێوەیەك هەردوو لایەنی ناکۆك پێی رازی بن. بەڵام کێشەکانی کار لەگەڵ سەندیکا یاساییەکانی کرێکاران جیاوازە لەو کێشانەی پرسی بەردەوامیی مانەوەی رێژیمێکی دیکتاتۆریی ملهوڕ، یان هێنانەکایەی ئازادییەکی سیاسی لە مەحەکدا بێ.

کاتێ ئەو پرسانەی لە مەحەکدان کار لە بنەما ئاینی یاخۆ ئازادیی مرۆیی یان پەرەسەندنی داهاتووی کۆمەڵگە بە گشتی دەکەن، ئەوا دانوستاندنەکان رێگەیەك بۆ گەیشتن بە چارەسەرێك هەموو لایەنەکان پێی قایل بن دەستەبەر ناکا، چونکە ناکرێ سازش لە هەندێ پرسدا بکرێ. لەم بارەدا تەنیا گۆڕانی پارسەنگی هێز لە بەرژەوەندی بزووتنەوە دیموکراسیەکان دەتوانێ ئەو پرسە بنچینەییانە بپارێزێ کە خراونەتە مەحەك. ئەمە لەرێی خەباتەوە دەبێ نەك دانوستاندن. بەڵام ئەمە بەو واتایە نییە کە نابێ قەت پەنا بۆ دانوستاندن ببرێ. بابەتەکە لێرەدا ئەوەیە بەبێ بوونی ئۆپۆزسیۆنێکی دیموکراسیی بەهێز، خستنی رێژیمگەلێکی حوکمی دیکتاتۆری بە شێوازێکی واقیعی دانانرێ.

لەوانەیشە دانوستاندن بەهیچ شێوەیەك بژارە نەبێ، چونکە دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرە جێقایمەکان کە هەست بە دڵنیایی دەکەن لە جێگەکانی خۆیاندا، دەتوانن دانوستاندن لەگەڵ ئۆپۆوسیۆنی دیموکراسی رەت بکەنەوە، یاخۆ دەتوانن لە یەکەم هەنگاوی دەستپێکردنی دانوستاندنەکانەوە، ببنە هۆی بێ سەروشوێنبوونی دانوستانکارە دیموکراسیەکان.

- خۆبەدەستەوادنی دانوستانکار

هەمیشە ئەو کەس و گرووپانەی نەیاری رێژیمەیلی دیکتاتۆرین و شێوازی دانوستاندن بە باش دەزانن، پاڵنەری دروستیان لەپشتەوەیە، نەخاسمە کاتێ خەباتی چەکدارانە دژ بە دیکتاتۆریەتێکی درندە ساڵانێك بەبێ هیچ ئەنجامێك بەردەوام بووبێ. هەر بۆیە خەڵك بە چاوپۆشین لە رێرەوی سیاسییان حەزیان لە چارەسەرێکی سیاسی دەبێ. شایانی باسە بزووتنەوە دیموکراسیەکان پرسی دانوستاندن بە هەند وەردەگرن بەتایبەت کاتێ باڵادەستیی سەربازی لە بەرژەوەندیی حوکمڕانە دیکتاتۆرەکاندا بێ و قەبارەی وێرانکاری و زیانە مرۆییەکان لە سنووری بەرگەگرتن دەرچووبن. لەو کاتەدا ئارەزوویەکی بەهێز بۆ گەڕان بەدوای رێگەیەکی تردا دەبینین کە بتوانێ هەندێ لە ئامانجەکانی بزووتنەوە دیموکراسیەکان بێنێتە دی و لە هەمان کاتیشدا کۆتایی بە گێژاوی توندوتیژی و دژەتوندوتیژی بێ.

پێشنیازکردنی "ئاشتی" لەرێی ئەنجامدانی دانوستاندن لەگەڵ بزووتنەوە دیموکراسیەکان کە رێژیمە دیکتاتۆرەکان دەیخەنە روو، کارێکی فریودەرانەیە. ئەو رێژیمانە پێشنیازی راگرتنی توندوتیژی دەکەن لەبەرامبەر راگرتنی شاڵاوی جەنگ دژ بە گەلانیان. دەبینی بەبێ ئەوەی هیچ سازشێك بکەن، دەستپێشخەریی دەکەن بۆ گێڕانەوەی نرخ بۆ کەرامەتی مرۆڤ و ئازادکردنی گیراوانی سیاسی و راگرتنی ئەشکەنجەدان و هەڵمەتە سەربازیەکان و کشانەوە لە حکوومەت و داوای لێبوردن لە گەل.

رێژیمێکی دیکتاتۆری کاتێ بەهێزە و بەڵام بەدەست بوونی بەرگرییەکەوە دەناڵێنێ کە خەوی لێ زڕاندووە، حەز دەکا پێشنیازی دانوستاندن بکا تا لەژێر ناوی "هێنانەکایەی ئاشتی"دا ئۆپۆزسیۆن بەرەو خۆبەدەستەوەدان خلۆر بکاتەوە. لەوانەیە بانگەشە بۆ دانوستاندن بە بیچمێکی سەرنجڕاکێشەوە بخرێتە روو، بەڵام زۆر مەترسی دەور و خولیان گرتووە.

لە بەرامبەردا کاتێ ئۆپۆزسیۆن بەهێز بێ و رێژیمە دیکتاتۆریەکە هەر بەڕاستی لە مەترسیدا بێ، دەبینین ئەو دەسەڵاتدارانە دیکتاتۆرانە هەوڵی دانوستاندن دەدەن تا زۆرترین بەش لەو سامانەی هێشتا لەژێر دەستیاندایە قوتار بکەن. لە هەردوو حاڵەتەکەدا نابێ بزووتنەوە دیموکراسیەکان یارمەتیی ئەو حوکمڕانە دیکتاتۆرانە بدەن.

بزووتنەوەیلی دیموکراسی دەبێ ئەوە بزانن کە دیکتاتۆرەکان داوگەکانیان لە جەرگەی پرۆسەی دانوستاندندا دەنێنەوە. کاتێ بانگەشەکردن بۆ دانوستاندن لە دۆخێکدا بێ پرسی ئازادییە سیاسییەکان لە مەحەکدا بن، لەوانەیە ئەو بانگەشەیە هەوڵێکی دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان بێ بۆ راکێشانی بزووتنەوە دیموکراسیەکان بەرەو خۆبەدەستەوەدان بەشێوەیەکی ئاشتییانە، لەکاتێکدا توندوتیژیەکانی خۆیان بەردەوامە. لەم جۆرە کێشانەدا باشترین رۆڵی دانوستاندن دەکەوێتە کۆتای قۆناغی خەباتێکی یەکلاکەرەوە، کە لەو رێیەوە حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان هەوڵ دەدەن تولەڕێگەیەکی ئارام بۆ نێزیکترین فرۆکەخانە بدۆزنەوە تا لەوێوە خۆیان دەرباز بکەن، ئەویش پاش ئەوەی برستیان لەبەر دەبڕێ.

- هێز و داد پەروەری لە دانوستاندنەکاندا

ئەگەر ئەم بۆچوونەی ئەم بڕیارە پلارێکی رەق بێ لە دانوستاندن، ئەوا رەنگە پێویست بکا هەندێ لەو رۆمانسیەتەی بە دانوستاندنەوە پێوەستە دەسکاری بکەین. پێویستە بە رژدی بیر لە چۆنیەتیی ئەنجامدانی دانوستاندن بکرێتەوە.

دانوستاندن واتای ئەوە نییە هەدوو لایەنی کێشەکە لەسەر بنەمایەکی یەکسان پێکەوە دابنیشن و وتوێژ بکەن و چارەسەر بۆ ئەو کێشانە بدۆزنەوە کە بوونەتە مایەی ناکۆکیی نێوانیان. دوو راستی هەن دەبێ هەمیشە لەیادمان بن: یەکەمیان ئەوەیە دادپەوەریی رێژەیی و ئامانجی بۆچوونە جیاوازەکان ناوەرۆکی ئەو رێکەوتنامەیە دیاری ناکەن کە لە دانوستاندنەکە دەکەوێتەوە. دووەم، ئەوەی رۆڵی گەورەی هەیە لە دیاریکردنی ناوەرۆکی ئەو رێکەوتنامەیەی لە دانوستاندن دەکەوێتەوە، رادەی هێز و دەسەڵاتی هەر لایەکیانە.

دەبێ چەندیان پرسیاری قورس لەبەرچاو بگرین: پاش شکستهێنان لایەنی بەرامبەر لە گەیشتن بە رێکەوتن لەسەر مێزی گفتوگۆ، هەر لایەك بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی دەتوانێ بەجیا چی بکا؟ هەر لایەك دەتوانێ بەجیا چی بکا پاش ئەوەی رێکەوتن ئیمزا دەکرێ، بەڵام لایەنی بەرامبەر بە بەڵێنەکانیەوە پابەند نابێ و رێکەوتنامەکە دەخاتە ژێر پێکانی و هێزی خۆی بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی بەکار دێنێ؟.

گەیشتن بە رێکەوتن لە رێی دانوستاندنەوە لەسەر بنەمای هەڵسەنگاندنی راستی یان ناڕاستی ئەو بابەتانەی لە مەحەك دانراون بە چاوپۆشی لە زۆری یاخۆ کەمیی گفتوگۆکان نابێ، لە کۆتایدا دەرەنجامە راستەقینەکانی دانوستاندن لەڕێی هەڵسەنگاندنی دۆخی هێزی حەتمی و هێزی رێژەیی لایەنە رکابەرەکانەوە دەبێ. بزووتنەوەی دیموکراسی دەتوانێ چی بکا بۆ ئەوەی نکوڵی لە لای خواری داخوازییەکان بکرێ؟ حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەتوانن چی بکەن تا لە دەسەڵاتدا بمێننەوە و بزووتنەوە دیموکراسیەکان وەلابنرێن؟ لە حاڵەتێکدا هەردوولا بگەنە رێکەوتن، ئەوە بەرەنجامی هەڵسەنگاندنی هەر لایەنێك بووە بۆ چۆنیەتیی بەراوردردنی هێز و توانای هەردوو لایەن، ئەنجا ئامادەکاری بۆ چۆنیەتی کۆتاهینان بە ململانێیەکی کراوە.

پێویستە لەسەرمان ئەو شتانە لەبەرچاو بگرین کە هەر لایەنێك دەتوانێ دەسبەرداریان ببێ لەپێناو گەیشتن بە رێکەوتن. لە دانوستاندنی سەرکەوتوودا سازشکردن هەیە، تێیدا هەر لایەنێك ئەوە بەدەست دێنێ کە هەوڵی بۆ دەدا، لە بەرامبەریشدا دەست لە بەشێك لە ئامانجەکانی هەڵدەگرێ.

ئەو هێزانەی سەرخستنی دیموکراسی چین کە دەکرێ لە بەرژەوەندی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەستیان لێ هەڵبگیرێ، لەبارێکدا دەسەڵاتەکەیان لە جۆرە دیکتاتۆرییە نەگریسەکە بێ؟ ئەو ئامانجانەی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان چین کە دەکرێ بزووتنەوە دیموکراسیەکان پەسەندیان بکەن؟ ئاخۆ ئەمانەی دوایی چاوپۆشی لە رۆڵێك دەکەن کە دەستوور لە حکوومەتەکانی ئایندەدا لە بەرژەوەندیی دەسەڵاتە دیکتاتۆریەکان (جا چ حزبی سیاسی بن یان گرووپی سەربازی) جێگیری کردووە. دیموکراسیەت لەمەدا لەچیدایە؟

تەنانەت ئەگەر وایش دابنێین هەموو شتێکی پێوەند بە دانوستاندن بە رێکی بەڕێوە چووە، ئەوا ئەم پرسیارە دەمێنێتەوە: ئەو جۆرە ئاشتییە کامەیە کە لە دانوستاندن دەکەوێتەوە؟ ئاخۆ ژیان باشتر یان خراپتر دەبێ لەوەی ئەگەر بزووتنەوە دیموکراسیەکان لە خەبات بەردەوام بن؟.

- سیستمی دیکتاتۆری "پەسەند"

حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان لە باڵادەستییاندا پاڵنەری جۆراوجۆری شاراوەیان هەیە، وەك هێز و پلەوپایە و سامان و ڕێکخستنەوەی کۆمەڵگە و هتد. پێویستە ئەوەمان لەیاد بێ کە دەستبەرداربوونی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان لە ناوەندەکانی کۆنترۆڵکردن، واتای وازهێنانیانە لە پاڵنەرەکانی تر، هەر بۆیە دەبینین حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان هەوڵ دەدەن دەست بە ئامانجەکانیانەوە بگرن.

پێویستە لە بیرمان نەچێ ئەو بەڵێنانەی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان لە چوارچێوەی چارەسەری ئاشتییانەدا دەیدەن، دەچێتە خانەی مسۆگەرکردنی سەرشۆڕکردنی دژبەرەکانیان لە بزووتنەوە دیموکراسییەکان، لە کۆتاییشدا دەبینی هێندە چەپەڵ دەردەچن ئەو ڕێکەوتننامانە پێشێل دەکەن کە ئیمزایان کردوون .

ئەگەر بزووتنەوە دیموکراسییەکان لەسەر ڕ ڕاگرتنی بەرگریکردن لە پێناو ئەوەی بەشێوەیەکی کاتی سەرکوتکردن و چەوساندنەوە ڕابوەستن، ئەوا سەرەنجام تووشی هەستکردن بە بێئومێدی دەبن، کەم رووی داوە دەستبەردان لە بەرەنگاریکردن قەبارەی چەوساندەوەی کەم کردبێتەوە، چونکە دەبینی پاش نەمانی پاڵەپەستۆ ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان لەسەر دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرییەکان، جارێکی تر زیاتر لە پێشوو دەست دەدەنەوە سەرکوتکردن و توندوتیژییەکی دڕندانەتر.

هەرەسهێنی بەرەنگاریی میللی ئەو هێزی هاوسەنگییە ناهێڵێ کە دەسەڵات و دڕندەیی ڕێژیمە دیکتاتۆرییەکەی سنووردار کردبوو، بەو شێوەیەش بوار لە بەردەم ئەو دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرانەدا دەکرێتەوە تا دژ بە هەر کەس بیانەوێ بجووڵێن، وەك کریشناڵ شەردهارانی دەنووسێ "چونکە دیکتاتۆر هێزی هەیە تەنیا بۆ ئەوەی زەبر بوەشێنێ، لە کاتێکدا ئێمە هێزی بەرگریمان نیە".(٥)

بۆ هێنانەکایەی گۆڕانکاری لە بارێکدا کە کێشە بنچینەییەکان لە مەحەکدا بن بەرگریکردن پێویستە نەك دانوستاندن، لە زۆربەی حاڵەتەکاندا لەسەر هێزی بەرگری پێویستە بەردەوام بێ تا حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان لە دەسەڵات دێنێتە خوارەوە. هەر بۆیە ئەوە دانوستاندن نییە کە سەرکەوتن ، بگرە بەکارهێنانی دانایانەی گونجاوترین و بەهێزترین شێوازی بەردەستە لای هێزی بەرگری، -پاشتر بە وردی باسی دەکەین- کە بریتییە لە گژبەریی سیاسی یاخود خەباتی ناتوندوتیژ، ئەوە شێوازێکی بەهێزە کە لە بەردەستی ئەوانەدایە خەبات لەپێناو ئازادیدا دەکەن.

- چ جۆرە ئاشتیەك؟

ئەگەر حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان و بزووتنەوە دیموکراسیەکان بڕیاریان دا دانوستاندن بکەن، ئەوە زۆر پێویستە بە روونی بیری لێبکرێتەوە، ئەویش بە هۆی ئەو مەترسیانەی لە پرۆسەی دانوستاندندان، مەرج نییە هەر کەس وشەی "ئاشتی" بەکار هێنا، ئاشتییەکی ئازاد و دادپەروەری بوێ. کزۆڵەکردن لەبەردەم گورزی سەرکوتکردن و ملکەچکردنی نەرێنی بۆ حوکمڕانە دیکتاتۆرییە بێبەزەییەکان کە تاوانیان دژ بە سەدان هەزار خەڵك ئەنجام داوە، بە ئاشتی دانانرێ. هیتلەر چەندان جار بانگەشەی بۆ ئاشتی کرد، بەڵام ئەو ئاشتیەی ئەو دەیویست سەرکزکردن بوو بۆ ویستی ئەو. ئەو ئاشتیەی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەیخەنە روو، جگە لە ئاشتیی زیندان و گۆڕەکان هیچی تر نییە.

مەترسیتریش هەیە، چونکە دانوستانکارەکان زۆر جار ئامانج لە دانوستاندن و خودی دانوستاندنەکە تێکەڵ دەکەن، ئەمە جگە لەوەی دانوستانکارانی بزووتنەوەیلی دیموکراسی یان دانوستانکارانی پسپۆڕی بیانی کە

یارمەتیی دانوستاندنەکە دەدەن، بە نوکە قەڵەمێك شەرعیەتی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی دەدەنە حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان، ئەمە لەکاتێکدا ئەو دەسەڵاتدارانە بەهۆی داگیرکردنیان بۆ دەوڵەتەکە و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و دفتارە دڕندانەکانیانەوە خاوەنی ئەو شەرعیەتە نین. بەبێ ئەو شەرعیەتە، کە ڕێژیمە دیکتاتۆرەکان هەوڵی بەدەستهێنانی دەدەن، ئەو حوکمڕانانە ناتوانن تاهەتایە لە دەسەڵاتدا بمێننەوە. بۆیە دەبێ ئاشتیخوازان ئەو شەرعیەتەیان پێنەبەخشن.

- هۆیەك بۆ ئومێدەواری

پێشتر وتمان لەوانەیە سەرکردەکانی ئۆپۆزسیۆن لە روانگەی هەستکردنیان بە بێئومێدی لە خەباتی دیموکراسی، بە ناچاری پەنا بۆ دانوستاندن ببەن، بەهەرحاڵ دەتوانرێ هەستکردن بە لاوازی بێتە گۆڕین، چونکە ڕێژیمە دیکتاتۆرەکان تا هەتایە بەردەوام نابن، هەروەها تا سەر گەلانی ژێر باڵی ئەو ڕێژیمانەیش بە لاوازی نامێننەوە و ڕێگە بە حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان نادرێ تا هەتایە دەست بە هێزەکەیانەوە بگرن.
ئەرستۆ زۆر دەمێکە وتوێتی "سیستمەکانی حوکمی کەمینە و ڕێژیمە ستەمکاریەکان ماوەی کەمتر لە سیستمەکانی تر دەژین، ستەمکاری بەکەمی تەمەن دەکا"(٦)، ئەمە بەسەر ڕێژیمە دیکتاتۆریە هاوچەرخەکانیشدا دەچەسپێ، دەتوانین خاڵە لاوازەکانیان بکەینە تەنگژە و هێزی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان لەبەریەك هەڵوەشێنین (بەشی چوارەم بە درێژتر باس لەو خاڵە لاوازانە دەکا).
مێژووی نوێ ئاماژە بە لاوازیی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان و شیمانەی هەرەسهێنانیان لە ماوەیەکی تا رادەیەك ڕێژەییدا دەکا. ئەوەتا لەکاتێکدا ڕێژیمی دیکتاتۆریی کۆمیۆنیستی لە پۆڵەندا لە ماوەی دە ساڵدا (١٩٨٠–١٩٩٠) داڕوخا، هاوشێوەکانی لە ئەڵمانیای رۆهەڵات و چیکۆسلۆڤاکیا لە ماوەی چەند هەفتەیەکدا لە ساڵی ١٩٨٩ داڕوخان. لە سلڤادۆر و گواتیمالا دەسەڵاتدارە سەربازییە دڕندەکان ساڵی ١٩٤٤ لە ماوەی نێزیکەی دوو هەفتە لە خەبات دژی هەر یەکەیان هەرەسیان هێنا. هەرچی شای سەبازیی بەهێزی ئێرانە، لە چەند مانێکی کەمدا رووخا. ساڵی ١٩٨٦ ڕێژیمی مارکۆس لە فیلیپین لەبەردەم ویستی گەلدا هەرەسی هێنا و حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکان بەخێرایی خۆی بەری کرد لە سەرۆك مارکۆس کاتێ هێزی ئۆپۆزسیۆن بە ئاشکرا کەوتە بەرچاوان. کاتێ توندڕەوەکان لە یەکێتیی سۆڤیەت هەوڵیان دا لە ئابی ١٩٩١ کودەتایەك بکەن، گژبەریی سیاسی لە ماوەی چەند رۆژێکدا رایگرتن و ئەو گەلانەی لەژێر ستەم و ملهوڕیدا دەیانناڵاند، توانییان لە ماوەی چەند رۆژ یا هەفتە یاخود مانگێکدا سەربەخۆییان بەدەست بێننەوە.
لێرەدا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە ئەو چەمکە کۆنانەی دەڵێن شێوازەکانی توندوتیژی هەمیشە خێراتر کار دەکەن و شێوازەکانی ناتوندوتیژی کاتێکی زۆریان دەوێ، بایەخیان لەدەست داوە. ئەگەرچی هێشتا کاتێکی زیاتر پێویستە بۆ هێنانەکایەی گۆڕانکاریەك لە دۆخەکە و کۆمەڵگەدا، بەڵام شەڕی راستەقینە دژ بە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان هەندێ جار لەڕێی خەباتی ناتوندوتیژەوە خێراتر روو دەدا. دانوستاندن تاکە بەدیل نییە بۆ بەردەوامبوونی جەنگی قەڵاچۆکردن، یاخود خۆبەدەستەوەدان. ئەم نموونانەی لێرەدا باس کراون لەگەڵ ئەوانەی پێشتر باس کراون، بەڵگەیەکی باشن لەسەر بوونی بژارەیەکی تر لەبەردەم ئەوانەی ئاشتی و ئازادییان گەرەکە، کە ئەویش بژارەی گژبەیکردنی سیاسییە.

دەسەڵات لە کوێوە دێ؟

ئەرکی بەدیهێنانی کۆمەڵگەیەك کە لە ئازادی و ئاشتی بەهرەمەند بێ، ئەرکێکی ئاسان نییە، بگرە پێویستی بە توانای مەزن و ڕێکخستن و پلان هەیە. زیاد لەوەیش پێویستی بە هێز هەیە، چونکە بزووتنەوە دیموکراسیەکان ناتوانن ڕێژیمێکی دیکتاتۆری بڕوخێنن و ئازادیی سیاسی بێننە کایە بەبێ ئەوەی بتوانن هێزی خۆیان بە کارایی بەکار بێنن.

بەڵام ئەوە چۆن دەکرێ؟ ئەوە چ جۆرە هێزێکە کە بزووتنەوە دیموکراسیەکان دەتوانن بەکاری بێنن، بەشێوەیەك بەشی نابووتکردنی دیکتاتۆریەت و تۆڕە سەربازی و پۆلیسییە فراوانەکانی بکا؟

وەڵامی ئەم پرسیارانە لە تێگەیشتن لە هێزی سیاسیدا خۆی حەشار داوە، کە دەمێك فەرامۆش کراوە. بەهەرحاڵ فێربوونی ئەم چاوکراوەییە ئەرکێکی سەخت نابێ، چونکە ڕاستییە مرۆییەکان سادەن:

- ئەفسانەی "گەورەی مەیموونەکان"

ڕازێکی نووسەری چینی لیو جی لە سەدەی چواردەیەم هەیە، ئەم تێگەیشتنە پشتگوێخەرە بۆ هێزی سیاسی بە باشی ڕوون دەکاتەوە (٧):

پیرە پیاوێك لە ویلایەتی چو دەژیا کە ویلایەتێکی دەرەبەگی بوو، ئەم پیاوە توانیبووی بەهۆی بەخێوکردنی ژمارەیەك مەیموونەوە بۆ خزمەتکردنی خۆی، بە سەر زیندوو بمێنێ. خەڵکی چو ناویان نابوو جو گونگ، واتە "گەورەی مەیموونەکان".

ئەو پیاوە پیرە هەموو بەیانیەك مەیمونەکانی لە گۆڕەپانێکدا کۆ دەکردەوە و فەرمانی بە گەورەترینیان دەکرد کە پێشیان بکەوێ بۆ چیاکان بۆ کۆکردنەوەی میوە و داڕوجان و دار و درەخت. گەورەی مەیمونەکان یاسایەکی بەسەر مەیمونەکانیدا سەپاندبوو، ئەویش ئەوە بوو هەر مەیمونێك دەیەکی ئەوەی کۆی دەکردەوە بداتە ئەو و هەر یەکێکیان ئەوەی نەکردایە بێبەزەییانە شەلاقکاری دەکرد. کێشەی مەیمونەکان گەورە بوو، بەڵام نەیاندەوێرا سکاڵا بکەن.

ڕۆژێ لە ڕۆژان مەیمونێکی بچوکیان لەوانی تریانی پرسی: ئایا پیاوە پیرەکە دار و بار و دەغڵودانەکانی ناشتووە؟ وەڵامیان دایەوە: نەخێر، خۆیان سەوز دەبن و دێنە بەرهەم. ئەنجا پرسی: ئەی ناتوانین میوەکە ببەین بەبێ ئەوەی پرس بە پیرەپیاوەکە بکەین؟ وەڵامیان دایەوە: بەڵێ دەتوانین. جا مەیمونەکە بچوکەکە گوتی: کەواتە بۆچی پشت بەو پیاوە پیرە دەبەستین، بۆچی دەبێ خزمەتی بکەین؟

هەموو مەیمونەکان لە پەیامی مەیمونە بچوکەکە گەیشتن تەنانەت پێش ئەوەی قسەکەی تەواو بکا. هەر هەمان شەو، کاتێ پیاوە پیرەکە چووە خەوێکی قووڵەوە، مەیمونەکان هەموو تووڵەکانی قەفەسەکانیان شکاند و ئەو میوەیەیش پیاوە پیرەکە ئەمباری کردبوو لەگەڵ خۆیان بردیان و چوون بۆ دارستانەکە. مەیمونەکان ئیتر نەگەڕانەوە بۆ لای کابرا و لە کۆتاییدا پیرەمێردەکە لەبرسا مرد.

یو لی زی دەڵێ: "هەندێ کەس بە فێڵوتەڵەکە، نەك بنەمایەلی ئەخلاقی حوکمی گەلانیان دەکەن، ئەو جۆرە کەسانە لە گەورەی مەیمونەکان دەچن، دەرك بە شێواویی زەینیان ناکەن و نازانن لەو ساتەی خەڵك بە کارەکەیان دەزانن، تەڵەکەکانیشیان پووچ دەبنەوە".

- سەرچاوە پێویستەکانی دەسەڵاتی سیاسی

بنەماکە لێرەدا سادەیە، حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان پێویستیان بە یارمەتیی ئەو گەلە هەیە کە حوکمی دەکەن، بەبێ ئەو یارمەتییە ناتوانن سەرچاوەیلی هێزی سیاسی دەستەبەر بکەن و بیانپارێزن، سەرچاوەکانی هێزی سیاسیش ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

* دەسەڵات: باوەڕبوونی خەڵك بە شەرعیەتی رژێمەکە و ئەوەی کە گوێڕایەڵیکردنی ئەرکێکی ئەخلاقییە.

* سەرچاوە مرۆییەکان: ژمارە و گرینگیی ئەو کەس و کۆمەڵانەی گوێڕایەڵی و هاوکاری دەکەن، یاخۆ یارمەتیی دەسەڵاتداران دەدەن.

* بەهرەکان و زانیاری: رژێم پێویستی بەمانەیە بۆ ئەنجامدانی هەندێ کاری دیاریکراو، ئەویش لەلایەن کەس و کۆمەڵە هاوکارەکانەوە دابین دەکرێ.

* هۆکارە نابەرهەستەکان: ئەو هۆکارە دەروونی و هزریانەن هانی خەڵك دەدەن بۆ گوێڕایەڵی و یارمەتیدانی دەسەڵاتدارەکان.

* سەرچاوە ماڵیەکان: مەبەست رادەی باڵادەستیی دەسەڵاتدارانە بەسەر موڵکەکان و سەرچاوە سرووشتیەکان و سیستمی ئابووری و ئامرازەیلی پێوەندی و گەیاندن.

* سزاکان: بریتییە لە سزا جێبەجێکراوەکان، یان ئەوانەی هەڕەشەی بەکارهێنانیان دەکا لە حاڵەتی یاخیبووندا، یاخۆ هاوکارینەکردن بەمەبەستی مل پێکەچکردن و هاوکاریی پێویست، کە هەردووك بۆ مانەوەی رژێم و توانای جێبەجێکردنی سیاسەتەکانی پێویستن.

* هەموو ئەم سەرچاوانە پێکەوە پشت بە قبووڵکردنی رژێمی دەسەڵاتدار و ملکەچی و گوێڕایەڵیی خەڵك بەگشتی بۆی و هاوکاریکردنی هاوڵاتیان و زۆر لە دامەزراوەکانی کۆمەڵگە دەبەستن، کە ئەوانەیش سەرچاوەی مسۆگەر نین.

هاوکاری و گوێڕایەڵی و پاڵپشتیی تەواو کار بۆ زیاتر دەستەبەرکردنی سەرچاوەکانی هێزی پێویست دەکا، لێرەشەوە رادەی هێزی هەر حکوومەتێك زیاد دەکا.

لە بەرامبەردا بەرگرتن لە هاوکاریکردنی میللی و دامەزراوەیی لە دەستدرێژیکاران و حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەبێتە مایەی بەرتەسککردنەوە یاخۆ بڕینی سەرچاوەیلی هێز کە دەسەڵاتدارەکان پشتیان پێ دەبەستن. بە نەبوونی ئەم سەرچاوانە هێزی دەسەڵاتدارەکان لاواز دەبێ و ئەنجا دەپوکێتەوە.

حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان هەستیارن بۆ ئەو کار و هزرانەی هەڕەشە لە توانایان بۆ ئەنجامدانی ئەوەی دەیانەوێ دەکا، هەر بۆیە هەڕەشە لەوانە دەکەن کە گوێڕایەڵییان ناکەن یان مان دەگرن یاخۆ ئامادە نین هاوکارییان بکەن. ئەمەیش کۆتای شتەکە نییە، چونکە سەرکوتکردن و رەفتاری وەحشییانە هەمیشە گەڕانەوەی رادەی پێویستی ملکەچکردن و هاوکاریکردنی پێویست بۆ کاری رژێمی دەسەڵاتداریان لێناکەوێتەوە. کاتێ وێڕای سەرکوتکردنیش بۆ ماوەیەکی گونجاو پێداگری لەسەر سەرچاوەکانی هێز یاخۆ بڕینیان دەکرێ، یەکەمین رەنگدانەوەکان لەسەر رژێمە دیکتاتۆریەکان لە ناسەقامگیری و شپرزبووندا بەرجەستە دەبێ، ئەوەیش لاوازبوونی هێزی ئەو رژێمانەی لێدەکەوێتەوە و بە تێپەڕینی کات گرتنەوەی سەرچاوەکانی هێز دەبێتە مایەی فەلەجبوون و دەستەپاچەیی رژێمی دەسەڵاتدار و لەوپەڕی حاڵەتیشدا لەبەریەك هەڵوەشانی، لێرەشەوە بەهۆی برسێتیی سیاسییەوە هێزی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەمرێ.

پلەی ئەو رزگاربوون یاخۆ چەوساندنەوەیەی هەر حکوومەتێك دەیبەخشێ، بەندە بە پێداگریی رێژەیی حوکمکراوان لەسەر ئازادی و ویست و توانایان بۆ بەرەنگاریکردنی ئەو هەولانەی بۆ ملکەچکردنیان دەدرێن. بەپێچەوانەی بۆچوونی باو، تەنانەت رێژیمە دیکتاتۆری و زۆردارەکانیش پشت بە هاوولاتیان و خەڵکانی ژێردەستیان دەبەستن. زانای سیاسی کارل دویچ لە ساڵی ١٩٥٣ نووسی:

"هێزی زۆرداری تەنیا کاتێ بەهێز دەبێ کە زۆر پێویستی بە بەکارهێنانی ئەو هێزە نەبێ، خۆ ئەگەر پێویستی کرد هێز بەزۆری دژی هەموو هاوولاتیان بەکار بێ، ئەوە ئەگەری بەردەوامبوونی ئەو هێزە لاواز دەبێ، جا لەبەرئەوەی رێژیمە زۆردارەکان زیاتر لە رێژیمەکانی تر پێویستیان بە بەکارهێنانی هێزی زیاتر هەیە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ژێردەستەکانیان، بۆیە پێویستیان بە نەریتگەلی ملکەچکردنی فراوان و مسۆگەر هەیە لەنێو خەڵك. زیاد لەوەیش، رێژیمە زۆردارەکان پێویستیان بەوەیە بتوانن پشت بە توێژگەلێکی فراوان لە دانیشتوان ببەستن، لانی کەم کاتێ پێویستی پێیان بێ"(٨)

تیۆریزەوانی یاسایی ئینگیلزی جۆن ئۆستن لە سەدەی نۆزدەیەمدا لەبارەی دۆخی رێژیمە دیکتاتۆریەکان لە رووبەرووی گەلێکی بێزاربوودا دەڵێ: ئەگەر زۆربەی هاوولاتیان بڕیاریان دا حکوومەت لەناو ببەن و ئامادەییان تێدا دروست بوو لەپێناو گەیشتنیان بەو ئامانجە بەرگەی کاردانەوە سەرکوتکەرانەکانی رێژیمەکە بگرن، ئەوا هێزی حکوومەت و ئەوانەی لایەنگری دەکەن ناتوانن ئەو حکوومەتە بێزراوە بپارێزن. ئوستن دەگاتە ئەو دەرەنجامەی هیچ ئەگەرێك نییە بۆ ناچارکردنی خەڵك بۆ گەڕانەوە بۆ گوێڕایەڵیی هەمیشەیی و ملکەچکردن (٩)

هەرچی نیکۆلا مکیافیللییە بەر لە ماوەیەکی زۆر گوتویەتی ئەو میرەی "هەموو خەڵکی ئاسایی دژایەتی بکەن، ناتوانێ ئاسایش بۆ خۆی مسۆگەر بکا، چەندەیش زەبری توندتر بێ، هێندە رێژیمەکەی لاوازتر دەبێ".(١٠)

جێبەجێکردنی سیاسیی کردارییانەی ئەم بەرچاوڕوونییە لە بەرەنگاریی دلێرانەی نەرویجیدا دژ بە داگیرکردنی نازی جێبەجێ کرا، هەروەها لە ئازایی پۆڵەندی و ئەڵمان و چیك و سلۆڤاکەکان و زۆر لە گەلانی تر کە بەرەنگاریی دەستدرێژی و دیکتاتۆریەتی کۆمیۆنیزمیان کرد، بەرگریکردنەکەیشیان دوا جار بووە مایەی هەرەسهێنانی دەسەلاتی کۆمیۆنیزم لە ئەورووپا.

بەدڵنیاییەوە ئەمە دیاردەیەکی نوێ نییە، چونکە حاڵەتەکانی بەرگریکردنی ناتوندوتیژانە بۆ ساڵی ٤٩٤ی پێش زاین دەگەڕێتەوە کاتێ خەڵکە رەشۆکیەکە هاوکاریکردنی سەرگەورە خانەدانە رۆمانەکانیان راگرت.(١١)

گەلان لە سەردەمی جیاجیادا خەباتی ناتوندوتیژانەیان لە ئاسیا و ئەفریقیا و هەردوو ئەمەریکا و ناوچەی ئاسیای ئوسترالی و دورگەکانی ئۆقیانووسی هێمن و ئەورووپا بەکار هێناوە.

هەر بۆیە گرینگترین سێ هۆکار کە رادەی دەستگرتن یاخۆ دەستنەگرتن بەسەر هێزی حکوومەت دیاری دەکەن بریتین لە: ١) ئارەزووی رێژەیی خەڵك بۆ سەپاندنی سنوورێك بەسەر حکوومەتدا، ٢) توانای رێژەیی رێکخراو و دەزگا سەربەخۆکانی ژێردەستەکان بۆ ئەنجامدانی گرتنەوەیەکی بەکۆمەڵی سەرچاوەکانی هێز، ٣) توانای رێژەیی هاوولاتیان بۆ گرتنەوەی بەدەمەوەهاتن و یارمەتیدانیان.

- **ناوەندەکانی هێزی دیموکراسی**
یەکێك لە تایبەتمەندیەکانی کۆمەڵگەی دیموکراسی هەیە بریتیە لە بوونی چەندان کۆمەڵ و دەستەی حکوومیی سەربەخۆ لە دەوڵەت، بۆ وێنە ماڵباتەکان و رێکخراوە ئاینی و رۆشنبیریەکان و یانە وەرزشیەکان و دامەزراوە ئابووریەکان و سەندیکاکان و یەکەتیەکانی قوتابیان و خزبە سیاسیەکان و گوندەکان و دامەزراوەکانی هاوسێیەتی و یانەکانی باخچەکان و رێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و گرووپە مۆسیقیەکان و کۆمەڵە ئەدەبیەکان و دامەزراوەی تر، کە بایەخی ئەم دەستانە لە خزمەتکردنی ئامانجەکانیان و دابینکردنی پێداویستیە کۆمەڵایەتیەکانەوە سەرچاوەی گرتووە.
جگە لەمە ئەم دەستانە بایەخێکی سیاسیشیان هەیە، چونکە بناغەگەلێکی بەکۆمەڵ و دامەزراوەیی دەستەبەر دەکەن کە لەرێیانەوە خەڵك دەتوانن کار لە رێرەوی کۆمەڵگە بکەن و بەرەنگاریی کۆمەڵەکانی تر یاخۆ حکوومەت بکەن کاتێ دەستدرێژی دەکاتە سەر بەرژەوەندی و چالاکی و ئامانجەکانی. ئەو کەسە لاتەریکانەی لەم جۆرە گرووپانەدا ئەندام نین ناتوانن کار لە باقیی کۆمەڵگە بکەن، دیارە پلەی کاریگەرییان لەسەر حکوومەت کەمتر دەبێ و هیچ کاریگەریشیان لەسەر رژێمە دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان نابێ، هەر بۆیە ئەگەر حوکمڕانە دیتاتۆریەکان بتوانن سەربەخۆیی و ئازادیی ئەم دامەزراوانە زەوت بکەن، ئەوا هاووڵاتیان تا رادەیەك لاواز دەبن. ئەگەر شیمانەی ئەوەیش لەئارادا بێ کە دەسەڵاتە دیکتاتۆریەکە دەست بەسەر ئەم جۆرە دامەزراوانەدا بگرێ، ئەوا (ئەم دامەزراوانە) بۆ لەقاڵبدانی ئەندامەکانیان و ئەو بوارانەی کۆمەڵگە بەکار دێن.
بەهەر حاڵ، ئەگەر توانیمان پارێزگاری لە سەربەخۆیی و ئازادیی ئەم دامەزراوە مەدەنییە سەربەخۆیانە (لە دەرەوەی دەسەڵاتی حکوومەت) بکەین، یان لەباری زەوتکردنیاندا بتوانین بیانگێڕینەوە، ئەوا بۆ جێبەجێکردنی گژبەریکردنی سیاسی زۆر گرینگ دەبن. خاڵی هاوبەشی نێوان ئەو نموونەنانەی سەرەوە لەسەر لەبەریەك هەڵوەشان، یاخۆ لاوازکردنی رژێمەیلی دیکتاتۆری، پێڕەوکردنی فراوانی گژبەریکردنی سیاسییە لەلایەن هاووڵاتیان و دەزگاکانیانەوە.
وەك باسمان کرد، ئەم سەنتەری هێزە ئەو بنچینانە دەداتە ئەو دەزگایانە کە لەرێیانەوە دەتوانرێ گوشار بخرێتە سەر دەسەڵاتە دیکتاتۆریەکە یاخۆ گژبەریکردنی. لە ئایندەیشدا ئەم سەنتەرانەی هێز دەبنە بەشێکی دانەبڕاو لە بنکە بنیاتییەکەی کۆمەڵگەیەکی ئازاد، چونکە دەبینین سەربەخۆیی و گەشەی بەردەوامیان لە پێداویستیەکانی سەرکەوتنی خەباتی رزگارین.
ئەگەر دەسەڵاتی دیکتاتۆر تا رادەیەکی زۆر سەرکەوتوو بێ لە تێکشکاندن یان دەست بەسەرداگرتنی دامەزراوە سەربەخۆکانی کۆمەڵگەدا، ئەوا دەبێ بزووتنەوەی بەرگری کۆمەڵە و دامەزراوەی کۆمەڵایەتیی سەربەخۆی نوێ دروست بکا، یان پەنا بۆ دەست بەسەرداگرتنی دیموکراسیانە بەسەر مانەوە تەنیا لەپێناو مانەوە یان بەسەر ئەو دامەزراوانەی بە بەشەکی کۆنترۆڵ کراون، ببا.
لەکاتی شۆڕشی هەنگاری لە ساڵانی ١٩٥٦ و ١٩٥٧ ژمارەیەك لە ئەنجوومەنە دیموکراسییە راستەوخۆکان سەریان هەڵ دا، ئەنجا یەکیان گرت و بۆ ماوەی چەند هەفتەیەك سیستمێکی فیدراڵییان لە دامەزراوە و حوکمڕانی دامەزراند. لە پۆڵەندایش لە کۆتای هەشتاکاندا کرێکاران پارێزگارییان لە سەندیکا هەرەوەزییە نایاساییەکان کرد، لە هەندێ حاڵەتدا دەستیان بەسەر ئەو سەندیکا رەسمییانەدا گرت کە شیوعیەکان

دەستیان بەسەرد گرتبوون. لەوانەیە ئەم جۆرە پەرەسەندنە دامەزراوەییە ئەنجامی سیاسیی گرینگی هەبێ.

دیارە ئەمە بەو واتایە نییە کە لاوازکردن و تێکشکاندنی سیستمەیلی حوکمڕانیی دیکتاتۆری کارێکی ئاسانە، یان هەموو هەولێك لەو رێیەدا سەردەکەوێ، هەروەها بەدڵنیاییەوە بەو واتایە نییە لەکاتی خەباتدا پێوەبوون روو نادا، چونکە ئەوانەی هێشتا خزمەتی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەکەن، لە شەڕ بەردەوام دەبن تا گەل ناچاری گەڕانەوە سەر هاوکاریکردن و گوێڕایەڵی بکەن.

ئەم تێگەیشتنە لە هێز واتای ئەوەیە لەبەریەك هەڵوەشاندنی سیستمە دیکتاتۆریەکان کاری کردەیە.

سیستمەکانی حوکمی دیکتاتۆری خەسڵەتگەلی دیاریکراوی ئەوتۆیان هەیە وایان لێدەکا بۆ جێبەجێکردنی زرنگانەی گژبەریکردنی سیاسی گونجاو بن. با ئەم سیفەتانە بە وردیی زیاتر باس بکەین.

* دیکتاتۆریەتەکان خاڵی لاوازیان هەیە

سیستمەکانی حوکمی دیکتاتۆری خۆیان وا دەردەخەن وەك ئەوەی نەکرێ پەنجەیان بۆ ببرێ، چونکە ئەوان تاقمی دەسەڵاتدار و بەهێزن کە لەڕێی هەوالگری و پۆلیس و سوپا و گرتووخانە و ناوەندەکانی گرتن و تیمەکانی لەداردانەوە دەستیان بەسەر سامانی وڵات و سەرچاوە سرووشتیەکان و توانا بەرهەمهێنەکانیدا گرتووە و بەشێوەیەکی زۆردارانە بۆ بەدیهێنانی مەرامی خۆیان بەکاریان دێنن.

لە بەراوردکردندا هێزەکانی بەرهەڵستکاری دیموکراسی لە دیمەنێکی لاواز و ناکارادا دەردەکەون کە هیچ هێز و توانایەکیان نییە، لێرەشەوە ئەم تێگەیشتنە (واتە هێزی پەنجە بۆ نەبراوی دیکتاتۆریەت و شەپرێویی ئۆپۆزسیۆنی دیموکراسی) ئەگەری بوونی ئۆپۆزسیۆنێکی کارا دوور دەخاتەوە. بەڵام چیرۆکەکە لێرەدا کۆتای نایە.

- دیاریکردنی خاڵی کوشندە (پاژنەی ئەخیل)

ئەفسانەیەکی گریکی نموونەیەکی جوان پیشان دەدا لەبارەی لاوازیی ئەو کەسەی ئێمە پێمان وایە ناکرێ پەنجەی بۆ ببرێ. جەنگاوەر ئەخیل کە هیچ زەبرێك کاری تێنەدەکرد و هیچ شیرێك جەستەی نەدەبڕی، بەکۆرپەیی دایکی هەڵی ژەندبوو لە رووباری سیحریی ستایکس، ئەوەیش توانای بەرگەگرتنی دژ بە مەترسیەکان پێبەخشیبوو. بەڵام کاتێ ئەخیلی منداڵ خرابووە ناو ئاوەکە دایکی بە هەردوو پاژنەی گرتبووی تا تەوژمی ئاوەکە نەیبا، بەو هۆیەشەوە ئاوە سیحرییەکە ئەو بەشەی لەشی دانەپۆشیبوو، کاتێ ئەخیل گەورە بوو لەبەر چاوی هەموان دەرکەوت کە چەکی دوژمنەکانی کاری تێ ناکەن. بەڵام لە جەنگی تەروادەدا سەربازێك کە بە گوێرەی قسەکانی کەسێك کە خاڵی لاوازی ئەخیلی دەزانی، تیرەکەی ئاراستەی پاژنەی ئەخیل کرد، ئەوە تاکە شوێنی لەشی بوو تیر و شیر بیبڕن و بەو هۆیەوە ئەخیل کوژرا.

دەستەواژەی "پاژنەی ئەخیل" تا ئێستەیش بۆ ئاماژەکردن بە خاڵی لاوازی کەسێك یان پلانێك یاخود دەزگایەك بەکار دێ کە پارێزگاری نییە.

ئەم بنەمایە بەسەر ڕێژیمە دیکتاتۆریە هەمەجیەکاندا جێبەجێ دەبێ کە ئەگەری شکستهێنانیان لەبەردەمدایە و ئەو شکستە بە ئەوپەڕی خێرایی و کەمترین تێچوو ڕوو دەدا ئەگەر هاتوو خاڵە لاوازەکانی ئەو ڕێژیمانەمان دەستنیشان کرد و هێرشەکانمان لەسەری چڕ کردەوە.

- **خاڵی لاوازی ڕێژیمە دیکتاتۆرەکان**

ئەمانەی خوارەوە لە خاڵە لاوازەکانی ڕێژیمە دیکتاتۆرەکانن:

١- دەتوانرێ ئەو هاوکاریەی خەڵك بەگشتی و گرووپ و دامەزراوەکان پێشکێشی دەکەن و بۆ بەکارخستنی ڕێژیم پێویستن، دیاری بکرێن و رابگیرێن.

٢- لەوانەیە خواست و کاریگەریی سیاسەتەکانی ڕێژیمی دەسەڵاتدار لە رابردوودا بەشێوەیەك لە شێوەکان توانای ئێستەی ڕێژیم بۆ گرتنەبەر و پێڕەوکردنی سیاسەتی ناکۆك سنووردار بکا.

٣- دەکرێ کارەکانی ڕێژیم بگۆڕێن بۆ ڕۆتینێك کە نەتوانێ خۆی لەگەڵ دۆخە نوێیەکاندا بگونجێنێ.

٤- ئاستەمە ئەو کەس و سەرچاوانەی بەسەر هەندێ ئەرکدا دابەش کراون، ئەو ئەرکانە جێبەجێ بکەن کە زادەی پێداویستیی نوێن.

٥- لەوانەیە شوێنکەوتووەکان ئەو زانیارییە راست و تەواوانە دابین نەکەن کە حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان پێویستیانە بۆ دەرکردنی بڕیارەکانیان، نەوەك ئاغاکانیان تووڕە بکەن.

٦- ئایدیۆلۆجیا لەوانەیە تووشی داخوران ببێ، هەروەك لەوانەیە ئەفسانە و سیمبولەکانی ڕێژیم بلەقن.

٧- بێئاگابوون لە دۆخە واقیعیەکان لەبارێکدا ڕێژیم سوور بێ لەسەر وابەستەبوون بە تێڕوانینێکی ئایدیۆلۆجیانەی وشکهەڵاتوو کە لە زەوینەی واقیعی دوور دەخاتەوە.

٨ تێکچوونی کارایی و لێوەشاوەیی بیرۆکراسیەت یان زێدەڕەویکردن لە یاسا و ڕێکارەکاندا، دەبنە مایەی بێهوودەبوونی سیاسەت و بەڕێوەبردنەکانی ڕێژیم.

٩- کێشە ناوخۆیەکانی نێو دامەزراوەکان و ڕکابەری و ناتەبایی نێوان کەسەکان هەموویان زیان و کۆسپن بۆ بەڕێوەبردنی ڕێژیمی دیکتاتۆری دەسەڵاتدار.

١٠- قوتابیان و بیرمەندان بەهۆی بارودۆخ و کۆتە عەقایدیەکان و چەوساندنەوەوە نیگەران دەبن.

١١- بەتێپەڕینی کات گەل بەگشتی بەرامبەر بە ڕێژیمی دەسەڵاتدار کەمتەرخەم و گوماناوی و شەڕانی دەبێ.

١٢- توندیی ناکۆکییە هەرێمی و چینایەتی و کولتووری و نیشتمانیەکان زیاد دەکەن.

١٣- هەرەمی دەسەڵاتی ڕژیمە دیکتاتۆریەکان بەزۆری مۆلەق و هەندێ جار زۆر مۆلەقیشە، چونکە ئەو کەسانەی هەرەمەکە پێك دێنن هەمیشە لە هەمان پێگەدا نین و لە پۆستێکەوە بۆ یەکێکی تر بەرز و نزم دەکرێن، یان هەر بە تەواوی لادەدرێن تا کەسانی تر لەجێیان دابنرێن.

١٤- هەندێ بەشی پۆلیس و سوپا کار بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی خۆیان دەکەن، تەنانەت ئەگەر دژی حوکمڕانە دیکتاتۆرەکانیش بێ، وەك لەکاتی ئەنجامدانی کودەتای سەربازیدا.

١٥- ڕێژیمی دیکتاتۆرییە نوێکان پێویستیان بە کات هەیە تا جێپێی خۆیان قایم بکەن.

١٦- هەڵەکردن لە حوکم و سیاسەت و کارکردندا شتێکی چاوەڕوانکراوە، ئەویش بەهۆی زۆریی ئەو بڕیارانەی کەمینە لە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکاندا دەریان دەکا.
١٧- ئامرازەکانی هێزی ناوەندیی ئەو ڕێژیمانە دادەخورێ کاتێ هەوڵ دەدا لەڕێی پێڕەوکردنی لامەرکەزیەت لە کۆنترۆڵ و وەرگرتنی بڕیاردا خۆی لەم مەترسییانە لابدا.

- هێرشکردنە سەر خاڵی لاوازی ڕێژیمە دیکتاتۆرەکان

ئۆپۆزسیۆنی دیموکراسی لەپێناو گۆڕین و هەڵتەکاندنی ئەو ڕێژیمەدا، دەتوانێ لەڕێی دۆزینەوەی خاڵە لاوازە ناوەکییەکانیەوە (پاژنەکانی ئەخیل) ڕێژیمە دیکتاتۆریەکە بخاتە قەیران، بەو هۆیەشەوە ئەنجامەکە روون و ئاشکرا دەبێ:

ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان وێڕای ڕواڵەتی تۆکمەیان، خاڵەیلی لاوازیان هەیە و بەدەست لێنەوەشاوەییەوە گرفتارن. کێبەرکێی کەسی لەنێوان تاکەکانیدا هەیە و دەزگاکانی بەدەست ناکاراییەوە دەناڵێنن، هەروەها کێشە لەنێوان ڕێکخراو و فەرمانگەکانیدا هەیە. ئەم خاڵە لاوازانە بە تێپەڕینی ڕۆژ ئەو ڕێژیمانە دەگۆڕێ بۆ ڕێژیمگەلێکی ناکارا کە ئەگەری ئەوە هەیە لە هەر ساتێکدا بکەونە بەر رەشەبای گۆڕانکاری و بەرگری.

مەرج نییە ڕێژیم پلان بۆ هەر شتێك دابنێ سەربگرێ، تەنانەت فەرمانەکانی هیتلەر هەندێ جار بەهۆی ملنەدانی ئەوانەی خوار خۆی بە جێبەجێکردنیان، جێبەجێ نەدەکران. هەندێ جار ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان بەخێرایی هەرەس دێنن.

ئەمە بەو واتایە نییە کە دەتوانرێ بەبێ هیچ مەترسی و زیانێك ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان لەبەین ببرێن، چونکە هەر ڕێگەیەکی کارکردن بۆ رزگاربوون مەترسی و نەهامەتیی خۆی هەیە. هەروەك هەموو ڕێگەیەکیش پێویستی بە کات هەیە تا کاری خۆی بکا. جگە لەمانەیش هیچ شێوازێکی کارکردن نییە کە سەرکەوتنی خێرا مسۆگەر بکا. بەڵام ئەو شێوە خەباتانەی کە ئامانج لە خاڵە لاوازەکانی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان دەگرن، دەرفەتی باشتریان لەبەردەمدایە لەو شێوەیەی لە شوێنە بەهێزەکانی ئەو ڕێژیمانەدا رووبەڕوویان دەبێتەوە. پرسیار لێرەدا ئەوەیە: چۆن ئەم خەباتە دەست پێبکەین؟

* دەسەڵاتداریکردن

سەرەتا گوتمان بژارەی سەربازی و بەکارهێنانی چەك و تەقەمەنی و تەکنەلۆجیای سەربازی و شتی لەو شێوەیە دژ بە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان کار لە خاڵە لاوازەکانی ئەو ڕێژیمانە ناکا، بگرە پاساوی دەداتە دەست تا هێزە بەڵاکەی بەکار بێنێ و بزووتنەوەکانی بەرگریکار بخاتە دۆخێکەوە کە ئیرەییان پێ نەبرێ، چونکە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان زۆربەی جار لە رووی سەربازی و تەکنەلۆجیای سەربازیەوە باڵادەستن.

هەروەها باسمان لە مەترسییەکانی پشتبەستن بە هێزە دەرەکیەکان بۆ رزگاربوون، هەروەها پشتبەستن بە دانوستاندن وەك ئامرازێك بۆ ڕامالینی ئەو ڕێژیمانە کرد.

کەوابێ ئەو شێوازانە چین کە لە بەردەستی هێزەکانی بەرگریی دیموکراسیدان و دەتوانن لە خاڵە لاوازەکانیان سێرە لە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان بگرن و تێیان بسرەوێنن؟ ئەو تەکنیکی کارە کامەیە کە بە

باشترین شێوە کەڵك لە تیۆری دەسەڵاتی سیاسی، کە پێشتر تاوتوێمان کرد، ببینن؟ بژارەی بەدیل بریتییە لە گژبەریی سیاسی.

گژبەریی سیاسی ئەم خەسڵەتانەی هەیە:

* قایل نابێ شێوازەکانی شەڕکردن کە رێژیمە دیکتاتۆریەکان هەڵیان بژاردووە ئەنجامەکە دیاری بکا.

* رێژیمی دەسەڵاتدار بە ئاستەم دەتوانێ رووبەڕووی ببێتەوە.

* دەتوانێ تەنگژەی خاڵە لاوازەکانی رێژیمە دیکتاتۆریەکان زیاتر بکا و سەرچاوەکانی هێزی لێ دابڕێ.

* دەتوانێ بەسەر مەودایەکی فراواندا دابەش ببێ، دەشتوانێ پێداگری لەسەر یەك ئامانجی دیاریکراو بکا.

* دەبێتە مایەی ئەوەی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان بکەونە نێو کار و بڕیاری هەڵەوە.

* دەتوانرێ سوود لە سەرجەم هاووڵاتیان لە دامەزراوە و گرووپەکانی کۆمەڵگە لە خەبات لەپێناو لەنێوبردنی باڵادەستیی کەمینە هەمەجییەکە وەربگیرێ.

* یارمەتیدەرە لە دابەشکردنی هێزی کاریگەری نێو کۆمەڵگە، بەشێوەیەك بواری پێکهێنان و مانەوەی کۆمەڵگەی دیموکراسی زیاتر بێ.

- کارەکانی خەباتی ناتوندوتیژ

گژبەریی سیاسی، هەروەك توانا سەربازیەکان، دەتوانرێ بخرێتە خزمەت بەدیهێنانی ئامانجی جۆراوجۆر، کە لە هەوڵدان بۆ کارکردنە سەر دژبەران (الخصوم) دەست پێدەکا، تا دەگاتە کارکردن لەپێناو هێنانەکایەی هەلومەرجێکی گونجاو بۆ چارەسەرێکی ئاشتییانە کێشەکە، یاخۆ لەبەریەك هەڵتەکاندنی سیستمی حوکمڕانیی دژبەرەکە.

شایانی گوتنە گژبەریی سیاسی بە رێگەی جیاواز لە توندوتیژی کار دەکا ئەگەرچی هەردوو شێوازەکە بۆ خەباتکردن بەکار دێن، بەڵام هەریەکەیان بە رێگەی تەواو جیاواز لەوی تر کار دەکا و ئەنجامی جیاوازیشیان لێدەکەوێتەوە، رێگە و ئەنجامەیلی ململانەی توندوتیژ دیارن، تێیدا چەك بۆ ئاڵۆسکاندن و پێکان و کوشتن و تێکشکاندن بەکار دێ.

بەڵام خەباتی ناتوندوتیژ ئاڵۆزترە و بە بەراورد بە توندوتیژی، شێوازگەلی هەمەجۆرتر بەکار دێنێ، چونکە چەکە دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیەکانی هاووڵاتیان و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە بەکار دێنێ. ئەم شێوازانە چەندان ناویان لێنراوە لەوانە ناڕەزاییەکان، مانگرتنەکان، هاوکارینەکردن، بایکۆتکردن، کێشانەوەی لابەندی (الولاء) و دەسەڵاتی گەل.

وەك باسمان کرد، هەموو حکومەتەکان کاتێ دەتوانن دەسەڵاتی خۆیان بسەپێنن کە بتوانن پاڵپشتیی سێ سەرچاوە پێویستەکە بۆ ئەو خۆسەپاندنە بەدەست بێنن لەڕێی هاوکاری و ملکەچکردنی هاووڵاتیان و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە. لە بەرامبەردا گژبەریی سیاسی، بەپێچەوانەی توندوتیژی، کار بۆ بڕینی ئەم سەرچاوانەی هێز دەکا.

- چەك و دیسپلینی خەباتی ناتوندوتیژ

هەڵمەتەکانی گژبەریی سیاسی سەرپێیی لە رابردوودا کەوتنە هەڵەیەکی هاوبەش، ئەویش پشتبەستن بوو بە رێگەیەك یاخۆ دوو رێگە (لە رێگەکانی گژبەریی سیاسی)، وەك مانگرتن و خۆپیشاندانی جەماوەری. لە راستیدا چەندان شێواز هەن کە دەرفەت دەدەنە ستراتیجکارانی بەرگری کە بەپێی پێویست بەرەنگارییان لەسەر خاڵێك چڕ بکەنەوە، یان بەسەر مەودایەکی فراواندا دابەشی بکەن.

نێزیکەی دوو سەد شێوازی دیاریکراو هەیە بۆ کاری ناتوندوتیژانە کە بەدڵنیاییەوە ئەنجامی باشتر بەدی دێنن. ئەو شێوازانەیش بۆ سێ بەش پۆلبەند کراون: ناڕەزایی و قایلکردن، هاوکارینەکردن و دەستوەردان. شێوازەکانی ناڕەزایی و قایلکردنی ناتوندوتیژانە بەشێوەیەکی سەرەکی لە خۆپیشاندانی رەمزی پێك دێ وەك خۆنواندن و رێپێوان و خەڵوەتکێشان (کە ژمارەیان پەنجا و چوار شێوازە)، هاوکارینەکردنیش بۆ سێ بەش دابەش دەبێ کە بریتین لە: أ) هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی (شازدە شێوازە). ب) هاوکارینەکردنی ئابووری وەك بایکۆتکردن (بیست و شەش شێوازە). ج) هاوکارینەکردنی سیاسی (سی و هەشت شێوازە). هەرچی شێوازەکانی دەستوەردانی ناتوندوتیژانەیە لەرێی شێوازەیلی دەروونی و جەستەیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی، وەك رۆژووگرتن و داگیرکردنی ناتوندوتیژانە و حکوومەتی هاوشان، ژمارەیان دەگاتە چل و یەك شێواز، کە دواین کۆمەڵەیە. لیستی ئەم شێوازانە لە پاشکۆی ئەم تێبەدا جێگیر کراون کە ژمارەیان سەد و نەوەد و هەشت شێوازە.

بەکارهێنانی ژمارەیەکی گونجاو لەم شێوازانە کە بە وردی دێنە هەڵبژاردن و بە مکوڕی و بەرفراوانی جێبەجێ دەکرێن و لە چوارچێوەی ستراتیجیەتێکی دانایانە و تەکتیکێکی گونجاو و لەلایەن کەسانی راهێنراوەوە ئامێتە دەکرێن، شیمانە زۆرە هەر رێژیمێکی ناشەرعی بەزەویدا بدا، ئەمەیش بەسەر سەرجەم رێژیمە دیکتاتۆریەکاندا دەچەسپێ.

دەتوانین لە شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژانەدا، بەپێچەوانەی شێوازە سەربازیەکان، راستەوخۆ کار لەسەر ئەو پرسانە بکەین کە لە مەحەکدان. بۆ نموونە پرسی رێژیمە دیکتاتۆریەکان لە بنەڕەتدا پرسێکی سیاسییە و بەو هۆیەشەوە شێوەکانی ناتوندوتیژیی سیاسی کاریگەتر دەبن، کە ئەم شێوانە نکوڵیکردن لە شەرعیەتی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان و هاوکارینەکردنیان لەخۆ دەگرێ. دەتوانرێ رێگەی هاوکارینەکردن لە بەرامبەر سیاسەتگەلێکی دیاریکراو بەکار بێ، بۆ نموونە دەکرێ بە هێمنی و نهێنی رێگەی لەمپەرخستنە رێ و دەستی دەستی بەکار بێ، هەروەها پەنا بۆ یاخیبوون و خۆپیشاندانی جەماوەریی گژبەریکار و مانگرتن ببرێ، کە لەبەردەم هەمووان‌دا دیارن.

لە بەرامبەردا، ئەگەر رێژیمە دیکتاتۆریەکە لەژێر پاڵەپەستۆی ئابووریدا بێ و ئەگەر زۆربەی پاڵەپەستۆ میللیەکانی سەر رێژیم ئابووری بن، ئەوکاتە شێوازە ئابووریەکانی وەك بایکۆتکردن و مانگرتن شێوازی گونجاون بۆ بەرگری. دەتوانین بە مانگرتنی گشتیی سنووردار و مانگرتنی خاووخلیچکردن و ملەجەڕێکردن (یان خۆبزرکردن)ی ئەو پسپۆڕانەی رێژیم ناتوانێ دەستبەرداری هاوکاریەکانیان ببێ، رووبەڕووی هەوڵەکانی ژێم بۆ ژێربارخستنی سیستمی ئابووری ببینەوە. هەروەها دەکرێ چەندان جۆر مانگرتنی جیاواز لە شوێنە هەستیارەکانی وەك کارگەکان و هۆیەلی گواستنەوە و شوێنەکانی دابینکردنی مادەی خاو و شوێنی دابەشکردنی بەرهەمەکان، ئەنجام بدرێ.

هەندێ لە شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژانە دەخوازن گەل هەندێ کار بکا کە بەشێك نین لە ژیانی ئاساییان، وەك دابەشکردنی بڵاوکراوە و کارپێکردنی چاپخانەی نهێنی و مانگرتن لە خواردن یان دانیشتن لەسەر شەقام. لەوانەیە جێبەجێکردنی هەندێ لەم شێوازانە بۆ هەندێ خەڵك دژوار بێ مەگەر لە حاڵەتی زۆر نائاساییدا.

لە بەرامبەردا رێگەی تری خەباتی ناتوندوتیژانە دەخوازن خەڵك لە ژیانی ئاسایی خۆیان بەردەوام بن، بەڵام بە شێوازی جیاواز لە رابردوو، بۆ نموونە داوا لە خەڵك دەکرێ لەبری مانگرتن بچنە سەر کارەکانیان، بەڵام بەئەنقەست خاوەخاوە لە کاردا بکەن و بە توانایەکی کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی کار بکەن. هەروەها لەم رێگایانەدا بەبەردەوامی هەڵبەستنی هەڵە هەیە، وەك خۆنیشاندان بە خۆنەخۆش یاخۆ نەتوانینی کارکردن لە هەندێ کاتی دیاریکراودا، یان رەتکردنەوەی کارکردن بەیەکجاری، چوون بۆ ئەنجامدانی سرووتە ئاینیەکان بۆ گوزارشتکردن لە بیروباوەڕی ئاینی یاخۆ تەنانەت سیاسی، پاراستنی منداڵان لە هەڵمەتەکانی پروپاگەندەی رێژیم، ئەویش لە رێگەی فێرکردن لە ماڵ و پۆلە نایاساییەکانی خوێندندا، نەچوونە نێو ئەو ئەو رێکخراوانەی داوا دەکرێ بچنە ناویان و مرۆڤ بە ویستی خۆی ئامادە نییە بچێتە ناویان.

لێکچوونی ئەم کارانە لەگەڵ چالاکییە ئاساییەکانی خەڵك و رادەی دوورکەوتنەوە لە ژیانی ئاساییان، بەشداریکردن لە خەباتی نیشتمانی لەپێناو رزگاربوون، بۆ زۆر خەڵك ئاسانتر دەکا.

لەو رووەوە کە خەباتی ناتوندوتیژ و توندوتیژی بە شێوەی تەواو جیاواز کار دەکەن، ئەوا بەکارهێنانی بەرگریی توندوتیژانە لەکاتی هەڵمەتی گژبەریکردنی سیاسیدا، تەنانەت ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێ، بە زیان بەسەر هەڵمەتەکەدا دەشکێتەوە، چونکە بەرەنگاریکردنی توندوتیژانە بەدەستەوەدانی لێزمەیە و دەرفەت دەداتە دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان بۆ بەکارهێنانی هەندێ شێواز کە ئەوان تێید زۆر باڵادەستن (ئەویش جەنگی سەبازییە).

لێرەوە دەگەینە ئەو دەرەنجامەی خۆگرتن (انضباط)ی ناتوندوتیژ کلیلی سەرکەوتنە و وێڕای ئالۆسکاندن و رەفتارە هەمەجیەکانی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان و بەکرێگیراوەکانیان، دەبێ پارێزگاری لێبکرێ.

پارێزگاریکردن لە خۆگرتنی ناتوندوتیژ لە بەرامبەر توندوتیژی دژبەردا، کارکردنی چوار میکانیزم بۆ گۆڕانکاری لەرێی خەباتی ناتوندوتیژانە ئاسان دەکا (پاشتر باسیان دەکرێ). خۆگرتنی ناتوندوتیژ لە سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنیدا بە کارێکی زۆر بەبایەخ دادەنرێ. لە کرداری جیتۆ جتسۆ (یاخۆ جۆدۆ)ی سیاسیدا تێیدا رەفتارە دڕندانەکانی رێژیمی دەسەڵاتدار دژ بەو کەسانەی خەباتی ناتوندوتیژ دەکەن، بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە و دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی کێشە لەنێو ریزەکانیدا و بەرەنگاریکاران پاڵپشتییەکی گەورەی خەڵك بە گشتی، کە بەزۆری لایەنگری رێژیمن، بەدەست دێنن، هەروەها پاڵپشتیی لایەنی تریشیان دەست دەکەوێ.

بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا بەکارهێنانی توندوتیژیی سنووردار دژ بە رێژیمەیلی دیکتاتۆری خۆلێلادانی مەحاڵە. لەوانەیە رادەی بێئومێدی و رق بەرامبەر رێژیمی دەسەڵاتدار بگاتە پلەی تەقینەوەی توندوتیژانە. هەروەها لەوانەیە هەندێ گرووپ وێڕای باوەڕیشیان بە بایەخی خەباتی ناتوندوتیژ هەر دەستبەرداری شێوازی توندوتیژ نەبن. ئەم حاڵەتانە لە گژبەریی سیاسی ساردمان ناکاتەوە، بەڵام دەبێ تا ئەوپەڕی پلە جیاوازی لەنێوان کارەیلی توندوتیژ و ناتوندوتیژدا بکرێ، ئەویش لەرێی جیاکردنەوەی جوگرافی و گرووپەکانی

دانیشتوان و کاتبەندی و کێشەکانەوە. ئەگەر وا نەکەین ئەوا بەکارهێنانی توندوتیژی ئەنجامی خراپی لەسەر بەکارهێنانی گژبەریی سیاسی، کە بەهێزتر و سەرکەوتووترە، دەبێ.

تۆمارە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەدەن کە ئەگەرچی شیمانەی ئەوە هەیە بەکارهێنانی گژبەریی سیاسیش کوژراو و برینداری لێبکەوێتەوە، بەڵام قوربانیەکان زۆر کەمتر دەبن لە بەکارهێنانی جەنگی سەربازی، ئەمە جگە لەوەی ئەم جۆرە خەباتە نابێتە مایەی جۆشدانی گێژاوی کوشت و بڕ و ڕەفتاری دڕندانە کە کۆتایان نایەت.

خەباتی ناتوندوتیژ پێویستی بەوەیە ترس لە حکوومەت لەدڵ دەربکرێ، یان ئەو ترسە لە حکوومەت و سەرکوتکردنی بێبەزەییانەی، زیاتر کۆنترۆڵ بکرێ، چونکە ریشەکێشکردنی ترس یاخۆ کۆنترۆڵکردنی دوو رەگەزی سەرەکین بۆ زاڵبوون بەسەر زاڵبوونی دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان بەسەر خەڵکیدا بەگشتی.

- ئاشکرابوون، نهێنیبوون و پێوەرەیلی باڵا

نهێنیبوون و فریودان و پیلانی نهێنی گژبەرییەکی زۆر مەترسیدارن بۆ بزووتنەوەکانی بەرگریی ناتوندوتیژانە. هەندێ جار خۆلادان لە پۆلیسی سیاسی و بەکرێگیراوانی دەزگای هەواڵگری لە پرسی زانینی نیاز و پلانەکاندا مەحاڵە. نهێنیبوون بەلای بزووتنەوەی بەرگرییەوە تەنیا لە ترساندا ریشەی دانەکوتاوە، بگرە بەشداری دەکا لە بەتەنگژەبوونی ئەو ترسە کە ورەی بەرگری دادەبەزێنێ و ژمارەی ئەو کەسانە کەم دەکاتەوە کە بەشداریی کارێکی دیاریکراو دەکەن. نهێنیبوون هەروەها زۆر جار خانەگومانی و تۆمەتی بێ پاساو لەنێو بزووتنەوەکەدا دروست دەکا لەبارەی ئەوەی کێ بەکرێگیراوە و کار بۆ لایەنی دژبەر دەکا. هەروەها کار لە توانای بزووتنەوەکە بۆ پارێزگاریکردن لە ناتوندوتیژییەکەی دەکا.

لە بەرامبەردا ئاشکرایی تەنیا لە بابەتی نیاز و پلانەکاندا ئەنجامی پێچەوانەی نابێ، بەڵکو بەشداری دەکا لە دروستکردنی وێنەیەك کە نیشانی دەدا بزووتنەوەی بەرگری زۆر بەهێزە. بەڵام کێشەکە لێرەدا لەوە ئاڵۆزترە کە بە رواڵەت دیارە، هەندێ لایەنی گرینگی چالاکیەکانی بەرگری هەن کە پێویستە نهێنی بن. بەدڵنیایەوە پێویست بەوە دەکا لەلایەن کەسانی شارەزاوە هەڵسەنگاندنی ورد بکرێ بۆ دینامیکیەتی خەباتی ناتوندوتیژ و ئامرازەکانی دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان بۆ سیخوڕیکردن لە هەندێ حاڵەتی دیاریکراودا.

نووسین و چاپ و دابەشکردنی بڵاوکراوەی نهێنی و بەکارهێنانی وێستگەیلی نایاسایی رادیۆ بۆ پەخشکردن لەناوخۆی وڵات و کۆکردنەوەی زانیاری لەبارەی کارەکانی دەسەڵاتدارە دیکتاتۆریەکان، لەو چالاکییە تایبەتە سنووردارانەن کە پێویستە زۆر نهێنی بن.

هەروەها پابەندبوون بە پێوەرگەلی بەرزی رەفتارکردن لە کاری ناتوندوتیژدا، لە شتە پێویستەکانە لە هەموو قۆناغەکانی ململانەکەدا. هۆکاری تریش هەن وەك چاونەترسی و پارێزگاریکردن لە خۆگرتنی ناتوندوتیژ کە ئەمانەیش هەمیش پێویستن. پێویستە ئەوەشمان لەبیر نەچێ کە بۆ بەدیهێنانی گۆڕانکاریەکی دیاریکراو، پێویست بە ئامادەکردنی ژمارەیەکی زۆر خەڵك دەکا، بەڵام دەتوانرێ ئەم ژمارە زۆرەی خەڵك وەك بەشدار دابین بکرێ، کە تەنیا لەرێی پابەندبوون بە پێوەرە باڵاکانی جموجوڵەوە دەتوانرێ پشتیان پێ ببەسترێ.

- **گۆڕانی پارسەنگی هێز**

پێویستە ستراتیجکاران هەمیشە ئەوە بزانن کە ململانە، کاتێ گژبەریی سیاسی بەکار دێنێ، کێڵگەی خەباتێکی پڕ لە گۆڕانی بەردەوامە، چونکە جمەی دێ لە کارلێك و جموجوڵ و دژەجموجوڵ و هێوربوونەوەی بۆ نییە. پارسەنگی هێزیش، چ رەهاکان و چ رێژەییەکان، لە گۆڕانی جێگیر و خێرادان، ئەمەیش بە فەزڵی بەردەوامیی بەرگریکاران و پێداگریی ناتوندوتیژانەیان، وێڕای سەرکوتکردن. چاوەڕوان دەکرێ جیاوازیی هێزی تایبەت بە هەر لایەنێك لە لایەنە ناکۆکەکان لەم جۆرە ململانەیەدا زیاتر بێ لە حاڵەتی ململانە توندوتیژەکان و ئەنجامگەلێکی هەمەجۆرتر و بەکارتری لە رووی سیاسیەوە لێدەکەوێتەوە. بەهۆی ئەو جیاوازییانەیشەوە ئەو کارە دیاریکراوانەی بەرگریکاران پێیان هەڵدەستن ئەنجامەیلی زۆر گەورەتر لەو کات و شوێنەی تێیاندا روویان داوە، لێدەکەوێتەوە. ئەم ئەنجامانەیش کاریگەری لەسەر بەهێزکردن یاخۆ لاوازکردنی ئەم یان ئەو گرووپی دەبێ.

جگە لەمەیش گرووپی خەباتی ناتوندوتیژ کاریگەریی گەورەی بە ئاراستەی زیاد یاخۆ کەمکردنی هێزی رێژەیی دژبەرەکە دەبێ. بۆ نموونە، بەرگریکردنی ناتوندویژ لە بەرامبەر رەفتارەکانی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان بە خۆگری و ئازایەتییەوە پابەندە، دۆخەکە بەرەو ناڕەزایی و کێشانەوەی لابەندی و پشت نەبەستن بە هێز و لەوپەری حاڵەتەکانیشدا یاخیبوون لەنێو هاووڵاتیان و سەربازانی حوکمڕانە دیکاتۆریەکان، دەبا. ئەو بەرگرییە دەبێتە مایەی زیادبوونی سەرکۆنەکردنی رێژیمی دیکتاتۆر لەلایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیەوە. بەکارهێنانی زرنگانەی خۆگر و کۆڵنەدەری گژبەریی سیاسی دەبێتە هۆی بەشداریکردنێکی روو لەزیادی لە بەرگریکردنی خەڵکانی سەر بە حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان، یاخۆ ئەوانەی لەکاتی کێشەکەدا بە بێلایەنی دەمێننەوە.

- **چوار میکانیزم بۆ گۆڕانکاری**

خەباتی ناتوندوتیژ لە چوار میکانیزمدا بەرهەمی خۆی دەدا: میکانیزمی یەکەم کەمتر باوە ئەگەرچی رووش دەدا، کاتێ تاقمی سەر بە لایەنی دژبەر بەهۆی بینینی ئەو ناهەمواری و چەساندنەوەی بەسەر بەرگریکارە قارەمانەکاندا سەپاوە کە بە شێوازەیلی ناتوندوتیژ خەبات دەکەن، سۆزیان دەبزوێ یاخۆ قەناعەت بە رەوایی پرسی بەرگریکارەکان دەهێنن، ئەم میکانیزمە ناو دەنرێ بادانەوە (التحول). ئەگەرچی ئەم بادانەوەیە بەرەنجامی بەکارهێنانی شێوازگەلی ناتوندویژە لە خەباتکردندا، بەڵام ئەم حاڵەتە بەدەگمەن روو دەدا، هەروەك لە زۆربەی کێشەکاندا روو نادا، یاخۆ بایەخێکی ئەوتۆی نییە.

لە زۆربەی کاتەکاندا، خەباتی ناتوندوتیژ لەرێی گۆڕینی باری ململانە و کۆمەڵگەکەوە کار دەکا، بەشێوەیەك دژبەرەکە نەتوانێ چۆنی پێخۆشە رەفتار بکا. ئەم گۆڕانکارییەیە دەبێتە هۆی روودانی سێ میکانیزمەکەی تر: خۆگونجاندن، ناچاربوون بە ناتوندوتیژی و لەبەریەك هەڵوەشان. روودانی هەریەك لەو سێ میکانیزمە پشت بەو پلەیە دەبەستێ کە بەو پێیە پارسەنگی رەها و رێژەیی هێزەکان لە بەرژەوەندیی بزووتنەوەی دیموکراسی دەگۆڕێ.

لەکاتی هەڵمەتێکی دیاریکراودا داواکارییەکانی ئۆپۆزسیۆن بە مەترسیدار سەیر ناکرێن ئەگەر ئەو پرسانەی لە مەحەك دانراون بنچینەیی نەبن. بەو شێوەیە رکابەریی نێوان هێزەکان تا رادەیەك دەگۆڕێ و دەگەینە چارەسەرێکی دەستوبرد بۆ کێشەکە لەڕێی رێکەوتن یاخۆ بەشبەشکردنی ناکۆکیەکان، یان لەڕێی گەیشتن بە چارەسەرێك. ئەم میکانیزمە پێی دەوریْ خۆگونجاندن (التأقلم).
شایانی وتنە بەم رێگەیە چارەسەری چەندین مانگرتن کراوە، ئەویش لەڕێی پارێزگاریکردنی هەردوولایەنی ناکۆك لە هەندێ لە ئامانجەکانیان بەڵام بەبێ بەدیهێنانی هەموو ئەو شتەی ویستبوویان. رەنگە حکومەتەکان پێیان وابێ سوودگەلێکی ئەرێنی لەم جۆرە سازانەدا هەیە، وەك کوژاندنەوەی فتیلەی پشێویەکان و دروسکردنی هەستێك لەبارەی "دادپەروەری" یاخۆ جوانکردنی وێنەی نێودەوڵەتیی رێژیمی دەسەڵاتدار. لەم روانگەوە زۆر گرینگە بە ئەوپەڕی وریاییەوە مامەڵە لەگەڵ هەڵبژاردنی ئەو پرسانە بکرێ، کە دەگونجێ لە رێی میکانیزمی خۆگونجاندنەوە چارەسەر بکرێن. بۆ نموونە ناکرێ ئەم میکانیزمە بۆ خەباتکردن لەپێناو خستنی رێژیمێکی دیکتاتۆریی دیاریکراودا بەکار بێ.
خەباتی ناتوندوتیژ زۆر بەهێزتر دەبێ لەوەی میکانیزمەکانی بادانەوە و خۆگونجاندن ئاماژەی پێدەدەن، چونکە هاوکارینەکردن و گژبەریکردنی جەماوەی دەتوانن رێڕەوی دۆخە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان بگۆڕن، نەخاسمە پارسەنگی هێز، چونکە توانای دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرەکە بۆ دەستگرتنی حکومەت بەسەر پرۆسە ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان لەبەین دەبا و بەو هۆیەشەوە لە کۆمەڵگە دایدەبڕێ. سوپای دژبەرەکە ئەگەری پشت پێبەستنی لەدەست دەدا و ئەو فەرمانانەی بۆ سەرکوتکردنی بەرگریکاران ئاراستەی دەکرێن، رەت دەکاتەوە. لەگەڵ ئەوەی سەرکردەکانی لایەنی دژبەر لە جێی خۆیاندا دەمێننەوە و وابەستەن بە ئامانجە بنەڕەتیەکانیان، بەڵام توانای کارکردنی کاریگەریان لەدەست دەردێنرێ، ئەمەیش پێی دەگوترێ "ناچارکردن بە ناتوندوتیژی".
لە هەندێ حاڵەتی نائاساییدا دەکرێ تا مەودایەکی دوورتر پەرە بەو هەلومەرجە بدرێ کە "ناچارکردن بە ناتوندوتیژی" بەرهەم دێنێ، کە تێیدا سەرکردایەتیی دژبەر هەموو توانایەکی کارکردن لەدەست دەدا و پەیکەری دەسەڵاتی هەرەس دێنێ و ئاراستەی خودیی بەرگریکاران و هاوکارینەکردن و گژبەریکردن پڕ دەبن، بە شێوەیەك دژبەرەکە تەنانەت توانای کۆنترۆڵیان لەدەست دەدا و بیرۆکراسیەتی دژبەرەکە خۆی رەتی دەکاتەوە هاوکاری بکا، یاخیبوون لەنێو سەرباز و پۆلیسەکانیدا روو دەدا، گەل حاشا لە سەرکردایەتیەکەی پێشووی دەکا و نکولی لەوە دەکا بەهیچ شێوەیەك مافی حوکمڕانیکردنی هەبێ. بەم شێوەیەش هەلومەرج بۆ پێگەیشتنی چوارەمین میکانیزمی گۆرانکاری ساز دەبێ، کە ئەویش لەبەریەك هەڵوەشانی رێژیمە بەشێوەیەك تەنانەت توانای خۆبەدەستەوەدانیشی نامێنێ و بۆ بەشی بچووك بچووك پارچە پارچە دەبێ.
لەکاتی دانانی پلانێکی ستراتیجی بۆ رزگاربوون، پێویستە رەچاوی ئەو چوار میکانیزمەی سەرەوە بکرێ، هەندێ جار بە رێکەوت کار دەکەن، بەڵام هەڵبژاردنی یەکێك یاخۆ زیاتریان وەك میکانیزمی گۆڕین لە ململانەکەدا، دەبێتە مایەی پێکهێنانی ستراتیجگەلێکی بەهێز و ئاڵوگۆڕکار. هەڵبژاردنی هەر یەك یان زیاتر لەو میکانیزمانە پشت بە زۆر هۆکار دەبەستێ، لەوانە هێزی رەها و رێژەیی گرووپە ناکۆکەکان و هەڵوێست و ئامانجی گرووپە ناتوندوتیژەکە.

- بەدیموکراسیکردنی کاریگەرییەکانی گژبەریی سیاسی

بەپێچەوانەی کاریگەرییە ناوەندییەکانی کاری توندوتیژی، تەکنیکەکانی خەباتی ناتوندوتیژ بە چەندان رێگە بەشداری لە گۆڕینی کۆمەڵگەی سیاسی بۆ کۆمەڵگەیەکی دیموکراسی دەکەن. یەکێك لە بەشەکانی کاریگەرییە دیموکراسیەکان نەرێنی یاخۆ (نەدان)ـە، ئەمەیش بە پێچەوانەی ئامرازەیلی سەربازی، چونکە ئەم تەکنیکە ئامرازێکی چەوساندنەوە ناداتە دەست تاقمی دەسەڵاتدار کە بکرێ بەمەبەستی دامەزراندن و مانەوەی رێژیمێکی دیکتاتۆری دژ بە گەل بەکار بهێنرێ. سەرکردەکانی بزووتنەوەی گژبەریکردنی سیاسی دەتوانن کاریگەری و پاڵەپەستۆ بخەنە سەر شوێنکەوتوانیان، بەڵام رێگەیان پێنادرێ بەندیان بکەن یاخۆ بیانکوژن کاتێ نەیارییان دەکەن یاخۆ سەرکردەی نوێ هەڵدەبژێرن.

بەشەکەی تری کاریگەرییە دیوکراسیەکان ئەرێنی یاخۆ بەخشینە، چونکە خەباتی ناتوندوتیژ ئامرازگەلی ئەوتۆ دەبەخشنە گەل کە دەتوانن بەهۆیانەوە ئازادیەکانی خۆیان بەدەست بێنن و لەبەرامبەر دەسەڵاتدارانی دیکتاتۆری ئەمرۆ یاخۆ ئایندە، بەرگری لەو ئازادییانە بکەن. ئەمانەی خوارەوە ژمارەیەك لە کاریگەرییە ئەرێنیەکانی خەباتی ناتوندوتیژن:

* لەئەنجامی شارەزایی پەیداکردن لە خەباتی ناتوندوتیژدا هاووڵاتیان زیاتر متمانە بە خۆیان پەیدا دەکەن لە گژبەریکردنی هەڕەشەکانی رێژیمی دەسەڵاتدار، هەروەها گژبەریکردنی توانای رێژیم بۆ سەپاندنی شێوازەیلی چەوساندنەوەی توندوتیژ.

* خەباتی ناتوندوتیژ شێوازەکانی هاوکارینەکردن و گژبەریکردن دەستەبەر دەکا، کە هاووڵاتیان لەرێیەوە دەتوانن بەرەنگاریی زاڵبوونی نادیموکراسییانە لەلایەن هەر دەستە و تاقمێکی دیکتاتۆریەوە بکەن.

* دەتوانرێ خەباتی ناتوندوتیژ بەکار بێ بۆ جەختکردن لە ئازادییە سیاسییەکان، وەك ئازادیی دەربڕین و ئازادیی رۆژنامەنووسی و رێکخراوە سەربەخۆکان و ئازادیی گردبوونەوە بۆ بەرەنگاریکردنی زاڵبوون و سەرکوتکردن.

* خەباتی ناتوندوتیژ بەشداریی بەهێز دەکا لە زیندووکردنەوە و لەدایکبوونەوە و بەهێزکردنی گرووپە سەربەخۆکان و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە وەك پێشتر باسمان کرد، کە بەهۆی توانای بزواندنی هێز و توانای هاووڵاتیان و سەپاندنی کۆتوبەند لەسەر دەسەڵاتی هەر حوکمڕانێکی دیکتاتۆر لە ئایندەدا، بۆ دیموکراسیەت دامەزراوەی زیندوون.

* خەباتی ناتوندوتیژ ئامرازگەلێك دەستەبەر دەکا لەرێیانەوە هاووڵاتیان دەتوانن هێز جەم بکەن بۆ رووبەڕووبوونەوەی کارە سەرکوتکارانەکانی پۆلیس و سوپای رێژیمە دیکتاتۆریەکان.

* خەباتی ناتوندوتیژ رێگەیلێك دەستەبەر دەکا بەهۆیانەوە هاووڵاتیان و دامەزراوە سەربەخۆکان دەتوانن سەرچاوەکانی هێزی تاقمی دەسەڵاتدار کۆت بکەن یاخۆ بیچڕن و بەو هۆیەشەوە هەڕەشەکردن لە توانای ئەو تاقمە بۆ درێژەدان بە زاڵبوونیان، ئەوەیش لەپێناو خزمەتکردنی ئامانجە دیموکراسیەکان.

- ئاڵۆزییەکانی خەباتی ناتوندوتیژ

لەم گفتوگۆیەدا تێبینیمان کرد خەباتی ناتوندوتیژ تەکنیکێکی ئاڵۆزی کاری کۆمەڵایەتییە، کە چەندان ڕێگە و زنجیرێك لە میکانیزمی گۆڕانکاری و پێداویستیی ڕەفتارکردنی دیاریکراو لەخۆ دەگرن. جا بۆ ئەوەی نوێکردنەوەی سیاسی بەکار بێ، نەخاسمە لە ڕووبەڕووی ڕێژیمە دیکتاتۆرەکاندا، پێویستی بە وریاییە لە پلاندانان و ئامادەکاریدا، هەروەها پێویستە لەسەر ئەو کەسانەی چاوەڕوان دەکرێ بەشداری لە کارەکانی گژبەریکردنی سیاسیدا بکەن بزانن لەسەریانە چی بکەن. هەروەك پێویستە سەرچاوە پێویستەکان بەردەست بن. ئەرکی ستراتیجکارەکانیشە لێکدانەوە بۆ بەکارترین ڕێگە لە جێبەجێکردنی خەباتی ناتوندوتیژ بکەن، ئەمە ئەو رەگەزە زیندووەیە کە سەرنجی دەخەینە سەر، کە ئەویش بریتییە لە "ئاتاج بە پلاندانانی ستراتیجی".

* ئاتاج بە پلاندانانی ستراتیجی

ڕێگەی هەمەجۆر هەیە تا لەرێیانەوە هەڵمەتەکانی گژبەریکردنی سیاسی دژ بە ڕێژیمگەلی دیکتاتۆری دەست پێبکرێ. لە رابردوودا ئەو هەڵمەتانە بەبێ پلان و هاکەزایی بەڕێوە دەچوون. هەروەها ئەو هۆیانەیش کە بوونە مایەی هەڵگیرسانی ئەو هەڵمەتانە دیسان جۆراوجۆرن، بەڵام بەزۆری بەهۆی ئەنجامدانی رەفتارەیلی هەمەجیانەی نوێ لەلایەن ڕێژیمە دیکتاتۆریەکانەوە دەبێ، یان بەهۆی گرتن یان کوشتنی کەسانی خاوەن پێگەی گەورە، یان پێڕەوکردنی سیاسەتی سەرکوتکەرانە یان جێبەجێکردنی فەرمانی نوێی زۆردارانە بەهۆی لەکەمیدانی خۆراك، یان لەئەنجامی شکاندنی ڕێز و پیرۆزیی ئاینی، یاخۆ لەکاتی ئاهەنگگێڕان بەبۆنەی ڕووداوێکی مێژوویی گرینگ. هەندێ جار دەبینین ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان کارێك دەکەن دەبێتە مایەی تووڕەبوونی خەڵك، بەو هۆیەشەوە خەڵك رادەپەڕن بەبێ ئەوەی بزانن شتەکان بە چ ئاقارێکدا دەچن. هەندێ جار چەند کەسێك، یاخۆ گرووپێکی بچووکی بەجەرگ چالاکیەك ئەنجام دەدەن کە پشتگیرییەکی جەماوەری باشی لێدەکرێ، ئەنجا کەسانی تریش وەك کاردانەوە بۆ کاری سەرکوتکەرانەی تری هاوشێوە دەچنە ریزی بەرگری. لە هەندێ حاڵەتی تردا هەڵمەتەکانی گژبەریکردنی سیاسی وەك بەدەمەوەچوونی بانگەوازی کەس یان کۆمەڵانێك بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتێك لەدژی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان، دەست پێدەکا.

ئەگەرچی کارە خۆبەخۆ (عفوی)کان چەندان لایەنی ئەرێنییان هەیە، بەڵام بەزۆری سیفەتگەلی نەرێنییان هەیە. لە زۆربەی جارەکاندا بەرگریکارەیلی دیموکراسی پێشبینیی کاردانەوەی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان ناکەن لە پەیڕەوکردنی شێوازی دڕندانە دژ بە بەرگریکاران کە لەبەر ئەو هۆیانە بەرگرییەکەیان هەرەس دێنێ. هەندێ جار لاوازیی پلاندانان لای بزووتنەوەکانی بەرگریی نیشتمانی ئەنجامی خراپی دەبێ، چونکە دەبێتە مایەی ئەوەی بارودۆخەکە بڕیار لەبارەی وەرگرتنی بڕیارگەلی چارەنووسسازەوە بدا. جگە لەمە، نەبوونی پلان لەبارەی چۆنیەتیی ئاسانکردنی گۆڕان بەرەو ڕێژیمی دیکتاتۆری، ڕۆڵی هەبووە لە دەرکەوتنی ڕێژیمگەلی نوێی دیکتاتۆری، تەنانەت پاش لەناوبردنی ڕێژیمە دیکتاتۆرییەکانی پێشوو.

- پلاندانانی واقیعی

ئەو کارە جەماوەرییانەی بەبێ پلان کراون لە ئایندەدا رۆڵی گرینگیان دەبێ لە راپەڕین دژ بە رێژیمەیلی دیکتاتۆری، بەڵام ئێستە دەتوانرێ بەکارترین رێگە بۆ لەناوبردنی رێژیمە دیکتاتۆریەکان ئامادە بکرێ و دیاریکردنی ئەو کاتەی هەلومەرجی سیاسی و ئاراستەی جەماوەری تێیدا پێدەگەن، ئەنجا هەڵبژاردنی چۆنیەتیی دەستپێکردنی هەڵمەتی خەباتی ناتوندوتیژ.
لێرەدا پێویستمان بە بیرکردنەوەی رژد هەیە کە لەسەر بناغەی هەڵسەنگاندنی واقیعی شتەکان و تواناکانی گەل دامەزرابێ لەپێناو هەڵبژاردنی شێوەگەلی کارا بۆ بەدیهێنانی ئازادی لەو بارودۆخەدا.
وا چاکە پلان دابنێین بۆ بەدەستهێنانی ئەوەی دەمانەوێ بەدی بێنین، گرینگیی پلاندانان لە گرینگیی ئەو ئامانجەدایە کە کار بۆ بەدیهێنانی دەکەین و خۆ دوورگرتن لەو ئەنجامە خراپانەی بەسەر دۆخەکە دەشکێتەوە لە حاڵەتی نشوستهێناندا. پلاندانانی ستراتیجی هەلی قۆستنەوەی هەموو سەرچاوە بەردەستەکان بە باشترین شێوە زیاد دەکا. ئەمە بەشێوەیەکی تایبەت بەسەر ئەو بزاڤە دیموکراسییانەدا جێبەجێ دەبێ کە سەرچاوەی مادیی سنوورداریان هەیە و لایەنگرانیان لەکاتی هەوڵدانیان بۆ رووخاندنی رێژیمە دیکتاتۆریەکان تووشی مەترسی دەبن. ئەو رێژیمانە هەمیشە سەرچاوەی ماڵیی زۆر و هێزێکی رێکخستن و توانای ئەنجامدانی رەفتاری درندانەیان هەیە.
مەبەست لە "پلاندانانی ستراتیجی" ئامادەکردنی رێگەیەکی کارکردنە کە وا بکا گواستنەوە لە دۆخی ئاراوە بۆ دۆخی خوازراوەی ئایندە ئاسان بێ. لەم لێکۆڵینەوەیە مەبەست لە "گواستنەوە" بریتییە لە گواستنەوە لە دیکتاتۆریەتی ئێستەوە بۆ رێژیمێکی دیموکراسی لە ئایندەدا.
ئەو پلانەی توانای گەیشتن بەو ئامانجەمان دەداتێ پێك دێ لە زنجیرێك هەڵمەت و چالاکیی رێکخراوی تر کە بۆ بەهێزکردنی گەل و کۆمەڵگەی ژێر سایەی ستەمکاری و لاوازکردنی دیکتاتۆریەت ساز کراون. بڕوانە، مەبەست تەنیا تێکشکاندنی دیکتاتۆرییەتە باوەکە نییە، بگرە دامەزراندنی سیستمێکی دیموکراسیشە. ئەو ستراتیجە سەرەکیەی کە ئامانجی تەنیا بریتی بێ لە تێکشکاندنی حوکمە دیکتاتۆریەکە، خۆی تووشی مەترسیی گەورە دەکا، ئەویش لەدایکبوونی دیکتاتۆرێکی ستەمکاریی نوێیە.

- کۆسپەکانی بەردەم پلاندانان

زۆر لەوانەی لە ناوچە جیاوازەکانی دنیادا بانگەشە بۆ ئازادبوون دەکەن توانای خۆیان ناخەنە گەڕ بۆ چارەسەری کێشەی بەدیهێنانی ئازادی. ئەوانە بەدەگمەن دان بە بایەخی گەورەی دانانی پلانی ستراتیجی بەر لە دەست بەکارکردن دەنێن، ئەنجامی ئەوەیش شکستە لە گەیشتن بەو ئازادییە.
بۆچی دەبینین کەم لەوانەی تێڕوانینیان لەبارەی ئازادبوونی سیاسیی گەلانیانەوە هەیە، پلانی ستراتیجیی هەمەگیر بۆ گەیشتن بەو ئامانجە دادەنێن؟ ناخۆشبەختانە دەبینین بەشی هەرەزۆری ئەوانەی گرووپەیلی ئۆپۆزسیۆنیان لێ پێك دێ، دەرك بە گرینگیی پلاندانانی ستراتیجی ناکەن، یاخۆ رانەهاتوون و مەشقیان نەکردووە لەسەر بیرکردنەوە بەشێوەی ستراتیجی. پلاندانانی ستراتیجی کارێکی قورسە. سەرکردەکانی بەرگری هەمیشە لەلایەن رێژیمە دیکتاتۆریەکانەوە دووچاری تەنگ پێهەڵچنین دەکرێن و بەرپرسیارییەتی راستەوخۆیان دەکەوێتە سەر شان، زۆر جار نە ئاسایش و نە کاتیان هەیە بۆ پەرەپێدانی لێهاتنەکانی بیرکردنەوەی ستراتیجی.

لەبەرامبەردا وا باوە هەندێ کار دەکرێ کە وەك کاردانەوەن بۆ دەستپێشخەرییەکانی ڕێژیمی دیکتاتۆر، بەو هۆیەشەوە ئۆپۆزسیۆن هەمیشە لە هێڵێکی بەرگریدایە لەڕێیەوە هەوڵ دەدا پارێزگاری لە ئازادییەلێکی سنووردار بکا، یاخۆ لە خێرایی پێشکەوتنی دیکتاتۆریەت لە کۆنترۆڵکردن کەم بکاتەوە، یان لە باشترین حاڵەتدا کێشە بۆ سیاسەتە نوێکانی ڕێژیم بخولقێنێ.
لەوانەیە هەندێ کەس و گرووپ بوونی پلانێکی فراوان و دوورمەودا بۆ بزوتنەوە رزگاریخوازەکان بە پێویست نەبینن، لەبەرامبەردا باوەڕێکی ساویلکانەیان هەبێ کە ئەگەر بەتوندی و بۆ ماوەیەکی بەئەندازەی پێویست درێژ دەست بە ئامانجەکانیانەوە بگرن، ئەوا بە شێوەیەك لە شێوەکان سەردەکەون. هەندێکی تر پێیان وایە دامەزراوییان لەسەر بنەما و بیرۆکە خەیاڵییەکانیان لەبەرامبەر دژوارییەکان، واتای وایە ئەوان هەرچی لەتوانایاندا بێ دەیکەن. دەستگرتن بە ئامانجە مرۆییەکان و دڵسۆزی بۆ خەونە خەیاڵییەکان کارێکی نایابە، بەڵام بۆ کارکردن لەپێناو لەناوبردنی دیکتاتۆریەت و بەدیهێنانی ئازادی هەرگیز کارێکی گونجاو نییە.
لەوانەیە نەیارانی دیکتاتۆریەت ساویکانە پێیان وابێ بەکارهێنانی توندوتیژیی پێویست ئازادی بەدی دێنێ، بەڵام وەك باسمان کرد، توندوتیژی بەدیهێنانی سەرکەوتن مسۆگەر ناکا، چونکە سەردەکێشێ بۆ شکست یاخۆ کارەسات یان هەردووکیان. جگە لەوەیش لە زۆربەی کاتەکاندا ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان ساز و ئامادەن بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی خەباتی توندوتیژ و بەدەگمەن بووە راستییە سەربازیەکان لە بەرژەوەندیی بزاڤە دیموکراسیەکان بووبێ.
هەندێ لە چالاکانی بزووتنەوەیلی رزگاریخواز کارەکەیان بەو شێوەیە دەکەن کە هەستیان ئاراستەیان دەکا و ئەو کارانەی لە ئەنجامی ئەو بیرکردنەوەیەدا دەیکەن، خۆپەرستانە دەبێ و پێویستی بە ڕێنوێنیکردن هەیە بۆ پەرەپێدانی ستراتیجێکی سەرەکیی ئازادبوون.
ئەو کارانەیش کە لەسەر "بیرکردنەوە پێشکەوتوو"ەکانی هەندێ کەس، دامەزراون سنووردارن. ئێمە پێویستمان بە کارێك هەیە کە لەسەر بناغەی ئامادەکارییەکی هۆشیارانە دامەزرابێ بۆ "هەنگاوەکانی داهاتوو" کە بۆ خستنی دیکتاتۆریەت پێویستن. نەبوونی لێکدانەوەیەکی ستراتیجی دەبێتە مایەی ئەوەی سەرکردەکان بێئاگا بن لە "هەنگاوەکانی داهاتوو"، چونکە ئەوان بە وردی بیریان لەو هەنگاوە دیاریکراوانە نەکردۆتەوە کە دەکرێ لە قۆناغی داهاتوودا بۆ بەدیهێنانی سەرکەوتن بنرێن. عەقڵی داهێنەرانە و بیرۆکەی ڕۆشن زۆر گرینگن، بەڵام پێویستیان بە قۆستنەوە هەیە، ئەویش لەپێناو هێنانەکایەی پێشکەوتنێك لە دۆخی ستراتیجیی هێزە دیموکراسیەکاندا.
هەندێ خەڵك داوای "کردنی هەموو شتێك لە یەك کاتدا"دەکەن لە حاڵەتی زانینی بوونی چەندەها شێوە لە کارکردن کە دەکرێ دژی دیکتاتۆریەت بەکار بێن بەڵام بەبێ زانینی خاڵی دەستپێکردن، لەوانەیە ئەمە کەڵکی هەبێ بەڵام مەحاڵە، نەخاسمە لە حاڵەتی بوونی بەرگریەکی لاوازدا، ئەمە جگە لەوەی ئەم جۆرە ڕێبازە ئەو خاڵە دیاری ناکا کە دەبێتە شوێنی دەسپێك، هەروەها ئەو شوێنە دیاری ناکا کە پێویستە هەوڵەکانی تێدا چڕ بکرێنەوە، یان چۆنیەتی بەکارهێنانی سەرچاوەکان کە هەمیشە سنووردارن.
لەوانەیە هەندێ پێیان وابێ پێویست بە هەندێ پلان دەکا، بەڵام توانای بیرکردنەوەیان لەم ڕووەوە لە مەودایەکی کورت یاخۆ لە سنووری بنەما تەکتیکیەکاندا دەوەستێ، چونکە نازانن کە پێویستیەکی

حاشاهەڵنەگر یان شیمانەی پلاندانان لەسەر ئاستێکی دوورمەودا هەیە. ڕەنگە نەتوانن بەشێوەیەکی ستراتیجی بیر بکەنەوە و شرۆڤە بکەن، لەبەرئەوە دەکەونە هەڵەی چڕکردنە سەر هەندێ کێشەی تا رادەیەك بچووك لەڕێی بەرپەرچدانەوەی کارەکانی دژبەرەکە لەباتیی ئەوەی دەستپێشخەری بکەن بۆ ئەنجامدانی بەرەنگاریی دیموکراسی. تەرخانکردنی وزەگەلێکی زۆر لە چالاکییەلێکی کورت مەودادا دەبێتە هۆی شکستهێنانی ئەو سەرکردانە لە دۆزینەوەی ڕێگەی زۆری بەدیل بۆ کارکردن، کە جڵەوی هەموو کۆششەکان دەکا بەرەو نێزیکبوونەوەی بەردەوام لەبەدیهێنانی ئامانج.

هەروەها لەوانەیە هەندێ بزاڤی دیموکراسی پلانێکی ستراتیجی بۆ زاڵبوون بەسەر دیکتاتۆریەت دانەنێن و لەبەر هەر هۆیەك بێ چڕ (تەرکیز) دەکەنە سەر کێشە هەنوکەییەکان. کەسانی ناو ئەم بزووتنەوە دیموکراسییانە لەو بڕوایەدا نین کە کۆششە تایبەتەکانیان دەبێتە مایەی لەناوبردنی دیکتاتۆریەت، هەر بۆیە پلاندان لەپێناو لەناوبردنی دیکتاتۆریەت بەفیڕۆدانی کاتە، یاخۆ کارکردن لەو بوارەدا بە هیچ ئەنجامێك ناگا.

زانراوە ئەو گەلانەی لەپێناو ئازادیدا خەبات دژ بە ڕێژیمە دیکتاتۆرە دڕەکان دەکەن ڕووبەڕووی هێزێکی ترسناکی سوپا و پۆلیس دەبنەوە، وەك ئەوەی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان بتوانن ئەوەی دەیانەوێ بیکەن. لێرەشەوە ئەم گەلانە ئومێد لەدەست دەدەن، بەڵام لەبەر هۆیەلی پێوەست بە دەستپاکی یان مێژوویی، گژبەریی ئەو ڕێژیمانە دەکەن، ئەگەرچی ئەوان قەت دانیان بەمەدا نەناوە و هەستیشی پێناکەن، بەڵام پێیان وایە کارەکەیان بێ ئەنجامە، هەر بۆیە بە بۆچوونی ئەوان، پلاندانی ستراتیجی بێ هوودەیە.

شکستهێنان لە پلاندانانی ستراتیجیدا کارەساتبار دەبێ، چونکە هێز بەفیڕۆ دەچێ و کارەکان بێ کاریگەر دەبن و وزەکان لەبەین دەچن و لایەنە باشەکان ناقۆزرێنەوە و قوربانیەکان بە با دەچن. ئەگەر دیموکراسیەکان بەشێوەیەکی ستراتیجی پلان دانەنێن، ئەوا لە بەدیهێنانی ئامانجەکانیاندا نشوست دێنن. ئەمە جگە لەوەی پلاندانانی لاواز و ناتەبایی چالاکییەکانی کۆششە گەورەکان بەرگرییەکە بۆ پێشەوە نابەن، بگرە دەبنە مایەی زیاتربوونی دەسەڵاتی دیکتاتۆریەت، لێرەیشەوە دیکتاتۆریەت لەوە بەهێزتر دەردەکەوێ کە هەیە و دەتوانێ بۆ چەندین ساڵ و دەیە دەژی، چونکە دەگمەن ڕێك دەکەوێ پلانە ستراتیجییە هەمەلایەنەکانی ڕزگاربوون، پێشکەوتوو بن.

- چوار زاراوەی گرینگ بۆ پلاندانی ستراتیجی

بۆ ئەوەی بتوانین بەشێوەیەکی ستراتیجی بیر بکەینەوە، دەبێ واتای چوار زاراوەی سەرەکی بە ڕوونی بزانین:

ستراتیجی سەرەکی: ئەو چەمکەیە هەوڵ دەدا گرووپێك هاوئاهەنگی لەنێوان هەموو سەرچاوە گونجاو و بەردەستەکاندا بکا و ڕێنوێنی بدا بۆ چۆنیەتیی بەکارهێنانیان (سەرچاوە ئابووری و مرۆیی و ئەخلاقی و سیاسی و ڕێکخستنەکان..هتد) لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجەکانیان لە کێشەکەدا.

ستراتیجی سەرەکی، لەڕێی چڕکردنە سەر ئامانج و سەرچاوەکانی گرووپەکە لەکاتی کێشەکەدا دیاری دەکرێ، واتە گونجاوترین تەکنیکەکانی کارکردن (وەك بەکارهێنانی چەك یان خەباتی توندوتیژ لە ململانەکەدا). هەربۆیە پێویستە سەرکردایەتیی بەرگری خوێندنەوەی هەبێ و پلان دابنێ بۆ زانینی ئەو

پاڵپەستۆ و کارتێکردنانەی لەکاتی دانانی ستراتیجە سەرەکییەکەدا دژ بە دوژمن بەکار دێن. ئەمە جگە لەوەی ستراتیجی سەرەکی بڕیاری تیدایە لەبارەی گونجاوترین بارودۆخ و باشترین کات بۆ دەست بە بەرەنگاریکردن.

ستراتیجی سەرەکی چوارچێوەی بنچینەیی دادەنێ بۆ دیاریکردنی ستراتیجگەلی تری سنووردار بۆ خەباتکردن، هەروەها دابەشکردنی ئەرکە گشتیەکان بەسەر گرووپەیلی بچووك و دابەشکردنی سەرچاوە بەکارهاتووەکان لە خەباتدا دیاری دەکا.

ستراتیج: ئەو چەمکەیە پێوەندی بە باشترین ڕێگەوە هەیە بۆ بەدیهێنانی ئامانجگەلێکی دیاریکراو لەکاتی ململانەدا و لە چوارچێوەی ئەو ستراتیجە سەرەکییەدا کار دەکا کە هاتووەتە هەڵبژاردن. ستراتیج بایەخ بە هەڵبژاردنی کات و چۆنیەتیی خەباتەکە و بەدیهێنانی باشترین کاریگەری بۆ بەدیهێنانی ئامانجەلێکی دیاریکراو دەدا. دەکرێ ستراتیج بە چەمکی هونەرمەند بەراورد بکەین، لەکاتێکدا پلانی ستراتیجی بە پلانی ئەندازیاری بیناسازی بەراورد بکرێ. (١٢)

ستراتیج هەروەها ئەو کۆششانەیش لەخۆ دەگرێ کە بەخەرج دەدرێن بۆ دانانی ستراتیجێکی زۆر گونجاو، بەشێوەیەك تێیدا دژبەر بتوانێ پێشبینی ئەوە بکا ململانەی کراوە دووچاری شکستێکی حەتمی دەکا، هەر بۆیە بەبێ ئەوەی ناچار بێ ئەو خەباتە کراوەیە ئەنجام بدا، خۆ بەدەستەوە دەدا. ئەگەر ئەمەیشی نەکرد، ئەوا دۆخە ستراتیجییە پێشکەوتووەکە سەرکەوتنی گژبەریکارانی ململانەکە مسۆگەر دەکا. ستراتیج باس لە چۆنیەتیی کارکردن لەپێناو بەکارهێنانێکی باشی سەرکەوتنەکان لەکاتی بەدیهاتنیاندا دەکا.

پلانە ستراتیجیەکە لەکاتی جێبەجێکردنی لە ڕێڕەوی خەباتدا، دەبێتە بیرۆکەی سەرەکی کە چۆنیەتیی پەرەسەندنی هەڵمەتەکە و چۆنیەتیی پێکەوەبەستنی پێکهێنەرەکانی کۆنترۆڵ دەکا، تا بتوانن بەشداری لە بەدیهێنانی ئامانجەکەدا بکەن.

شایانە گوتنە پلانە ستراتیجیەکە پێویستی بە دابەشکردنێکی زیرەکانەی گرووپی دیاریکراوی کار هەیە بەسەر کردەوەیلی بچووکتردا. پلانданان بۆ ستراتیجێکی دانایانە دەبێ پێداویستیەکانی سەرکەوتن بۆ کاری تەکنیکە هەڵبژێردراوەکەی خەبات لەبەرچاو بگرێ، لەبەرئەوەی هەر تەکنیکێکی جیاواز ئاتاجی بە کۆمەڵێ پێداویستیی تایبەتە. بەڵام بەتەبیعەتی حاڵ تەنیا دابینکردنی ئەو پێداویستییانە واتای مسۆگەرکردنی سەرکەوتن نییە، چونکە هۆکاری تر هەن کە بۆ بەدیهێنانی سەرکەوتن پێویستمان پێیانە.

دەبێ دیموکراسیستەکان لەکاتی دانانی ستراتیجدا ئامانجەکانیان بە روونی بزانن و چۆنیەتیی پێوانەکردنی کاریگەریی کۆششەکان بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکان دیاری بکەن، چونکە پێناسە و شیکردنەوە یارمەتیی ستراتیجکارەکان دەدا تا بە وردی بزانن پێداویستیەکانی بەدیهێنانی هەر ئامانجێك چین، جگە لەوەیش روونی و ناسین بەسەر پلاندانانی تەکتیکیشدا دەچەسپێ.

تەکتیك و ڕێگەکانی کارکردن لەپێناو جێبەجێکردنی ستراتیجەکەدا بەکار دێن، تەکتیك پێوەندی بە بەکارهێنانی زرنگانەی هێزەکانەوە هەیە بە باشترین شێوە لە دۆخێکی دیاریکراودا، چونکە تەکتیك کارێکی دیاریکراوە بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراو بەکار دێ. چەمکی باشترین بەکارهێنانی ئامرازە بەردەستەکانی شەڕ بە بۆ جێبەجێکردنی ستراتیج، لە هەلومەرجێکی دیاریکراودا، بڕیار لەسەر هەڵبژاردنی تەکتیکەکە دەدا.

بۆ ئەوەی تەکتیك لە باشترین دۆخدا بێ دەبێ تەکتیك و ڕێگەکان هەڵبژێرین و بۆ بەدیهێنانی ئامانجە ستراتیجیەکان بەردەوام بە وردی جێبەجێیان بکەین. ئەو دەسکەوتە تەکتیکییەی نەبێتە مایەی نێزیککەوتنەوە لە بەدەستهێنانی ئامانجەیلی ستراتیجی، دواجار بەفیڕۆدانی وزەیە. هەر بۆیە تەکتیك چڕ دەکاتە سەر ڕێڕەوی کارێکی دیاریکراو کە لەگەڵ ستراتیجە فراوانەکەدا دەگونجێ، هەروەك ستراتیجە فراوانەکەیش لەگەڵ ستراتیجە سەرەکیەکەدا دەگونجێ. زۆر جاریش تەکتیك پێوەندی بە شەڕەوە هەیە. هەرچی ستراتیجە ئەوە مەودای فراوانتر دەگرێتەوە. دەکرێ تەکتیکێکی دیاریکراو وەك بەشێك لە ستراتجێکی تەواوەتی بۆ جەنگ یاخۆ هەڵمەتێك سەیر بکرێ. تەکتیك لە ماوەی کورتتر، یان شوێنی بچووکتر (وەك جوگرافیا یان دامەزراوە و.هتد) لەوەی لە ستراتیجدا هەیە جێبەجێ دەکرێ، یاخۆ لەڕێی ژمارەیەکی دیاریکراو لە خەڵك یان بۆ ئامانجگەلێکی سنووررداتر ئەنجام دەدرێ. جیاکردنەوەی ئامانجە تاکتیکیەکان و ئامانجە ستراتیجیەکە لە کارە توندوتیژیەکاندا بەوە دەبێ بزانرێ، ئاخۆ ئامانجی کارەکە بچووکە یاخۆ گەورەیە.

پێکدادانی تەکتیکیی هێرشبەرانە بۆ بەدیهێنانی ئامانجە ستراتیجیەکان بەکار دێ، پێکدادانە تەکتیکیەکان ئامرازی دەستی ستراتیجکارانە بۆ هێنانەکایەی هەلومەرجێك کە زەوینە بۆ ئەنجامدانی هێرشی یەکلاکەرەوە دژ بە دوژمن ساز دەکا، هەربۆیە زۆر گرینگە ئەوانەی لە پلاندانان و جێبەجێکردنی کردەوە سەربازیەکان بەرپرسن، لە خوێندنەوەی دۆخەکەدا زرنگ بن و گونجاوترین ڕێگە هەڵبژێرن. هەروەها پێویستە لەسەرمان مەشق بەو کەسانە بکەین کە بەشداری لە بەکارهێنانی تەکنیکە هەڵبژێردراوەکە و ڕێگە دیاریکراوەکەدا دەکەن.

مەبەست لە ڕێگەکان ئەو چەك یاخۆ ئامرازانەیە بۆ کارکردن دەستنیشان کراون، کە دەیان شێوەی کار دەگرێتەوە (وەك مانگرتن و بایکۆتکردن و هاوکارینەکردنی سیاسی و هی تری لەو شێوە) لە تەکنیکی خەباتی ناتوندوتیژ کە پێشتروون کراونەتەوە، هەروەها لە پاشکۆکەدا.

پەرەپێدانی پلانێکی ستراتیجیی بەرپرس و بەکار بۆ خەباتی ناتوندوتیژ پشت بە وردبینی لە پێکهێنان و هەڵبژاردنی ستراتیجە سەرەکیەکە و ستراتیجەکانی تر و تەکتیك و ڕێگەکان دەبەستێ.

وانەی سەرەکیی ئەم گفتوگۆیە ئەوەیە لە پلاندانانی ستراتیجیدا بۆ ڕزگاربوون لە دیکتاتۆریەت، پێویستە زیرەکیی مرۆڤ بەباشی بەکار بێ، چونکە نشوستهێنان لە پلاندانانی زیرەکانەدا ڕوودانی کارەساتی لێدەکەوێتەوە، لەکاتێکدا بەکارهێنانی کارای توانا عەقڵیەکانی مرۆڤ دەبێتە مایەی دانانی ڕێبازێکی ستراتیجی کە زیرەکانە خزمەتی سەرچاوە بەردەستەکان دەکا، تا کۆمەڵگە بەرەو بەدیهێنانی ئامانجی ئازادی و دیموکراسی هەنگاو بنێ.

* ستراتیجیەتی پلاندانان

سەرکردەکانی بەرگری پێویستیان بە دانانی نەخشەکارێکی هەمەگیر هەیە لەپێناو زیادکردنی دەرفەتی سەرکەوتنی بەرگرییەکە، بەشێوەیەك ئەم پلانە دەبێتە هۆی بەهێزکردنی ئەو گەلانەی ماوەیەکی زۆر لە نەهامەتیدا ژیاون، لەبەرامبەریشدا ڕژێمە دیکتاتۆرەکە لاواز دەکا و لەبەینی دەبا و کار بۆ دروستکردنی سیستمێکی دیموکراسیی بەهێز دەکا.

بۆ ئەوەی بگەینە ئەم پلانە پێویستمان بە هەڵسەنگاندێکی باش هەیە بۆ دۆخەکە بژارە بەردەستەکان بۆ ئەنجامدانێکی کارێکی بەکار، لەڕێی ئەم شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنەوە دەتوانین ستراتیجیەتێکی سەرەکی و چەندان ستراتیج بۆ هەڵمەتە تایبەتەکان دابنێین و بۆ بەدەستهێنانی ئازادی پەرەیان پێ بدەین. وێڕای پێکەوەبەسترانی ئەم ستراتیجانە، بەڵام یەکەمیان جیایە لە دووەم، چونکە پەرەپێدانی ستراتیجەکانی هەڵمەتەکان بەتەواوەتی، تەنیا پاش پەرەپێدانی ستراتیجە سەرەکیەکە دەست پێدەکا. ئەمە جگە لەوەی پێویست بە دانانی نەخشەیەك دەکا بۆ ستراتیجی هەڵمەتەکان لەپێناو بەدیهێنان و بەهێزکردنی ئامانجە ستراتیجییە سەرەکییەکە.

پەرەپێدانی ستراتیجیەتی بەرگریکردن پێویستی بە رەچاوکردنی چەندان پرسیار و ئەرك هەیە. لێرەدا پێویستە لەسەرمان هەندێ لەو هۆکارە گشتییانە بناسێنین کە پێویستە لەسەر ئاستی ستراتیجە سەرەکییەکە و هەروەها لەسەر ئاستی ستراتیجەیلی هەڵمەتەکان لەبەرچاو بگیرێن. پلاندانانی ستراتیجی دەخوازێ پلاندانەرانی بەرگری تێگەیشتنێکی قووڵیان بۆ هەموو لایەنەکانی ململانەکە هەبێ، کە فاکتەرە مادی و مێژوویی و حکومی و سەربازی و کولتووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و دەروونی و ئابووری و نێودەوڵەتییەکان دەگرێتەوە، چونکە ناتوانرێ ستراتیجەکان پەرە پێبدرێن مەگەر لە چوارچێوەی خەباتێکی دیاریکراو و پاشخانەکانیدا نەبێ.

زۆر گرینگە سەرکردە و پلاندانەرە ستراتیجیەکان خوێندنەوەیەك بۆ بابەخی کێشەکە و ئامانجەکان و لێکدانەوەی ئەوەی ئاخۆ شایستەی ئەوەن خەباتێکی بەرفراوانیان بۆ بکرێ یان نا، بکەن. هەروەها گرینگە ئامانجی راستەقینەی خەبات دیاری بکرێ، بەڵام پێویستە رەچاوی ئەوە بکرێ کە تەنیا لەناوبردنی رێژیمە دیکتاتۆریەکان بەس نییە، بەڵکو دەبێ ئامانج هێنانەکایەی کۆمەڵگەیەکی ئازاد بێ کە سیستمێکی دیموکراسی حوکمڕانی بکا. رۆشنیی ئەو پرسە لای خۆیەوە کاریگەری دەبێ لەسەر پەرەپێدانی ستراتیجە سەرەکییەکە و ئەو ستراتیجییانەی لێی دەکەونەوە.

پێویستە ستراتیجکاران بەشێوەیەکی تایبەت وەڵامی ئەو پرسیارە بنچینەییانە بدەنەوە:

* کۆسپە سەرەکیەکانی بەردەم بەدیهێنانی ئازادی چین؟

* ئەو هۆکارانە چین بەدیهێنانی ئازادی ئاسان دەکەن؟

* خاڵە سەرەکییەکانی هێزی سیستمی حوکمی دیکتاتۆری چین؟

* خاڵە لاوازەکانی سیستمی حوکمی دیکتاتۆری چین؟

* تا چەندە سەرچاوەکانی هێزی سیستمی حوکمی دیکتاتۆری دەکرێ کاریان تێبکرێ؟

* خاڵەکانی هێزی هێزەیلی دیموکرات و هاووڵاتیان بەگشتی چین؟

* خاڵە لاوازەکانی هێزەیلی دیموکرات چین و چۆن دەتوانین چارەسەریان بکەین؟

* هەڵوێستی لایەنەکانی تر چییە کە رۆڵی ناڕاستەوخۆیان لە ململانەکەدا هەیە، بەڵام یارمەتییان داوە یان دەکرێ یارمەتیی رێژیمی دیکتاتۆر یاخۆ بزووتنەوە دیموکراسیەکە بدەن و چۆن؟

- هەڵبژاردنی شێواز

پلاندانەران لەسەر ئاستی ستراتیجی سەرەکی پێویستیان بە هەڵبژاردنی شێوازە سەرەکییەکانی خەبات هەیە کە لە ململانەکەدا بەکار دێن، هەروەها پێویستە باشی و دیاریکەرەکانی چەندان تەکنیکی جێگرەوەی خەبات بێنە هەڵسەنگاندن، وەك جەنگی سەربازیی کلاسیکی و شەڕی پارتیزانی و گژبەریکردنی سیاسی و تەکنیکەکانی تر.

دەبێ ستراتیجکاران لەکاتی هەڵبژاردنی شێوازەکانی خەباتدا ئەم پرسیارانەیان لەبەرچاو بێ: ئاخۆ ئەو شێوە خەباتەی دێتە هەڵبژاردن لە توانای بزووتنەوە دیموکراسیەکەدایە؟ ئایا تەکنیکە هەڵبژێردراوەکە خاڵەکانی هێزی گەلی ژێردەست بەکار دێنێ؟ ئاخۆ ئەم تەکنیکە خاڵە لاوازەکانی رێژیمە دیکتاتۆریەکە دەکاتە ئامانج، یاخۆ خاڵەکانی هێزی؟ ئایا ئەم شێوازە یارمەتیی دیموکراسییەکان دەدا لەوەی زیاتر پشت بە خۆیان ببەستن، یان پێویستیان بە پشتبەستن بە لایەنی تر یاخۆ پاڵپشتیی دەرەکی هەیە؟ کامەیە تۆماری بەکارهێنانی ئەو شێوازە هەڵبژێردراوانە لە لەنێوبردنی رێژیمە دیکتاتۆریەکان؟ ئاخۆ ئەو شێوازانە، ئەو زیان و وێرانەیەی کە لەوانەیە لە کاتی ململانەکەدا روو بدا زیاد دەکەن یان سنووردارى دەکەن؟ ئەو کاریگەرییانە چین کە شێوازە هەڵبژێردراوەکان لەسەر جۆری ئەو حکومەتە بەجێی دێڵن کە پاش بەدیهێنانی سەرکەوتن لە خەبات دەکەوێتەوە؟

پێویستە ئەو جۆرە کارانە لە ستراتیجە سەرەکییەکە هەڵاوێرد بکرێن، کە دەبنە کۆسپ لەبەردەم گەیشتن بە ئامانجی خوازراو.

لە بەشەکانی پێشوودا باسمان لەوە کرد گژبەریکردنی سیاسی تایبەتمەندیی ئەرێنیی گرینگ بە تەکنیکەکانی تری خەبات دەدا، هەر بۆیە پێویستە ستراتیجکارەکان ململانە دیاریکراوەکە بپشکنن و بڕیار بدەن ئاخۆ گژبەریکردنی سیاسی وەڵامێکی روونی ئەو پرسیارانەی پێشوو دەداتەوە یاخۆ نا.

- پلاندان لەپێناو دیموکراسی

دەبێ لەبیرمان نەچێ ئامانجی ستراتیجی سەرەکی لە رووبەڕووبوونەوەی رێژیمە دیکتاتۆریەکاندا تەنیا لەنێوبردنی دیکتاتۆریەت نییە، بگرە کارەکە بەردەوام دەبێ تا سیستمێکی دیموکراسی دێتە دامەزراندن و ئەگەری سەرهەڵدانەوەی دیکتاتۆریەتێکی نوێ دەکاتە شتێکی مەحاڵ. دەبێ شێوازە هەڵبژێردراوەکانی خەبات بتوانن بەشداری لە گۆڕینی دابەشکردنی هێزە کاریگەرەکانی کۆمەڵگەدا بکەن لەپێناو بەدیهێنانی ئەو ئامانجانەی لەسەرەوە باس کران (لەنێوبردنی دیکتاتۆریەت، هێنانەکایەی سیستمێکی دیموکراسی، مەحاڵیی دەرکەوتنی دیکتاتۆریەتێکی نوێ).

دیارە لە سایەی رێژیمە دیکتاتۆریەکاندا گەلان و دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی لاواز دەبن و لەبەرامبەردا حکوومەت زۆر بەهێز دەبێ. جا ئەگەر گۆڕانێك لەم پارسەنگی هێزانەدا روو نەدا، ئەوا حوکمڕانە نوێکان ئەگەر بیانەوێ دەتوانن ببنە حوکمڕانی دیکتاتۆریی نوێ، بۆیە دەبێ تەنیا "شۆڕشێك لەناو کۆشك" و تەنیا کودەتایەك دژی دەسەڵات رەت بکەینەوە.

گژبەریکردنی سیاسی بەشداری دەکا لە هێنانەکایەی دابەشکردنێکی دادپەروەرانەی هێزە کاریگەرەکان لەڕێی تەیارکردنی کۆمەڵگە لەدژی رێژیمە دیکتاتۆریەکە، وەك لە بەشی پێنجەمدا روونمان کردەوە. ئەو کارانەیش لە چەند رێگەیەکەوە روو دەدەن، چونکە پەرەپێدانی تواناکانی خەباتی ناتوندوتیژ واتای ئەوەیە

تواناکانی دەسەڵاتە دیکتاتۆریەکە لەبەرامبەر کارە توندوتیژیەکاندا ناتوانێ هاووڵاتیان بتۆقێنێ و ملیان پێ کەچ بکا، چونکە شێوازگەلی بەهێزیان لەدەستدایە بۆ رووبەڕووبوونەوە و پەکخستنی دیکتاتۆریەت لە سەپاندنی هێزی خۆیدا. ئەمە جگە لەوەی تەیارکردنی هێزی میللی لەڕێی گژبەریکردنی سیاسییەوە دامەزراوە سەربەخۆکانی کۆمەڵگە بەهێز دەکا، چونکە ئەو ئەزموونەی لە بەکارهێنانی هێزی کاریگەر بەدەست دێ بەئاسانی لەبیر ناکرێ و ئەو زانیاری و لێهاتنانەی لەکاتی خەباتدا بەدەست دێن، وا لەگەڵ دەکا بەتواناتر بێ بۆ رووبەڕووبوونەوەی هەر دیکتاتۆرێکی نوێ. ئەم گۆڕانە لە پارسەنگی هێزدا هەلی هێنانەکایەی کۆمەڵگەیەکی دیموکراتی بەهێز زیاد دەکا.

- یارمەتیی دەرەکی

هەڵسەنگاندنی رۆڵی رێژەیی بەرگریی ناوخۆیی و گوشارە دەرەکیەکان لەپێناو لەبەریەك هەڵتەکاندنی رێژیمی یکتاتۆری بەشێکە لە ئامادەکرنی ستراتیجی سەرەکی. ئەم توێژینەوەیە تاوتوێی پرسی هێزی سەرەکی لە خەباتدا کردووە کە پێویستە لەناوخۆی دەوڵەتەکە خۆیەوە بێ، بەشێوەیەك یارمەتیی نێودەوڵەتی بەرەنجامی ئەوە بێ کە خەباتی ناوخۆ بەدەستی دێنێ.

دەتوانرێ هەوڵ بخرێتە گەڕ تا وەك تەواوکەرێکی لەخۆبوردە رای گشتیی جیهانی دژ بە رێژیمە دیکتاتۆریەکان بەکار بێ، ئەویش لەسەر بنەماگەلێکی ئینسانی و ئەخلاقی و ئاینی. هەروەك دەکرێ هەوڵ بدرێ حکوومەت و رێکخراو نێودەوڵەتییەکان کۆمەڵێ سزای دیبلۆماسی و سیاسی و ئابووری بەسەر رێژیمە دیکتاتۆریەکاندا بسەپێنن، لەوانەیە ئەو سزایانە شێوەی سەپاندنی گەمارۆی ئابووری، قەدەغەکردنی پێفرۆشتنی چەك و دابەزاندنی ئاستی نوێنەرایەتیکردنی دیبلۆماسی یاخو برینی پێوەندییەلی دیبلۆماسی و رێگرتن لە یارمەتیدانی ئابووری و قەدەغەکردنی وەبەرهێنان لەو دەوڵەتانەی رێژیمی دیکتاتۆری حوکمیان دەکا، وەربگرێ. ئەمە جگە لە دەرکردنی نوێنەرانی حکوومەتە دیکتاتۆرەکە لە رێکخراوە نێودەوڵەتییە جیاوازەکان و رێکخراوەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان. جگە لەمەیش، ئێمە دەتوانین یارمەتیی نێودەوڵەتی، کە یارمەتیی ماڵی و میدیایی دەگرێتەوە، راستەوخۆ بۆ لای هێزە دیموکراسیەکان با بدەینەوە.

- دانانی ستراتیجێکی سەرەکی

پلاندانەرانی ستراتیجی سەرەکی پاش هەڵسەنگاندنی دۆخەکە کار دەکەن بۆ ئەوەی باشترین هێڵی پان و بەرین بۆ بەڕێوەچوونی خەبات دابنێن، کە ئەو هێڵانە دۆخی ئێستە لەخۆ دەگرێ و پەل دەکێشێ بۆ رزگاربوون لە ئایندە و دامەزراوەکانی سیستمە دیموکراسیەکە.

ئەو پلاندانەرانە دەبێ لەکاتی دانانی ستراتیجە سەرەکیەکەدا ژمارەیەك پرسیار لە خۆیان بکەن، چونکە ئەو پرسیارانە (دیاریکراوتر لە رابردوو) ئەو لایەنانە دەستنیشان دەکەن کە پێویستە بۆ دانانی ستراتیجێکی سەرەکی بۆ خەباتێك کە گژبەریکردنی سیاسی بەکار دێنێ، لەبەرچاو بگیرێن.

پرسیارەکان ئەمانەن:

* باشترین رێگە بۆ دەستکردن بە خەباتێکی درێژخایەن چییە؟

* ئەو گەلەی لەژێر چەپۆکی ستەمکاریدا دەناڵێنێ، چۆن چۆنی دەتوانێ متمانەی پێویست بەخۆی و هێزی پێویست پەیدا بکا، تا بتوانێ گژبەریی رژێمێکی دیکتاتۆری بکا، با لە سەرەتادا بەشێوەیەکی سنوورداریش بێ؟

* چۆن دەکرێ بە تێپەڕبوونی کات و بەدەستهێنانی ئەزموون و شارەزایی، توانای هاوولاتیان بۆ جێبەجێکردنی هاوکارینەکردن و گژبەریی زیاد بکەین؟

* ئامانجەکانی زنجیرێك هەڵمەتی سنووردار بۆ گێڕانەوەی دەسەڵاتی دیموکراسی بەسەر کۆمەڵگە و تەنگ هەڵچنین بە دیکتاتۆریەت چین؟

* ئایا هیچ دامەزراوەیەك هەیە لەگەڵ دیکتاتۆریەتدا ژیابێ و بکرێ لە خەباتی ئازادیخوازیدا بەکار بهێنرێ.

* ئەو دامەزراوانەی کۆمەڵگە کامانەن کە دەکرێ لەژێر چنگی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەربهێنرێن، یان ئەو دامەزراوانە چین کە پێویستە بۆ دەستەبەرکردنی پێداویستیەکانی دیموکراسییەکان بێنە دامەزراندن و هێنانەکایەی کەشوهەوایەکی دیموکراسی تەنانەت لەسایەی بەردەوامیی دەسەڵاتە دیکتاتۆریەکەشدا.

* چۆن دەتوانین هێزی رێکخستنی بەرگری پەرە پێبدەین؟

* چۆن دەتوانرێ مەشق بە بەشداران بکرێ؟

* سەرچاوە (دارایی و کەرەستەیی و...)ەکان چین کە بۆ شەڕەکە پێویستن؟

* ئەو جۆرە رەمزییەتە چییە کە دەتوانێ خەڵك خڕ بکاتەوە؟

* ئەو جۆرە کارانە چین کە لاوازبوونی سەرچاوەکانی هێزی حوکمە دیکتاتۆریەکە زیاد دەکەن و دەیانبڕن و لە چ قۆناغێکدا بەکار دێن؟

* چۆن گەلی بەرگریکار دەتوانێ بەردەوام بێ لەسەر درێژەدان بە گژبەریکردن، یاخۆ لە هەمان کاتدا پارێزگاری لە خۆگرتنی ناتوندوتیژی پێویست بکا؟

* کۆمەڵگە چۆن چۆنی دەتوانێ لەکاتی خەباتدا لە دەستەبەرکردنی پێداویستییە بنچینەییەکانی بەردەوام بێ؟

* چۆن چۆنی دەتوانرێ لەکاتی ململانەکەدا پارێزگاری لە سیستمی کۆمەڵایەتی بکرێ؟

* بەرگریی دیموکراسی چۆن دەتوانێ لە دروستکردنی دامەزراوە بنچینەییەکانی کۆمەڵگە بەردەوام بێ لە قۆناغی پاش دیکتاتۆریەتدا کاتێ سەعاتی سەرکەوتن نێزیك دەبێتەوە، تا پرۆسەی گۆڕان (لە دیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسی) ئاسان بکا؟.

پلانێکی ستراتیجیی یەکگرتوو نییە بۆ هەریەك لە بزووتنەوە رزگاریخوازەکان، چونکە هەر بزاڤێك هەوڵ دەدا رێژیمێکی دیکتاتۆریی تایبەت لەناو ببا و سیستمێکی دیموکراسی دابمەزرێنێ کە جیاوازە لەوەی بزووتنەوە رزگاریخوازەکانی تر. دوو دۆخ نییە بەتەواوی لەیەك بچن، هەر سیستمێکی دیکتاتۆری تایبەتمەندیی خۆی هەیە، هەروەها توانای گەلانی تریش جیاوازە. بۆیە دەبێ پلاندانەرانی ستراتیجی سەرەکیی خەبات بەشێوەی گژبەریکردنی سیاسی، تێگەیشتنێکی قووڵیان هەبێ، نەك تەنیا لەو ململانە دیاریکراوەی تایبەت بە خۆیان، بگرە بە شێوازە هەڵبژێراوەکانی خەباتیش. (١٣)

هۆی باش هەن دەخوازن ستراتیجی سەرەکیی خەبات ئاشکرا بکرێ پاش ئەوەی بەشێوەیەکی لەسەرخۆ و نەفەسدرێژانە جێبەجێ دەکرێ، چونکە ئەو ژمارە زۆرەی خەڵك کە پێویستە بەشداری بکەن، دلگەرمانتر و

باشتر کار دەکەن کاتێ لە چەمکە گشتیەکە و ڕێنوێنییە دیاریکراوەکان بۆ ستراتیجە گەورەکە شارەزا بن و ئەو زانیارییە جێکەوتی ئەرێنی دەبێ لەسەر ورە و ئارەزووی بەشداریکردنیان و کارکردن وەك ئەوەی پێویستە. بەو شێوەیەش هێڵە گشتیەکانی ستراتیجە سەرەکیەکە لای حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان نمایان دەبێ و دەگونجێ ئاگەدارییان لە تایبەتمەندیەکانی ئەو ستراتیجە، وا بکا لە بەرپەرچدانەوەیدا شێوازی کەم دڕتر بەکار بهێنن، چونکە دەزانن گەر وانەکەن لە رووی سیاسییەوە بە خراپ بەسەریاندا دەشکێتەوە. هەروەك لەوانەیە زانینی خەسڵەتەکانی ستراتیجە سەرەکییەکە مشتومڕ و پاشگەزبوونەوە لەنێو سەربازگەی رێژیمە دیکتاتۆریەکەدا دروست بکا.

لەو کاتەی پلانەکەی ستراتیجە سەرەکیەکە بۆ لەنێوبردنی دیکتاتۆریەت و بنیاتنانی سیستمێکی دیموکراسی پەسەند دەکرێ، دەبێ گرووپەیلی لایەنگری دیموکراسیەت پێداگری لەسەر جێبەجێکردنی بکەن و لە هەندێ حاڵەتی دەگمەندا نەبێ بە ستراتیجە سەرەکییە یەکەمەکە دەست بە خەبات بکرێ. هەروەها دەبێ پلاندانەرەکان کار بۆ گۆڕینی ستراتیجە سەرەکییەکە بکەن کاتێ بەڵگەی پێویست هەبوو لەسەر شکستهێنانی، یاخۆ کاتێ هەلومەرجی خەباتکردن بەشێوەیەکی ریشەیی دەگۆڕێ. بەهەر حاڵ، ئەو گۆڕانکارییە تەنیا ئەو کاتە دەکرێ کە پێداچوونەوەیەکی بنچینەیی بکرێ و پلانێکی ستراتیجیی سەرەکیی نوێی گونجاوتر دادەنرێ و پەسەند دەکرێ.

- نەخشەکێشانی ستراتیجەکانی هەڵمەتەکە

ئەو دانایی و بەڵێنانەی ستراتیجە سەرەکییە پەرەپێدراوەکە بۆ لەناوبردنی دیکتاتۆریەت و بنیاتنانی دیموکراسیەت پێشکێشیان دەکا، مانای وا نییە خۆی خۆی جێبەجێ دەکا. هەر بۆیە وای دەبینین پێویستە ستراتیجگەلێکی تایبەت پەرە پێبدرێ بۆ ڕێنوێنیکردنی هەڵمەتە گەورەکان کە ئامانجیان تێکشکاندنی دەسەڵاتی رێژیمە دیکتاتۆرەکەیە. ئەم ستراتیجەیلە بە نۆرەی خۆی هەڵدەستێ بە ئاوێتە و ڕێنوێنیکردنی ژمارەیەك لە پێکدادانە تەکتیکیەکان کە ئامانجیان تێسرەواندنی چەند گوزێکی یەکلاکەرەوەیە لە رێژیمە دیکتاتۆریەکە. پێویستە تەکتیك و رێگە دیاریکراوەکانی کارکردن بە وردی بێنە هەڵبژاردن بۆ ئەوەی بەشداری لە بەدیهێنانی هەر ستراتیجێکی دیاریکراودا بکەن. شایانی گوتنە ئەم گفتوگۆیە تەنیا چڕ دەکاتە سەر ئاستی ستراتیج.

پێویستە ئەو ستراتیجکارانەی پلانەکانی هەڵمەتە سەرەکیەکان دادەنێن، هەروەك پلاندانەرانی ستراتیجە سەرەکییەکە، ئاگەداریی تەواویان هەبێ لە سرووشتی شێوازی کارکردنی تەکنیکە هەڵبژێردراوەکانی خەبات. هەروەك چۆن پێویستە ئەفسەرانی سەربازی لە پەیکەربەندیی سوپا و تەکتیکەکان و کارە لۆجستیەکان و تەقەمەنی و کاریگەرییە جوگرافیەکان و شتی لەو شێوە تێبگەن تا بتوانن ستراتیجی سەربازی دابنێن، بەهەمان شێوە لەسەر پلاندانەرانی گژبەریی سیاسیش پێویستە لە سرووشت و بنەمایەلی ستراتیجیەتی خەباتی ناتوندوتیژ تێبگەن. گرینگە ئەوەیش بزانین تەنانەت لەکاتی شارەزایی پەیداکردن لە خەباتی ناتوندوتیژ و رەچاوکردنی راسپاردەکانی نێو ئەم کتێبە و وەڵامدانەوەی پرسیارەکانیش، ستراتیج بەرهەم ناهێنێ، چونکە دانانی ستراتیجگەلی خەبات پێویستی بە داهێنان و هۆشیاری هەیە.

لەسەر ستراتیجکارانی گژبەریکردنی سیاسی پێویستە لەکاتی دانانی پلانی ستراتیجگەلێکی دیاریکراودا بۆ هەڵمەتەکانی بەرگریکردنێکی دیاریکراو و پەرەپێدانی خەباتی رزگاریخوازی لە مەودای دووردا، ژمارەیەك پرسی جیاواز لەبەرچاو بگرن. ئەو پرسانەیش بریتین لە:

* دیاریکردنی ئامانجە تایبەتەکانی هەڵمەتەکە و بەشداریکردنی لە جێبەجێکردنی ستراتیجە سەرەکیەکەدا.

* رەچاوکردنی رێگە دیاریکراوەکان یاخۆ ئەو چەکە سیاسییانەی دەکرێ لە جێبەجێکردنی ستراتیجە هەڵبژێدراوەکاندا بەکار بێ. هەروەها پێویستە پلانە تەکتیکیە بچووکەکان دیاری بکرێن، هەروەها ئەو رێگە دیاریکراوانە دیاری بکرێن کە دەویسترێ لە پاڵەپەستۆ و لە دانانی کۆتوبەند لەسەر سەرچاوەکانی هێزی رێژیمە دیکتاتۆریەکە لە پلانە هەمەگیرەکەی هەڵمەتێکی ستراتیجیی دیاریکراو بەکار بهێنرێ.

پێویستە لەبیرمان بێ بەدیهێنانی ئامانجە سەرەکیەکان بەرەنجامی جێبەجێکردنی چەند هەنگاوێکی تایبەتی بچووکە بەشێوەیەکی تۆکمە.

* دیاریکردنی چۆنیەتیی بەستنەوەی پرسە ئابووریەکان بە خەباتەوە، کە لە راستیدا خەباتێکی سیاسییە. پێویستە پاش لەنێوبردنی دیکتاتۆریەت ستەمکارییە ئابوورییەکانیش لەنێو بەرین کاتێ پرسە ئابووریەکان دەبنە پرسی دیار لە خەباتدا، ئەگینا هەر زوو رزگاربوون لە بیروباوەڕی هەڵە و کێشانەوەی لابەندی جێگیر دەبن ئەگەر بێتو لە ماوەی گواستنەوە بەرەو کۆمەڵگەی دیموکراسی چارەسەری خێرا بۆ پرسە ئابووریەکان نەدۆزینەوە. ئەم دەرککردنە بە بیروباوەڕی هەڵە دەبێتە مایەی کردنەوەی بوار لەبەردەم هێزەیلی دیکتاتۆری کە بەڵێنی کۆتاهێنان بە نەهامەتییە ئابوورییەکان دەدەن.

* دیاریکردنی جۆری پەیکەربەندیی سەرکردایەتی و جۆری سیستمی راگەیاندن کە بتوانن دەست بە بەرگری بکەن، هەروەها دیاریکردنی رێگەکانی دروستکردنی بریار و رێگە بەردەستەکانی میدیا لەکاتی خەباتدا، ئەویش لەپێناو پێشکێشکردنی رێنوێنیی بەردەوام بە بەرگریکاران و گەل بەگشتی.

* بڵاوکردنەوەی هەواڵەکانی بەرگری لەنێو خەڵك بەگشتی و هێزە نیزامیەکانی رێژیمە دیکتاتۆریەکە و میدیای جیهانی، بەشێوەیەك هەموو بانگەشە و راپۆرتەکان هەمیشە راست و دروست بن، چونکە زێدەڕەویکردن و بڵاوکردنەوەی ئەو بانگەشانەی هیچ بنچینەیەکیان نییە، جێمتمانەیی بەرگری لاواز دەکا.

* دانانی پلانگەلی سەربەخۆ و بنیاتنەر بۆ چالاکییە کۆمەڵایەتی و فێرکاری و ئابووری و سیاسییەکان بۆ وەڵامدانەوەی پێداویستیەکانی خەڵك لەکاتی ململانەکەدا، ئەو پلانانەنیش کەسانێك بەڕێوەیان دەبەن کە ناڕاستەوخۆ پێوەندییان بە چالاکیەکانی بەرگریەوە هەیە.

* دیاریکردنی جۆری ئەو یارمەتییە دەرەکیەکەی وەرگرتنی بە گونجاو دەزانرێ لە پاڵپشتیکردنی هەڵمەتێکی دیاریکراو لە خەباتی رزگاریخوازانەی گشتیدا. چۆن دەکرێ یارمەتیی دەرەکی جەم بکرێ بەبێ ئەوەی وا بکرێ خەباتە ناوخۆییەکە پشت بە هۆکارگەلێکی دەرەکیی نامسۆگەر ببەستێ؟ پێویستە بۆ یارمەتی وەگرتن گونجاوترین گرووپە دەرەییەکان هەڵبژێردرێن، وەك رێکخراوە ئەهلیەکان (بزووتنەوەیلی کۆمەڵایەتی، گرووپەیلی ئاینی و سیاسی و سەندیکایەلی کرێکاران و...هتد)، حکوومەتەکان و/ یان نەتەوە یەکگرتووەکان و رێکخراوە جۆراوجۆرەکانی.

هەروەها لەسەر پلاندانەرانی بەرەنگاری پێویستە رێوشوێنی پێویست بگرنەبەر بۆ پاراستنی سیستم و دابینکردنی پێداویستییە کۆمەڵایەتیەکان لە ماوەی بەرەنگاریکردنی دەسەڵاتە دیکتاتۆریەکەدا، بەوەیش

دامەزراوەی جێگرەوەی دیموکراسیی سەربەخۆ دروست دەبن کە وەڵامگۆی پێداویستییە راستەقینەکان دەبن و نرخی هەر پڕوپاگەندەیەك کەم دەکاتەوە کە بەهانە بدۆزێتەوە گوایە پێویستە پەنا بۆ زەبروزەنگ و سەرکوت ببرێ لەپێناو پارێزگاریکردن لە سیستم و یاسا.

- بڵاوکردنەوەی بیرۆکەی هاوکارینەکردن

دەرککردنی گەل بە بیرۆکەی هاوکارینەکردن کارێکی پێویستە بۆ سەرکەوتنی هەڵمەتی گژبەریکردنی سیاسی دژ بە رژێمە دیکتاتۆریەکان. نموونەکەی "گەورەی مەیمونەکان" پیشانمان دەدا کە بیرۆکە بنچینەییەکە سادەیە، ئەویش ئەوەیە ئەگەر ژمارەیەکی پێویست لە شوێنکەوتوان، لەگەڵ بوونی سەرکوتکردنیشدا، بۆ ماوەیەکی پێویست هاوکاریکردنیان راگرت، ئەوا سیستمی سەرکوتکردن و چەوساندنەوەکە لاواز دەبێ و هەرەس دێنێ.

ئەو گەلانەی لەژێر سایەی رژێمەیلی دیکتاتۆریدا دەژین، لە چەندان سەرچاوەوە شارەزایی لە چەمکی هاوکارینەکردن پەیدا دەکەن، لەگەڵ ئەوەیشدا دەبێ هێزە دیموکراسیەکان کار بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم چەمکە بکەن لەڕێی بڵاوکردنەوەی چیرۆکی "گەورەی مەیمونەکان" یان هەر چیرۆکێکی ترەوە کە لێتێگەیشتنی ئاسان بێ. کاتێ چەمکی هاوکارینەکردن دەبێتە باو، ئیتر خەڵك دەتوانن لە پێوەندیی ئەو بانگەشە ئایندەییانە بگەن کە داوای راگرتنی هاوکاری دەکەن وەك هەنگاوێك دژ بە رژێمە دیکتاتۆریەکان، هەروەها دەتوانن خۆیان بەتەنیا چەندان نموونەی هاوکارینەکردن لە دۆخگەلی نوێدا دابهێنن.

ئەزموونە دیموکراسیەکان سەلماندوویانە دەکرێ هزر و هەواڵ و رێنوێنییەکانی هێزی بەرگری بڵاو بکرێنەوە، وێرای ئەو سەختی و مەترسییانەی لە رەفتاری رژێمە دیکتاتۆریەکان لەو رووەوە دەکەونەوە. بۆ نموونە بەرگریکاران توانییان پێوەندی نەك تەنیا لەگەڵ چەند تاك تاکەیەکی خەڵك، بگرە لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر خەڵك ببەستن، ئەویش لەڕێی بڵاوکردنەوەی رۆژنامەیلی نایاسایی و بڵاوکراوە و کتێب و کاسێت و لە قۆناغی دواتریشدا کاسێتی ڤیدیۆیی، تەنانەت لە سەردەمی حوکمی نازیەت و شیوعیەتیشدا. بوونی پلانێکی ستراتیجی دەرفەت دەڕەخسێنێ بۆ ئامادە و بڵاوکردنەوەی رێنوێنی گشتی بۆ بەرگریکاران، کە ئەو رێنوێنییانە ئاماژە بەو کێشە و بارودۆخانە دەکەن کە دەخوازن گەل بێتە دەنگ و پێڕەوی لە سیاسەتی هاوکارینەکردن بکا و لە چۆنیەتیی ئەنجامدانی ئاگەدار بێ. گەل تێدەگا چۆن چۆنی لە کێشە گرینگەکاندا رەفتار دەکا تەنانەت لە حاڵەتی پچڕانی دەرچوون یاخۆ وەرگرتنی هەندێ رێنوێنی لەنێوان سەرکردە دیموکراسیەکاندا. ئەو رێنوێنییانە هەروەها بەرچاورونی لەبارەی ناسینەوەی "رێنوێنیی ساختە"ش دەستەبەر دەکا کە پۆلیسی سیاسی –کە مەبەستیەتی زیان بە ناوبانگی بزووتنەوە بەرگریکارەکە بگەیەنێ– دەری دەکا و دەیداتە پاڵ هێزی بەرگری.

- سەرکوتکردن و رێگەکانی بەرەنگاریکردنی

پلاندانەرانی ستراتیجی ئەو رێوشوێن و شێوازە سەرکوتکەرانە هەڵدەسەنگێنن کە رژێمە دیکتاتۆریەکان لە بەرامبەر کارەکانی بەرگرییە دیموکراسیەکەدا پەنایان بۆ دەبەن، چونکە زانینی چۆنیەتیی خۆڕاگری و بەرەنگاریکردنی ئەم رێوشوێن و شێوازانە یاخۆ زانینی چۆنیەتیی زیادکردنیان، بەبێ مل بۆ کەچکردنیان،

کارێکی پێویستە. ئەم هەڵسەنگاندنە لە رووی تەکتیکیەوە و لە هەلومەرجێکی تایبەتدا کار بۆ ئاگادارکردنەوەی گەل و بەرگریکاران دەکا لە رێوشوێنە چاوەڕوانکراوەکانی سەرکوتکردن، بەو هۆیەوە زانیارییان لەبارەی مەترسیەکانی بەشداریکردن لە بەرگریکردندا دەست دەکەوێ، ئەمە جگە لەوەی ئەم هەڵسەنگاندنە بوار دەڕەخسێنێ بۆ دابینکردنی چاودێریی پزیشکی بۆ ئەو کەسانەی لە ریزی بەرگریکاراندا لەکاتی هەڵمەتی سەرکوتکردنیان لەلایەن حوکمڕانە دیکتاتۆریەکاندا، بریندار دەبن.

ستراتیجکاران کارێکی باش دەکەن ئەگەر باسیان لە پرسی بەکارهێنانی ئەو تەکتیك و رێگایانە کرد کە بەشداری دەکەن لە بەدیهێنانی ئامانجە دیاریکراوەکەی هەڵمەتەکە یاخۆ رزگاربوون، لە هەمان کاتیشدا سەرکوتکاریی دژ بە بەرگریکارانی دیموکراسی کەم دەکاتەوە یان بەر پێدەگرێ. بۆ نموونە خۆپیشاندان و رێپێوان دژی رێژیمە دیکتاتۆرییە نەگریسەکان شتێکی کاریگەرە، بەڵام لەوانەیە ژیانی هەزاران کەس بخاتە مەترسی. لەبەرامبەردا دەگونجێ مانەوە لە ماڵ و مانگرتن و هاوکارینەکرنی بەرفراوان کە فەرمانبەرانی خزمەتی مەدەنی پێی هەڵدەستن، لە خۆپیشاندەکانیش کە ژیانی زۆر کس دەخەنە مەترسی، کاریگەرتر بن.

هەندێ کەس دەڵێن کارەکانی بەرەنگاریکردنی ئاڵۆسکێن (استفزازی) کە تێیاندا زۆر کەس لەوانەیە بەر بکەون، بۆ ئامانجەیلی ستراتیجی پێویستە، بەڵام پێویستە قەبارەی بەرکەوتنەکان و ئەو دەسکەوتانەی دەکرێ بەدەست بێن رەچاو بکرێ. ئاخۆ خەڵك و بزاڤی بەرگری لەماوەی خەباتەکەدا، خۆگرانە و بەبێ بەکارهێنانی توندوتیژی رەفتار دەکەن ؟ ئایا دەتوانن بەرگەی ئەو کارانە بگرن کە دیقەدیقەیان دەدا و هانیان دەدا بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی؟ دەبێ پلاندانەران ئەو رێوشوێنانە لەبەرچاو بگرن کە دەکرێ بەکار بێن بۆ پارێزگاریکردن لە خۆگریی ناتوندوتیژ لەگەڵ پارێزگاریکردن لە بەرگریکردن وێڕای رەفتارە دڕندانە و سەرشێتانەکان.

ئاخۆ ئەم رێوشوێنانە، کە بریتییە لە پەیمان و لێدوانەکانی سیاسییەکان و ئەو بڵاوکراوانەی داوای خۆگری دەکەن و داوا لە رێکخەرانی خۆپیشاندەرەکان دەکەن بایکۆتی ئەو کەس و گرووپانەی داوای بەکارهێنانی توندوتیژی دەکەن، بکەن کاریگەر دەبن؟ دەبێ سەرکردەکان چاوکراوە بن لە بوونی بەکرێگیراوانی رێژیمەدیکتاتۆریەکە، کە خۆپیشاندەران بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی هان دەدەن.

- پابەندبوون بە پلانە ستراتیجیەکەوە

نابێ هێزەیلی دیموکرات بە جموجووڵە بچووکەکانەوە سەرقاڵ بکەن کە حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان ئەنجامیان دەدەن بۆ دوورخستنەوەیان لە ستراتیجە سەرەکیەکە و ستراتیجی هەڵمەتە تایبەتەکە، کاتێ دانانی پلانە ستراتیجیەکە تەواو دەبێ.، لێرەشەوە دەبێ چڕکردن لەسەر هەندێ چالاکیی گرینگ بێ: جگە لەوە نابێ رێگە بە سۆزە ساتییەکان بدەین کە پەرچەکردارن بۆ رەفتارەکانی رێژیمە دیکتاتۆرییە وەحشییەکان، رێڕەوی بەرگرییە دیموکراسییەکە بگۆڕێ و بەئاقارێکی دوور لە ستراتیجە سەرەکیەکە یاخۆ ستراتیجی هەڵمەتەکەیدا ببا. ئامانجی رەفتارەکانی رێژیمە دیکتاتۆریەکان ئەوەیە هێزە دیموکراسیەکان ناچار بکەن بۆ دەستبەردار بوون لە پلانی خەباتی ناتوندوتیژ و بەکارهێنانی توندوتیژی، بەو هۆیەوە ئەو

ڕێژیمانە پاساویان دەکەوێتە دەست بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی و تێکشکاندنی بەرگرییە دیموکراسییەکە بەئاسانی.
بوونی شیکردنەوەی سیاسی دەرفەت دەداتە هێزە دیمووکراسیەکان تا قۆناغ بە قۆناغ بۆ پێشەوە بچن. دیارە بە تەبیعەتی حاڵ گۆڕانکاری لە تەکتیکات و ئامانجە خێراکاندا ڕوو دەدا، بەڵام سەرکردە چاکەکان دەتوانن هەموو هەلێك بقۆزنەوە. بەهەرحاڵ، ئەو گۆڕانانە ئامانجی ستراتیجە سەرەکییەکە یان هەڵمەتە تایبەتەکان نین و دەبێ بزانین جێبەجێکردنی شێنەیی ستراتیجە سەرەکییە دیاریکراوەکە و ستراتیجەکانی هەڵمەتە تایبەتەکان تا ڕادەیەکی زۆر بەشداری لە سەرکەوتندا دەکا.

* گڕبەریکردنی سیاسی

ئەو ئەرکە بەراییانەی لە حاڵەتەکانی هەستکردن بە لاوازی و ترسدا بە گەل دەسپێرێن ئەرکی کەم مەترسین و کار بۆ دروستکردنی متمانە لەنێو خەڵکدا دەکەن. ئەم جۆرە کارانە، وەك لەبەرکردنی جلوبەرگ بەشێوەیەکی نائاسایی، گوزارشت لە ڕایەکی نەیار دەکا و هەلی بەشداریکردنی بەرفراوان لە کارەکانی ئۆپۆزسیۆندا دەداتە جەماوەر. لە هەندێ حاڵەتی تردا دەتوانین کاری بەکۆمەڵ چڕ بکەینە سەر پرسەیلی بچووکی ناسیاسی وەك دابینکردنی سەرچاوەی ئاو. پێویستە ستراتیجکاران کێشەیەك هەڵبژێرن کە فرە ناسراو بێ و ئاستەم بێ تایبەتمەندییەکانی ڕەت بکرێنەوە. سەرکەوتن لەم حاڵەتە سنووردارانەدا چارەسەری هەندێ ستەمکاریی دیاریکراو دەکات و لە هەمان کاتیشدا گەل هەستدەکا هێزی هەیە.
نابێ ستراتیجکارانی هەڵمەتەکان لە ململانە درێژخایەنەکاندا ئامانجیان ڕووخاندنی تەواوەتی و دەستبەجێی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکە بێ، بگرە دەبێ چەند ئامانجێکی سنوورداریان هەبێ، هەروەك نابێ هەموو هەڵمەتەکان پێویست بە بەشداریکردنی هەموو کەرتەکانی هاووڵاتیان بکەن.
پێویستە ستراتیجکارانی گڕبەری ئەوە لەبەرچاو بگرن کە چۆن چۆنی هەڵمەتەکان لە سەرەتاکانیان و لە ناوەڕاست و هەروەها لەکاتی نێزیکبوونەوەی کۆتای خەباتە دوور و درێژەکەدا، لەیەك جیاوازن، ئەویش لەکاتی بیرکردنەوە لە زنجیرێك هەڵمەتی تایبەت بۆ جێبەجێکردنی ستراتیجە سەرەکییەکە.

- بەرگرییەکی هەڵبژێردراو

جێبەجێکردنی ژمارەیەك هەڵمەتی خاوەن ئامانجی تایبەت و جیاواز لە قۆناغە بەراییەکانی خەباتدا سوودی گەورەیان دەبێ، چونکە ئەم هەڵمەتە هەڵبژێردراوانە بەدوای یەکدا دێن و لەوانەیشە پێکداچوون لەنێوان کاتی دووان یاخۆ سیانیاندا ڕوو بدا.
گرینگە لەکاتی پلاندانان بۆ ستراتیجیەتی "بەرگرییەکی هەڵبژاردە"دا، ژمارەیەك پرس یان ستەمکاریی دیاریکراوی تایەت دیاری بکرێن کە چەوساندنەوە گشتییەکەی ڕێژیمی دیکتاتۆری بەرجەستە دەکەن، بەشێوەیەك ئەو پرسانە وەك ئامانجگەلێکی گونجاو دەبن بۆ جێبەجێکردنی هەڵمەتەکان و بەدیهێنانی ئامانجگەلێکی ستراتیجیی مامناوەند لە چوارچێوەی ستراتیجە سەرەکییە گشتیەکەدا.
دەبێ ئەم ئامانجگەلە ستراتیجییە مامناوەندە لەڕێی ئەو هێزە بەردەستەی ئێستە و چاوەڕوانکراوەی بزاڤە دیموکراسیەکانەوە بەدەست بهێنرێ، ئەوەیش یارمەتیی مسۆگەرکردنی زنجیرێك سەرکەوتن دەدا کە

وره بەرز دەكاتەوە و لە مەودای دووری خەباتدا بەشداری لە گۆڕانی روو لە زیادی پارسەنگی هێز لە بەرژەوەندیی هێزەیلی دیموکراسی دەکا.
پێویستە ستراتیجەکانی بەرگریی هەڵبژاردە یەکەم شت چڕ بکاتە سەر کێشە کۆمەڵایەتی، ئابووری یاخۆ سیاسیەکان، بەشێوەیەك بەشێك لە سیستمە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکە دوور لە قەڵەمڕەوی دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرەکە پارێزگاری لێبکرێ، یاخۆ دەسەڵات بەسەر بەشێك لەوەی حوکمڕانە دیکتاتۆرییەکان کۆنترۆڵیان کردووە بگێڕدرێتەوە، یان رێگە نەدرێ دەستیان بگاتە ئامانجێکی دیاریکراو. هەڵمەتی بەرگریی هەڵبژاردە وەك لەسەرەوە باسمان کرد، ئەگەر کرا، دەبێ لە یەکێك یان زیاتری خاڵە لاوازەکانی دیکتاتۆریەت بدا، بەو شێوەیەش دیموکراتەکان بەبەکارهێنانی هێزی بەردەستیان گەورەترین کاریگەری بەدی دێنن.
ستراتیجکارەکان پێویستیان بەوەیە لانی کەم ستراتیجی هەڵمەتی یەکەم لە قۆناغێکی زوودا دابنێن، بەشێوەیەك ئەو پلانە کرۆکی ئامانجە دیاریکراوەکانی و چۆنیەتیی یارمەتیدانی بۆ بەدیهێنانی ستراتیجە سەرەکییە هەڵبژاردەکە لەخۆ بگرێ. وا ژیرانەترە هێڵە گشتییەکانی ستراتیجی هەردوو قۆناغی دووەم و سێیەم دابنرێن، بەشێوەیەك ئەم ستراتیجانە دەبێ ستراتیجە سەرەکییە هەڵبژاردەکە جێبەجێ بکەن، بە رێنوێنییە گشتیەکانیەوە.

- گژبەرییەکی رەمزی

کارە بەراییەکان لە قۆناغەکانی سەرەتای هەڵمەتی تێکوپێکشکاندنی سیستمە حوکمڕانییە دیکتاتۆریەکە، مۆرکێکی سیاسی و کورت مەودا وەردەگرن و وا داڕێژراون رای گشتی لە ئەزموون بدەن و کاری تێبکەن و هاوولاتیان بۆ خەباتێکی سەرەمڕ لەڕێی هاوکارینەکردن و گژبەریکردنی سیاسییەوە ساز و ئامادە بکەن.
کارەیلی بەرایی هاوکارینەکردن و گژبەریکردنی سیاسی شێوەی ناڕەزاییگەلێکی رەمزی، یاخۆ هەندێ کاری رەمزی لە هاوکارینەکردنی سنووردا یاخۆ کاتی لەخۆ دەگرن. جا ئەگەر ژمارەی ئەو کەسانەی ئارەزووی کارکردن دەکەن بچووك بێ، ئەوا ئەو کارانە تەنیا بریتی دەبێ لە دانانی گوڵ لە هەندێ شوێنی خاوەن بایەخی رەمزی. ئەگەر ژمارەی ئەو کەسانەیش ئارەزووی بەشداریکردن دەکەن گەورە بێ، هەندێ کاری وەك راگرتنی هەموو چالاکیەك بۆ ماوەی پێنج خولەك، یاخۆ بێدەنگی بۆ ماوەی چەند خولەکێك ئەنجام دەدرێن.
لە هەندێ حاڵەتیتردا ژمارەیەك کەس دەتوانن مان لە خواردن بگرن یاخۆ لە شوێنێکی رەمزیدا خەڵوەت بکێشن، یان قوتابیان بۆ ماوەیەکی کورت بایکۆتی وەرگرتنی پشکی خۆیان بکەن، یاخۆ لە نووسینگەیەکی گرینگدا پەناگیری. توندترینی ئەم جۆرە کارانە بە رەفتاری سەرکوتکەرانەی بەهێز وەڵام دەدرێنەوە.
هەندێ کاری رەمزی، وەك پەناگیری لەبەردەم کۆشکی حوکمڕانە دیکتاتۆرەکە یاخۆ بارەگاکانی پۆلیسی سیاسی، مەترسیی زۆری تێدایە و وا چاکە لە سەرەتای هەڵمەتەکەدا پەنای بۆ نەبرێ.
واباوە ناڕەزایی دەربڕینە رەمزییە بەراییەکان بایەخێکی جیهانییان پێدەدرێ، وەك خۆپیشاندانە جەماوەرییەکان لە بۆرما لە ساڵی ١٩٨٨، هەروەها ئەو دەست بەسەرداگرتن و مانگرتن لە خواردنەی قوتابیان لە گۆڕەپانی تیاننمین پەکین لە ساڵی ١٩٨٩ ئەنجامیان دا. ژمارەی زۆری ئەو خۆپیشاندەرانەی

له هەردوو حاڵەتەکەدا بەرکەوتن، ئاماژە بەوە دەکا کە پێویستە ستراتیجکارەکان چەندە بە وردی پلان بۆ هەڵمەتەکان دابنێن، چونکە وێڕای جێکەوتی گەورەی ئەخلاقی و دەروونیی ئەم کارانە، بەڵام ناتوانن ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان لەناو بەرن، بەڵکو زیاتر وەك شتێکی رەمزی دەمێننەوە و گۆڕانکارییەك لە سەنتەری هێزی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکاندا ناهێننە کایە.

لە قۆناغە بەراییەکانی خەباتدا، ئاستەمە بەتەواوی و بەخێرایی جیاوازی لەنێوان سەرچاوەکانی هێزی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکەدا بکرێ، چونکە ئەمە دەخوازێ هەموو گەل و هەموو دامەزراوەکانی کۆمەڵگە، کە لە رابردوودا تا رادەیەکی زۆر ملکەچ بووە– لەڕێی هاوکارینەکردنی جەماوەریی بەرفراوانەوە ڕێژیمەکە بەتەواوی رەت بکەنەوە و لەپڕ دەست بدەنە گژبەریکردنی. ئەمە هێشتا رووی نەداوە، بەدیهێنانیشی ئاستەمە، هەر بۆیە بوونی هەڵمەتێکی خێرای هاوکارینەکردنی تەواوەتی و گژبەریکردن، لە رووی ستراتیجیەوە بۆ هەڵمەتێك کە لە قۆناغە بەراییەکانیدا بێ دژی ڕێژیمێکی دیکتاتۆری، واقیعی نییە.

- بڵاوکردنەوەی بەرپرسیارێتی

لەکاتی جێبەجێکردنی هەڵمەتێکی دیاریکراوی بەرگریدا، قورسایی خەبات دەکەوێتە ئەستۆی کەرتێك یاخۆ زیاتری هاووڵاتیان، ئەنجا لە قۆناغی داهاتووی هەڵمەتەکانی خەباتدا بارەکە بۆ ئەستۆی هەندێ گرووپیتر دەگوێزرێتەوە. بۆ نموونە، قوتابیان دژی هەندێ کێشەی فێرکاری مانگرتنی ناڕەزایی ئەنجام دەدەن، سەرکردەیلی ئاینی و بڕواداران چڕ دەکەنە سەر پرسی ئازادییە ئاینیەکان، کرێکارانی هێڵی ئاسن بە وردی چاودێریی ڕێوشوێنەکانی سلامەتی دەکەن تا جووڵەی شەمەندەفەرەکان هێواش بکەن، رۆژنامەنووسانیش لەڕێی بڵاوکردنەوەی لاپەڕەی سپی لەبری وتارە قەدەغەکان گژبەریی سانسۆری حکوومەت دەکەن، کۆمپانیای پێوەنداریش راپۆرت لەبارەی شکستهێنانی لەبارەی دۆزینەوە و دەستگیرکردنی کەسانی داواکراوی سەر بە ئۆپۆزسیۆنی دیموکراسی پێشکێش دەکا. دابەشکردنی هەڵمەتەکانی بەرگری، بەپێی جۆری کێشەکە و هەروەها بەپێی گرووپەکانی دانیشتوان، دەرفەتی حەوانەوە دەداتە چەند بەشێك لە هاووڵاتیان لەو کاتەی بەرگریکردن بەردەوامە.

بەرگریی هەڵبژاردە بایەخێکی تایبەتی هەیە لە بەرگریکردن لە بوون و سەربەخۆیی گرووپ و دامەزراوە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیەکان لە دەرەوەی بازنەی دەسەڵاتی ڕێژیمە دیکتاتۆریەکە (لە لاپەڕەکانی رابردوودا بە کورتی تاوتوێ کراوە). ئەم ناوەندانەی هێز بنکە دامەزراوەییەکان دروست دەکەن کە هاووڵاتیان بەهۆیانەوە دەتوانن گوشار بکەن یاخۆ بەرەنگاریی دەسەڵاتی دیکتاتۆری بکەن. کەواتە هیچ سەیر نییە لێدانی ئەم ناوەندانەی هێز لە یەکەمین ئامانجەکانی ڕێژیمی دیکتاتۆری بن.

- سێرەگرتن لە هێزی دیکتاتۆر

پێویستە ستراتیجکارەکان خۆیان ساز بکەن بۆ بەستنەوەی سەرچاوەکانی هێزی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان کاتێ خەباتەکە پەرە دەسێنێ بۆ پاش ستراتیجە بەراییەکان و دەگوێزێتەوە بۆ قۆناغەیلی پێشکەوتووی خاوەن چاوەڕوانیی زیاتر، بەشێوەیەك ئامانج بریتی بێ لە بەکارهێنانی هاوکارینەکردنی جەماوەری بۆ هێنانەکایەی دۆخێکی ستراتیجی کە لە بەرژەوەندیی هێزە دیموکراسیەکان بێ.

ستراتیجكاران كار دەكەن بۆ بەرنامەڕێژیكردن بۆ ئەنجامدانی هاوكارینەكردنی زیاتر و نوێكردنەوەی خواستدار بەمەبەستی بڕینی سەرچاوەكانی هێزی دەسەڵاتە دیكتاتۆریەكە لەو كاتەی بەرگرییە دیموكراسیەكە هێز پەیدا دەكا، بەشێوەیەك ئامانج زیادكردنی فەلەجكردنی سیاسی و لە كۆتاشدا هەڵتەكاندنی خودی رێژیمە دیكتاتۆرەكە بێ.

لەكاتی پلاندانان بۆ چۆنیەتیی كاركردنی هێزە دیموكراسیەكان پێویست بە وریایی و ئاگەداری دەكا، ئەویش بەمەبەستی لاوازكردنی ئەو پاڵپشتیەی لە رابردوودا خەڵك و گرووپەكان پێشكێشی رێژیمە دیكتاتۆریەكەیان كردووە. ئاخۆ پەردەلادان لەسەر رەفتارە هەمەجیەكانی رێژیم پاڵپشتیی خەڵك لەو رێژیمە كەم دەكاتەوە و ئایا دەتوانرێ دیكتاتۆریەت لەرێی ئاشكراكردنی ئەو كارەساتانەی لە سیاسەتە ئابووریەكانی كەوتوونەتەوە، یان لەرێی تێگەیشتنێكی نوێوە بێتە رووخان؟ دەبێ هانی لایەنگرانی رێژیمی دیكتاتۆری بدرێ لە چالاكیەكانیاندا لانی كەم بێلایەن بن، باشتریش وایە لایەنگری كارای بزووتنەوە دیموكراسیەكە بن.

لەكاتی پلاندانان و جێبەجێكردنی گژبەریی سیاسی و هاوكارینەكردندا، دەبێ چڕ بكرێتە سەر لایەنگر و یاریدەدەرانی حوكمڕانە دیكتاتۆریەكان، لەوانە گرووپی حوكمڕانە دیكتاتۆرییە ناوخۆییەكان و حزبە سیاسیەكەیان و پۆلیس و بیرۆكراتەكان، چڕكردن بەتایبەتیش بكرێتە سەر سوپا.

دەبێ هەڵسەنگاندنێك بۆ رادەی لابەندیی سوپا (سەرباز و ئەفسەران) بۆ رێژیمی دیكتاتۆری بكرێ، ئەنجا دیاری بكرێ ئاخۆ دەكرێ هێزە سەربازیەكان بكەونە ژێر كاریگەریی هێزە دیموكراسیەكان. ئایا ژمارەی ئەو سەرباز و ئەفسەرانەی نارازین و دەترسن زۆرن؟ ئاخۆ دەكرێ ژمارەیەكی زۆر سەرباز و ئەفسەر لەبەر هۆیەلی كەسی و بنەماڵەیی و سیاسی لە رێژیم دوور بخرێنەوە؟ ئەو هۆكارانەی تر چین وا دەكا سەرباز و ئەفسەران بكەونە بەر گۆڕانی دیموكراسی؟

دەبێ لە قۆناغە بەراییەكانی خەباتی رزگاریخوازیدا ستراتیجێكی تایبەت دابنرێ بۆ پێوەندیكردن لەگەڵ سەرباز و فەرمانبەرانی دەسەڵاتی دیكتاتۆری، ئەویش لەرێی ئەو وشە و هێما و كارانەی هێزەیلی دیموكراسی دەتوانن بە سەربازەكان رابگەیەنن كە خەباتی رزگاریخوازی توند و چارەنووسساز و بەردەوام دەبێ. پێویستە سەربازان بزانن خەبات تایبەتمەندیی خۆی هەیە و سوورە لەسەر روخاندنی دیكتاتۆریەت و هەڕەشە بۆ سەر ژیانی سەربازان دروست ناكا. ئامانجی باڵایش لەو كۆششانە شكاندنی ورەی سەربازان و لەوێشەوە گۆڕینی لابەندی و گوێڕایەڵییانە لە بەرژەوەندیی بزاڤە دیكموكراسییەكە. دەكرێ ستراتیجی نوێ بۆ بادانەوەی پۆلیس و فەرمانبەرانی حكوومەتیش ئاراستە بكرێ.

دەبێ هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی هاوسۆزی و هاندان بۆ یاخیبوون لەنێو هێزەكانی رێژیمدا بەوە لێك نەدرێتەوە كە ئەوە هاندانی هێزە سەربازییەكانە بۆ دەستكردنەوە و لەناوبردنی خێرای رێژیمە دیكتاتۆریەكان لەرێی كودەتایەكی سەربازییەوە، چونكە ئەم جۆرە كارە دیموكراسیەتێكی كردەیی ناچەسپێنێ، هەروەك كودەتاكردنیش بەسەر رێژیمی دەسەڵاتداردا چارەسەری پێوەندیەلی هێز لەنێوان گەل و دەسەڵاتداران ناكا، هەر بۆیە پێویستە پلان دابنرێ بۆ چۆنیەتیی كاركردن لەسەر قایلكردنی ئەفسەرە سەربازییە هاوسۆزەكان بەوەی پێویست بە ئەنجامدانی كودەتای سەربازی یاخۆ بەرپاكردنی جەنگێكی مەدەنی دژی دیكتاتۆریەت ناكا.

ئەفسەرە هاوسۆزەکان دەتوانن رۆڵێکی زیندوو لە خەباتی دیموکراسیدا ببینن، وەك بڵاوکردنەوەی هەواڵەکانی کێشانەوەی لابەندی و هاوکارینەکردن لەنێو هێزەکانی سوپادا، هاندانی ناکارایی بەئەنقەست، پشتگوێخستنی فەرمانەکان و پشتگیریکردنی رەتکردنەوەی سەرکوتکردن. سەربازییەکان هەروەها دەتوانن شێوەی جیاواز لە یارمەتیی ناتوندوتژ پێشکێشی بزاڤە دیموکراسیەکە بکەن، وەك دابینکردنی رێڕەوێکی ئارام، زانیاری و خواردن و پێداویستیی پزیشکی و شتی لەو شێوەیە.

سوپا بە یەکێك لە سەرچاوە گرینگەکانی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دادەنرێ، چونکە دەتوانێ یەکە سەربازیەکان و چەکەکانیان راستەوخۆ بقۆزێتەوە بۆ پەلاماردان و سزادانی گەلی یاخی. دەبێ ستراتیجکارانی گژبەریکردن لەبیریان نەچێ کە ئاستەم، یان مەحاڵ دەبێ، چۆك بە دیکتاتۆریەت دابدرێ ئەگەر بێتو هێزەکانی پۆلیس و تۆڕی فەرمانبەرانی دەوڵەت و هێزە سەربازیەکان پاڵپشتیی تەواو لە دیکتاتۆریەت بکەن و گوێڕایەڵیی فەرمانەکانی بن، هەر بۆیە ئەرکی ستراتیجکارە دیموکراسیەکانە گرینگیی یەکەم بە ستراتیجێك بدەن کە کار لەسەر گۆڕینی لابەندیی هێزەکانی رژێمی دیکتاتۆری بکا.

دەبێ هێزە دیموکراسیەکان ئەوەیان لەبیر بێ کە کێشانەوەی لابەندی و یاخیبوون لەنێو هێزە سەربازیەکاندا زۆر مەترسیدارە بۆ سەر ئەندامانی ئەو هێزانە، چونکە پۆلیس و سوپا بە قورسی سزا دەدرێن ئەگەر هاتوو هەر کارێکیان کرد پێچەوانەی ئەو فەرمانانە بوو کە ئاراستەیان کراون و لێیان یاخی بوون. پێویستە داوا لە سەرباز و ئەفسەرەکان نەکەن راستەوخۆ یاخی بِن، لەبری ئەوە دەکرێ هێڵی پێوەندییان لەگەڵ بکەینەوە و روونی بکەینەوە کە چەندان شێوەی ئەمنیی رێژەیی لە "یاخیبوونی شاراوە" هەیە کە دەکرێ بیکەن. بۆ نموونە پۆلیس و سوپا دەتوانن ئەو رێنوێنییانە جێبەجێ بکەن کە پێوەندییان بە سەرکوتکردنەوە هەیە، بەڵام بەشێوەیەکی ناکارا، یان بانگەشەی نەدۆزینەوەی داواکراون بکەن، یاخۆ بەرگریکاران ئاگەدار بکەنەوە تا لەو سەرکوتکردن و گرتن و دوورخستنەوەی پلانیان بۆ دانراوە خۆیان ببوێرن، هەروەها نەگەیاندنی زانیاریی گرینگ بە ئەفسەرانی سەرووتر. هەروەها ئەفسەران دەتوانن تێپەڕاندنی فەرمانەکانی سەرکوتکردن بەپێی پلەبەندیی فەرمانەکان پشتگوێ بخەن. سەربازان دەتوانن تەقە بەسەر خۆپیشاندەراندا بکەن، فەرمانبەرانی حکوومەت دەتوانن هەندێ فایل و رێنوێنی شوێن بزر بکەن، بە ناکارایی کار بکەن، یان خۆیان نەخۆش بخەن تا لە ماڵ بمێننەوە.

- بادانەوەکان لە ستراتیجدا

ستراتیجکارانی گژبەریی سیاسیی بەردەوام هەڵسەنگاندن بۆ چۆنیەتیی جێبەجێکردنی ستراتیجە سەرەکییەکە و ستراتیجەکانی هەڵمەتە تایبەتەکان دەکەن، چونکە شیمانەی ئەوە هەیە خەباتەکە بەو پێیەی چاوەڕوان دەکرێ بەڕێوە نەچێ، بۆیە دەبێ گۆڕانە پێویستەکان لە ستراتیجەکەدا بکرێن. دەتوانین چی بکەین بۆ زیادکردنی توانای بزووتنەوەکە بۆ گرتنەدەستی جڵەوی دەستپێشخەری؟ لەم حاڵەتەدا گرینگە کێشەکە دیاری بکرێ و هەڵسەنگاندنێکی ستراتیجی ئەنجام بدرێ و دوور نییە پێویست بکا بەرسیاریەتیی خەبات بۆ گرووپێکی تری دانیشتوان بێتە گواستنەوە و سەرچاوەی نوێی هێز کۆ بکرێتەوە و رێڕەوی نوێ بۆ کارکردن پەرە پێبدرێ. پاش لێبوونەوە لەم کارە، یەکبین دەست بە جێبەجێکردنی پلانە نوێیەکە دەکرێ.

له به‌رامبه‌ردا، هێزه‌یلی دیموکراسی چۆن چۆنی ده‌توانن سووده چاوه‌ڕوان نه‌کراوه‌کان بقۆزنه‌وه و هه‌نگاو به‌ره‌و چۆکشکاندنی دیکتاتۆریه‌ت بنرێ ئه‌گه‌ر خه‌باته‌که باشتر له‌وه‌ی چاوه‌ڕوان ده‌کرا چووه پێش و دیکتاتۆریه‌ت هه‌ر زوو ده‌ستی به داڕوخان کرد؟ ئه‌مه پاشتر وه‌ڵامی ده‌ده‌ینه‌وه.

* له‌به‌ریه‌ك هه‌ڵته‌کاندنی ڕێژیمی دیکتاتۆر

کاریگه‌ریی که‌ڵه‌که‌بوو که له ئه‌نجامی چه‌ند هه‌ڵمه‌تێکی گژبه‌ریکردنی سیاسیی سه‌رکه‌وتوو که به‌باشی جێبه‌جێ کراون، ده‌که‌وێته‌وه، به‌رگری به‌هێز ده‌کات و هه‌ندێ بوار له کۆمه‌ڵگه‌دا دروست و فراوان ده‌کا که تێیدا رووبه‌ڕووی دکتاتۆریه‌ت ده‌بێته‌وه. ئه‌م هه‌ڵمه‌تانه ئه‌زموونێکی گرینگ له چۆنیه‌تیی ره‌تکردنه‌وه‌ی هاوکاری و پێشکێشکردنی گژبه‌ریی سیاسی ده‌سته‌به‌ر ده‌کا. ئه‌م شاره‌زاییه که‌ڵکێکی زۆری ده‌بێ کاتێ وه‌ختی هاوکارینه‌کردن و گژبه‌ری له‌سه‌ر ئاستی جه‌ماوه‌ری دێته پێش.

وه‌ك پێشتر باسمان کرد، گوێڕایه‌ڵی و هاوکاریکردن و خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دان کاریه‌لێکی بایه‌خدارن ئه‌گه‌ر دیکتاتۆره‌کان بیانه‌وێ به‌هێز بن، چونکه به‌بێ ده‌سکه‌وتنی سه‌رچاوه‌کانی هێزی سیاسی هێزی حوکمڕانه دیکتاتۆره‌کان لاواز ده‌بێ و ئه‌نجا هه‌ره‌س دێنێ. کێشانه‌وه‌ی پاڵپشتی گرینگترین کاره که پێویسته بکرێ بۆ شه‌قوپه‌قکردنی دیکتاتۆریه‌ت. گرینگیشه له‌وه بکۆڵرێته‌وه که چۆن چۆنی ده‌توانرێ له‌ڕێی گژبه‌ریکردنی سیاسییه‌وه کار له سه‌رچاوه‌کانی هێز بکرێ؟

کاره‌کانی ره‌تکردنه‌وه‌ی ره‌مزی و گژبه‌ریکردن له‌و شێوازه به‌رده‌ستانه‌ن که ده‌سه‌ڵاتی ئه‌خلاقی و سیاسیی ڕێژیمی دیکتاتۆر و له‌وێشه‌وه شه‌رعیه‌تی له‌به‌ین ده‌با، چونکه ڕێژیم هێز و ده‌سه‌ڵاتی خۆی له‌و گوێڕایه‌ڵی و هاوکاریکردنه‌ی به‌ده‌ستی دێنێ، وه‌رده‌گرێ. له‌ڕێی ئه‌و کاره‌ی هه‌ڕه‌شه‌یه‌کی مه‌ترسیدار له بوونی دیکتاتۆریه‌ت ده‌کا، گوزارشت له ره‌تکردنه‌وه‌ی ئه‌خلاقییانه‌ی حوکمی دیکتاتۆری ده‌که‌ین. بڕینی سه‌رچاوه‌کانی تری هێزی ڕێژیمی ده‌سه‌ڵاتدارا پێویست به کێشانه‌وه‌ی هاوکاری و گوێڕایه‌ڵی له ڕێژیم ده‌کا.

سه‌رچاوه‌ی گرینگی دووه‌م بریتییه له سه‌رچاوه مرۆییه‌کان، واته ژماره و گرینگیی ئه‌و که‌س و گرووپانه‌ی گوێڕایه‌ڵی و هاوکاریی ده‌سه‌ڵاتداران یاخۆ پشتیوانییان ده‌که‌ن. کاتێ له‌لایه‌ن چه‌ندان که‌رتی گه‌وره‌ی دانیشتوانه‌وه هاوکارینه‌کردن ئه‌نجام ده‌درێ، ئه‌وه ده‌بێته مه‌ترسییه‌کی گه‌وره بۆ سه‌ر ڕێژیمی ده‌سه‌ڵاتدار، بۆ وێنه ئه‌گه‌ر فه‌رمانبه‌رانی حکوومه‌ت به توانای ئاسایی خۆیان له کار وه‌ستان، یان ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر له ماڵه‌کانیان مانه‌وه، ئه‌وه زیانی گه‌وره به داووده‌زگا ئیداریه‌کان ده‌گا.

خۆ ئه‌گه‌ر له‌نێو ئه‌و که‌س و گرووپانه‌ی هاوکاریکردن راده‌گرن، که‌سانێك هه‌بن پێشتر پسپۆڕی و شاره‌زایی خۆیان خستبێته خزمه‌تی حکوومه‌ت، ئه‌وا حوکمڕانه دیکتاتۆریه‌کان ده‌که‌ونه دۆخێك هه‌ست ده‌که‌ن توانایان بۆ جێبه‌جێکردنی ئه‌وه‌ی ده‌یانه‌وێ به‌شێوه‌یه‌کی ترسناك لاواز بووه، ته‌نانه‌ت توانایان بۆ وه‌رگرتنی بڕیاری دروست و په‌ره‌پێدانی سیاسه‌تی کارایش لاواز ده‌بێ. دانیشتوان وایان لێدێ زیاتر خولیای یاخیبوون و هاوکارینه‌کردن ده‌که‌وێته سه‌ریان کاتێ ئه‌و کاریگه‌رییه ده‌روونی و هزرییانه‌ی (به هۆکاره نابه‌رچاوه‌کان ناو ده‌برێن) وا باوه خه‌ڵك بۆ گوێڕایه‌ڵیکردن و یارمه‌تیدانی ده‌سه‌ڵاتداران هان ده‌ده‌ن، لاواز ده‌بن یاخۆ ده‌گۆڕێن.

دەستگەیشتنی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان بە سەرچاوەیەلی دارایی راستەوخۆ کاریگەری لەسەر هێزیان دەبێ. کاتێ هێزە دیموکراسیەکان دەست دەگرن بەسەر سەرچاوە داراییەکان و سیستمی ئابووری و موڵکەکان و سەرچاوە سرووشتیەکان و هاتوچۆ و ئامرازەکانی پەیوەندیکردن، سەرچاوەیەکی گەورە لە سەرچاوەکانی هێزی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان روو لە نەمان دەکا. ئەمە جگە لەوەی مانگرتن و زیادبوونی سەربەخۆیی و دەستگرتن بەسەر میدیا و ئامرازەکانی گەیاندندا رێژیمی دەسەڵاتدار لاواز دەکا.

وەك پێشوەخت گوتمان، توانای دەسەڵاتدارانی دیکتاتۆری بۆ هەڕەشەلێکردن و سزادانی ئەو خەڵکانەی لێی هار و یاخی بوون و هاوکاری ناکەن، سەرچاوەی سەرەکیی هێزی ئەو دەسەڵاتدارانەیە، ئەو سەرچاوەیەش بە دوو رێگە لاواز دەکرێ: یەکەم، ئەگەر هاووڵاتیان، وەك لە حاڵەتی جەنگدا، ئامادە بن – وەك باجی گژبەریکردن– سەرکێشی بە روودانی ئاکامی مەترسیدارەوە بکەن (واتە چەوساندنەوەی خەڵك گوێڕایەڵیی پێویست بۆ دەسەڵاتداران مسۆگەر ناکا). دووەم، ئەگەر پۆلیس و هێزە سەربازیەکان بە تاك تاك بێ یان بە گەل، لابەندیی خۆیان بکێشنەوە، یان خۆبواردن یاخۆ رەتکردنەوەی جێبەجێکردنی فەرمانەکانی دەستگیرکردن، لێدان یاخۆ تەقەکردن لە بەرگریکاران. کاتێ حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان نەتوانن بۆ سەرکوتکردن پشت بە پۆلیس و هێزەیلی سەربازی ببەستن، ئەو کاتە دیکتاتۆریەت دەکەوێتە بەردەم هەڕەشەیەکی مەترسیدار.

بەکورتی، سەرکەوتنی کارکردن دژی دیکتاتۆریەتێکی ریشەداکوتاو پێویستی بە بەرتەسککردنەوە یاخۆ نەهێشتنی سەرچاوەکانی هێزی رێژیمەکەوە دەبێ لەڕێی هاوکارینەکردن و گژبەریکردنەوە. بەبێ زەخیرەوەرگرتنی سەرەمڕ لە سەرچاوە پێویستەکانی هێز، دیکتاتۆریەت لاواز دەبێ و ئەنجا دادەڕوخێ. هەر بۆیە پلاندانانی ستراتیجیی زرنگانە بۆ گژبەریکردنی سیاسی دژ بە رێژیمە دیکتاتۆریەکان، پێویست بە سێرەگرتن لە گرینگترین سەرچاوەکانی هێزی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان دەکا.

- **هەڵایسانی ئازادی**

گەشەی دامەزراوە کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیری و سیاسیەکان لە "کایەیەکی دیموکراسی" لە کۆمەڵگەدا زیاد دەکا. هەروەها دەسەڵاتی رێژیمگەلی دیکتاتۆری لەڕێی ئەنجامدانی گژبەریی سیاسی لە قۆناغی بەرگریی هەڵبژاردەدا بەرستەك دەبێتەوە. کاتێ دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی بە بەراورد بە دیکتاتۆریەت بەهێزتر دەبن، هاووڵاتیان سەرقاڵ دەبن بە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی سەربەخۆ لە دەرەوەی چوارچێوەی دەسەڵاتی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان. لە بارێکدا دیکتاتۆریەت بۆ وەستاندنی "هەڵایسانی ئازادی" دەست وەربدا، دەتوانرێ شێوازی هاوکارینەکردن بەکار بێ بۆ بەرگریکردن لە کایە دیموکراسییە بەدەستهاتووەکە و بە "بەرە"یەکی تری خەبات بەرەنگاری دیکتاتۆریەت ببێتەوە.

ئەم کارە هاوبەشە لە نێوان بەرگری و بنیاتنانی دامەزراوەکان سەردەکێشێ بۆ ئازادییەکی راستەقینە، ئەویش هەرەسهێنانی دیکتاتۆرییەت و بنیاتنانی دیموکراسیەتێکی رەسمی دەکاتە راستیەکی حاشا هەڵنەگر، لەبەرئەوەی پارسەنگی هێز لە کۆمەڵگەدا بەتەواوی گۆڕاوە .

پۆڵەندا لە هەردوو ساڵی١٩٧٠ و١٩٨٠ باشترین نموونەیە لەسەر گێڕانەوەی کۆمەڵگە و دامەزراوەکان لەلایەن هێزی بەرگرییەوە، کەنیسەی کاسۆلیکی لە پۆڵەندا تووشی چەوساندنەوە هات، بەڵام هەگیز

بەتەواوی لە ژێر دەسەڵاتی شیوعییەتدا نەبووە. لە ساڵی ١٩٧٦ ژمارەیەك بیرمەند و كرێكار چەند گرووپێكیان پێك هێنا، وەك لێژنەی بەرگری لە كرێكاران بۆ پەرەپێدانی هزری سیاسی، پاشتر سەندیكای "هاوكاری" هێز و توانای خۆی بۆ جێبەجێكردنی مانگرتنی كاریگەر سەلماند و توانی ساڵی ١٩٨٠ یاساییبوونی خۆی بسەپێنێ.

هەروەها جووتیاران و قوتابیان و ژمارەیەكی زۆر گرووپی تر چەند رێكخراوێكی سەربەخۆیان دامەزراند، كاتێ شیوعییەكان زانییان ئەم گرووپانە پارسەنگی هێزیان گۆڕیوە بزاڤی هاوكارییان قەدەغە كرد و گەڕانەوە بۆ حوكمی سەربازی.

وێڕای سەپاندنی حوكمی سەربازی و هەڵمەتی گرتن و سەپاندنی سزای سەخت، دامەزراوە سەربەخۆكانی كۆمەڵگە لە پۆڵەندا لە كاركردن بەردەوام بوون. دەیان رۆژنامە و كۆواری نایاسایی لە دەرچوون بەردەوام بوون و خانە نایاساییەكانی بڵاوكردنەوە ساڵانە سەدان كتێبیان بڵاو دەكردەوە، نووسەرە بەناوبانگەكان بایكۆتی بڵاوكراوە شیوعییەكان و خانەكانی بڵاوكردنەوەی حكومییان كرد، هەروەها چەندان چالاكیی هاوشێوە لە بەشەكانی تری كۆمەڵگەدا بەردەوام بوون.

حكوومەتی سەربازیی شیوعی لەژێر سایەی حوكمی سەربازیی "یروزلسكی"دا لە قۆناغێك لە قۆناغەكاندا بەوە وەسف دەكرا كە لە لوتكەی كۆمەڵگەدا وەستاوە، فەرمانبەرە رەسمیەكان نووسینگە و باڵەخانەكانی حكوومەتیان داگیر كرد و رێژیمی دەسەڵاتدار دەیتوانی لەڕێی جێبەجێكردنی سزاكان و گرتن و دەستبەسەرداگرتنی چاپكراوەكانەوە لە دڵی كۆمەڵگە بدا، بەڵام دیكتاتۆریەت نەیتوانی دەست بەسەر كۆمەڵگدا بگرێ، لەم روانگەوە لەناوبردنی رێژیمی دەسەڵاتدار تەنیا پێوەندی بە كاتەوە هەبوو.

ئەگەری ئەوە هەیە "حكوومەتێكی دیموكراسیی تەریب" بێتە دامەزراندن كاتێ دیكتاتۆریەت سەنتەرەكانی حكوومەت كۆنترۆڵ دەكا، ئەم حكوومەتە بە ئەركی خۆی هەڵدەستێ و لابەندی و پابەندبوون و هاوكاریی هاووڵاتیان و دامەزراوەكانی كۆمەڵگە بەدەست دێنێ و بەو هۆیەشەوە دەسەڵاتدارانی دیكتاتۆری لە تایبەتمەندییەكانی حوكمڕانی بێبەش دەكا و حكوومەتە دیموكراسییە تەریبەكە بەتەواوی جێگەی حوكمە دیكتاتۆریەكە دەگرێتەوە، بەوەیش بەشێك لە گۆڕان بۆ سیستمی دیموكراسی جێبەجێ دەكا، كاتێكیش وەختی خۆی دێ، وەك بەشێك لەو گۆڕانكارییە یاسای ئەنجامدانی هەڵبژاردن پەسەند دەكرێ.

- لەبەریەك هەڵتەكاندنی رێژیمی دیكتاتۆر

بزاڤی گژبەریكردن و هاوكارینەكردن هەڵدەكشێ لەوكاتەی گۆڕانی دامەزراوەیی كۆمەڵگە لەكاردایە، هەربۆیە لەسەر ستراتیجكارانی هێزە دەموكراسیەكان پێویستە لە قۆناغێكی زوودا بیر لەوە بكەنەوە كە رۆژێك دێ قۆناغی بەرگری هەڵبژاردە تێدەپەڕێنن و گژبەریەكی جەماوەری دەست پێدەكەن. دامەزراندن و فراوانكردنی توانای بەرگری پێویستی بە كات هەیە، هەروەها پەرەپێدانی گژبەریی جەماوەری بەر لە روودانی پێویستی بە چەند ساڵێك هەیە. بۆیە پێویستە لەم ماوە راگوزەرەدا چەند هەڵمەتێكی بەرگریی هەڵبژادەی خاوەن ئامانجی سیاسی دەست پێبكرێ، كە ژمارەیەكی زۆر لە چین و توێژەكانی هاوڵاتیان بەشدارییان تێدا بكەن. خاڵە لاوازەكانی دیكتاتۆری روونتر دەبن كاتێ گژبەریەكی سیاسی دامەزراو و بەردەوام هەبێ، كە لە هەڵایسانی چالاكیەكاندا خۆی دەنوێنێ.

گژبەریی سیاسیی بەهێز کە شان بەشان لەگەڵ بنیاتنانی کۆمەڵی دامەزراوەی سەربەخۆدا کار دەکا، دەبێتە مایەی سەرنج راکێشانێکی نێودەوڵەتیی فراوان لە بەرژەوەندیی هێزە دیموکراسیەکان، هاوکات سەرکۆنەکردنێکی دیبلۆماسیی نێودەوڵەتی و بایکۆتکردن و گەمارۆی دژی رێژیم لێدەکەوێتەوە کە پاڵپشتی هێزە دیموکرسیەکان دەکا، وەك لە پۆڵندا رووی دا.
دەبێ ستراتیجکارەکان بزانن لە هەندێ حاڵەتدا دیکتاتۆریەت زۆر بە خێرایی هەرەسی هێناوە، وەك لە ساڵی ١٩٨٩ لە ئەڵمانیای رۆهەڵات رووی دا، ئەویش بەهۆی برینی بەشی زۆری سەرچاوەکانی هێز لە ئەنجامی شۆرش و راپەرینی هاووڵاتیان بەگشتی دژ بە دیکتاتۆریەت، بەڵام ئەم نموونەیە بە دەگمەن روو دەدا وا باشترە پلان و خەباتێکی دوور مەودا دابنرێ (لەگەڵ ئامادەکاری بۆ خەباتێکی کورت).
پێویستە ئاهەنگ بۆ ئەو سەرکەوتنانە ساز بکرێ کە لە خەباتی رزگاریخوازیدا بەدەست دێن، تەنانەت لە پرسە بچوکەکانیشدا، چونکە پێویستە دان بەچاکەی ئەوانەدا بنرێ کە سەرکەوتن بەدی دێنن. ئاهەنگگێڕان لەگەڵ وریایی و ئاگەداریدا، یارمەتیی پاراستنی ئەو ورەبەرزییە دەدا کە بۆ قۆناغەکانی ئایندەی خەبات پێویستە.

- چارەسەرگردنی سەرکەوتن بەشێوەیەکی بەرپرسانە

لەسەر پلاندانەرانی ستراتیجی سەرەکی پێویستە پێشوەخت ئامادەکاری بکەن بۆ دۆزینەوەی باشترین رێگەی بەردەست بۆ کۆتاهێنان بە خەباتە سەرکەوتووەکە، ئەوەیش لەپێناو بەرگرتن لە سەرهەڵدانی دیکتاتۆریەتێکی نوێ و مسۆگەرکردنی دروستبوونی شێنەیی سیستمێکی بەهێزی دیموکراسی.
پێویستە دیموکراتەکان خۆیان بۆ چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ گۆران لە دیکتاتۆریەتەوە بۆ حکوومەتی کاتی لە کۆتای خەباتەکەدا ئامادە بکەن. لەو کاتەدا وا باشە حکوومەتێکی کارا بەخێرایی بێتە دامەزراندن بەو مەرجەی هەر حکوومەتە کۆنەکە نەبێ بە سەر و فەسالگەلێکی نوێوە. پێویستە ئەو بەشانەی پەیکەری حکوومەتی پێشوو دیاری بکرێن کە سروشتیان لەگەڵ دیموکراسیەت ناخوا و پێویستە بەتەواوەتی بسرێنەوە (وەك پۆلیسی سیاسی)، هەروەها زانینی ئەو بەشانەی دەکرێ بهێڵرێنەوە و ئەنجا دیموکراسیەتیان بەسەردا جێبەجێ بکرێ، چونکە بوونی بۆشاییەکی حکوومی دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی پاشاگەردانی یان دیکتاتۆیەتێکی نوێ.
پێویستە پێشوەخت جۆری ئەو سیاسەتە دیاری بکرێ کە لەگەڵ بەرپرسانی باڵای رێژیمە دیکتاتۆریەکەدا پێڕەو دەکرێ پاش لەبەریەك هەڵوەشاندنی هێزەکەی. بۆ نموونە ئایا پێویستە دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرەکان دادگەیی بکرێن؟ ئایا رێگەیان پێدەدرێ بۆ تاهەتایە وڵات بەجێ بێڵن؟ ئەو بژارانەی تر چین کە لەگەڵ گژبەریی سیاسی و پێویستیی بنیاتنانەوەی وڵات و دیموکراسیەتی پاش سەرکەوتن دەگونجێن؟ پێویستە خۆ لە گۆمی خوێن لابدرێ چونکە بە زیان بەسەر شیمانەی بوونی سیستمێکی دیموکراسی لە ئایندەدا دەشکێتەوە.
پێویستە پلانی روونمان هەبێ بۆ چۆنیەتیی گواستنەوە بۆ دیموکراسیەت، بەشێوەیەك ئەو پلانانە ئامادە بن بۆ کارکردن کاتێ دیکتاتۆریەت لاواز دەبێ یان هەرەس دێنێ، چونکە ئەم پلانانە رێگە لە سەرهەڵدانی دەستە و تاقمێکی تر دەگرن کە لەرێی کودەتایەکی سەربازییەوە دەست بەسەر هێزی دەوڵەتدا بگرن.

هەروەها دەبێ پلان هەبێ بۆ دامەزراندنی حکوومەتێکی دیموکراسیی دەستووری، کە ئازادییەلی سیاسی و کەسی داستەبەر بکا. شکستهێنان لە پلاندانانا، دەسکەوتی بەنرخ لەکیس دەدا.
دیکتاتۆریەت دەسەڵات لەدەست دەدا کاتێ بەبەردەوامی رووبەڕووی هاووڵاتییانی خۆڕاگر و گەشەی گرووپ و دامەزراوەکانی دیموکراسیەتێکی سەربەخۆ دەبێتەوە، هەر بۆیە ئەو رێژیمانە هەست دەکەن سیستمەکەیان دەڕوخێ، چونکە داخستن لە کۆمەڵگەدا و رێپێوانەکانی گژبەریکردن و چالاکیەکانی تر بەبەردەوامی کار لەسەر تێکشکاندنی سیستمی حوکمی دیکتاتۆری و ئەو دامەزراوانەی پێوەی پێوەستن، دەکا. بە تێپەڕینی کات دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرەکان بەهۆی ئەو گژبەری و هاوکارینەکردن و بەشدارینەکردنەی جەماوەرەوە لاواز و بێهێز دەبن و سەرەنجام ئەوانەی بەرگری لە دیموکراسیەت دەکەن، بەبێ توندوتیژی سەردەکەون و دیکتاتۆریەت لەبەرچاوی گەلی گژبەریکار هەلا هەلا دەبێ.
سەرکەوتنی هەریەك لەم هەوڵانە کارێکی ئاسان و خێرا نابێ، بۆیە دەبێ لەیادمان بێ کە جەنگە سەربازیەکان سەرکەوتن و هەروەها ژێرکەوتنیشیان تێدایە، بەڵام گژبەریی سیاسی دەرفەتێکی راستەقینە بۆ سەرکەوتن دەستەبەر دەکا.
وەك پێشت گوتمان، دەتوانین لەڕێی پەرەپێدانی ستراتیجێکی سەرەکی و پلاندانانێکی ستراتیجیی وریا و هەروەها کارکردنی رژد و خەباتی دلێرانەی بەردەوامەوە، هەلەکانی سەرکەوتن تا رادەیەکی زۆر زیاد بکەین

⋆ بنچینەکانی جێگیریی دیموکراسیەت
لێك هەڵوەشانی رێژیمی دیکتاتۆری مایەی ئاهەنگێکی مەزنە، چونکە خۆشی و ئاسوودەیی و پێزانین بۆ ئەو خەڵکە دەستەبەر دەکا کە ماوەیەکی زۆر ئازاریان چەشتووە و لەکاتی خەباتدا باجی گەورەیان داوە.
هەست بە شانازی دەکەن بە خۆیان و بە هەموو ئەوانەی لەگەڵیاندا خەباتیان لەپێناو بەدەستهێنانی ئازادیی سیاسیدا کردووە. مەرج نییە هەموو ئەوانەی خەباتیان کردووە بمێنن تا ئەو رۆژە ببینن، بەڵام خەڵك چ ئەوانەی دەمێنن و چ ئەوانەی مردوون وەك قارەمان سەیر دەکەن کە یارمەتیی سەرلەنوێ نووسینەوەی مێژووی ئازادییان دا لە وڵاتەکەیاندا.
بەڵام ناخۆشبەختانە، ئەمە بەو واتایە نایە کە ئیدی کاتی ئەوە هاتووە وریایی کەم بکرێتەوە، تەنانەت پاش هەرەسی رێژیمە دیکتاتۆریەکەیش لەڕێی گژبەریکردنی سیاسییەوە، دەبێ بە وریاییەوە رێوشوێنی خۆپارێزانە بگیرێتەبەر، بەمەبەستی رێگرتن لە سەرهەڵدانی رێژیمێکی سەرکوتکەری نوێ لە ئەنجامی ئەو حاڵەتی پاشاگەردانی و پشێوییەی پاش قۆناغی کەوتنی رێژیمە سەرکوتکەرە کۆنەکە سەرهەڵدەدا. دەبێ سەرکردەی ئەو هێزانەی پاڵپشتی لە دیموکراسی دەکەن، پێشوەخت ئامادە بن بۆ گواستنەوەی رێکوپێك بۆ دیموکراسی، هەروەها پێویستە پەیکەربەندییە دیکتاتۆریەکە لەبەریەك هەڵوەشێنرێ، ئەنجا بنەما دەستووری و یاساییەکان و پێوەرەکانی رەفتارکردن بۆ دیموکراسیەتێکی بەهێز دابمەزرێنن.
نابێ کەس بڕوای وابێ لەگەڵ کەوتنی رێژیمە دیکتاتۆریەکەدا کۆمەڵگەیەکی نموونەیی سەرهەڵدەدا، چونکە کەوتنی رێژیمی دیکتاتۆری تەنیا خاڵی دەسپێکە کە لە سایەی ئازادییەکی باشتردا بوار دەڕەخسێنێ بۆ ئەوەی کۆششێکی تووڵانی بکرێ بۆ پەرەدان بە کۆمەڵگە و دابینکردنی پێداویستییە مرۆییەکانی بەشێوەیەکی باشتر. کێشە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییە مەترسیدارەکان تا ساڵانێکی زۆر

دەمێننەوە، ئەوەیش پێویستی بە هاوکاریی زۆر خەڵك و گرووپ هەیە بۆ دۆزینەوەی چارەسەر بۆیان. بۆیە لەسەر سیستمە سیاسییە نوێیەکە پێویستە دەرفەتی زۆر بۆ خەڵك دەستەبەر بکا تا، وێڕای جیاوازیی بیروڕایان، کارە بنیاتنەرانە و پەرەپێدانە سیاسییەکە تەواو بکەن بەمەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکان لە ئایندەدا.

- قەدەغەکردنی سەرهەڵدانی دیکتاتۆریەتێکی نوێ

ئەرستۆ لە دێرزەمانەوە ئاگاداری کردوین لەوەی "بەزۆری حوکمڕانیکردنی دەستەیەکی کەم، سەردەکێشێ بۆ ستەمکاری"(...). مێژوویش نموونەی زۆرمان لەو رووەوە دەداتێ وەك یەعقووبیەکان و ناپلیۆن لە فرەنسا و بەلشەفیەکان لە رووسیا و ئایەتوڵا لە ئێران و ئەنجوومەنی دەوڵەتی سەربازی بۆ گێڕانەوەی یاسا و سیستم لە بۆرما و لە چەندان ناوچەی تر کاتێ هەندێ کەس و لایەن کەوتنی رژێمە سەرکوتکەرەکە بە دەرفەت دەزانن تا خۆیان ببنە سەرانی نوێی وڵات. رەنگە پاڵنەری ئەو کەس و گرووپانە جیاواز بێ، بەڵام بەزۆری ئەنجامەکان هاوشێوە دەبن، بەشێوەیەك رژێمە دیکتاتۆرییە نوێیەکە لە کۆنەکە توندوتیژتر و تاکرەوتر دەبێ.

هەندێ لە ئەندامانی سیستمە کۆنەکە، تەنانەت پێش لە هەرەسهێنانی رژێمە دیکتاتۆریەکە، هەوڵ دەدەن بەر بە خەباتی گژبەریکردن بەرەو دیموکراسیەت بگرن، ئەویش بە ئەنجامدانی کودەتایەکی سەربازی بۆ دەستگرتن بەسەر ئەو سەرکەوتنەی بەرگرییە میللییەکە بەدەستی هێناوە. لەوانەیە بانگەشەی ئەوە بکەن رژێمە دیکتاتۆرییەکە دەردەکەن، بەڵام لە راستیدا دەبینی هەوڵ دەدەن نموونەیەکی پەرەپێدراوی رژێمە کۆنەکە بسەپێنن.

- قەدەغەکردنی کودەتا

هەندێ رێگە هەیە دەتوانین بەهۆیانەوە کودەتاکان لە کۆمەڵگە تازە ئازادبووەکاندا تێك بشکێنین. لەوانەیە پێشوەخت ئاشنابوون بەم توانا بەرگرییە بەس بێ بۆ گێڕانەوەی هەر هەوڵێك بۆ ئەنجامدانی کودەتا، چونکە ئامادەکاری خۆپاراستنی لێدەکەوێتەوە. (....)

کودەتاچییان دەستبەجێ پاش کودەتاکەیان، هەوڵ دەدەن رووپۆشێکی شەرعی بۆ خۆیان دابتاشن کە رەوایی بە مافی سیاسی و ئەخلاقیی ئەوان بۆ حوکمکردن بدا. هەر بۆیە لێرەدا یەکەمین بنەمای سەرەکی بۆ کارکردن دژ بە کودەتاکان بریتییە لە رەتکردنەوەی ئەو شەرعیەتەی کودەتاچیەکان هەوڵی بەدەستهێنانی دەدەن.

ئەنجا کودەتاچیەکان داوا لە سەرکردە مەدەنیەکان و هاووڵاتییان دەکەن پشتگیری یاخۆ لایەنگرییان بکەن، یان لانی کەم بێهەڵوێست بن. ئەنجا داوای هاوکاری لە شارەزایان و راوێژکاران و بیرۆکراسییان و فەرمانبەرانی حکوومەت و دەسەڵاتی دادوەری دەکەن بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتیان بەسەر ئەو کۆمەڵگەیەی کودەتاکەی تێدا کراوە. ئەنجا داوا لەو کەسانە دەکەن کە لە سیستمە سیاسییەکە و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە و ئابووری و پۆلیس و سوپادا کار دەکەن ملکەچیان بن و بەپێی ئەو گۆڕانکاریانەی فەرمان و سیاسەتەکانی کودەتاچیەکان دەیخوازێ، درێژە بە کار ئاسایی خۆیان بدەن.

بنەمای دووەمی کارکردن دژ بە کودەتاکان بریتییە لە بەرەنگاریکردنی کودەتاچییەکان لەڕێی هاوکارینەکردن و گژبەریکردنەوە، چونکە پێویستە هاوکاری و یارمەتیدانیان لیٚ بگیرێتەوە. واتە ئێمە هەمان شێوازی خەبات بەکار دێنین کە دژ بە رێژیمە دیکتاتۆریەکە و دژ بە هەڕەشە نوێکان بەکار دەهاتن، بەڵام بە جێبەجێکردنی راستەوخۆ. کودەتاکان ئەگەر شەرعیەت و هاوکارییان لیٚ بسەنرێتەوە لە رووی سیاسییەوە لەبرسا دەمرن و دەرفەتی بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی دیموکراتی بەدەست دێنینەوە.

- نووسینی دەستوور

سیستمە دیموکراسییە نوێیەکە پێویستی بە دەستوورێك هەیە کار بۆ دامەزراندنی چوارچێوەی حکوومەتە دیموکراسییە چاوەڕوانکراوەکە بکا، چونکە ئەم دەستوورە ئامانجەکانی حکوومەت و سنوورەکانی دەسەڵاتەکەی و شێواز و کاتەکانی هەڵبژاردنەکان دیاری دەکا، کە لەپێناو هەڵبژاردنی فەرمانبەرانی حکومەت و یاسادانەران و مافە سرووشتیەکانی هاوولاتیان ئەنجام دەدریٚ، هەروەها پێوەندیی حکوومەتە نیشتمانیەکە بە ئاستە نەویترەکانی حکوومەتەوە دیاری دەکا.

دەبیٚ هەرسیٚ دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری بە روونی لێك جویٚ بکرێنەوە، تا حکوومەتی ناوەندی بە دیموکراسی بمێنێتەوە. پێویستە کارەکانی پۆلیس و هەواڵگری و سوپا بەتوندی ببەسترێنەوە، بەشێوەیەك رێگە لە هەر دەستوەردانێکی یاسایی سیاسی بگیریٚ. واباشە دەستوور جەخت لە دامەزراندنی سیستمێکی فیدراڵی بکا لەگەڵ بەخشینی سەرماف (امتیاز)ی گرینگ بۆ ئاستی هەرێم و ویلایەت و حکوومەتی ناوخۆیی، ئەویش لەپێناو پاراستنی سیستمە دیموکراسیەکە و رێگرتن لە دەرکەوتنی رەوتی دیکتاتۆری، بۆ نموونە لە هەندیٚ حاڵەتدا دەکریٚ سیستمی هەرێمەکانی سویسرا کە سەرمافی گەورە بە هەندیٚ ناوچەی بچووکی رێژەیی دەبەخشیٚ، لەگەڵ مانەوەیان بە بەشێك لە دەوڵەتەکە.

لەکاتی بوونی دەستوورێکی لەم شێوەیە کە لە قۆناغێکی رابردوو لە مێژووی ئەو وڵاتەی تازەبەتازە ئازاد بووە ئەم خاسیەتانەی تێدا هەبووبیٚ، ئەوە دانایی دەخوازیٚ سەرلەنویٚ بەکار بێتەوە، لەگەڵ ئەنجامدانی گۆڕانکاریی پێویست تێیدا. بەڵام لە حاڵەتی نەبوونی دەستوورێکی پێشوودا، ئەوە وا چاکە کار بە دەستوورێکی کاتیی بکریٚ، ئەگینا دەبیٚ دەستوورێکی نویٚ دابنێین کە پێویستی بە کات و بیرکردنەوەیەکی زۆر هەیە. ئەمە جگە لەوەی وا باشە جەماوەر لەکاتی دانانی دەستووردا بەشدار بکریٚ، لەکاتی پەسەند یاخۆ هەموارکردنی هەر دەقێکی دەستووریشدا رەزامەندیی جەماوەر پێویستە.

شایانی باسە دەبیٚ وریا بین و بەڵێنێك لە دەستووردا دانەنێین کە بەدیهاتنی مەحاڵ بیٚ، یان بڕیارێك دانەنریٚ کە جێبەجێکردنی پێویست بە بوونی حکوومەتێکی زۆر ناوەندی هەیە، چونکە هەردوو حاڵەتەکە رێگە لەبەردەم سەرهەڵدانی سیستمێکی دیکتاتۆریدا خۆش دەکەن.

دەبیٚ زمانی نووسینەوەی دەستوور سادە بیٚ و زۆرینەی خەڵك بەئاسانی لێی تێبگەن، نابیٚ دەستوور ئاڵۆز یان تەمومژاوی بیٚ بەشێوەیەك تەنیا پارێزەران یان دەستەبژێرەکانی تر بتوانن لێی تێبگەن.

- سیاسەتێکی بەرگریی دیموکراسییانە

لەوانەیە دەوڵەتە تازە ئازادبووەکە ڕووبەڕووی هەڕەشەی بیانی ببێتەوە کە بەرەنگاریکردنی پێویست بە توانای بەرگریکردن هەیە، هەروەك لەوانەیە ئەو دەوڵەتە دووچاری هەڕەشەی هەوڵدانی بیانی بۆ دەست بەسەرداگرتنی لە ڕووی ئابووری یان سیاسی یاخۆ سەربازییەوە ببێتەوە.

هەر بۆیە پێویستە جێبەجێکردنی بنەمایەلی گژبەریکردنی سیاسی لەسەر پێویستی بە بەرگریی نیشتمانی، بە جدی وەربگرین، ئەویش لەپێناو پارێزگاریکردن لە دیموکراسیەتی ناوخۆیی(....). لەکاتی دانانی تواناکانی بەرگری ڕاستەوخۆ لە دەستی گەلدا، دەوڵەتە تازە ئازادبووەکە دەتوانێ خۆی لە پێویستی بە دروستکردنی توانای سەربازیی گەورە کە هەڕەشە لە دیموکراسیەت دەکا، یاخۆ پێویستی بە تەرخانکردنی سەرچاوەی دارایی گەورە هەیە کە بۆ بەدیهێنانی ئامانجی تر گرینگن، دوور بگرێ.

دەبێ ئەوەمان لە بیر بێ کە هەندێ گرووپ لەپێناو دامەزراندنی سیستمێکی حوکمڕانیی دیکتاتۆریی نوێدا بڕیارە دەستوورییەکان پشتگوێ دەخەن، هەر بۆیە هەمیشە ڕۆڵێك هەیە کە میللەت لە گژبەریکردنی سیاسی و هاوکارینەکردن دژ بە سەرهەڵدانی هەر سیستمێکی حوکمڕانیی دیکتاتۆری و پارێزگاریکردن لە سەر پەیکەربەندی و ماف و ڕێوشوێنە دیموکراسیەکان، پێی هەڵدەستێ.

- بەرپرسیارێتییەکی شایستە

بەرهەمی خەباتی ناتوندوتیژ تەنیا لە لاوازکردنی حوکمڕانە دیکتاتۆریەکان و ڕووخاندنیاندا نییە، بەڵکو لە بەهێزکردنی ئەو گەلانەیشدایە کە بەدەست ئەو ڕژێمانەوە تالاویان چەشتووە، چونکە ئەم بەهێزکردنە وا لەو گەلانەی ڕۆژێ لە ڕۆژان هەستیان دەکرد تەنیا بەردێکی شەترەنج یاخۆ قوربانین، دەکا ڕاستەوخۆ هێز ڕام بکەن بەشێوەیەك بە پشتبەستن بە کۆششەکانی خۆیان، ئازادی و دادپەروەریی زیاتر و گەورەتر بەدەست بێنن. ئەنجامی ئەزموونی گرینگی خەباتی دەروونی، ڕەنگدانەوەی ئەرێنی لەسەر زیادبوونی متمانە و ڕێزی گەلان بۆ خۆیان دەبێ.

یەکێك لە ئەنجامە سوودبەخشەکانی خەباتی ناتوندوتیژ لە بنیاتنانی حکومەتێکی دیموکراسی لە مەودای دووردا، بریتییە لەوەی کۆمەڵگە بەتواناتر دەبێ لە چارەسەری کێشەکانی ئێستە و داهاتوو، کە لەوانەیە گەندەڵبوونی حکوومەت یان پەنابردنی بۆ سەرکوتکردنی هەندێ گرووپی دیاریکراو، یاخۆ نەبوونی دادپەروەریی ئابووری و دانانی کۆتوبەند لەسەر یەکسانیی دیموکراسی لە سیستمی سیاسیدا، لەخۆ بگرێ و ئەو گەلانەی ئەزموونیان لە پێڕەوکردنی گژبەریی سیاسیدا هەیە کەمتر ڕژێمەیلی حوکمڕانی دیکتاتۆری بەردەرگایان پێدەگرێ.

زانینی چۆنیەتیی بەکارهێنانی خەباتی ناتوندوتیژ، پاش ڕزگاربوون چەندان ڕێگە بۆ بەرگریکردن لە دیموکراسیەت و ئازادییە مەدەنیەکان و مافی کەمینەکان و سەرمافی حکوومەتە ناوخۆیی و هەرێمیەکان و دامەزراوە ئەهلیەکان، دەستەبەر دەکا. ئەم ڕێگایانە توانا دەدەنە تاك و گرووپەکان بۆ بەرهەڵستیکردنی هەندێ کێشەی گرینگ بە شێوەیەکی دروست بەبێ پەنابردن بۆ تیرۆر و جەنگی پارتیزانی، کە لەوانەیە هەندێ گرووپەکانی ئۆپۆزسیۆن بەکاری بێنن.

مەبەست لە خستنەڕووی ئەم بیرۆکانە لە هەڵبژاردنی گژبەریی سیاسی یان خەباتی ناتوندوتیژ بریتییە لە یارمەتیدانی تاك و گرووپەکان بۆ ڕزگاربوون لە چەوساندنەوەی دیکتاتۆری و دامەزراندنی سیستمێکی

دیموکراسیی هەمیشەیی کە رێز لە ئازادییە مرۆییەکان و ئەو کارە جەماوەرییانە دەگرێ کە ئامانجیان پەرەپێدانی کۆمەڵگەیە.

سێ ئەنجامگیری سەرەکی هەن بۆ ئەو بیرۆکانەی لەم بابەتەدا خراونەتە روو، ئەوانیش:

* دەکرێ لە رێژیمە دیکتاتۆرییەکان رزگار بین.

* بەدەستهێنانی ئەو رزگارییە دەخوازێ لە بیرکردنەوە و پلاندانانەدا وردیی زۆر بەخەرج بدرێ.

* پێویستە وریا بین و کاری بەردەوام و خەباتی دامەزراو بکەین، کە هەندێ جار نرخی گرانە.

ئەو قسە باوەی دەڵێ "ئازادی بە خۆڕایی نییە" قسەیەکی راستە، چونکە هیچ هێزێکی دەرەکی نییە رێگە لە ئازادبوونی ئەو گەلە چەوساوانە بگرێ کە چاویان لە ئازادبوونە و دەبێ خەڵك فێر بن چۆن چۆنی خۆیان ئەو ئازادییە بەدەست دێنن، کە ئەوەیش ئاسان نابێ.

تێگەیشتنی خەڵك لەو ئەرکەی لەسەریانە بیکەن بۆ بەدەستهێنانی ئازادی، توانای ئەوەیان دەداتێ کارنامەیەك دابنێن کە وێڕای ناهەمواریيەکی زۆر سەرەنجام بیانگەیەنێ بەو ئازادییە، هەروەها لەڕێی هەوڵدانی بەردەوامیشەوە دەتوانن سیستمێکی دیموکراسیی نوێ دروست بکەن و خۆیان بۆ بەرگریکردن لەو سیستمە ئامادە بکەن. ئەو ئازادییەی لەم جۆرە خەباتە دەکەوێتەوە بەردەوام دەبێ و لەڕێی یەکێتیی جەماوەرییەوە بۆ پاراستن و پشتگیریکردنی، دەتوانرێ بپارێزرێ.

پاشکۆ

شێوازەکانی کارکردنی ناتوندوتیژ

شێوازەکانی ناڕەزایی و قایلکردن بە شێوازی ناتوندوتیژانە

لێدوانی رەسمی

١- گوتاری گشتی

٢- نامەی نەیاری یاخۆ پشتگیری

٣- دەرکردنی بەیاننامە لەلایەن رێکخراو و دامەزراوەکانەوە

٤- لێدوانی ئاشکرای ئیمزاکراو

٥- بەیاننامە لەبارەی ستەمکاری و داواکاریەکان

٦- پێشکێشکردنی حاڵنامەی جەماوەری

قسەکردن لەگەڵ جەماوەری بەرفراواندا

٧- دروشم و کاریکاتێر و سیمبوڵ

٨- لافیتە و پۆستەرات و رێگەکانی پێوەندیکردنی خۆنوێنی

٩- بڵاوکراوە و نامیلکە و کتێب

١٠- رۆژنامە و کۆوار

١١- قەوان و ئێزگە و تەلەڤزیۆن

١٢- نووسین لە ئاسمان و لەسەر زەوی

ناڕەزایی بەکۆمەڵ

١٣- راسپاردن

١٤- بڕیارگەلی رواڵەتی (گاڵتە)

١٥- گرووپی پاڵەپەستۆ (لۆبی)

١٦- پەناگیری

١٧- هەڵبژاردنی رواڵەتی (گاڵتە)

کاری رەمزی گشتی

١٨- نواندنی ئاڵا و رەنگی رەمزی

١٩- لەبەرکردنی سیمبوڵی تایبەت

٢٠- نوێژ و پەرستن

٢١- دابەشکردنی شتومەکی رەمزی

٢٢- خۆڕووتکردنەوەی ناڕەزایی

٢٣- لەبەینبردنی شتە تایبەتەکانی خۆ

٢٤- بەکارهێنانی رووناکیی رەمزی

٢٥- پیشاندانی تابلۆی هونەریی ئاماژەدار

٢٦- بەکارهێنانی بۆیە وەك جۆرە ناڕەزاییەك

٢٧- بەکارهێنانی ئاماژە و ناوی نوێ

٢٨- بەکارهێنانی دەنگەکان وەك هێما

٢٩- چاککردنی رەمزیانەی خانوبەرە

٣٠- ئاماژەی بێنرخ

گوشارخستنە سەر تاکەکان

٣١- راوەدونانی بەرپرسان

٣٢- سەرکۆنەکردنی بەرپرسان

٣٣- برایەتیکردن

٣٤- خەڵوەتکێشان

شانۆ و مۆسیقا

٣٥- چەند دیمەنێکی شانۆیی گاڵتەکارانە

٣٦- دانانی شانۆنامە و مۆسیقاژەنین

٣٧- بەکارهێنانی گۆرانی

کەژاوەکان

٣٨- رێپێوانەکان

٣٩- خۆنواندن

٤٠- کەژاوە ئاینیەکان

٤١- تەوافکاران

٤٢- کەژاوەی ئۆتۆمبێل

* رێزنان لە مردووان

٤٣- پرسەی سیاسی

٤٤- ماتەمگێڕیی رەمزی

٤٥- ماتەمگێڕیی خۆپیشاندان ئامێز

٤٦- سەردانی گۆڕەکان

*** گردبوونەوە گشتییەکان**

٤٧- گردبوونەوەکانی بەرهەڵستی و پشتگیری

٤٨- دیدار و کۆبوونەوەی بەرهەڵستی و ناڕەزایی

٤٩- کۆبوونەوە پەردەپۆشەکانی ئۆپۆزسیۆن

٥٠- کۆڕبەستن

*** پاشەکشە و دەستهەڵگرتن**

٥١- دەرچوون لە جێیەکی دیاریکراو

٥٢- بێدەنگی

٥٣- دەستبەرداربوون لە رواڵەتەکانی رێزلێنان

٥٤- پشت تێکردن

شێوازەکانی هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی

*** بایکۆتکردنی کەسەکان**

٥٥- بایکۆتکردنی کۆمەڵایەتی

٥٦- بایکۆتکردنی کۆمەڵایەتیی هەڵبژاردەیی

٥٧- سڕکردنی سۆزەکان

٥٨- بێوەریکردن

٥٩- بێبەشکردن

*** هاوکارینەکردن لەگەڵ چالاکی و نەریت و دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکان**

٦٠- هەڵپەساردنی چالاکیی کۆمەڵایەتی و وەرزشی

٦١- بایکۆتکردنی کاروبارە کۆمەڵایەتیەکان

٦٢- مانگرتنی قوتابیان

٦٣- یاخیبوونی کۆمەڵایەتی

٦٤- کشانەوە لە هەندێ دامەزراوەی کۆمەڵایەتی

*** کشانەوە لە سیستمی کۆمەڵایەتی**

٦٥- لە ماڵ مانەوە

٦٦- هاوکارینەکردنی تەواوەتی لەلایەن تاکەکەسەوە

٦٧- هەڵاتنی کرێکاران

٦٨- خەڵوەت

٦٩- دیارنەمانی بەکۆمەڵ

٧٠- کۆچی ناڕەزایی

شێوازەکانی هاوکارینەکردنی ئابووری

(١) بایکۆتکردنی ئابووری

*** کارەکانی بەکاربەران**

٧١- بایکۆتکردن لەلایەن بەکاربەرانەوە

٧٢- بەکارنەبردنی ئەو بەرهەمانەی بڕیاری بایکۆتکردنیان دراوە

٧٣- سیاسەتی دەستگرتنەوە

٧٤- کرێنەدان

٧٥- بەکرێ نەگرتن

٧٦- بایکۆتکردنی نیشتمانی لەلایەن بەکاربەرانەوە

٧٧- بایکۆتکردنی نێودەوڵەتی لەلایەن بەکاربەرانەوە

ئەو کارانەی کرێکار و بەرهەمهێنەران دەیکەن

٧٨- بایکۆتکردنی کرێکاران

٧٩- رازینەبوونی بەرهەمهێنەران

*** ئەو کارانەی میانەکان ئە نجامیان دەدەن**

٨٠- بایکۆتکردن لەلایەن دابینکەر و میانەکان

ئەو کارانەی خاوەن و بەڕێوەبەرانی کۆمپانیاکان ئە نجامیان دەدەن

٨١- بایکۆتکردن بازرگانەکان

٨٢- بەکرێنەدان و نەفرۆشتنی موڵك

٨٣- قەدەغەکردنی دامەزراندن و داخستنی دامەزراوەکان

٨٤- یارمەتینەدانی پیشەسازییانە

٨٥- مانگرتنی گشتیی بازرگانان

ئەو کارانەی خاوەن سەرچاوە داراییەکان دەیانکەن

٨٦- کێشانەوەی راسپاردە بانکییەکان

٨٧- نەدانی رەسم و بەرکەوتە و باجەکان

٨٨- نەدانەوەی قەرز یان سوودە بەرکەوتەکان

٨٩- بڕینی سەرچاوە داراییەکان و پێشینەدان

٩٠- نەدانی داهاتەکان بە دەوڵەت

٩١- داننەنان بە دراوی دەوڵەتدا

ئەو کارانەی حکوومەتەکان دەیانکەن

٩٢- گەمارۆی ئابووریی ناوخۆیی

٩٣- دانانی ناوی بازرگانان لە لیستی ڕەشدا

٩٤- گەمارۆی نێودەوڵەتی لەسەر فرۆشتن

٩٥- گەمارۆی نێودەوڵەتی لەسەر کڕین

٩٦- گەمارۆی بازرگانیی نێودەوڵەتی

شێوازەکانی هاوکارینەکردنی ئابووری

(٢) مانگرتن

*** مانگرتنە ڕەمزیەکان**

٩٧- مانگرتنە ناڕەزاییەکان

٩٨- بەجێهێشتنی دەستبەجێ

*** مانگرتنە کشتوکاڵیەکان**

٩٩- مانگرتنی جووتیاران

١٠٠- مانگرتنی کرێکارانی کێڵگەکان

١٠١- ڕەتکردنەوەی بێگاریکردن

١٠٢- مانگرتنی زیندانییان

١٠٣- ئەو مانگرتنەی دامەزراوەیەك دەگرێتەوە

١٠٤- ئەو مانگرتنەی پیشەسازییەك دەگرێتەوە

مانگرتنە پیشەسازییە ئاساییەکان

١٠٥- مانگرتنی دەزگایەکی پیشەسازی

١٠٦- مانگرتنی پیشەسازی

١٠٧- مانگرتنی هاوهەڵوێستی

مانگرتنە سنووردارەکان

١٠٨- مانگرتنی هەڵزناو

١٠٩- مانگرتنی شۆك

١١٠- مانگرتنی خاوکردنەوە

١١١- ئەو مانگرتنەی بە ڕواڵەت پابەندە بە ڕێساکانی دەزگاکەوە

١١٢- مانگرتنی خۆ نەخۆش خستن

١١٣- مانگرتن لەڕێی دەست لەکارکێشانەوە

١١٤- مانگرتنی سنووردار

١١٥- مانگرتنی هەڵبژاردەیی

مانگرتنە پیشەسازییە دوانەکان

١١٦- مانگرتنی گشتێنراو

١١٧- مانگرتنی گشتی

*** یەکخستنی مانگرتن و داخستنە ئابوورییەکان**

١١٨- راگرتنی خۆویستانەی ژیانی ئابووری "هارتاڵ"

١١٩- داخستنی ئابووری

.....

*** شێوازەکانی هاوکارینەکردنی سیاسی**

- رەتکردنەوەی دەسەڵات:

١٢٠- کێشانەوەی لایەندی

١٢١- رەتکردنەوەی پاڵپشتیی گشتی

١٢٢- وتاردان و نووسین بەمەبەستی پروپاگەندە بۆ بەرگریکردن

*** هاوکارینەکردنی هاووڵاتیان لەگەڵ حکوومەت**

١٢٣- بایکۆتکردنی دەزگا یاسادانەرەکان

١٢٤- بایکۆتکردنی هەڵبژاردنەکان

١٢٥- بایکۆتکردنی کار و پایەکانی حکوومەت

١٢٦- بایکۆتکردنی داوودەزگە و ئاژانس و کارگێڕییەکانی تری حکوومەت

١٢٧- کشانەوە لە دەزگا فێرکارییەکانی حکوومەت

١٢٨- بایکۆتکردنی ئەو رێکخراوانەی حکوومەت پاڵپشتییان دەکا

١٢٩- یارمەتینەدانی بەکرێگیراوانی داوودەزگە ئەمنییەکان

١٣٠- گۆڕینی هێما و ناوی شوێن و گۆڕەپانەکان

١٣١- قبووڵنەکردنی فەرمانبەرە رەسمییە دامەزرێنراوەکان

١٣٢- رەتکردنەوەی هەڵوەشاندنەوەی دەزگا ئاراکان

*** جێگرەوەکانی گوێڕایەڵیکردن لای هاووڵاتیان**

١٣٣- ملکەچکردنی نابەدڵ و سارد و سڕ

١٣٤- ملکەچنەکردن لەکاتی نەبوونی چاودێریی راستەوخۆدا

١٣٥- یاخیبوونی میللی

١٣٦- یاخیبوونی دەمامکدار

١٣٧- رەتکردنەوە بڵاوەکردن لە کۆبوونەوە یاخۆ دیدارێکدا

١٣٨- خۆپیشاندنی دانیشتن

١٣٩- هاوکارینەکردن لە بواری بەسەربازکردنی زۆرەملێ و دوورخستنەوەدا

١٤٠- خۆحەشاردان و هەڵاتن و ساختەکردنی ناسنامە

١٤١- یاخیبوونی مەدەنی لە یاسا ناشەرعیەکان

*** چالاكییەكانی داوودەزگاكانی حكوومەت**

١٤٢- رەتكردنەوەی ناوبگیرانەی یارمەتیدان لەلایەن فەرمانبەرانی حكوومەتەوە

١٤٣- لەمپەر خستنە بەردەم هێڵەكانی سەركردایەتی و زانیاریەكان

١٤٤- دواخستن و دەستی دەستیكردن

١٤٥- هاوكارینەكردنی گشتیی ئیداری

١٤٦- هاوكارینەكردنی دادی

١٤٧- بێتوانایی بەئەنقەست و هاوكارینەكردنی هەڵبژاردەیی لەلایەن پیاوانی ئاسایشەوە

١٤٨- یاخیبوون

چالاكیی ناوخۆیی حكوومەت

١٤٩- فرتوفێڵ و خاوەخاوكردنی نیوچە شەرعی

١٥٠- هاوكارینەكردنی داوودەزگا حكوومییە دەستووریەكان

چالاكیی نێودەوڵەتیی حكوومەت

١٥١- گۆڕان لە نوێنەرایەتییە دیبلۆماسییەكان و هی تردا

١٥٢- دواخستن و پەكخستن لە وتوێژە دیبلۆماسیەكاندا

١٥٣- هەڵپەساردنی دانپێدانانی دیبلۆماسی

١٥٤- پچڕاندنی پێوەندییە دیبلۆماسیەكان

١٥٥- كشانەوە لە رێكخراوە نێودەوڵەتیەكان

١٥٦- رەتكردنەوەی ئەندامیەتیی داوودەزگا نێودەوڵەتیەكان

١٥٧- دەركردن لە دامەزراوە نێودەوڵەتیەكان

شێوازەكانی دەستوەردانی ناتوندوتیژ

*** دەستوەردانی دەروونی**

١٥٨- خۆدانە بەر ئازاری رەگەزە سرووشتییەكان

١٥٩- رۆژووگرتن

أ- رۆژووگرتن بە مەبەستی پاڵەپەستۆی مەعنەوی:

ب- مانگرتن لە خواردن

ج- رۆژووگرتنی ساتیاگراها (لەپێناو گۆڕینی دژبەر بەتەواوەتی)

١٦٠- دادگەییكردنی پێچەوانە

١٦١- تەنگاوكردنی ناتوندوتیژانە

دەستوەردانی جەستەیی

١٦٢- پەناگیری

١٦٣- پەناگیری بە وەستان

١٦٤- پەناگیری لە هۆیەکانی گواستنەوەدا

١٦٥- پەناگیری لە مەلەوانگە گشتیەکاندا

١٦٦- پەناگیریی جولاو

١٦٧- پەناگیری-نوێژ

١٦٨- شالاوە ناتوندوتیژانەکان

١٦٩- شالاوە ئاسمانییە ناتوندوتیژانەکان

١٧٠- پەلاماردانی ناتوندوتیژانە

١٧١- خۆتێوەردانی ناتوندوتیژانە

١٧٢- بەربەستی ناتوندوتیژانە

١٧٣- داگیرکردنی ناتوندوتیژانە ١

*** دەستوەردانی کۆمەلایەتی**

١٧٤- هێنانەکایەی وێنەی کۆمەلایەتیی نوێ

١٧٥- خنکاندنی ئاسانکاریەکان

١٧٦- سرتەسرتکردن

١٧٧- دەستوەردانی گوتارخوێنی

١٧٨- شانۆی بەرگری

١٧٩- دامەزراوە کۆمەلایەتییە جێگرەوەکان

١٨٠- سیستمی پێوەندیکردنی بەدیل

*** دەستوەردانی ئابووری**

١٨١- مانگرتنی پێچەوانە

١٨٢- مانگرتن پەناگیری

١٨٣- زەوتکردنی ناتوندوتیژانەی زەوی

١٨٤- گژبەریکردنی گەمارۆ

١٨٥- ساختەکردن بە پالنەری سیاسی

١٨٦- کڕینی شمەك بۆ نەگەیشتنی بە دوژمن

١٨٧- دەستبەسەرداگرتنی شتە بەردەستەکان

١٨٨- خنکاندنی بازاڕ

١٨٩- چاودێریکردنی ناوبگیرانە

١٩٠- بازاڕە جێگرەوەکان

١٩١- تۆڕی گواستنەوەی جێگرەوە

١٩٢- دامەزراوە ئابوورییە بەدیلەکان

* دەستوەردانی سیاسی

١٩٣- شەکەتکردنی دەزگا ئیدارییەکان

١٩٤- ئاشکراکردنی ناسنامە بەکرێگیراوە نهێنییەکان

١٩٥- هەوڵدان بۆ چوونە زیندان

١٩٦- سەرپێچیکردنی یاسای "بێلایەنانە"

١٩٧- بەردەوامیی کار بەبێ هاوکاری

١٩٨- دەسەڵاتی دووسەرە و حکوومەتی هاوتا

پەراوێزەکانی توێژینەوەی یەکەم

(١) مەبەست لە زاراوەی "گژبەریی سیاسی" لەم جێبەند (سیاق)ەدا کە رۆبەرت هلفی بەکاری هێنا، ئەو خەباتە ناتوندوتیژەیە (ناڕەزایی و هاوکارینەکردن و دەستوەردان) کە گژبەرانە و بۆ ئامانجگەلێکی سیاسی جێبەجێ دەکرێ. زاراوەکە وەك رەتدانەوەیەك بۆ ئەو پێکەوەبەستن و شێواندنەی لەئەنجامی یەکسانکردنی خەباتی ناتوندوتیژی بە ئاشتیگەرایی (هەلگرتنی چەك لەبەر هۆیەلی ئەخلاقی یاخۆ ئاینی) لەگەلّ "ناتوندوتیژ"ی ئەخلاقی یان ئاینی هاتۆتە کایە. زاراوەی "گژبەری" ئاماژە یە بە رووبەڕووبوونەوەی دەسەلاّت بەئەنقەست لەڕێی یاخیبوون و ملکەچنەکردنەوە. "گژبەریی سیاسی" وەسفی ئەو ژینگەیە دەکا کە کاری "سیاسی" تێدا وەگەڕ دەخرێ، ئەمە جگە لە ئامانجەکە (دەسەلاّتی سیاسی). زاراوەکە لە بنەڕەتدا بۆ وەسفکردنی ئەو کارە بەکار دێ کە گەلان بۆ گێڕانەوەی دەسەلاّت بەسەر دامەزراوە حکوومیەکان لە رژێمە دیکتاتۆریەکان دەیکەن، ئەویش لەڕێی ئەنجامدانی هێرشی بەردەوام بۆ سەر سەرچاوەکانی هێزی ئەو رژێمانە و بەکارهێنانی پلاندانانی ستراتیجی و هێرشەکان بەئەنقەست بۆ ئەم مەبەستە.
هەرچی زاراوەکانی گژبەریی سیاسی و بەرەنگاریی ناتوندوتیژ و خەباتی ناتوندوتیژن، ئەوا بە نۆبەت لەم کارەدا بەکار دێن، وێڕای ئەوەی دوو چەمکەکەی دوایی ئاماژەن بۆ خەباتێك کە مەودای ئامانجەکانی فراوانتر بن (کۆمەلاّیەتی و ئابووری و دەروونی و .. هتد).

(٢) Freedom House, Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties, 1992-1993 (New York: Freedom House, 1993) p.66.
(ژمارەکانی سالّی ١٩٩٣ لە مانگی کانوونی دووەمی ١٩٩٣ەوە دەست پێدەکا)

(٣) Freedom House, Freedom in the World p.4.

(٤) Patrick Sarsfield O'Hegarty. A History of Ireland under the Union. 1880-1922 (London: Methuen, 1952), pp. 490-491.

(٥) Krishnalal Shirdharani, War without Violence: A Study of Gandhi's Method and Its Accomplishment (New York: Harcourt, Brace, 1939, and reprint New York and London: Garland Publishing, 1972), p.260.

(٦) Aristotle, The Politics, translated by T.A. Sinclair (Harmondsworth), Middlesex, England and Baltimor, Maryland: Penguin Books 1976, book V, chap. 12, pp. 21 and 232.

(٧) ئەم چیرۆکە لە بنەڕەتدا بەناونیشانی "بەکارهێنانی فێلّ بۆ دەست بەسەرداگرتن"ە Rule by Tricks لە نووسینی یولی زی (١٣١١–١٣٧٥)، سیدنی تای وەرگێڕاوەتە سەر زمانی ئینگلیزی. یولی زی ناوی خوازراوی یو جی–یە.
وەرگێڕانەکەی لە کتێبی: سزاکان بەبێ توندوتیژی، بلاّو کراوەتەوە.
Nonviolent Sanctions: News from Albert Institution.
بەرگی چوارەم ژمارە ٣ زستانی ١٩٩٢–١٩٩٣ لا٣٧.

(٨) Karl W. Deutsch "Cracks in Monolith" in Carl J. Friedrich, ed., Totalitarianism (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954), pp. 313-314

(٩) John Austen, Lectures of Jurisprudence or the Philosophy of Positive law, 5th ed., revised and edited by Robert Campbell, 2 vols (London: John Murrey, 1911 (1861).

(١٠) Niccolo Machiavelli, "The Discourse on the first ten Books of Livy," in: The Discourse of Niccolo Machiavelli (London: Routledge and Kegan Paul, 1950), vol, 1, p.254.

(١١) Gene Sharp, The Politics of Nonviolent Action (Boston, MA: Porter Sargent, 1973), p.75.

(١٢) Robert Helvery, Personal Communication, 15 August 1993.

(١٣) بۆ زیاتر بڕوانە:

Gene Sharp, The Politics of Nonviolent Action (Boston, MA: Porter Sargent, 1973); Peter Ackerman and Christopher Kruegler, Strategic Nonviolent Conflict (Westport, CT: Praeger, 1994), and Gene Sharp, Waging Nonviolent Struggle: 20th century Practice and 21st century Potential (Westport, CT: Porter Sargent Pub.,2005).

(١٤) Aristotle, The Politics, book V, chap. 12, p.223.

جێگرەوە ڕاستەقینەکان

ناوەرۆکی توێژینەوەی دووەم

پەرەپێدانی جێگرەوەیەکی راستەقینە بۆ جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی

- پێویستی بە ئامراز بۆ بەرپاکردنی ململانە
- تەکنیکێکی تر هەیە بۆ خەبات
- نموونە لەسەر خەباتی ناتوندوتیژ
- سیفەت و رێگەکانی شێوازی خەباتی ناتوندوتیژ
- چەمکی هەڵە
- پێداویستیەکانی سەرکەوتن
- سەرکوتکردن و سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی (جۆدۆی سیاسی)
- تێکشکاندنی هێزی دژبەر
- چوار رێگە بۆ سەرکەوتن
- بەکارهێنانی تەکنیکێکی ورد
- سنووردارکردنی پشتبەستن بە جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی

گرینگیی پلاندانی ستراتیجی لە خەباتدا بە بەکارهێنانی شێوازی ناتوندوتیژانە

- بایەخی بوونی ستراتیج
- دارشتنی ستراتیجگەلی دانایانە
- ئاستەکانی پلاندانان و کارکردن
- هەندێ لە رەگەزە بنچینەییەکانی خەباتی ناتوندوتیژ

هەنگاوەکانی پلاندانانی ستراتیجی بۆ خەباتی ناتوندوتیژ دژ بە رێژیمە سەرکوتکارەکان

- رەگەزەکانی پلاندانانی ستراتیجی

پاشکۆ: ئەو زاراوە گرینگانەی لە خەباتکردن بە ئامرازەکانی ناتوندوتیژیدا بەکار دێن

پەرەپێدانی جێگرەوەیەکی راستەقینە بۆ جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی

ئاشکرایە بەکارهێنانی توندوتیژی لەنێو کۆمەڵگە و هەموو شێوەکانی توندوتیژیی سیاسی، چ جەنگ بێ یان تیرۆر یان دیکتاتۆریەت یان لەرێی سەرکوتکردن یاخۆ زەوتکردنی دەسەڵات یان کۆمەڵکوژی، خۆی لەخۆیدا کێشەیەکی ترسناکە. هەموو ئەو پرۆژانەی بۆ چارەسەری کێشەی توندوتیژی و دەرەنجامەکانی خراونەتە روو شکستیان هێناوە، لێرەشەوە پرسی توندوتیژی هەر لە چاوەڕوانیی چارەسەردا ماوەتەوە، چونکە ئەو چارەسەرانەی بۆی دانراون لەسەر بنچینەی نەبوونی تێگەیشتنێکی تەواو لە سرووشتی توندوتیژی دامەزراون. تێنەگەیشتن لە کێشەکە چارەسەرکردنیشی ئاستەم و بگرە مەحاڵ دەکا.

لەم روانگەوە ئامانج لەم بابەتە گەڕانە بەدوای تێگەیشتنێکی بەدیل بۆ سرووشتی کێشەی توندوتیژی کە لە نێو کۆمەڵگە و ناوەندە سیاسییەکاندا تەشەنەی سەندووە و ئەنجا پێشکێشکردنی ژمارەیەك پێشنیاز بۆ چارەسەری ئەو کێشەیە.(١)

سەرەتا پێویستمان بەوەیە تێگەیشتن و لێکدانەوەیەك بۆ ئەو هەلومەرجە بکەین کە یارمەتیدەرە بۆ ئەوەی پشتبەستن بە رێگەچارەی سەربازی یاخۆ ئامرازەکانی تری توندوتیژی بۆ چارەسەری هەر کێشەیەك، تا رادەیەکی زۆر بەرتەسك بکەینەوە. دەبێ تێبگەین بۆچی دەبێ توندوتیژی بە کارێکی پێویست دابنرێ جا چ پاساوەکان دروست بن یان نادروست، هەروەها چۆن چۆنی دەکرێ بەبێ پەنابردن بۆ توندوتیژی گۆڕانی ریشەیی بەدی بێ.

ئەو بیرۆکەیەی ئەم وتارە دەیخاتە روو بیرۆکەیەکی سادەیە، بەڵام بۆ چارەسەرکردنی کێشەی توندوتیژی لە کێشمەکێشەیلی سیاسی و نێودەوڵەتیدا بیرۆکەیەکی گرینگە. گرینگە تێبگەین لەوەی بوونی ململانە لەنێو کۆمەڵگە و لە کێشە سیاسیەکاندا شتێکی حەتمییە و لە زۆر حاڵەتیشدا بوونی ئەو ململانەیە شتێکی باشە. هەندێ ناکۆکی بە پشتبەستن بە شێوازە ئاشتییەکانی وەك دانوستاندن و گفتوگۆ و رەزامەندیی دووسەرە، چارەسەر دەکرێن. ئەم شێوازانە کاتێ دەبن ئەو پرسانەی ناکۆکییان لەسەرە ناسەرەکی بن، تەنانەت لەم حاڵەتانەیشدا چارەسەرەکە زیاتر دەکەوێتە ژێر کاریگەریی ترازووی هێزی لایەنەکانی ناکۆکییەکە، تا ئەوەی بکەوێتە ژێر کاریگەریی هەڵسەنگاندنێکی هاوبەش بۆ چارەسەرێکی دادپەروەرانە. پرسە بنچینەییەکان لە چەندان ململانەدا لەبەر هەڕەشەدان، یاخۆ وادەزانرێ بەو شێوەیە بن، ئەمانە پێیان دەگوترێ "ململانەی توند" کە ئەو رێگەچارانەی پێوستیان بە دەستبەردان (تنازل)ی گەورە هەیە گونجاو نین بۆیان، چونکە دەبینین لانی کەم یەکێك لە دوو لایەنە ناکۆکەکە بە پێویستی دەزانێ جەنگێك لەدژی دژبەرەکانی بەرپا بکا، کە نیازیان بەرامبەری خراپە. زۆر جار خەڵك پێیان وایە ململانە توندەکان لەپێناو بەدیهێنانی ئازادی یان دادپەروەری یان لەپێناو بەرگریکردن لە ئاین، یاخۆ بڵاوکردنەوەی شارستانێتی، یان لەپێناو بەرەنگاریکردن و بەزاندنی توندوتیژیی دوژمنکارانە کە چەوساندنەوە و نادادی و تەنانەت دیکتاتۆریەتیش دەسەپێنن، دێنە کایە. توندوتیژیی دوژمنکارانە بۆ دەستدرێژیکردنە سەر بنەما ئەخلاقی یان ئاینی یاخۆ کەرامەتی مرۆییدا ئەنجام دەدرێن، تەنانەت هەڕەشە لە مانەوەی گەلێك لەسەر تەختی ژیان دەکا.

وا باوە لایەنەکانی ناکۆکیی توند هەر دەستبەردان یان ملکەچکردن یان شکستێك بە کارەساتێك دەبینن کە لە بنەما و بیروباوەڕ و کۆمەڵگەکەیان و تەنانەت ژیانیان قەوماوە. لایەنە ناکۆکەکان لەم جۆرە حاڵەتانەدا بڕوایان وایە پێویستە جەنگێکی بێئامان دژ بە دوژمن بەرپا بکەن.

- پێویستی بە ئامراز بۆ بەرپاکردنی ململانە

جەنگ و شێوەی تری توندوتیژی بۆ خزمەتکردنی مەرامی جۆراوجۆر بەکار هاتوون، بەڵام توندوتیژیی نێودەوڵەتی و سیاسی لە ململانە توندەکاندا بۆ بەرپاکردنی جەنگێك بۆ بەرگریکردن لە هەندێ پرس کە بڕوا وایە چاك و دروستن بەکار دێن. توندوتیژی بووەتە جێگرەوەیەکی پێویست بۆ سەرکزکردنی نەرێنی بۆ شەڕە گەورەترەکە.

زۆربەی سیستمە سیاسیەکان جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی بە "دوایین بژارە" لەقەڵەم دەدەن، واتە شێوەکانی توندوتیژی پاش بێسوودبوونی سەرجەم بژارەکانی تر دێ، بەشێوەیەك دەبێتە بەهێزترین چالاکی کە دەکرێ جێبەجێ بکرێ و دوایین ئامراز بۆ دروستکردنی گوشار، یان سزادان یاخۆ هێز لەکاتی نوشستهێنانی باقیی بژارەکانی تر. لەم حاڵەتەدا، وەك خەڵك بڕوایان وایە، توندوتیژی بۆ بەرگریکردنە لە هەموو شتێکی باش و شایستەی مانەوەیە.

ناتوانرێ پشتبەستن بە جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی لە ململانە توندەکاندا تا رادەیەکی زۆر کەم بکرێتەوە، تا لە سرووشتی ئەو رۆڵە تێنەگەین کە توندوتیژی دەیبینێ.

نەزانییە پێمان وابێ دانوستاندن و دیالۆگ وەڵامی گونجاون بۆ چارەسەری ئەو کێشانەی پرسە بنچینەییەکان تێیاندا لە مەترسیدان، چونکە دژبەرەکان بەبێ شەڕ دەستبەرداری ئامانج و شێوازەکانیان نابن، ناشکرێ بگەینە چارەسەرێك کە هەردوو لایەنی کێشەکە تێیدا براوە بن، چونکە لایەنە دیکتاتۆریەکە و ئەنجامدەرانی تاوانەیلی کۆمەڵکوژی، شایستەی ئەوە نین هیچ ببەنەوە.

ئێمە بە ئەزموونی دەیان ساڵمان ئەوە دەزانین کە ناتوانین، لەڕێی بەرهەڵستیکردنیەوە، بەسەر توندوتیژیدا زاڵ بین لەکاتی کێشەکاندا، چونکە لە ململانە توندەکاندا دەبینین زۆرینە جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی رەت ناکەنەوە، لەبەرئەوەی باوەڕیان وایە یاخۆ پێیان دەگوترێ کە بەرهەڵستیکردنی توندوتیژی بەزاندنی بنەما ئەخلاقی و ئاینیەکانە، هەر بیروباوەڕێك پێچەوانەی ئەمە بێ لەڕاستیدا ناواقیعییە.

نێزکەی چل ساڵ تێپەڕ بووە بەسەر ئەو قسەیەی پزیشکی دەروونی جیرۆم د. فرانك کردی کە دەڵێ، زۆربەی خەڵك سەیری ئاشتی ناکەن وەك ئەوەی باڵاترین بەها بێ(٢). خەڵك و گرووپ و حکومەتەکان توندوتیژی رەت ناکەنەوە ئەگەر ئەو کارە بەو واتایە بێ کە بێهێز بن و لە بەرامبەر هەر کێشەیەکدا دووچاری کۆمەڵگە و بیروباوەڕە بنچینەییەکانیان ببێتەوە، لاواز بن.

جا بۆ دوورگرتن لەوەی جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی لە کێشە توندەکاندا نەبنە کۆتا رێگەچارە بۆ بەرگریکردن لە پرنسیپ و بیروباوەڕەکان و کۆمەڵگە و بوون، دەبێ بەدیلێکی بەهێز دەستەبەر بکەین بۆ جڵەوکردنی کێشەکە بەشێوەیەك ئەو جێگرەوەیە دەرفەتێك بێ بۆ سەرکەوتن، کە بارتەقای بژارەی توندوتیژییەکە بێ، یان پێشیشی بداتەوە.

پێویستە ئەم بەدیلە کردارییە بۆ چارەسەری کێشەکە توانای چارەسەرکردنی کێشە درێژخایەنەکانی هەبێ، وەك ململانە دژ بە دیکتاتۆرەکان و بەرەنگاریکردنی داگیرکردن و دەستدرێژی بیانی و کودەتا ناوخۆییەکان و سەرکوتکردن و کوشتن و راگواستنی بەکۆمەڵ، کە وا دەزانرا بەبێ پەنابردن بۆ توندوتیژی چارەسەر ناکرێن. بەڵگەی بەهێزیی ئەم جێگرەوەیە لەو راستیەوە سەرچاوە دەگرێ کە سەرچاوەی هێز تەنانەت ئەگەر سەرچاوەی هێز بێ بۆ دیکتاتۆرەکانیش، لە بنەڕەتدا لە سەرچاوەکانی هێزی نێو کۆمەڵگەوە سەرچاوە دەگرێ، کە ئەویش بە نۆرەی خۆی پشت بە هاوکاریی نێوان دامەزراوەکان و گەل دەبەستێ ئەگەرچی لەوانەیە ئەم هاوکارییە بەردەوام نەبێ. لاپەڕەکانی داهاتوو بە وردەکارییەکی زیاتر لەم بابەتە دەدوێن.

- تەکنیکێکی تر هەیە بۆ خەبات

لێرەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی، کە ئەم جێگرەوە (ئەلتەرناتیڤ)ەی توندوتیژی جێگرەوەیەکی واقیعییە، چونکە دەبینین پەنابردن بۆ جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی هەمیشە شێوازی گشتیی ململانە توندەکان نەبووە، شێوەی تری ململانەیش لە زۆر شوێنی دنیا بەکار هاتووە، بەشێوەیەك ئەم شێوەیە لەسەر بنەمای سپاردن بە واقیع دانەمەزراوە، بگرە لەسەر کەللەڕەقی و بەرەنگاریکردنی توندی دژبەرەکە دامەزراوە.

مێژووی مرۆڤایەتی چەندان ململانەی بەخۆوە دیوە کە تێیاندا خەبات شێوەی تری جیاواز لە شێوەکانی توندوتیژی وەرگرتووە، وەك شێوەکانی خەباتکردن بە رێگەیلی دەروونی یان کۆمەڵایەتی یان ئابووری یاخۆ سیاسی، هەندێ جاریش زیاتر لە شێوەیەك لەم شێوانەی وەرگرتووە. ئەم جۆرە خەباتە بۆ چارەسەرکردنی کێشە بچووکەکان یان وەك رێگەیەکی مامەڵەکردن لەنێوان هاوشانانی بەنەزاکەت نەهاتووە، بگرە لە چەندان حاڵەتدا کاتێ بەکار دێ کە پرسە جەوهەرییەکان لە مەحەکدا بن و دژبەرەکان ئامادە بن بۆ بەکارهێنانی توندترین رێوشوێنەکانی سەرکوتکردن وەك لەداردان و رەشبگیری و بەندکردن و راماڵینی بەکۆمەڵ. وێڕای بوونی ئەم شێوانەی سەرکوتکردن، بەرهەڵستان سوور بوون لەسەر خەباتکردن بە رێگەی ناتوندوتیژی کە هەندێ جار بووەتە هۆی سەرکەوتنیان.

ئەم جۆرانەی خەبات پێیان دەگوترێ "کاری ناتوندوتیژانە" یاخۆ "خەباتی ناتوندوتیژ" کە ئەلتەرناتیڤێکە بۆ جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی لە چارەسەرکردنی ململانە توندەکاندا.

- نموونە لەسەر خەباتی ناتوندوتیژ

چەندان نموونەی خەباتی ناتوندوتیژ لە کولتوور و قۆناغی مێژوویی و هەلومەرج و سیاسەتگەلی جۆراوجۆردا بەدی دەکرێن، چ لە رۆهەڵات یان لە رۆئاوای دنیا، یاخۆ لە وڵاتانی پیشەسازی یان ناپیشەسازی.

ئامرازەکانی ناتوندوتیژی لە وڵاتانی دیموکرات و هەروەها لەو وڵاتانەی لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆرییەکاندا بوون بەکار براوە، هەروەها بۆ بەرگریکردن لە هەزاران کێشە و گرووپ و تەنانەت بەدیهێنانی ئامانجگەلی ئەوتۆ بەکار هاتوون کە خەڵکێکی زۆر دژی وەستاون. هەروەك ناتوندوتیژی بۆ رێگرتن لە، یاخۆ ئەنجامدانی

گۆڕانکارییەکی دیاریکراو بەکار هاتووە، بەڵام هەندێ جار توندوتیژیی سنووردار لەم جۆرە کارانەدا بەکار هاتووە.
ئەو کێشانەی شێوازەکانی ناتوندوتیژییان تێدا بەکار هاتووە جۆراوجۆرن، لەوانە کێشە کۆمەڵایەتی و ئابووری و ئەتنیکی و نیشتمانی و مرۆیی و سیاسیەکان، جا چ پرسی بنچینەیی بن یاخۆ نابنچینەیی. زۆر جار مێژوونووسان بەسەر ئەم جۆرە خەباتەدا، کە لە راستیدا دیاردەیەکی زۆر کۆنە، باز دەدەن، ئەوەیش بووەتە مایەی ئەوەی زۆربەی جار بپوکێتەوە و لەبەین بچێ.
زۆر لەو حاڵەتانەی کاری ناتوندوتیژییان تێدا بەکار هاتووە پێوەندییان بە حکومەتەکانەوە نەبووە، ئەگەر پێوەندیشیان هەبووبێ شایانی باس نەبووە وەك: ناکۆکییە سەندیکاییەکان یان هەوڵی سەپاندن یان بەرەنگاریکردنی پاڵەپەستۆکان بۆ بەدیهێنانی هاوکاریی کۆمەڵایەتی.
هەروەها کارەیلی ناتوندوتیژی لەپێناو چارەسەرکردنی جیاوازیی ئەتنیکی و ئاینی و هەروەها لەپێناو چەندان جۆری تری جیاوازیدا بەکار هاتوون، وەك جیاوازیی بۆچوون لەنێوان قوتابیان و بەڕێوەبەرایەتیی زانکۆکاندا.
دیاردەی چارەسەرکردنی جیاوازییە گرینگەکانیش لەنێوان کۆمەڵگە مەدەنیەکان و حکوومەتەکان کە یەکێك لە دوو لایەنە ناکۆکەکە شێوازەکانی ناتوندوتیژییان بەکار هێناوە، ئەمیش دیاردەیەکی بەربڵاوە. نموونە لەسەر ئەم دیاردەیە بەکارهێنانی ئامرازەکانی ناتوندوتیژی بووە بۆ چارەسەری ئەو تەنگژانەی لە کۆتاکانی سەدەی هەژدەیەم و تا سەدەی بیستەم روویان داوە، وەك بەرەنگاریکردنی ئیمپریالیزم و کێشە سیاسی و ئابوورییە جیهانیەکان و کێشە ئاینییەکان و بەرەنگاریکردنی کۆیلایەتی. هەروەها شێوازەکانی ناتوندوتیژی بۆ پارێزگاریکردن لە مافی کرێکاران و ئافرەتان و لەپێناو مافی دەنگدانی پیاوان و ئافرەتاندا بەکار هاتووە. ئەم شێوە خەباتە بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی نیشتمانی و بەرەنگاریکردنی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی و رژێمگەلی دیکتاتۆری و کۆتاهێنان بە جیاکاریی رەگەزی و رووبەڕووبوونەوەی داگیرکردنی بیانی و رووخاندنی رژێمەکان بەکار هاتووە.
شۆڕشی رووسی لە ساڵی ١٩٠٥ یەکێکە لەو حاڵەتانەی ئەم جۆرە خەباتەی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا تێدا بەکار هاتووە. سەندیکاکان لە چەندان وڵات مانگرتن و بایکۆتکردنی ئابوورییان بەکار هێناوە:
چینیەکان لە ساڵانی ١٩٠٨ و ١٩١٥ و ١٩١٩دا بایکۆتی کاڵاکانی ژاپۆنیان کرد. ئەڵمانەکان شێوازی ناتوندوتیژییان دژ بە کاب بوچ لە ساڵی ١٩٢٠ و هەروەها دژ بە داگیرکردنی روەر لەلایەن فرەنسا و بەلجیکا لە ساڵی ١٩٢ بەکار هێنا. ساڵی ١٩٢٠ و ١٩٣٠ موهەنداس ك.گاندی رابەرایەتیی هندییە نیشتمانپەروەرەکانی کرد لە خەباتیان دژی حوکمی بەریتانیا و لەو خەباتەیشدا شێوازەکانی ناتوندوتیژییان بەکار هێنا.
چەندان وڵاتی ئەوروپایی وەك نەرویج و دانیمارك و هۆڵەندا شێوازەکانی ناتوندوتیژییان لەدژی داگیرکەری نازی لەنێوان ساڵانی ١٩٤٠ و ١٩٤٥ بەکار هێنا. هەروەها شێوازە بۆ رزگارکردنی جوولەکە لە کوورەکانی سووتاندنی نازیەکان لە بەرلین و بولگاریا و دانیمارك و شوێنانی تر بەکار برا.
هەمان شێواز بۆ رووخاندنی رژێمە سەربازییە دیکتاتۆرییەکان لە سلڤادۆر و گواتیمالا لە بەهاری ١٩٤٤ بەکارهات . شێوازەکانی ناتوندوتیژی کە خەباتکارانی مافە مەدەنییەکان لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی

ئەمەریکا دژ بە جیاکاریی رەگەزی بە تایبەت لە پەنجاکان و شەستەکاندا ئەو یاسا و سیاسەتانەی گۆڕی کە ماوەیەکی زۆر بووو لە باشووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کایان پێدەکرا. لە ساڵی ١٩٦١ سەربازانی فرەنسایی لە جەزائیر –کە کۆلۆنیی فرەنسا بوو– رەتیان کردەوە هاوکاریی حکوومەتەکەیان بکەن، شانبەشانی ئەم رەتکردنەوەیە خۆپیشاندانی گەورە لە فرەنسا ئەنجام درا، حکوومەتەکەی دیگۆلیش هاوکاریکردنی رەت کردەوە، ئەمەیش بووە مایەی نوشستهێنانی ئەو کودەتایەی لە جەزائیری پایتەخت روویدا، پێش لەوەی کودەتایەکی هاوشێوە لە پاریسیش روو بدا.

چیکی و سلۆڤاکیەکان لە ساڵی ١٩٦٨ و ١٩٦٩ بە بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی و هاوکارینەکردن توانییان بۆ ماوەی هەشت مانگ، دەسەڵاتی سۆڤیەت بە تەواوی رابگرن کاتێ پەیمانی وارسۆ پەلاماری وڵاتەکانیانی دا. لە ساڵی ١٩٥٣ تا ساڵی ١٩٩٠ نەیارانی رژێمەیلی کۆمیۆنیستی لە ئەورووپای رۆهەڵات بەتایبەت لە ئەڵمانیای رۆهەڵات و پۆڵەندا و هەنگاریا و دەوڵەتانی بەڵتیق، بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی خەباتیان لە پێناو بەدەستهێنانی ئازادی زیاتر دەکرد. خەباتی بزاڤی هاوکاری لە پۆلەندا لە ساڵی ١٩٨٠ بە ئەنجامدانی کۆمەڵێ مانگرتن لە پێناو دامەزراندنی چەند سەندیکایەکی کرێکاری یاسایی ئازاد دەستی پێکرد و خەباتی ئەم بزاڤە ساڵی ١٩٨٩ بە کەوتنی رژێمی کۆمیۆنیستی پۆڵەندی کۆتای هات. شێوازەکانی ناتوندوتیژی هەروەها توانیان لە ساڵی ١٩٨٩ دیکاتۆرییەتی کۆمیۆنیستی لە چیکۆسلۆڤاکیا بڕوخێنن و لە ساڵی ١٩٩١یش لە ئەڵمانیای رۆهەڵات و ئیستۆنیا و لاتڤیا و لیتوانیا.

کاتێ لە ساڵی ١٩٩١ کۆمەڵێ توندڕەو هەوڵیان دا رژێم لە مۆسکۆ بڕوخێنن هەوڵەکەیان بە هۆی هاوکارینەکردن و نەبوونی گژبەرییەوە شکستی هێنا.

خۆپیشاندانە ئاشتییەکان و بەرگریی میللی رۆڵێکی گرینگیان بینی لە تێکشکاندنی سیاسەتەکانی دەسەڵاتی رەگەزپەرستی باڵادەستی لە باشوری ئەفریقا، نەخاسمە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٠ و ١٩٩٠.

هەروەها راپەرینی ئاشتییانە لە فلیپین لە ساڵی ١٩٨٦ دیکتاتۆرییەتی مارکۆسی رووخاند.

لە تەمووز و ئابی ١٩٨٨ هێزە دیموکراتەکانی بۆرما لەرێی زنجیرەیەك رێپێوانەوە بەرهەڵستیی دیکتاتۆریەتی سەربازییان کرد و توانییان سێ حکوومەت بخەن، تا لە کۆتایدا کودەتایەکی سەربازی رووی دا و توانی بە بەکارهێنانی شێوازەکانی سەربڕینی بەکۆمەڵ رێپێوانە ئاشتییەکان کپ بکەنەوە. لە ساڵی ١٩٩٨یش قوتابییانی چینی لە زیاتر لە ٣٠٠ شاری ئەو وڵاتە (گرینگترینیان لە گۆڕەپانی تیانیمینی پەکینی پایەخت بوو) خۆپیشاندانی نارەزاییان دژ بە خراپەکاری و سەرکوتکردنی حکوومەت ئەنجام دا، بەڵام سوپا بەتوندی وەڵامی دانەوە و زۆر لە خۆپیشاندەران کوژران.

هاووڵاتیانی ئەلبانی لە کۆسۆڤۆ لەنێوان ساڵانی ١٩٩٠ و ١٩٩٩دا هەڵمەتێکیان ئەنجام دا، تێیدا هەموو شێوەیەکی هاوکاریکردن لەگەڵ رژێمی سەرکوتکەری سربی راگیرا، کاتێ حکوومەتی کۆسۆڤۆ نەیتوانی شێوازێکی ئاشتییانە بۆ بەدیهێنانی سەربەخۆیی بدۆزێتەوە، سوپای رزگاریی کۆسۆڤۆ پەنای بۆ توندوتیژی برد، سربیاش زۆر بە رەقی وەڵامی دایەوە و چەندان کۆمەڵکوژییان دەرهەق بە خەڵکی کۆسۆڤۆ ئەنجام دا و سیاسەتی پاکتاوکردنی رەگەزییان سەپاند، سەرەنجام سەری کێشا بۆ دەستێوەردانی سەربازیی پەیمانی باکوری ئەتڵەسی.

له تشرینی دووه‌می ١٩٩٦ه‌وه سربه‌كان ده‌ستیان دایه ڕێپێوانی ڕۆژانه بۆ ده‌ربڕینی ناڕه‌زایی له ده‌سه‌ڵاتی سلۆبۆدان میلۆسۆڤیچ و توانییان گه‌مه‌كردن به هه‌ڵبژاردنه‌كانی ناوه‌ڕاستی كانوونی دووه‌می ١٩٩٧ رابگرن. به‌ڵام له‌و كاته‌دا دیموكراته سربیه‌كان نوشستیان هێنا له بوونی ستراتیجی پێویست بۆ به‌رده‌وامبوون له خه‌بات و نه‌یانتوانی هه‌ڵمه‌تێك بۆ خستنی ڕژێمی دیكتاتۆری میلۆسۆڤیچ به‌رپا بكه‌ن. له سه‌ره‌تاكانی تشرینی یه‌كه‌می ٢٠٠٠ بزاڤی به‌ره‌نگاری و دیموكراته‌كانی سرب ڕاپه‌ڕینێكی ئاشتییان ئه‌نجام دا كه بووه مایه‌ی كه‌وتنی ده‌سه‌ڵاته‌كه‌ی میلۆسۆڤیچ.

له سه‌ره‌تاكانی ساڵی ٢٠٠١یشدا هه‌ڵمه‌تێكی میللی ڕژێمی سه‌رۆك ئاسترادای له فیلیپین خست.

بۆ ئه‌وه‌ی له سرووشتی ئه‌م ململانانه و ئه‌و ئه‌نجامانه‌ی پێیان گه‌یشتوون تێبگه‌ین، پێویسته یه‌كه‌م جار له سرووشتی ئه‌م شێوازانه تێبگه‌ین.

- سیفه‌ت و ڕێگه‌كانی شێوازی خه‌باتی ناتوندوتیژ

خه‌ڵك واباوه له‌م جۆره خه‌باتانه‌دا سێ جۆره ڕه‌فتار به‌كار دێنن، ئه‌وانیش:

یه‌كه‌م: خۆپیشاندانه ڕه‌مزیه‌كان وه‌ك ڕێپێوانه‌كان و په‌ناگیریه‌كان و دابه‌شكردنی بڵاوكراوه یاخۆ دانانی هه‌ندێ ڕه‌نگی دیاریكراو كه نیشانه‌ی یار، یاخۆ نه‌یارین بۆ پرسێكی دیاریكراو.

دووه‌م: ڕه‌تكردنه‌وه‌ی هاوكاریكردن، خۆپیشانده‌ران ڕه‌تی ده‌كه‌نه‌وه له هاوكاری یان مامه‌ڵه‌كردن له‌گه‌ڵ هه‌ندێ كه‌س یاخۆ لایه‌نی دیاریكراو به‌رده‌وام بن، جا ئه‌و هاوكاری و مامه‌ڵه‌كردنه چ سیاسی بێ یان ئابووری یان كۆمه‌ڵایه‌تی. بۆ وێنه كاتێ ناڕازییان بایكۆتی كۆمه‌ڵایه‌تی به‌سه‌ر دژبه‌ره‌كانیاندا ده‌سه‌پێنن، یان ڕه‌تی ده‌كه‌نه‌وه به‌شداری له هه‌ندێ ئاهه‌نگ یاخۆ دیداردا بكه‌ن یان بچنه هه‌ندێ قوتابخانه كه پێیان وایه پشتگیریی دژبه‌ره‌كانیان ده‌كا، یان كاتێ ناڕازییان ڕه‌تی ده‌كه‌نه‌وه له ڕووی ئابوورییه‌وه هاوكاریی دژبه‌ره‌كانیان بكه‌ن له‌ڕێی ڕاگرتنی دابینكردنی كاڵا و خزمه‌تگوزاری بۆیان، یاخۆ ڕاگرتنی مامه‌ڵه‌كردنی بازرگانی له‌گه‌ڵیان. هه‌ندێ جار به بڕیارێكی حكومه‌ت پێوه‌ندییه‌لی ئابووری له‌نێوان وڵاتان ڕاده‌گیرێ، كه ئه‌وه‌یش پێی ده‌گوترێ بایكۆتكردنی ئابووری.

مانگرتن له كار چه‌ندان شێوه وه‌رده‌گرێ، له‌وانه ڕاگرتنی كار بۆ ماوه‌یه‌كی كورت، یان مانگرتن له كارگه‌یه‌كی دیاركراودا، یاخۆ ئه‌نجامدانی مانگرتنێكی سه‌رتاسه‌ری یاخۆ داخستنی شار یان وڵاتێك له ڕووی ئابوورییه‌وه.

بڕینی پێوه‌ندییه سیاسیه‌كانیش بایكۆتكردنی هه‌ڵبژاردنه به‌گه‌رده‌كان و ڕه‌تكردنه‌وه‌ی شه‌رعیه‌تی ڕژێم و ملكه‌چنه‌كردن بۆ فه‌رمانه‌كان به‌بێ چاودێریی ڕاسته‌وخۆ و یاخیبوونی مه‌ده‌نیی یاسا نائه‌خلاقیه‌كان ده‌گرێته‌وه.

سێیه‌م: به‌كارهێنانی ڕێگه ئاشتییه‌كان بۆ ده‌ستوه‌ردانی كارا و په‌كخستنی كاره ئاساییه‌كانی ڕژێم، كه شێوه‌ی جۆراوجۆری وه‌رگرتووه، له‌وانه شێوه‌ی ده‌روونی و كۆمه‌ڵایه‌تی و ئابووری و مادی و سیاسی. ئه‌م شێوانه‌ی ناتوندوتیژی له داگیركردنی نووسینگه‌كان و په‌ناگیریكردن له شه‌قامه‌كان و مانگرتن له خواردن و پێكهێنانی دامه‌زراوه‌ی ئابووریی نوێ و به‌سه‌ردادانی دامه‌زراوه كارگێڕیه‌كان و پێكهێنانی حكومه‌تێكی هاوشاندا، خۆ ده‌نوێنن.

کارەکانی ناتوندوتیژی بە گوێرەی جۆری ئەو کارەی جێبەجێی دەکەن پێناسە و پۆلبەند دەکرێن، نەك لەسەر بنەمای بیروباوەڕ یان پاڵنەرەکان یان ئەو کەسانەی ئەنجامیان دەدەن.
شایانی گوتنە کەسانێکی زۆر لە کولتوور و ئاینی جیاواز ئەم کارەیان ئەنجام داوە، ئەوەیش دەیسەلمێنێ کارەکانی ناتوندوتیژی پێویستی بە باوەڕهێنان بە ناتوندوتیژیی ئەخلاقی یاخۆ ئاینی نییە، کە دیارەیەکی تەواو جودایە. لە زۆربەی ئەو جارانەی بەکارهێنانی توندوتیژی دەخرێتە لاوە، سەرکردەکان و بەشداران دەرك بەوە دەکەن کە بەکارهێنانی توندوتیژی پێویست نییە، یاخۆ بەکارهێنانی ئەنجامی نەرێنی لێدەکەوێتەوە.

- **چەمکی هەڵە**

چەندان چەمکی هەڵە لەبارەی شێوازەکانی ناتوندوتیژی لە خەباتدا بەشێوەیەکی بەرفراوان بڵاو بوونەتەوە، وەك:

* توندوتیژی بەزوویی ئامانجەکان بەدی دێنێ و ناتوندوتیژی کاتێکی زۆر بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی دەبا، هەردوو شتەکەیش ناڕاستن.

* وا دەزانرێ خەباتکردن بە بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی نیشانەی لاوازییە، لەکاتێکدا نیشانەی هێزە، چونکە دەتوانێ ڕژێمە سەرکوتکەرەکان فەلەج بکا یان لەبەریەك هەڵوەشێنێ.

* شێوەکانی خەباتی ناتوندوتیژی پێویستی بە سەرکردەیەك نییە جەماوەر تووشی سەراسیمە بکا.

* دیارەدەی ناتوندوتیژی لەنێو کولتوورەکاندا بڵاوە.

* دیاردەی ناتوندوتیژی پێویستی بە بیروباوەڕی ئاینی نییە ئەگەرچی هەندێ جار بە پاڵنەری ئاینی دەکرێ.

ناتوندوتیژی خۆی لە خۆیدا دیاردەیەکە کە جیایە لە ناتوندوتیژیی ئاینی یاخۆ ئەخلاقی، ئەم جیاییە زۆر گرینگە و دەبێ روون بکرێتەوە و بە سووك سەیر نەکرێ.
باوەڕێکی بڵاو هەیە دەڵێ خەباتی ناتوندوتیژ تەنیا کاتێ سەرکەوتن بەدەست دێنێ کە لە خەبات دژ بە سیستمێکی دیموکراسی و دژبەرانێك بەکار بێ کە باوەڕیان بە مافەکانی مرۆڤ هەبێ، ئەمەیش باوەڕێکی هەڵەیە، چونکە شێوازەکانی ناتوندوتیژی لەبەرامبەر دڕندەترین و دیکتاتۆریترین ڕژێمدا سەرکەوتنیان بەدەست هێناوە، وەك نازیزم و فاشیزم.

* هەندێ کەس و کۆمەڵ دەڵێن شێوازەکانی ناتوندوتیژی کاتێ سەرکەوتوو دەبێ کە دڵی ڕژێمە سەرکوتکەرەکانیان بۆ نەرم ببێ، بەڵام ئێمە دەزانین ئەم شێوازانە هەندێ ڕژێمی دیکتاتۆریی سەرکوتکەریان رووخاندووە.

- **پێداویستییەکانی سەرکەوتن**

وەك چۆن بەکارهێنانی توندوتیژی گەرەنتیی سەرکەوتنی نییە، بە هەمان شێوە بەکارهێنانی ناتوندوتیژیش گەرەنتیی سەرکەوتنی نییە. هەروەها وەك حاڵەتی توندوتیژییەکە، سەرکەوتن لە حاڵەتی بەکارهێنانی ناتوندوتیژیش ژمارەیەك پێداویستی پێویستە. تەنیا بەکارنەهێنانی وشەی "توندوتیژی" و گوتنەوەی

وشەی "ناتوندوتیژی" هیچ لە بەدیهێنانی ئەنجامە خوازراوەکان پێش یان پاش ناخا. چەندان ئەزموونی ناتوندوتیژی هەن کە لە بەدیهێنانی ئامانجەکانیاندا شکستیان هێناوە، هەندێکیشیان سەرکەوتنی سنووردایان بەدەست هێناوە کە ماوەیەکی کەم بەردەوام بووە و بەهۆی بەکارنەهێنانی لە بەهێزکردنی دامەزراوەکان یان بەرەنگاریکردنی هەڕشەی نوێوە دوابڕاو بووە. نموونەی تریش هەن هەندێ دەستبەردانیان بەدەست هێناوە، بەڵام هەموو ئامانجەکانیان بەدی نەهێناوە.

لە بەرامبەردا حاڵەتی تریش هەن سەرکەوتی گەورەیان بەدەست هێناوە کە ئەو سەرکەوتنانە بەدەست نەدەهاتن ئەگەر شێوەکانی توندوتیژی بەکار هاتبان. بۆ تێگەیشتنی باشتری ئەو ئەنجامانە پێویستە لە سرووشتی شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژ تێبگەین.

ئەگەرچی شێوازەیلی ناتوندوتیژی بە رێگەی جیاواز ئەنجام بەدەست دێنێ، دەبێ دەرك بە گرینگیی بوونی دوو رەگەز بکەین کە لەوانەیە لەکاتی بەکارهێنانی هەندێ لە شێوەکانی ناتوندوتیژی لە خەباتدا رووبەڕوویان ببینەوە، ئەوانیش:

١– توانای بەرەنگاریکردن و پەرچکردنەوەی کاریگەرییەکانی سەرکوتکردن.

٢– توانای لەباربردنی سەرچاوەکانی هێزی دژبەر.

- سەرکوتکردن و سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی (جۆدۆی سیاسی)

رێژیمە دیکتاتۆریەکان سروشتیان وایە بە هەر کارێك ختوکەیان دێ کە هێز و دەسەڵاتیان لاواز بکا و لە چاوسوورکردنەوە و سەرکوتکردنی هەر کەسێك بە رووباندا بوەستێ یان بەرهەڵستییان بکا، یاخۆ هاوکارییان نەکا، وەڵام دەدەنەوە. بەڵام سەرکوتکردن و وەحشیگەری هەمیشە بەردەوامبوون و ملکەچکردنیان لێناکەوێتەوە، کە توانای مانەوە بە رێژیمە دیکتاتۆریەکان دەدەن.

هەندێ جار بارودۆخێکی تایبەت کە لە سەرکوتکرن دەکەوێتەوە دەبێتە مایەی ئەوەی پێی دەگوترێ دیاردەی "سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی". ئەو زەحمەتییانەی دژبەرەکە لە مامەڵەکردن لەگەڵ شێوەکانی ناتوندوتیژی لە خەباتدا رووبەڕوویان دەبێتەوە پێوەندییان بە دینامیکیەت و رێڕەوی ئەم شێوانەوە هەیە کە هەوڵ دەدا بەرەنگاریی توانا و ئارەزووی دژبەرەکە بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی ببێتەوە. بەڵام خەباتی سیاسی دژ بە توندوتیژی و سەرکوتکردن بەبەکارهێنانی شێوەکانی ناتوندوتیژی، دۆخی شێوە ململانەیەکی تایبەت دەخولقێنێ کە گونجان و هاوئاهەنگی تێدا نییە. لێرەوەیە بەرهەڵستان دەتوانن ناهاوئاهەنگی لەنێوان بەکارهێنانی شێوەکانی ناتوندوتیژی بەکار بێنن بۆ بەرەنگاریکردنی کارە توندوتیژیەکان تا دژبەرەکەیان بخەنە هەڵوێستێکی سیاسی کە هاوشێوەی ئەوەیە لەکاتی زۆرانبازیی ژاپۆنیدا روو دەدا. ئەو دژیەکیەی بەکارهێنانی شێوەکانی ناتوندوتیژی لەبەرامبەر کارە توندوتیژیەکان بەرهەمی دێنێ، لایەنی دژبەر دەخاتە دۆخێکی سیاسیی ناهاوسەنگ کە هێزی لاواز دەکات و هێزی بەرهەڵستەکانی زیاد دەکا، ئەمەیە پێی دەگوترێ سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی.

سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی دەبێتە مایەی زیادکردنی لاتەریکبوونی دژبەر لە سێ گرووپ، کە بریتین لە ئەندامانی گرووپەکەی خۆی + هاووڵاتییان کە دۆخەکە کاریان تێدەکا + ئەو لایەنانەی راستەوخۆ لە

کێشەکەوە گلاون. لەوانەیە ئەو گۆشەگیریەی ببێتە هۆی زیادبوونی نەیاریی ناوخۆیی لەنێو سەربازگەکەی دژبەردا، کە ئەوەیش وا دەکا لایەنەکانی تریش دژ بە دژبەرەکە و پاڵپشتیکردنی بەرهەڵستان با بدەنەوە.

- تێکشکاندنی هێزی دژبەر
بەڵام سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی لە هەموو بارودۆخەکان یان لە هەموو حاڵەتەکانی خەباتکردن بە بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی کار ناکا، هەر بۆیە ڕێگەیەکی سەرەکی تر دەمێنێ بۆ بەکارهێنانی شێوەکانی ناتوندوتیژی کە ئەویش تێکشکاندنی سەرچاوەیلی هێزی دژبەرە. ئەم ڕێگەیە ڕێگەیەکی بەکارە، نەخاسمە کاتێ ئامانجی دروستکردنی گوشار بێ لەسەر حکوومەتێك تا کارێك ئەنجام بدا یاخۆ دەستبەرداری کردنی کارێك ببێ، ئەویش لەو کاتەی ئامانج لەبەریەك هەڵوەشاندنی ڕێژیم بێ.
لە ڕاستیدا بنەمای تێکشکاندنی سەرچاوەکانی هێزی دژبەر شتێکی سانایە، چونکە ڕێژیمە دیکتاتۆرەکانیش پێویستیان بە یارمەتیی ئەو گەلانە هەیە کە حوکمڕانییان دەکەن و بەبێ ئەوە ناتوانن سەرچاوەکانی هێزی سیاسییان بپارێزن.
سەرچاوەکانی هێزی سیاسیش بریتین لە:
* دەسەڵات و شەرعیەت.
* سەرچاوە مرۆییەکان: ئەو کەس و گرووپانەی ملکەچی حوکمڕانەکانن و هاوکاری و پاڵپشتییان دەکەن.
* لێهاتنەکان و مەعریفە کە ڕێژیمی دەسەڵاتدار پێویستی پێیانە و تاك و گرووپە هاوکارەکان پێشکێشی دەکەن.
* هۆکارە نابەرچاوەکان: وەك هۆکارە دەروونی و هزریەکان کە لەوانەیە ئەو کەسانە بگرێتەوە گوێڕایەڵیی دەسەڵاتداران دەکەن و یارمەتییان دەدەن.
* سەرچاوە مادیەکان: موڵکەکان و سەرچاوە سرووشتیەکان و سەرچاوە داراییەکان و سیستمی ئابووری و ئامرازەکانی پەیوەندیکردن و گەیاندن دەگرێتەوە.
* سزاکان: ئەو سزایانەن دەسەڵاتداران هەڕەشەی بەکارهێنانیان دەکەن بۆ گەرەنتیکردنی ملکەچی و هاوکاریکردنی خەڵك، کە دوو شتی پێویستن و ڕێژیم بۆ مانەوە و بەردەوامیی سیاسەتەکانی پێویستی پێیانە.
هەموو ئەم سەرچاوانە پشت بە قبوولکردنی جەماوەر بۆ سیستمی حوکمڕانی و ملکەچی و گوێڕایەڵیی ئەو جەماوەرە و ئەو هاوکارییەی کۆمەڵگە و دامەزراوەکانی پێشکێشیان دەکەن. لێرەیشەوە هەمیشە هێزی سیاسی لە بوون و هێزی خۆیدا پشت بە کۆمەڵێ سەرچاوە دەبەستێ کە پشت ئەستوورن بەو هاوکاریکردنەی جەماوەر و دامەزراوەکان پێشکێشی دەکەن، ئەم هاوکاریکردنە دەکرێ بەردەوام بێ و دەشکرێ بەردەوام نەبێ.
کەواتە هێزی سیاسی هەمیشە لەرزۆکە و پشت بە کۆمەڵگە دەبەستێ، بەڵام ناتوانرێ ملکەچ و هاوکاریکردنی پێویست بۆ بەردەوامبوونی ڕێژیم مسۆگەر بکرێ، هەروەها هەر سەرچاوەیەکی هێز مەترسیی کەوتن یان لەدەستدانی هەیە.

کارەکانی ناتوندوتیژی دەتوانن تیرەکانیان ئاراستەی ئەو سەرچاوانە بکەن و بەوەیش ئەو هێزەی ڕێژیم وزەی لێ وەردەگرێ لاواز بکرێ، یاخۆ تەنانەت بڕینی هێزەکە بەتەواوی، بەڵام ئەمە پشت بە کۆمەڵێ هۆکار دەبەستێ.
ڕەتکردنەوەی هاوکاریکردن لەگەڵ ڕێژیمەکان و گژبەریکردنیان هاوکاری و گوێڕایەڵیکردنە پێویستەکە قلێپ دەکاتەوە کە سەرچاوەی پێویستی هێز دەستەبەر دەکەن. بۆ نموونە کاتێ جەماوەر شەرعیەتی ڕێژیم ڕەت دەکاتەوە، دەبینی ئیدی ئەو دەسەڵاتدارانە گوێڕایەڵیکردنی خەڵك لەدەست دەدەن، ئەمەیش کێشەی زۆریان بۆ دروست دەکا، چونکە مانگرتنە سەرتاسەریەکان ئابووریی وڵات فەلەج دەکەن، هاوکارینەکردنی ئیداریش کارەکانی حکوومەت پەك دەخا. لە حاڵەتێکیشدا پۆلیس و سوپا لە ڕێژیم یاخی بن، ئیدی توانای نابێ لەپێناو مانەوەی ڕێژیمەکەدا بەرهەڵستکارانی سەرکوت.
هێزی دژبەر کاتێ سەرچاوەکانی هێزی لەدەست دەدا، لاوازی رووی تێدەکا و هەرەس دێنێ و سەرەنجام بەهۆی لاوازیی سیاسییەوە دەکەوێ. ئەمە راستیی تێبینییەکەی زانای سیاسی کارل دویچ دەردەخا کە لە ساڵی ١٩٥٣دا گوتی "تەنانەت دیکتاتۆریەتە ملهوڕەکانیش بۆ مانەوەیان لە دەسەڵاتدا پێویستیان بە پاڵپشتیی جەماوەر و کۆمەڵگەکان هەیە.(٣)

- چوار ڕێگە بۆ سەرکەوتن
خەباتی ناتوندوتیژ لە چوار ڕێگەی سەرەکیدا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە، کە تا رادەیەکی زۆر پشتی بەم هۆکارانەی خوارەوە بەستووە: سرووشتی ناکۆکییەکە و پرسە جێناکۆکەکان، پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی جەماوەرە ناڕازییەکە و سرووشتی دژبەرەکە، ئەمە جگە لە ستراتیجی سەرەکی (ئەگەر هەبوو) و میکانیزمی گۆڕان و شێوازە بەکارهاتووەکان و لێهاتنەکان و خۆگری و دامەزراویی خەڵکە ناڕازییەکە. ئەو پاڵەپەستۆیەش کە ئەو شێوازانە توانیویانە بیسەپێنن، هەمەجۆر و جیاوازن لەنێوان گوشاری دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیدا.
ئەمە جگە لەوەی خەباتکردن بە بەرکاهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی کار لە سەقامگیریی سیستمی کۆمەڵایەتی یان سیستمی سیاسی دەکا و کارنامەی ئەو سیستمە دەگۆڕێ و کار لە توانای دژبەر بۆ بەردەوامبوون لە سەپاندنی سیاسەتگەلێکی دیاریکراو دەکا، لە هەندێ قەیراندا ڕەتکردنەوەی هاوکاری و گژبەریکردنی ڕێژیم بووەتە مایەی تێکشکاندنی توانای دژبەر لەسەر حوکمکردن و هەروەها رووخانی.
جیاوازیی زۆر لە ڕێگەکانی خەباتکردن بەشێوازی ناتوندوتیژی لە قەیرانە جیاوازەکاندا هەیە، بۆ نموونە دینامیکیەتی مانگرتن لە کارکردن لە ناوچەیەکی دیاریکراو لەپێناو زیادکردنی مووچەدا جیاوازە لەو مانگرتنانەی هەندێ کەمینە بۆ بەدەستهێنانی مافی زیاتر، یان لەپێناو رووخاندنی ڕێژیمێکی دیکتاتۆری لە ناوچەیەکی دنیا ئەنجامیان دەدەن.
لە ئەنجامی یەکێك لەو چوار میکانیزمەی خوارەوە، لە حاڵەتەکانی ئەو خەباتەی بەرهەمی بووە گۆڕانکاری بەسەر ئەنجامە ویستراوەکاندا دێ: بە دەگمەن دەبینین گۆڕانکاری لە هەڵوێستی دژبەردا وای لێبکا دەستبەردانی خۆویستانە پێشکێش بکا وەك بەرەنجامێکی بەکارهێنانی ناتوندوتیژی (گۆڕان)، بەڵام زۆربەی جار دەبینین کێشانەوەی هاوکاریی ئابووری و سیاسی، دژبەر ناچاری دەستبەردان دەکا

(خۆگونجاندن). له هەندێ حاڵەتدا هاوكارینەكردن و گژبەریكردن زۆر بەهێز و لەژێر سەركردایەتیەكی هەڵكەوتوودا دەبن، سەرچاوەكانی هێزی دژبەر سفر دەكەن بەشێوەیەك هیچ چارەیەكی لەبەردەمدا نامێنێ جگە له خۆ بەدەستەوەدان (ناچاركردن به ناتوندوتیژی). هەندێ نموونەی دەگمەنیش هەن تێیاندا هاوكارینەكردن و گژبەریكردن زۆر گەورەن و سەرچاوەكانی هێزی دژبەر لاتەریك دەكرێن بەشێوەیەك تووشی كەوتنی دەكا (لەبەریەك هەڵوەشان).

- بەكارهێنانی تەكنیكێكی ورد

بەكارهێنانی شێوازی خەباتی ناتوندوتیژ بۆ چارەسەری كێشەكانی توندوتیژی له كۆمەڵگه و كێشەكانی توندوتیژیی سیاسی، پشت به توانای ئەم شێوازە دەبەستێ بۆ بەرتەسككردنەوەی پشتبەستن به توندوتیژی له چارەسەركردنی تەنگژە توندەكاندا. ئاخۆ ناتوندوتیژی دەتوانێ جێگەی توندوتیژی بگرێتەوە له چارەسەركردنی تەنگژەی توندداً؟ هەندێ كەس به "بەڵێ" له هەندێ حاڵەت و به "لەوانەیە" و "نەخێر" له هەندێ حاڵەتی تردا، وەڵام دەدەنەوە. وەڵامەكە پشت دەبەستێ به رادەی تێگەیشتنمان لەم شێوازە و رادەی حوكمدان لەسەر توانای شێوازی ناتوندوتیژی لەوەی ببێتە جێگرەوەیەكی كارا له چارەسەركردنی تەنگژە توندەكاندا.

دەبێ بزانین چۆن چۆنی كاریگەریی ئەم شێوازە له خەبات زیاد بكەین، ئەویش لەرێی زیادكرنی زانیاریمان لەبارەی پێداویستیەكانی و ئەنجا بڵاوكردنەوەی ئەو زانیارییە بەشێوەیەكی فراوان، هەروەها زیادكردنی پلاندانانی تایبەت و گشتی و ستراتیجیەتی بەكارهێنانی ئەم شێوازە له چارەسەركردنی تەنگژە توندەكان له ئایندەدا.

پەرەپێدانی چارەسەرێكی پەسەند بۆ كێشەی توندوتیژی و زانینی پەرەسەندنی سیاسیی خەبات له ئایندەدا، بەبەكارهێنانی شێوازەكانی ناتوندوتیژی، پێویستیان به ناسینی واقیع و ئەو رۆڵەی دەكرێ شێوازی ناتوندوتیژی له داهاتوودا بیگێرێ، هەیە، نەخاسمە له چارەسەركردنی تەنگژە توندەكاندا كه زۆرینەی خەڵك و حكومەتەكان لەو باوەڕەدان رێگەچارەی سەربازی و شێوەكانی تری توندوتیژی تاكە شێوازن بۆ چارەسەركردنیان. لێرەدا خۆمان لەبەردەم ئەم پرسیارانەدا دەبینینەوە: تا چ رادەیەك دەتوانین لەم شێوازە تێبگەین و گەشەی پێبدەین و تا چ رادەیەك ئەم شێوازە دەتوانێ جێگرەوەیەكی بەكاری توندوتیژی بێ؟

پەرەسەندنی شێوازی خەباتی ناتوندوتیژ له داهاتوودا دەخوازێ جێگرەوەی ناتوندوتیژ له چارەسەركردنی جۆرەكانی ئەم تەنگژانەی خوارەوەدا بەكار بێنین:

* خستنی رژێمە دیكتاتۆریەكان.
* وەستان بەرووی هەر كودەتایەك بەسەر دەسەڵاتدا و رێگرتن له دروستبوونی هەر دیكتاتۆریەتێكی نوێ.
* بەرەنگاریكردنی هەر دەستدرێژی یاخۆ داگیركردنێكی بیانی.
* پارێزگاریكردن له بوون و شێوازەكانی ژیانی گەلانی رەسەن.
* وەستان به رووی نادادیی كۆمەڵایەتی و ئابووریدا.
* بڵاوكردنەوەی دیموكراسی و مافەكانی مرۆڤ و بەردەوامیی مانەوەیان.

* هێناکایەی ئامرازی نوێ بۆ خەباتکردن بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی لە کۆمەڵگە دیموکراسیەکاندا.

- سنووردارکردنی پشتبەستن بە جەنگ و شێوەکانی تری توندوتیژی

بەکارهێنانی جێگرەوەکانی ناتوندوتیژی بۆ چارەسەری ئەو تەنگژانەی سەرەوە، پێویستی بە پەرەپێدانی پلانگەلێکی ستراتیجیی کرداری هەیە، کە دەرفەت بۆ ئەو جێگرەوانە برەخسێنێ تا بەشێوەیەکی کارا جێبەجێ بکرێن. لەبەرئەوەی ئەو پەرەپێدانەیش پلەبەپلە دەکرێ، ئەوا دەکرێ شێوازەکانی ناتوندوتیژی جار دوای جار بەکار بێن، ئەوەیش وردە وردە مشتومالّی دەدا و دەیکاتە بەدیلی بەکارهێنانی توندوتیژی لە چارەسەرکردنی تەنگژە توندەکاندا.

ئەم گژبەرییە –واتە دۆزینەوە و پەرەپێدانی توانای بەکارهێنانی شێوازی ناتوندوتیژی بۆ چارەسەری تەنگژەیلی توند– پێویستی بە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوە و توێژینەوەی ستراتیجی و پەرەپێدانی سیاسی و پلاندانان و ئازایەتی هەیە. هەروەها پێویستی بە بەکارهێنانی ئەو کەرەستانە هەیە کە مێژوونووسان و پزیشکانی دەروونی و کۆمەڵناسان و تیۆریزانە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان و زانایانی سیاسی و هی تر بەکاریان دێنن.

ئەم گژبەرییە هەروەها پێویستی بە لێکۆڵینەوە لە خاڵە لاوازەکانی رێژیمە دیکتاتۆری و سەرکوتکەرەکان هەیە، ئەمە جگە لە لێکۆڵینەوە لە شێوازەکانی خەباتکردن بە رێگەی ناتوندوتیژی.

هەروەها پێویستە فێر بین چۆن چۆنی توانای بیرکردنەوەی ستراتیجی پەرە پێبدەین و بڵاوی بکەینەوە و چۆن چۆنی لە ئایندەدا ستراتیجی هەر خەباتێك بە بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی، دابنێین. ئەم کۆششانە بۆ بەکارهێنانی ئامرازەکانی ناتوندوتیژی پێویستیان بە رووبەڕووبوونەوەی دیاردە باوەکانی ناو کۆمەڵگە نوێکان و هەروەها رووبەڕووبوونەوەی هێزەیلی نیشتمانی و نێودەوڵەتی و ناوەندیبوونی دەسەڵات و سەربازاندنی پێوەندیی سیاسیی نێوان دەوڵەتان و باڵادەستیی رێگە کلاسیکییەکان بۆ چارەسەری کێشەکان، هەیە. ئەمە جگە لە رووبەڕووبوونەوەی هەندێ شتی تر.

هەروەها دەکرێ باس لە پرسی کاریگەریی هەڵبژاردنی توندوتیژی یاخۆ شێوازەکانی ناتوندوتیژی بۆ چارەسەری تەنگژە توندەکان لەسەر ژینگەی کۆمەڵایەتی و سیاسیی کۆمەڵگە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکەمان بکەین، چونکە توندوتیژی هەمیشە رێژیمگەلێکی سیاسیی مەرکەزی لێدەکەوێتەوە کە پەنا بۆ سەرکوتکردن دەبەن، لەکاتێکدا ناتوندوتیژی سیستمگەلێکی سیاسیی لامەرکەزیتر و میللیتری لێدەکەوێتەوە. ئەمە جگە لەوەی زۆر جار توانا سەربازیەکان بۆ سەرکوتکردنی گەل بەکار دەبرێن لەکاتێکدا جەماوەر شێوازی ناتوندوتیژی بەکار دێنێ لەپێناو بەدەستهێنانی ئازادییەکان و بەرگری لێکردنیان و هەروەها لەپێناو بەرەنگاریکردنی رێژیمە سەرکوتکەرە مەرکەزیەکان.

هۆشیارکردنەوەی باش لەبارەی گرینگیی خەبات بە بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی، دەرگی دەخا بژارەی واقیعی تر هەن کە پێشتر ئاشکرا نەکراون، لێرەشەوە ئێمە بە بەکارهێنانی ئەم رێبازە و لەرێی بەرتەسککردنەوەی پشتبەستن بە توندوتیژی، دەرگا لە بەردەم هێنانەکایەی گۆڕانکاریی ریشەیی لە سیاسەتەیلی هاوچەرخ و پێوەندییە نێودەوڵەتیەکان دەکەینەوە.

ڕادەی سەرکەوتنمان لە گۆڕینی شێوەکانی توندوتیژی لە خەباتدا بە شێوەی ناتوندوتیژ و لەوێشەوە تا ڕادەیەکی زۆر بەرتەسککردنەوەی بازنەی پشتبەستن بە ڕێگەچارە سەربازیەکان، پشت بە ڕادەی پەرەپێدانمان بە جێگرەوەی بەهێز لە شێوازەکانی ناتوندونیژی بەمەبەستی چارەسەرکردنی تەنگژەکان، دەبەستێ.

بەڵام لێرەدا ئەو پرسیارە دەمێنێ: ئایا هەوڵ دەدەین مشتومالّی ئەم شێوازە بکەین و بیگونجێنین، تا شێوازێکی کاریگەر بێ و بە مەبەستی گژبەریکردن و گۆڕین و ڕامالّینی شێوەکانی توندوتیژی لە چارەسەرکردنی تەنگژەکاندا، بەکاری بێنین؟

گرینگیی پلاندانی ستراتیجی لە خەباتدا بە بەکارهێنانی شێوازی ناتوندوتیژانە

وا باوە چەمکی "ستراتیج" لە کێشمەکێشە سەربازیەکاندا بەکار دێ، چونکە ئەفسەرانی سەربازی لە چەندان سەدەوە لە هەڵمەتە سەربازیەکانیاندا پلانی ستراتیجییان بەکار هێناوە. سەن تزو وکلاوزڤیچ و لیدڵ هارت لەو بیرمەندانەن ستراتیجی سەربازییان پەرە پێدا. بەکارهێنانی ستراتیجی ئالۆز یەکێك لە پێداویستیە بنچینەییەکانی کاری بەهێزە لە جەنگ و شەڕەکاندا.

ململانەی سەربازیی کاریگەر پێویستی بە ستراتیجێکی زیرەکانە و پلاندان و جێبەجێکردن هەیە. کارکردن بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژیش بەهەمان شێوەیە، کارایی ئەم کارە پێویستی بە ستراتیجێکی دروست هەیە، چونکە پێڕەوکردنی ستراتجێکی دروست هێزی خەباتی ناتوندوتیژانە زیاد دەکا.

- بایەخی بوونی ستراتیج

بەکارهێنانی باشترمان بۆ سەرچاوەکان توانا بەردەستەکان هەلی بەدیهێنانی ئامانجەکانی پشت ئەنجامدانی کارێکی دیاریکراو چەند بەرامبەر دەکا، ئەوەیش بەو واتایە دێ کە بوونی پلانێکی ستراتیجی لە ئێستەوە (کە ئامانجەکانمان بەدی نەهێناوە) دەگوێزێتەوە بۆ ئایندە (کە تێیدا دەتوانین ئامانجەکانمان بەدی بێنین). ستراتیجیش پلاندانانە بۆ ڕێڕەوی ئەو کارەی لە ئێستەوە دەمانگوێزێتەوە بۆ ئەو ئایندەیەی دەمانەوێ پێی بگەین.

بۆ نموونە، ئەگەر کەسێك بیەوێ لە شوێنێکەوە گەشت بۆ شوێنێکی تر بکا، پێویستی بەوەیە پێشوەخت پلانێك بۆ ئەو سەفەرەی دابنێ، ئامرازێك بۆ سەفەرکردنەکەی هەڵبژێرێ، لەوە دڵنیا ببێ کە پارەی پێویستی بۆ خەرجی گەشتەکەی و خەرجەکانی تری وەك مانەوە هەیە، هەروەها دڵنیابوون لەوەی پاسپۆرتی پێیە، ئاخۆ پێویستی بە ڤیزا هەیە و چۆنیەتیی بەدەستهێنانی و دیاریکردنی ئەو کەسەی لەجێی ئەو لە شوێنی کارەکەی ئیش دەکا.

ئەم جۆرە بیرکردنەوە و پلاندانانە کە لە ژیانی ڕۆژانەماندا بەمەبەستی گەیشتن بە ئامانجگەلێکی دیاریکراو پێیاندا گوزەر دەکەین، ئەو بیرکردنەوەیەیە سەرکردەکانی بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان پێویستیان پێیە، کە ناخۆشبەختانە بەکەمی گرینگیی پلاندانانی ستراتیجی لەبەرچاو دەگرن.

ساویلکەییە هەندێ کەس پێیان وابێ پێداگرتن لەسەر ئامانجەکان بۆ ماوەیەکی زۆر واتای بەدیهاتنی ئەو ئامانجانە دەگەیەنێ، هەندێ وا گریمانە دەکەن دڵسۆزی بۆ پرنسیپ و بەهاکان و دەست پێوەگرتنیان لە

بەردەم هەڵبەز و دابەزی دۆخ و تەنگژەکاندا، واتای خەرجکردنی ئەوپەڕی کۆششە لەپێناو بەدیهێنانیاندا، بەڵام ئەمە بەس نییە بۆ گۆڕینی دۆخی ئارا و بەدیهێنانی ئامانجە خوازراوەکان.

هەوڵدان لەپێناو گۆڕینی کۆمەڵگە یان هەوڵدان لەپێناو روونەدانی هەندێ گۆڕان لە کۆمەڵگەدا، یان خەباتکردن لەپێناو رزگاربوون لە داگیرکردنی بیانی، یاخۆ پاراستنی کۆمەڵگە لە هێرش، ئەرکێکی ئاڵۆزترە لە پلاندانان بۆ گەشتێك. بەڵام کەسەکان بەکەمی بایەخی هەرە گرینگی ئامادەکاری بۆ پلانێکی ستراتیجی لەبەرچاو دەگرن بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانجەکان بەر لە دەست بەکار کردن.

ئەوانەی لە بزاڤە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکاندا کار دەکەن، بەزۆری رەچاوی گرینگیی پلاندانان بۆ چۆنیەتیی کارکردن دەکەن، بەڵام زۆر جار ئەم پلاندانانە تاکتیك یان سنووردار یاخۆ کورتمەودا دەبێ.

هەوڵ نادەن پلانکارێکی ستراتیجیی پان و بەرین و دوورمەودا دابنێن، یان لەوانەیە بە گرینگی نەزانن، یاخۆ لەوانەیە نەتوانن بە بەکارهێنانی ئەم زاراوانە بیر بکەنەوە و شرۆڤە بکەن، یان لەوانەیە رێگە بە خۆیان بدەن بە چڕکردنەسەری بەردەوام لەسەر پرسی بچووك بچووك و هەستان بە پەرچەکرداری لەدوای یەك بۆ بەرەنگاریکردنی ئەو کردارانەی دژبەر دەستیان پێدەکا و زیاتر کارکردن لەسەر چالاکییە کورتمەوداکان، لە ئامانجە گەورەکەیان دوور بکەونەوە. لەوانەیشە کات و وزە تەرخان نەکەن بۆ پلاندانان و ستراتیجیەت، یاخۆ دۆزینەوەی ستراتیجگەلی بەدیل کە بتوانێ رابەریی هەوڵەکانیان بکا بەرەو بەدیهێنانی ئامانجەکانیان.

هەندێ جار دەبێ بزانین خەڵك زۆر جار هەوڵ نادەن ستراتیجێك بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان دابنێن، لەبەرئەوەی لە ناخی خۆیاندا بڕوایان نییە کە دەکرێ ئەو ئامانجانە بەدی بێن. ئەوان خۆیان بە لاواز و قوربانیی دەست و پێ سپی دەبینن لەبەرامبەر هێزێکی دڕدا و بە بڕوای ئەوان، باشترین شت بیکەن بریتییە لە پێداگری یاخۆ مردن لەگەڵ ئەو بڕوایەی ئەوان لەسەر هەقن. هەر بۆیە هەوڵ نادەن بیر بکەنەوە و پلانی ستراتیجی بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان دابنێن. شکستهێنانی پلانی ستراتیجی لاوازکردن و لەناوبردنی دەرفەتی سەرکەوتن و شیرزەکردنی هێزە و کارەکان کاریگەری لەدەست دەدەن و قوربانیەکان بە ئاو و ئاو دەچن بەشێوەیەك خزمەتی بەرژەوەندیەکانی پرسەکە بە باشی ناکەن. ئەگەریش زۆرە نوشستهێنان لە پلاندان بە رێگەی ستراتیجی، ببێتە هۆی نوشست لە بەدیهێنانی ئامانجەکاندا.

نەبوونی داڕشتەیەك بۆ پلانکارێکی ستراتیجیی ورد دەبێتە هۆی:

* خزانی وزەکە بەرەو هەندێ پرسی پلەدوو و بەکارهێنانی بەشێوەیەکی ناکارا.

* نەقۆستنەوەی ئەو هەلانەی پرسەکە پێش دەخەن.

* دەستپێشخەریی دژبەر هێڵی رێڕەوی رووداوەکان دیاری دەکا.

* لاوازیی لایەنی خەباتکار زیاد دەکا و کاریگەریی چارەنووسسازی لەسەر کارکردن بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکان دەبێ.

* هەلی سەرکەوتنی ئەو هەوڵانەی بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکان دەدرێن لاواز دەکا.

لە بەرامبەردا داڕشتن و پێڕەوکردنی ستراتجێکی زیرەکانە دەرفەتی سەرکەوتن زیاتر دەکەن. کارکردن بەپێی پلانی ستراتیجی توانای چڕکردنەوەی هێز و کارەکانمان دەداتێ بۆ پێشڕەویکردن بە ئاراستەیەکی دیاریکراو بەرەو بەدیهێنانی ئامانجە خوازراوەکە و چڕکردنەوەی لە خزمەتکردنی ئامانجی سەرەکی و زیادکردنی تەنگژەکە کە لە خاڵەکانی لاوازیی لایەنی دژبەر دەکەوێتەوە. دەتوانین ژمارەی بەرکەوتووەکان

و زیانەکانی تر کەم بکەینەوە و قوربانیەکان بە شێوەیەکی باشتر بۆ خزمەتکردنی ئامانجە سەرەکیەکە تەرخان بکەین، بەو شێوەیەش بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی دەرفەتی سەرکەوتنی کارەکە زیاتر دەبێ.

- دارشتنی ستراتیجگەلی دانایانە

هەڵبژاردن و دارشتنی ستراتجێکی دانایانە پێویستی بەمانە هەیە:

* تێگەیشتنێکی ورد و تەواو لە ناواخنی خەبات.

* زانینی سرووشتی جیاوازی لەنێوان دۆخی ئێستە و ئەو دۆخەی دەویسترێ پێی بگەین.

* هەڵسەنگاندنی ئەو کۆسپانەی رێگرن لەبەردەم گەیشتن بەو ئامانج و رەگەزانەی ئەرکی بەدیهێنانی ئامانجەکان ئاسان دەکەن.

* هەڵسەنگاندنی خاڵەکانی هێز و خاڵەکانی لاوازیی دژبەر و لای ئەو گرووپەی کەسە تێیدا ئەندامە، هەروەها هی لایەنێکی سێیەم کە لەوانەیە یارمەتیی هەڵمەتەکە بدا، یاخۆ کۆسپی بخاتە بەردەم.

* هەڵسەنگاندنی واقیع و سنووری ژمارەیەك لە بژارەیلی کار کە دەکرێ کاریان پێبکرێ.

* هەڵبژاردنی رێڕەوی کار لە بژارەگەلێکی هەبوو، یاخۆ رەسمکردنی رێڕەوێکی تەواو نوێ بۆ کار.

* زانینی پلانێکی هەمەگیر بۆ کار کە پلانە بچووکترەکان (تاکتیکی) و رێگە دیاریکراوەکانی کار دیاری دەکا، لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجە سەرەکیەکە (چالاکییە کورتمەوداکان یان ئەو هەنگاوانەی پێویستە، لەپێناو جێبەجێکردنی پلانە ستراتیجییە هەمەگیرەکەدا بنرێن، چین).

- ئاستەکانی پلاندانان و کارکردن

پلاندانانی ستراتیجی چەند ئاستێکی جیاواز لە پلاندانان و کار لەخۆ دەگرێ، کە ستراتیجە مەزنەکە بەرزترین ئاستی گرتووە، هەروەها هەمان ستراتیج خۆیشی هەیە کە کۆمەڵێ تاکتیك و شێوازی لەگەڵدایە. ستراتیجی مەزن ئەو چەمکە هەمەگیرەیە کە هەوڵ دەدا هاوئاهەنگی لەنێوان هەموو سەرچاوە گونجاو و بەردەستە (ئابووری و مرۆیی و ئەخلاقی و سیاسی و رێکخستن و...هتد)کانی نەتەوە یان گرووپێکی تردا بکا و ئاراستەیان بکا، لەپێناو گەیشتن بە ئامانجەکانی لە ململانەکەدا.

ستراتیجی مەزن پێوەندی بە چەند بابەتێکەوە هەیە لەوانە دروستیی پرسەکە و هەڵسەنگاندنی کاریگەرییەکانی تر لە دۆخەکەدا و هەڵبژاردنی شێوازی کار (بۆ نموونە خەباتی ناتوندوتیژ یان سیاسەتە کلاسیکیەکان یان شەڕی پارتیزانی یاخۆ شەڕی کلاسیکی) و چۆنیەتیی بەدیهێنانی ئامانجە دوورمەوداکان.

ستراتیجی مەزن چوارچێوەی بنچینەیی بۆ هەڵبژاردنی ستراتیجگەلی دیاریکراو بۆ خەبات دادەنێ، ئەم ئاستەیش لە پلاندانان دابەشکردنی ئەرکە گشتیەکان بەسەر چەند گرووپێکی دیاریکراو و دابەشکردنی سەرچاوەکان بەسەریاندا لەخۆ دەگرێ تا لە خەباتدا بەکاریان بێنن. ئەم ئاستە هەروەها هەندێ تایبەتمەندی لەخۆ دەگرێ لەبارەی چییەتیی پێوەندیی خەبات بە بەدیهێنانی ئەو ئامانجانەی کە ململانەکە لەپێناویدا دروست بووە.

ستراتیج چەمکێکە رەنگدانەوەی باشترین رێگەیە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی ململانەکە (جا ململانەکە چ توندوتیژ بێ یان ناتوندوتیژ)، کە پێوەندی بەوەوە هەیە چۆن و کەی زۆرترین کاریگەری بەدی بێنین بۆ

گەیشتن بە ئامانجگەلێکی دیاریکراو. ستراتیج هەروەها پلانی دابەشکردنی کردەیی و خۆگونجاندن و جێبەجێکردنی ئامرازە بەردەستەکانە بۆ بەدیهێنانی ئامانجە خوازراوەکان.

لەوانەیە ستراتیج ئەو کۆششانەیش بگرێتەوە کە لەپێناو پەرەپێدانی دۆخێکی ستراتیجیی تایبەت دەدرێن، بە رادەیەك دوور نییە بەبێ ململانەیەکی کراوەیش سەرکەوتن بەدەست بێنێ. ستراتیجەکەیش لەکاتی جێبەجێکردنی بەسەر هەمان ململانەدا هەمان بیرۆکەی بنچینەییی چۆنیەتیی پەرەپێدانی هەڵمەتەکە و چۆنیەتیی جەموجۆرکردنی ناواخنە پەرش و بڵاوەکانی دەبێ، بەشێوەیەك ئامانجەکانی بێنێتە دی.

ستراتیج هەروەها لەبەرچاوگرتنی ئەو ئەنجامانەیش بگرێتەوە کە لەوانەیە بەدوای هەندێ کاردا بێن، هەروەها پەرەپێدانی پلانکارێکی پان و بەرین و بڵاوکردنەوەی گرووپەکانی ململانەکە لە چەند کارێکی بچووکتردا پێداویستیەکانی سەرکەوتن ببەسترێنەوە بە شێوەی هەڵبژێردراوی کارکردن و بەکارهێنانی سەرکەوتن بە باشترین شێوە.

ستراتیج لە چوارچێوەی دیدگەی ستراتیجە باڵاکەدا بەکار دێ و تاکتیك و شێوازەکانی کارکردن بۆ جێبەجێکردنی ستراتیج بەکار دێن، پێویستە تاکتیك و شێوازی گونجاو بەکار بێنین بۆ گەیشتن بە باشترین کاریگەری و بەشێوەیەك جێبەجێیان بکەیت کە یارمەتیی جێبەجێکردنی ستراتیجەکە بدا و بەشداریی لە بەدیهێنانی پێداویستیەکانی سەرکەوتن بکا.

لەکاتی داڕشتنی ستراتیج لەخەباتی ناتوندوتیژدا پێویستە ئەم لایەنانەی خوارەوە لەبەرچاو بگیرێن: ئامانجەکانی گرووپە تێکۆشەرەکە، سەرچاوەکان و خاڵەکانی هێزی گرووپەکە، ئامانجەکانی لایەنی دژبەر و سەرچاوەکان و خاڵەکانی هێزی، هەروەها ئەگەری دەستوەردانی لایەنێکی سێیەم و رێگە و شێوازەکانی کارکردنی لایەنی دژبەر (بەرگری و هێرش) و پێداویستیەکانی سەرکەوتن کە ئەو شێوازەی هەڵمان بژاردووە دەستەبەری دەکا و دینامیکیەتی کارکردن و میکانیزمەکانی گۆڕانکاری، لەبەرچاو بگیرێن.

تاکتیك پلانکارێکی سنووردارە لەسەر بنەمای تێگەیشتن لە باشترین رێگە بۆ بەکار هێنانی ئامرازە بەردەستەکانی تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی چەند ئامانجێکی دیاریکراو دامەزراوە وەك بەشێك لە ستراتیجێکی پان و بەرین. تاکتیك چڕ دەکاتە سەر رێڕەوێکی دیاریکراوی کارکردن و شوێنێکی گونجاو لەنێو ستراتیجە باڵاکەدا دەدۆزێتەوە هەروەك چۆن ستراتیج شوێنێکی گونجاو لەنێو ستراتیجە باڵاکەدا دەدۆزێتەوە. دەکرێ تەنیا وەك بەشێك لە ستراتیجێکی تەواو بۆ جەنگ یاخۆ هەڵمەتەکە لە تاکتیك تێبگەین.

تاکتیك مامەڵە لەگەڵ چۆنیەتیی جێبەجێکردنی شێوازگەلێکی دیاریکراو یان چۆنیەتیی مامەڵەکردنی چەند گرووپێکی دیاریکراو لە جەنگاوەران لە دۆخێکی دیاریکراودا دەکا.

تاکتیك بەسەر ماوەیەکی زەمەنیی کورتتر و ناوچەیەکی بچووکتر (چ ناوچەی جوگرافی بێ یاخۆ دامەزراوەیی) لەو ماوەیەی ستراتیجی تێدا جێبەجێ دەکرێ دێتە جێبەجێکردن، یان لەرێی ژمارەیەکی دیاریکراو خەڵك، یان ئامانجگەلێکی سنووردارتر، یان لەرێی کۆکردنەوەی زیاتر لە یەکێك لەمانەی پێشەوە جێبەجێ دەکرێ.

شێوازەکان ئاماژەن بۆ ئامرازە دیاریکراوەکانی کار لەچوار چێوەی تەکنیکی خەباتی ناتوندوتیژدا، کە دەیان نموونە لەکار کردنی دیاریکراو دەگرێتەوە وەك مانگرتنەکان، بایکۆتکردن، هاوکارینەکردنی سیاسی و... هیتر (بڕوانە پاشکۆی لاپەڕە (...)ی ئەم کتێبە/ ١٩٨ خاڵەکە).

پەرەپێدانی پلانێکی ستراتیجی بەرپرس و کاریگەر بۆ خەباتی ناتوندوتیژ پشت بە داڕشتەیەکی بەوریایی هەڵبژێردراو هەڵبژاردنی ستراتیجێکی باڵا و چەند ستراتیج و تاکتیك و شێواز، دەبەستێ.

- هەندێ لە رەگەزە بنچینەییەکانی خەباتی ناتوندوتیژ

ستراتیجێکی دیاریکراو نییە بۆ بەکارهێنانی خەباتی ناتوندوتیژ کەلەگەڵ هەموو دۆخەکاندا بگونجێ. تەکنیکی کارەکانی ناتوندوتیژی دەرفەت بۆ پەرەپێدانی ستراتیجی جۆراوجۆر بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ حاڵەتی جیاوازی ململانە دەرەخسێنێ، ئەمە جگە لەوەی لەوانەیە هەندێ جار خەباتی ناتوندوتیژ پێویستی بە ئامێتەکردنی ستراتیجێکی باڵا و بەکارهێنانی هەندێ شێوازی تری کارکردن هەبێ، ئەمەش بەو واتایە نییە کە خەباتی ناتوندوتیژ لەگەڵ هەموو تەکنیکەکانی تری کارکردندا دەگونجێ، بۆ نموونە بەکارهێنانی توندوتیژی شان بەشانی بەکارهێنانی خەباتی ناتوندوتیژ دەبێتەهۆی وێرانکردنی ئەو کارە جۆراوجۆرانەی ناتوندوتیژی لەرێیانەوە کار دەکا، ئەمەیش لە خراپترین باردا دەبێتە مایەی کاریگەرنەبوون و داڕمان و تێکشکان یاخۆ شکستهێنانی خەباتە ناتوندوتیژیەکە.

بەڵام گومانی تێدا نییە ئامرازەکانی وەك دۆزینەوەی راستیەکان و میدیا و فێرکردنی میللی و تکاکردن لە دژبەران و دانوستاندن و پرسە هاوشێوەکانی تر، دەکرێ بەبەشداری لەگەڵ بەکارهێنانی خەباتی ناتوندوتیژ لە چەندان دۆخدا بەکار بێن. زۆرجار ئەم ئامرازانە پێوەندییان بە بایکۆتکردنی ئابووری و مانگرتن لە کارکردنەوە هەیە.

یەکێك لە رەگەزە گرینگەکان لە پلاندانان بۆ هەڵمەتەکانی خەباتی ناتوندوتیژ بوونی بنەمایەکی بنچینەییە کە بریتییە لەوەی: ستراتیجەکەت بەشێوەیەك دابرێژە کە بکرێ تەنیا بەپشت بەستن بەخۆت سەرکەوتن بەدەست بهێنی. ئەمە پوختەی پەیامی چارلس ستیۆرد بارنل بوو بۆ جوتیارانی ئێرلەندایی لەکاتی مانگرتنیان لە کرێدان لە ساڵی ١٨٧٩–١٨٨٠: (پشت بەخۆتان ببەستن) و پشت بەکەسی تر مەبەستن.

با وا دابنێین پلانمان دانا و هەڵمەتێکی بەهێزمان لە خەباتی ناتوندوتیژ دەست پێکرد، لەم حاڵەتەدا بەدەستهێنانی یارمەتییەکی ناتوندوتیژیانەی دیاریکراو لە کەسانی ترەوە شتێکی ئاساییە، بەڵام سەرکەوتن لەسەر دەستی گرووپە خەباتکارەکە خۆی دەبێ. لە حاڵەتی نەبوونی یارمەتیش لە لایەنی سێیەمەوە، لە بارێکدا وا دابنێین پلانە ستراتیجیەکەیش دروست بووە، ئەوا هێشتا دەرفەتێك هەیە بۆ سەرکەوتن، بەڵام کاتێ بەرپرسیاریەتیی سەرکەوتن یان شکستهێنان بدرێتە دەست کەسانی تر ئەوا لەکاتی شکستهێنانی ئەو کەسانەدا بۆ دەستوەردان، ئەوا خەباتەکەش شکست دێنێ. بەهەرحاڵ پاڵپشتیی دەرەکی شتێکی باشە کاتێ گەلانی ستەمبار خەباتی ناتوندوتیژ بەکار دێننو بەشێوەیەکی دروست رەفتار دەکەن، بەشێوەیەك سەرکەوتن و نوشستهێنانی تەنیا پشت بە کۆششەکانی خۆی دەبەستێ.

داڕشتنی ستراتیج و تاکتیکەکانی خەباتی ژیرانە پێویستی بە تێگەیشتنێکی روون هەیە بۆ دینامیکیەت و میکانیزمەکانی خەباتی ناتوندوتیژ (بڕوانە The Politics of Nonviolent Action). گرینگە رەچاوی پەرەسەندنی ئەم پلانانە و ئەو کارانەی پێشکەوتنیان ئاسان دەکا، بکرێ و ئەو کارانە رەت بکرێنەوە کە جێبەجێکردنیان دەبێتە لەمپەر لەبەردەم ئەو هۆکارانەی کاریگەری دروست دەکەن.

هەروەها پێویستە رەچاوی زێدە هۆکارەکانیش بکرێ، وەك هۆکارە دەروونی و ئەخلاقی و ماددی و جوگرافیەکان و کاتبەندی و ژمارەکان و هێزو پێوەندیی نێوان کێشەکە و چڕکردنەوەی هێز و پارێزگاریکردن و دەستپێشخەری و هەڵبژاردنی چەند شێوازێکی کارکردنی دیاریکراو، کە لە بەدیهێنانی ئامانجە ستراتیجی و تاکتیکیەکاندا رۆڵیان هەیە.

گرینگیی پلاندانانی ستراتیجی لە خەباتی ناتوندوتیژ لەوەدایە کە کلیلی کاراکردنی بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانە، لەوانەیە بزاڤێکی دیاریکراو ئامانجەکانی بەدی نەهێنێ، بەڵام دەرفەتی سەرکەوتن زاڵ دەکا.(٤).

هەنگاوەکانی پلاندانانی ستراتیجی بۆ خەباتی ناتوندوتیژ دژ بە ڕێژیمە سەرکوتکارەکان

خەباتی ناتوندوتیژ تەکنیکێکە بۆ ئاراستەکردنی ململانەکان بە شێوازی ناڕەزایی دەربڕینی کۆمەڵایەتی و دەروونی و ئابووری و سیاسی و بە هاوکارینەکردن و بە دەستوەردانی پەکخەر. تەکنیکێکە لەسەر بنەمای بەکارهێنانێکی کۆمەڵایەتی و سیاسییانەی کەللەرەقیی مرۆییە– پێداگرتن و توانای بەرهەڵستیکردن و رەتکردنەوەی هاوکاریکردن و گژبەریکردن و پەکخستن، بەو واتایەی خەڵك ئەو شتانە رەت بکەنەوە کە لەسەریانە جێبەجێیان بکەن، یاخۆ ئەنجامدانی هەندێ شت کە لێیان قەدەغەیە.

هەموو حکومەتەکان پشت بە هاوکاریکردن و گوێڕایەڵی دەبەستن بۆ ئەوەی بمێننەوە، کاتێ خەڵك هاوکاری نەکەن، ئەوا حکوومەتەکان هەموو ئەو دنگانە لەدەست دەدەن کە لەسەریان وەستاون.

خەباتی ناتوندوتیژ لە مێژووی مرۆڤایەتیدا لە چەندان شێوەی ململانەی جۆراوجۆردا بەکار هاتووە بۆ بەرەنگاریکردنی سەرکوتکردن و تێکشکاندنی دیکتاتۆریەتەکان و بەرەنگاریکردنی داگیرکردنی بیانی و بەرگریکردن لە کەمینە گۆشەگیرکراوەکان و هەروەها لەپێناو زیادکردنی ئازادیدا.

ئەم شێوانەی خەبات لە رابردوودا تا رادەیەکی زۆر زادەی بەلگەنەویستی و رەفتاری سەرپێیی بوون.

هەروەها بەرەنجامی هەڵسوکەوتکردنی خەڵك بوون بەبێ دیاریکردنی ئامانجەکانیان، یاخۆ بەبێ تێگەیشتن لەوەی لەسەریانە بەدی بێنن.

هەندێ لەم خەباتانە رەنگدانەوەی پلەیەك لە تاکتیك یاخۆ پلاندانانی کورت مەودا بوون، بەڵام ژمارەیەکی زۆر کەمیان بەپێی پلانگەلێکی ستراتیجیی مەزن، کە پەرەسەندن و ڕێنوێنیکردنی خەباتە بەگشتی بگرێتە ئەستۆ، کاریان کردووە.

بەڵام ئێستە، ئەو کۆمەڵانەی خەباتی ناتوندوتیژ دەگرنەبەر پێویستیان بەوە نییە سەرلەنوێ پەلەپەلی دابهێنن، چونکە لەڕێی تێگەیشتنی قووڵتر لەم تەکنیکە و دابەشکردنی ئەم زانینە لەگەڵ پلاندانی ستراتیجی یاخۆ پلاندانانی درێژمەودادا، خەباتی ناتوندوتیژ کاریگەرتر دەبێ.

- رەگەزەکانی پلاندانانی ستراتیجی

ئەمانەی خوارەوە هەندێ لەو رەگەزە سەرەکیانەن کە پێویستە لەکاتی پلاندانان بۆ خەباتی ناتوندوتیژ لەبەرچاو بگیرێن:

قۆناغی یەکەم: هەڵسەنگاندن و شیکردنەوەی بەرایی

* پشکنینی ئەو پرسانەی خراونەتە مەحەك، وەك هەردوولا دەیانبینن.
* ئامادەکردنی شیکردنەوەیەك بۆ سیستمە رۆشنبیری و سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیەکەی نێو کۆمەڵگە یاخۆ وڵاتەکە. ئەمە جگە لە دابەشبوونی دانیشتوان.
* ئامادەکردنی مەزەندەکردنێکی ستراتیجی، واتە دیاریکردنی خاڵەکانی هێز و لاوازیی هەردوو لایەنی ناکۆك، ئەمەیش زانینی سەرچاوەکانی هێزی هەردوو لایەن و ئەو دامەزراوانەی دەبنە کۆڵەگەی پاڵپشتیکردنەکە دەگرێتەوە، هەروەها شیکردنەوەی سەرچاوەکانی بەردەستی هەر لایەنێك و تاقیکردنەوەی رادەی پشتبەستنی هەر لایەك لەسەر لاکەی تر بۆ گەیشتن بە هەندێ پێداویستیی دیاریکراو. ئەمە جگە لە هێزی ململانەکردنی هەریەکەیان لەچاو ئەوی تردا.
* زانینی چۆنیەتیی سێرە لێگرتن و لاوازکردن یان لەناوبردنی هەر سەرچاوەیەك لە سەرچاوەکانی هێزی دژبەر.
* زانین و تاقیکردنەوەی هەر رۆڵێکی چاوەڕوانکراو یاخۆ هەر بۆچوونێکی لایەنێکی سێیەم لە ململانەکەدا، ئەمەیش ئەو خەڵکە دەگرێتەوە کە خۆیان بۆ خەبات تەرخان نەکردووە.
* زانینی هۆکارە دەرەکیەکانی تر کە کار لە رێڕەوی کارکردن دەکەن، وەك هۆکارگەلی جوگرافی و ئاسمانی و ئاووهەوا و ژێرخان و هتد.
* زانینی جۆرەکانی تری پاڵەپەستۆ کە لەوانەیە ببنە مایەی بەدیهێنانی ئامانجەکانی بەرگری.
* ئەزموونکردنی ئەو رەگەزانەی لە سەرەوە باس کران، بۆ زانینی ئەوەی ئاخۆ بارودۆخی هەنووکەیی لەبار یاخۆ نالەبارە بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتێکی خەباتی ناتوندوتیژ لە چوارچێوەیەکی زەمەنیی دیاریکراودا، کام لەم بارودۆخانە جێگیرن و کامیان گۆڕاون و کامیان دەتوانرێ بە کارەکانی بەرگریکاران یاخۆ دژبەرەکانیان کاریان تێبکرێ.

قۆناغی دووەم: پەرەپێدانی ستراتیج

* پەرەپێدانی ستراتیجێکی مەزن بەگشتی. ناساندنی ئامانجەکانی خەبات بە چەمگەلێکی روون و دیاریکراو. وردکردنەوەی چۆنیەتیی ئەنجامدانی خەباتی ناتوندوتیژ لەپێناو بەدیهێنانی ئەو ئامانجەدا. ئەمەیە چەمکی سەرەکیی پان و پۆڕ و درێژمەودا بۆ رەوتی خەبات و هاوئاهەنگی و ئاراستەکردنی هەموو سەرچاوەیلی بەردەست و گونجاو کە گرووپە خەباتکارەکە هەیەتی.
* ئاخۆ دەکرێ لە هەڵمەتێکی سەرتاپاگیری دیاریکراودا ئامانجی سەرەکیی ململانەکە بەدی بێ؟ ئەگەر ئەوە دەکرێ، ئەوا دەبێ پلان بۆ چۆنیەتیی بەدیهێنانی دابنرێ. ئەگەر وایش نییە ئەوا ململانەکە پێویستی بە لەخۆگرتنی ژمارەیەك هەڵمەتی تری سنووردار هەیە بۆ ژمارەیەك ئامانجی تری پلە دوو.
* پەرەپێدانی چەند ستراتیجێك بۆ چەند هەڵمەتێکی تاکەکەسی بۆ بەدیهێنانی ژمارەیەکی زیاتری ئامانجی سنووردار لە ماوەی خەباتەکەدا. لێرەدا چوارچێوە پان و پۆڕەکەی ستراتیجە باڵاکە وردتر دەبێتەوە و وەڵامی پرسیارەکانی وەك: کێ؟ چی؟ لەکوێ؟ و چۆن؟ دەداتەوە لە پلاندانان بۆ هەڵمەتێکی دیاریکراو لە ململانەکەدا.

* هەڵبژاردنی تاکتیکێکی دیاریکراوی کورتمەودا و ژمارەیەك شێوازی کارکردنی تاکەکەسی تا کار بۆ جێبەجێکردنی ستراتیجە هەڵبژێردراوەکە بکەن. زۆر گرینگە تاکتیك و شێوازەکانی کارکردن لە چوارچێوەی هەڵمەتێکی ستراتیجیی دیاریکراودا بە وریایی بێنە هەڵبژاردن، تەنیا و تەنیاش پاش پەرەپێدانی ستراتیجە باڵاکە.

لەو شێوازانەی ناتوندوتیژی کە دەکرێ هەڵیانبژێرین شێوازەکانی دەربڕینی ناڕەزایی، قایلکردن، هاوکارینەکردن و دەستوەردانن. هەندێ لەمانە لە بارودۆخی جیاوازدا لە هەندێکی تریان باشتر کار دەکەن. بە پشتبەستن بەشێوەیەکی سەرەکی بە ستراتیجە باڵاکە و ئامانجە گشتییەکە، مەزەندەکردنی ستراتیجی و ئامانجی هەڵمەتی تاکەکەسی، توانای هەندێ لە شێوازەکان لە هەندێکی تریان زیاترە لە رووی بەستنەوە و بڕینی سەرچاوەکانی هێزی رێژیمی دەسەڵاتدار.

* دڵنیابوون لەوەی پلانە ستراتیجییە پەسەندکراوەکە لە رووی ئامانجەکانی و گوشارە سەپاوەکان و تاکتیك و شێوازە هەڵبژێردراوەکانەوە گونجاوە.

قۆناغی سێیەم: بنیاتنانی توانا

* مسۆگەرکردنی ئەوەی ستراتیجە هەڵبژێردراوەکانی خەبات لە سنووری توانای گەلدان بۆ جێبەجێکردنیان، ئەگەر وا نەبوو پێویست بەوە دەکا توانای گەل زیاد بکەین، یاخۆ ستراتیجەکە دەستکاری بکەین.

* بەهێزکردنی ئەو رێکخراو و دامەزراوانەی لە دەرەوەی بازنەی کۆنترۆڵی دژبەرەوەن، بەتایبەت ئەگەر ستراتیجە باڵاکە داوای بەکارهێنانی ئەم تەنە سەربەخۆیانە بکا لەکاتی خەبات بۆ جێبەجێکردنی هاوکارینەکردن و گژبەری.

* پلاندانان بۆ یارمەتیدانی تیمێکی سێیەم، بەڵام بەبێ پشتبەستن بەو یارمەتییە.

قۆناغی چوارەم: خەباتی کراوە

* چڕکردنە سەر خاڵەکانی هێزی بەرگریکاران لە بەرامبەر خاڵەکانی لاوازیی دژبەرەکەیان بۆ بەدیهێنانی چەند ئامانجێکی دیاریکراو بەپێی ستراتیجە باڵاکە و ستراتیج و شێوازە هەڵبژاردەکان بەتایبەت لە بەستنەوە و بڕینی سەرچاوەکانی هێزی دژبەر.

* مسۆگەرکردنی ئەوەی پلانە ستراتیجیەکە بەشێوەیەکی رێکوپێك و بەبێ پەنابردن بۆ توندوتیژی، کە بزاڤی بەرگری لاواز دەکا، پیادە دەکرێ.

* مسۆگەرکردنی ئەوەی چالاکیەکانی خەبات یارمەتیی بەهێزکردنی بەرگریکاران دەدا.

* مسۆگەرکردنی گەیشتنی بەرگریکاران بە سەرچاوە مۆلەقەکان.

* هێنانەکایەی حاڵەتێکی ناهاوسەنگی لای گژبەر و پارێزگاریکردن لە بەردەوامبوونی.

* گژبەریی سەرکوتکردنی دژبەر لەگەڵ بەردەوامیی دەستگرتن بە شێوەکانی ململانەکەوە.

* ئەنجامدانی کار لەبری کاردانەوە و پارێزگاریکردن لە دەستپێشخەری و گوڕ و تین. دەبێ خەباتکردنەکە بەپێی مەرجەکانی گرووپە بەرگریکارەکە ئاراستە بکرێ، نەك بەپێی مەرجەکانی گژبەر.

* هەڵسەنگاندنەوەی بەردەوامی ڕێڕەوی خەبات بەپێی پلانە ستراتیجیەکە.

قۆناغی پێنجەم: کۆتای ململانەکە

* سەرکەوتن یان ژێرکەوتن یاخۆ تێکەڵەیەك لە ئەنجام.

* قۆناغی پاش ململانەکە بێتە هەڵسەنگاندن و پلان بۆ داهاتوو دابنرێ.

ئەمانە تەنیا هەندێ تێبینیی سەرەتایین بۆ پیادەکردنی بنەمایەلی ستراتیجی خەباتی ناتوندوتیژ.(٥)

پاشکۆ: ئەو زاراوە گرینگانەی لە خەباتکردن بە ئامرازەکانی ناتوندوتیژیدا بەکار دێن

– **خۆگونجاندن:** میکانیزمێکە بۆ گۆڕین لە کارەکانی ناتوندوتیژیدا بەکار دێ، تێیدا دژبەران هەندێ دەستبەردان (تنازلات) پێشکێش دەکەن و ملکەچی هەندێ داواکاریی ناڕازیان دەبن وێڕای بوونی بژارەیلی تر لە بەردەمیاندا. خۆگونجاندن کاتێ روو دەدا دژبەران هەڵوێستی خۆیان ناگۆڕن، یاخۆ بە ناتوندوتیژی ناچاری دەستبەردان دەکرێن، ئەویش پاش ئەوەی دەگەنە ئەو دەرەنجامەی، وا باشترە لەپێناو گەیشتن بە چارەسەرێك ئەوە بکەن. لەوانەیە پەنابردن بۆ خۆگونجاندن لەبەر ئەو کاریگەرییانە بێ کە ئەگەر درێژە بکێشن حاڵەتێك لە گۆڕانکاری یاخۆ ناچارکردن بە توندوتیژی، یان لەبەریەك هەڵوەشانی حوکمڕانیی دژبەری لێ دەکەوێتەوە.

– **دەسەڵات**: ئەو جەستەیەیە کە حوکم و بڕیار و ئامۆژگاری و فەرمان دەردەکات و تاك و دامەزراوەکان خۆویستانە —وەك ئەوەی مافێك بێ لە مافەکان— قبووڵی دەکەن و لەڕێی گوێڕایەڵی و هاوکاریکردنەوە پیادە دەکرێ. دەسەڵات سەرچاوەی سەرەکیی هێزی سیاسییە، بەڵام بەبێ ئەوەی یەك شت بن.

– **بایکۆتکردن**: هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی یان ئابووری یاخۆ سیاسی.

– **گتکردنی مەدەنی**: کارەکانی هاوکارینەکردنی سیاسی.

– **ڕێوشوێنێکی مەدەنی**: کارەکانی ناتوندوتیژی کە ئامانجی بەدیهێنانی ئامانجی سیاسییە.

– **گژبەریکردنی سیاسی**: ناڕەزایی و بەربەرەکانیکردنە بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجگەلێکی سیاسیدا.

– **بەرەنگاریی مەدەنی:** بەرەنگاریکردن بە بەکارهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی بە بوونی ئامانجێکی سیاسی.

– **مانگرتنی مەدەنی**: دەست هەڵگرتن لە کار لەبەر هۆیەلی سیاسی. ئەم مانگرتنە تەنیا کرێکاران ناگرێتەوە، بگرە لەوانەیە قوتابیان و خاوەن پیشەکان و خاوەن شوێنە بازرگانیەکان و فەرمانبەرانی حکوومی و کەسانێك لە کۆمەڵگەی پێشکەوتوو بگرێتەوە.

– **یاخیبوونی مەدەنی:** پێشێلکردنی مەدەنی و ئاشتییانەی هەندێ یاسای دیاریکراو یان فەرمان یان ڕێوشوێن یان ڕێوڕەسم یان فەرمانی سەربازی یاخۆ پۆلیس و شتی لەم شێوەیە دەگرێتەوە. ئەم یاسایانە سرووشتێکی نائەخلاقی و بێویژدانانە و ستەمکارانەیان هەیە. هەندێ جار بەرهەڵستیی هەندێ یاسا دەکرێ

که هەندێ لایەنی ڕێکخەر یان بێلایەن لە رووی ئەخلاقیەوە دایاندەنێن، بەشێوەیەك ئەو نەیارییە دەبێتە هێما بۆ بەرهەڵستیکردنێکی فراوانتر بۆ سیاسەتەکانی حکوومەت.

– **بادانەوە (التحول)**: گۆڕانێکە لە هەڵوێستی دژبەردا کە کارەکانی ناتوندوتیژی ئاراستەی ئەو دەکرێن، بەشێوەیەك ئەو دژبەرە باوەڕ بە راستیی قبوولکردنی ئامانجەکانی گرووپەکانی ناتوندوتیژ دێنێ. بادانەوەی هەڵوێست یەکێکە لە چوار میکانیزمەکە بۆ ئەنجامدانی گۆڕانکاری بە شێوازەکانی ناتوندوتیژی.

– **لەبەریەك هەڵوەشان**: چوارەم میکانیزمە بۆ هێنانەکایەی گۆڕانکاری بە بەکارهێنانی شێوازەیلی ناتوندوتیژ، تێیدا ڕێژیمی دەسەلآتدار شەقوپەق دەبێ و هەرەس دێنێ، ئەویش بەهۆی هاوکارینەکردن و گژبەریکردنی جەماوەریی گەورەوە کە دەبێتەهۆی لەقالبدان یاخۆ بڕینی سەرچاوەکانی هێز لەڕێی هاوکارینەکردن لەگەڵ ڕێژیمی دەسەلاتدار، ئەوەیش دەبێتە هۆی هەرەسهێنانی.

– **داخستنی ئابووری**: بریتییە لە هەڵپەساردنی چالاکییە ئابووریەکان لە شار یان ناوچە یاخۆ دەوڵەتێکی دیاریکراودا بە پاڵنەری سیاسی، بە رادەیەك دەبێتە هۆی فەلەجبوونێکی ئابووری. ئەم دەسکەوتە بەهۆی مانگرتنێکی سەرتاسەرییەوە دەبێ لە کارکردن کە کرێکاران و خاوەن شوێنە بازرگانیەکان و کارەکان و دامەزراوە ئابووریەکان دەگرێتەوە.

– **ئازادی (سیاسی)**: دۆخێکی سیاسییە ئازادیی هەڵبژاردن بۆ بەشداریکردن لە هەندێ کار و بڕیاری کۆمەلآیەتی و سیاسی دەداتە تاك و گرووپەکان.

– **ستراتیجی بالآ**: فراوانترین تێگەیشتنە لە چۆنیەتیی بەدیهێنانی ئامانجەکانی ململانەکە لەڕێی بەکارهێنانی ڕێکارێکی تایبەتەوە. ستراتیجی بالآ بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی ململانەکە سەرچاوە بەردەستەکان هاوئاهەنگ و ئاراستە دەکا، جا ئەو سەرچاوانە چ مرۆیی بن یان ئابووری یان ئەخلاقی یاخۆ هی تر. لە چوارچێوەی ستراتیجە بالآکەدا ژمارەیەك ستراتیجی سنووورداریش بۆ بەدیهێنانی هەندێ ئامانجی لاوەکیی دیاریکراو لە قۆناغەکانی خەباتی هەمەلایەنەدا جێبەجێ دەکرێن.

– **کۆمەڵێکی ستەمبار**: کۆمەڵێ کەسی ستەمبارن کە بەشێکن لە نەتەوە، کەسانێکی ناڕەزا رابەرایەتییان دەکەن و شێوازی ناتوندوتیژ بەکار دێنن.

– **سەرچاوەیلی مرۆیی**: ئەم زاراوەیە ئەم کەس و کۆمەلآنە دەگرێتەوە کە گوێڕایەڵیی "فەرمانڕەوا" (یان تاقمی دەسەلآتدار کە بکە و مەکە–یان لە دەوڵەتدا لەدەستدایە) دەکەن، هاوکاری دەکەن و یارمەتی دەدەن بۆ جێبەجێکردنی ئەوەی دەیانەوێ. هەروەها رادە و شێوەی سەربەخۆیی دامەزراوەکانیشیان

دەگرێتەوە، بەشێوەیەك بوونیان كار لە توانای گرووپە دەسەڵاتدارەكە لەسەر بەردەوامبوون دەكا و بەشێكن لە سەرچاوەی هێزی سیاسییان.

– **سەرچاوەی مادی**: سەرچاوەیەكی ترە لە سەرچاوەكانی هێز، ئەم زاراوەیە موڵك و سەرچاوە سروشتیەكان و سەرچاوە داراییەكان و سیستمی ئابووری و ئامرازەكانی پێوەندی و گەیاندن دەگرێتەوە، كە رادەی دەسەڵاتداریی دەسەڵات دیاری دەكەن.

– **میكانیزمەكانی گۆڕانكاری**: ئەو پرۆسانەن ئەگەر سەركەوتن بەدەست بێنن، ئەوا بە بەكارهێنانی شێوازەیلی ناتوندوتیژ گۆڕانكاری دێتە كایە، كە چوار میكانیزم دەگرێتەوە و بریتین لە: بادانەوە، خۆگونجاندن، ناچاركردن بە ناتوندوتیژی و لەبەریەك هەڵوەشان.

– **شێوازەكان**: ژمارەیەك شێوازی دیاریكراون لە چوارچێوەی كاركردن بە بەكارهێنانی ناتوندوتیژی. نێزیكەی دووسەد شێوازی لەم جۆرە هەن كە لە سێ گرووپەدا ریزبەند كراون، كە بریتین لە: ناڕەزایی و قایلكردن بە بەركاهێنانی ناتوندوتیژی، هاوكارینەكردنی كۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی، لەگەڵ دەستوەردان بە بەكارهێنانی ناتوندوتیژی.

– **هاوكارینەكردن**: یەكێكە لە شێوازەكانی كاركردن بە بەكارهێنانی ناتوندوتیژی، راگرتنی هاوكاریكردنی كۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی لەگەڵ كەس یاخۆ دامەزراوە یان رژێمێكی دیاریكراو دەگرێتەوە. شێوازەكانی هاوكارینەكردن لە بەشەكانی هاوكارینەكردنی كۆمەڵایەتی و ئابووری (بایكۆتكردنی ئابووری و مانگرتن لە خواردن) و هاوكارینەكردنی سیاسیدا ریزبەند كراون.

– **ناتوندوتیژی (ئاینی و ئەخلاقی)**: بریتییە لە چەندان جۆر لە بیرو باوەڕ و هەڵسوكەوت كە تیایاندا لەبەر هۆیەلی ئاینی یان ئەخلاقی بەكارهێنانی توندوتیژی قەدەغەیە، لە هەندێ بیروباوەڕی ئاینیدا تەنانەت بیركردنەوەی شەڕەنگێزانە یاخۆ بەكارهێنانی وشەی دەستدرێژیكارانە قەدەغەیە، هەندێ بیرباوەڕ هانی مرۆڤ دەدەن بۆ ئەوەی هەڵوێست و رەفتاری ئەرێنیٛیان بەرامبەر بە دژبەر هەبێ، بگرە تەنانەت دژ بە بەكارهێنانی زاراوەی (دژبەر)ە. لەوانەیە خاوەنی ئەم بیروباوەڕانە لەگەڵ كەسانێك كە لە روانگەیەكی براگماتیەوە ناتوندوتیژی بەكار دێنن، بەشداری لە كارەكانی ناتوندوتیژیدا بكەن یان نەكەن.

كاری ناتوندوتژی: بریتییە لە كۆمەڵێ ناڕەزایی و بەرەنگاری و دەستوەردان بەبێ پەنابردن بۆ توندوتیژیٛی جەستەیی. ئەم كارانە لەم رێگایانەوە جێبەجێ دەكرێن:

أ) رەتكردنەوەی ئەنجامدانی هەندێ كار كە یاسا یاخۆ نەریت دەیان سەپێنن.

ب) ئەنجامدانی هەندێ كار كە بەشداران عادەتیان نییە ئەنجامیان بدەن، یاخۆ یاسا ئەنجامدانیان قەدەغە دەكا.

ج) یان هەردوو کارەکە پێکەوە.

کارەکانی ناتوندوتیژی چەندان شێوازی دیاریکراو دەگرێتەوە لە چوارچێوەی سێ گرووپی سەرەکیدا، ئەوانیش: ناڕەزایی و قایل کردن بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی، هاوکارینەکردن، هەروەها دەستوەردان بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی.

– **ناچارکردن بە ناتوندوتیژی**: میکانیزمێکی گۆڕانکارییە بە بەکارهێنانی کارەکانی ناتوندوتیژی، تێیدا ناڕازیان بەکوێرایی چاوی دژبەران داواکاریەکانیان بەدی دێنن، لەبەرئەوەی دژبەران بەهۆی هاوکارینەکردن و دژبەرییەکی بەرفراوانەوە کۆنترۆڵکردنی دۆخەکە لە دەست دەدەن. لەم حاڵەتەدا ڕێژیمی دەسەڵاتدار هێشتا لە پێگەی خۆیدایە و لەبەریەك هەڵنەوەشاوە.

– **یاخیبوون بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی**: بریتیە لە بەرپاکردنی ڕاپەڕینێکی جەماوەریی سیاسی دژ بە ڕێژیمێکی دەسەڵاتداری سەرکوتکەر بە بەکارهێنانی چەند هەڵمەتێکی فراوان لە هاوکارینەکردن و دژبەریکردن.

– **دەستوەردان بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی**: بریتییە لە ژمارەیەکی زۆر شێوازی ناتوندوتیژیانە کە ڕاستەوخۆ لە قووڵایی چالاکیەکان و شێوەی بەڕێوەبردنی لایەنی دژبەر بۆ ڕێژیمەکەی دەدا.

ئەم شێوازانە جیاوازن لە ناڕەزایی دەربڕینی ڕەمزی و هاوکارینەکردن، چونکە دەستوەردان بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی بەزۆری فیزیکی دەبێ (وەك پەناگیری) بەڵام لەوانەیشە دەروونی یان کۆمەڵایەتی یان ئابووری یان سیاسی بێ.

– **ناڕەزایی و قایکردن بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی**: کۆمەڵێکی زۆر لە شێوازی ناتوندوتیژین کە هەندێ کرای ڕەمزین، گوزارشت لە جیاوازیی بیروڕا یاخۆ هەوڵی قایلکردن دەکەن وەك ئەنجامدانی پەناگیری و ڕێپێوانی ئەوتۆ کە سنووری دەربڕینی زارەکییانەی بیروڕا تێدەپەڕێنێ و لە ئاستی هاوکارینەکردن (وەك مانگرتن) و دەستوەردان بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی (وەك پەناگیری) نێزیك دەبێتەوە.

– **خەباتی ناتوندوتیژ**: خەباتکردنە بە بەکارهێنانی شێوە بەهێزەکانی ناتوندوتیژی، نەخاسمە لەبەرامبەر دژبەرێکی کەللەڕەق کە لەوانەیە پەنا بۆ شێوازەکانی سەرکوتکردن ببا.

– **چەکەکانی ناتوندوتیژی**: ئەو شێوازە دیاریکراوانەن کە لە کارەکانی ناتوندوتیژیدا بەکار دێن.

– **کۆڵەکەکانی پاڵپشتی**: بریتین لە دەزگا و لایەنەکانی کۆمەڵگە کە سەرچاوەکانی هێزی پێویست بۆ مانەوە و بەردەوامی و فراوانبوونی دەسەڵاتی ڕێژیم دەستەبەر دەکەن وەك پۆلیس و گرتووخانەکان و سوپا کە هێز دەدەنە ڕێژیم بۆ سەپاندنی سزا، هەروەها ڕابەرە ئاینی و ئەخلاقیەکان کە شەرعیەت بە ڕێژیم دەدەن، ئەمە جگە لە سەندیکا کرێکاریەکان و کۆمپانیاکان و گرووپە وەبەرهێنەکان کە سەرچاوەی مانەوەی ئابووری و سەرچاوەکانی تری هێزی سیاسی بۆ ڕێژیم دابین دەکەن.

– **دژبەرییەکی سیاسی**: بریتییە لە جێبەجێکردنی ستراتیجیەتی خەبات بە بەکارهێنانی ناتوندوتیژی لە پێناو کارکردن لەسەر شەقوپەقکردنی رژێمە دیکتاتۆریەکان و گۆڕینیان بە سیستەمگەلێکی دیموکراسی. بەرەنگاریکردن بە بەکارهێنانی هاوکارینەکردن و دژبەریکردن هێزە شاراوەکانی نێو گەلە سەرکوتکراوەکان دەبزوێنێ بۆ کارکردن لەسەر لەبەینبردنی ئەو سەرچاوانەی کە رژێمە دیکتاتۆرییەکە هێزی خۆیی لێیانەوە وەر دەگرێ (کۆڵەگەکانی پاڵپشتی). بەکارهێنانی گژبەریکردنی سیاسی بەشێوەیەکی باش توانای رژێمی دیکتاتۆری بۆ حوکمکردنی گەل لەبەین دەبا، هەروەها هەر رژێمێکی تریش لە ئایندەدا.

– **سیاسەتی زۆرانبازی ژاپۆنی (جۆدۆی سیاسی)**: ئەم سیاسەتە بەتایبەتی لە حاڵەتەکانی خەباتدا دەخرێتە کار بە بەکارهێنانی شێوازەیلی ناتوندوتیژ بەمەبەستی هێنانەکایەی گۆڕانکارییەك لە ترازووی هێزەکاندا، بەشێوەیەك کاردانەوە نەرێنیەکان بەرامبەر ئەو شێوازانەی سەرکوتکردن کە دوژمن دژی ئەو خەڵکە نارازییەی ئامرازەکانی ناتوندوتیژی بەکاردێنن، بەکاریان دێنێ، دەقۆزرێتەوە تا لە رووی سیاسیەوە لەدژی دژبەرەکە بەکار بێ، ئەوەیش هەڵوێستی رژێم لاواز و هەڵوێستی نارازییان بەهێز دەکا. سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی کاتێ کار دەکا کە سەرکوتکردن بە گژبەرییەکی ئاشتییانە وەڵام بدرێتەوە، ئەوەیش دوژمن لە خراپترین وێنەدا پیشان دەدا.
لەوانەیە گۆڕانکاری لە هەڵوێستەکانی لایەنێکی سێیەم و گرووپە ستەمبارەکان و تەنانەت ئەو لایەنانەیش کە پاڵپشتی بۆ دژبەرەکە دەستەبەر دەکەن روو بدا. ئەم گۆڕانکارییانە دەبنە مایەی ئەوەی لایەنی دژبەر ئەو پاڵپشتییەی دەستی دەکەوێ لەدەستی بدا و ئەو پاڵپشتیەی پێشکێشی نارازییان دەکرێ کە شێوازەکانی ناتوندوتیژی لە خەباتدا بەکار دێنن، زیاد بکا.
یەکێك لە ئەنجامەکانی سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی سەرهەڵدانی سەرکۆنەکردنێکی فراوانی سیاسەتی دژبەر و روودانی بەرهەڵستیی ناوخۆیی لەنێو دژبەران خۆیانە و بەرگریکردن بەگوڕتر دەکا. ئەم پەرەسەندنانە گۆڕانکاریی گەورە لە پارسەنگی هێزەکان لە بەرژەوەندیی ئەو گرووپانەی بە بەکارهێنانی شێوازەیلی ناتوندوتیژی خەبات دەکەن، دێنێتە کایە.
رەنگە سیاسەتی زۆرانبازیی ژاپۆنی لە هەموو حاڵەتەکانی خەباتکردن بە بەرکاهێنانی شێوازەکانی ناتوندوتیژی نەکا، لەو کاتەدا گۆڕانکاری لە پارسەنگی هێزەکان پشت بە رادەی تەشەسەندنی "هاوکارینەکردن" دەبەستێ.

– **هێزی سیاسەت**: کاریگەریی تەواو و ئەو گوشارانەی کار لەسەر جێبەجێکردنی سیاسەتە رەسمیەکانی کۆمەڵگە دەکەن. دامەزراوە حکوومیەکان دەتوانن هێزی سیاسی بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان، یان گرووپە بەرهەڵستەکان ئەو هێزە دژی حکوومەت بەکار بێنن. دەکرێ هێزی سیاسی لە ململانەدا بەکار بێ یان دەستی پێوە بگیرێ و لە قۆناغی دواتردا بەکار بێ.

– **سزاكان:** سەپاندنی سزا یان كاردانەوەی تۆڵەسێنەرانە بە بەكارهێنانی توندوتیژی یاخۆ ناتوندوتیژی بەسەر ئەوەی ڕێوشوێنی قەدەغەكراو دەگرێتە بەر یان هەنگاوی چاوەڕواننەكراو دەنێ. زۆر بەكەمی بۆ بەرپەرچدانەوەی یاخیبوونێك یاخۆ بۆ بەدیهێنانی ئامانجەكان پەنا بۆ سەپاندنی سزا لەڕێی ناتوندوتیژیەوە دەبرێ. سەپاندنی سزا یەكێكە لە سەرچاوەكانی هێزی سیاسی.

– **پشت بەخۆبەستن:** توانای بەڕێوەبردنی لایەنە كەسیەكان و بڕیاردان لەسەر شتەكان و توانای خۆ بەخێوكردن و سەربەخۆیی و بڕیردانی چارەنووس و خۆژێنی.

– **لێهاتن و زانیاری:** سەرچاوەیەكە لە سەرچاوەكانی هێزی سیاسی و حاكم لە حوكمدانەكەیدا پشت بە لێهاتنەكان و زانیاری و توانای كەس و گرووپەكانی كۆمەڵگە (سەرچاوە مرۆییەكان) و توانای نێوان ئەم لێهاتنانە و زانیاری و توانا بەردەستەكان لەلایەك و پێویستی حاكمەكە پێیان لەلایەكی تر، دەبەستێ.

– **سەرچاوەیلی هێز:** بریتییە لە چاوگەكانی هێزی سیاسی، كە: دەسەڵات، سەرچاوە مرۆییەكان، لێهاتنەكان و زانیاری، هۆكارە نابەرهەستەكان، سەرچاوە مادیەكان، سزاكان، دەگرێتەوە كە هەموویان لە كۆمەڵگەوە هەڵدەقوڵێن. ئەم سەرچاوانە پشت بە قبووڵ و گوێڕایەڵیكردنی جەماوەر و دامەزراوەكانی كۆمەڵگە بۆ حوكمڕان دەبەستێ. حوكمڕان بەهێز دەبێ كاتێ ئەو سەرچاوانە پاڵپشتیەكی بەهێزی بۆ دەستەبەر دەكەن، كاتێكیش ئەم سەرچاوانە لاواز دەبن یاخۆ وشك دەكەن، حوكمڕانەكەیش لاواز دەبێ و ئەنجا دەكەوێ.

– **خەباتی ستراتیجی بە بەكارهێنانی ناتوندوتیژی:** بریتییە لە خەباتكردن بە بەكارهێنانی ناتوندوتیژی كە لەسەر پلانێكی ستراتیجی دامەزرابێ بناغەكەی شیكردنەوەی سرووشتی تەنگژەكە و خاڵی هێز و خاڵی لاوازی گرووپە ركابەرەكان، هەروەها سرووشت و توانا و پێداویستیەكانی میكانیزمی كارەكانی ناتوندوتیژی، بەتایبەت بنەما ستراتیجیەكانی ئەو جۆرە ململانەیە.

_ **ستراتیج:** پلانكاری قۆناغێكی دیاریكراو یاخۆ هەڵمەتێك لە هەڵمەتەكانی خەباتە، بەشێوەیەك ببێتە بەشێك لە ستراتیجیەتێكی باڵا كە لە ململانەكەدا بەگشتی بەكار دێ. ستراتیج ئەو بیرۆكە سەرەكییەیە كە بڕیار لەبارەی چۆنیەتیی پەرەسەندنی خەباتكردن لە هەڵمەتێكی دیاریكراودا و چۆنیەتیی كۆكردنەوەی بەشە جیاوازەكانی پێكەوە، بۆ بەشداریكردن لە بەدیهێنانی ئامانجەكاندا، دەدا.
ستراتیج لە چوارچێوەی ستراتیجێكی باڵادا كار دەكا و تاكتیك و شێوازە سنووردارەكانی كار لە هەندێ پرۆسە لە چوارچێوەیەكی بچووكتردا بۆ جێبەجێكردنی ستراتیجی هەڵمەتێكی دیاریكراو، بەكار دێن.

– **مانگرتن:** هەڵپەساردنی کار، کە بەزۆری کاتییە، بۆ پاڵەپەستۆ خستنە سەر خاوەنکارەکان لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجەیلی ئابووری یاخۆ پاڵەپەستۆ خستنە سەر حکوومەت بۆ بەدیهێنانی ئامانجگەلێکی سیاسی.

– **تاکتیك:** پلانکارێکی سنووردارە کە پشت بە چۆنیەتیی بەرکاهێنانێکی کارای ئامرازگەلێکی دیاریکراو لە قۆناغێکی دیاریکراوی خەبات، بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراو دەبەستێ.

– **توندوتیژی:** توندوتیژیی جەستەیی دژ بە مرۆڤ کە دەبێتە هۆی برینداربوون یان مردن، یاخۆ هەڕەشەکردن بە بریندارکردن یان کوشتن، یاخۆ هەر کردارێك ببێتە مایەی ڕوودانیان.
ئەوانەی باوەڕیان بە ناتوندوتیژیی ئاینی و ئەخلاقی هەیە، ئامادەییان تێدایە بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ ئەو کەس و گرووپانەی لە ڕوانگەیەکی براگماتییەوە پێڕەوی لە ناتوندوتیژی دەکەن.

پەراوێزەکانی توێژینەوەی دووەم

(١) ئەو زاراوەی (توندوتیژی)یەی لێرەدا بەکار هاتووە تەنیا مەبەست توندتیژیی جەستەییە دژ بە تاکەکان بەمەبەستی بریندارکردن یان کوشتن یان هەر کارێکی تر ئەو ئەنجامانەی لێبکەوێتەوە، نەك لە روانگەیەکی ئەخلاقی یاخۆ سیاسییەوە.

(٢) Jerome D. Frank, "Psychological Problems in the Elimination of War", in Preventing World War III: Some Proposals (New York: Simon and Shuster, 1962).

(٣) Karl W. Deutsch, "Cracks in Monolith: Possibilities and Patterns of Disintegration in Totalitarian Systems," in Carl J. Friedrich, ed., Totalitarianism (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954), pp. 308-313.

(٤) Gene Sharp, Waging Nonviolent Struggle: 20th century Practice and 21st century Potential (Westport, CT: Porter Sargent Pub.,2005).

(٥) هەمان سەرچاوە.

ڕۆڵی هێز لە تێکۆشانی ناتوندوتیژدا

جین شارپ

ناوەرۆکی توێژینەوەی سێیەم

پێشەکی

حوکمڕانە شوێنکەوتەکان

سنوورەکانی زۆرلێکردن

بەرەنگاریکردنی یەکگرتوو

بنەما بنیاتییەکان

پووکانەوەی هێزی حوکمڕانان

چەکەکانی ناتوندوتیژی

خاوەندارێتیی هێز

سەرکوتکردن

رێکخستنی بەرەنگاریکەری ناتوندوتیژی

جۆدۆی سیاسی (Political Jui Jitsu)

گۆڕانەکان لە پارسەنگی هێزدا

چوار میکانیزم بۆ گۆڕانکاری

لادانی سەرچاوەیلی هێز

گۆڕانەکان لە بەرەی تێکۆشانی ناتوندوتیژدا

گونجانی سیاسی

سەرچاوەکان

پێشەکی

تێکۆشانی ناتوندوتیژ پشت بە سرووشتی هێز لە کۆمەڵگە و سیاسەتدا دەبەستێ، چونکە ئەنجامدان و میکانیزم و ئەنجامەکانی ئەم تێکۆشانە پێوەندی پتەوی بە بوون و مومارەسەکردنی هێز و کاریگەریی ئەوە لەسەر هێزی دژبەر هەیە. بە دەربڕینێکی تر ناتوانین لە ناتوندوتیژی تێبگەین بەبێ ئەوەی رەگەزی هێز وەك یەکێك لە رەگەزەکانی لەبەرچاو بگرین.

ئەم چەمکە لەگەڵ ئەو تێگەیشتە هەڵە باوەدا تێك دەگیرێ کە پێی وایە ناتوندوتیژی هیچ هێزێکی نییە و سروشتی هێز لە سیاسەتدا فەرامۆش دەکا و ناتوندوتیژیخوازان وەك کەسانی ساویلکە سەیر دەکا بەهۆی ملنەدانیان بەوەی **"لاوازی" سەرچاوەی راستەقینەی هێزە لە سیاسەتدا.**

لەڕاستیدا ئەم تێگەیشتنە هەڵەیە خۆی لەسەر بناغەی پشتگوێخستنی سرووشتی هێز لە سیاسەت و رۆڵی یەکلاکەرەوەی هێز لە تێکۆشانی ناتوندوتیژدا دامەزراوە.

تێکۆشانی ناتوندوتیژ شێوازێکی سیاسییە پێویستە بە گوێرەی لۆژیکی تایبەتی خۆی فام بکرێ و بێتە هەڵسەنگاندن و نابێ بە بەراوردکردنی بە هەندێ دیاردەی تری تەواو جیاواز لەو، پەردەپۆش بکرێ.

شێوازی ناتوندوتیژی ئامرازگەلی کۆمەڵایەتی و دەروونی و ئابووری و سیاسی بۆ دروستکردنی پاڵەپەستۆ و سەپاندنی سزایەل بەکار دێنێ و پەنا بۆ ئامرازە توندوتیژەکان نابا(١)، ئەم شێوازەیش نێزیکەی ٢٠٠ ئامرازی ناڕەزیی دەربڕینی رەمزی و هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی و بایکۆتکردنی ئابووری و مانگرتنی کرێکاری و هاوکارینەکردنی سیاسی و دەستوەردانی ناتوندوتیژ (لەنێوان پەناگیری تا پێکهێنانی حکوومەتی سێبەر) دەگرێتەوە. ئەم ئامرازانە پێشیان دەگوترێ "چەك"ەکانی ناتوندوتیژی.

نابێ ناتوندوتیژی لەگەڵ دیاردەی ئەو بیروباوەڕە ئایینی و ئەخلاقییانەدا تێکەڵ بکرێ کە هانی ناتوندوتیژی دەدەن(٢). ئەگەرچی لەوانەیە ئەو کەس و بزاڤانەی پێڕەوی لە ناتوندوتیژی دەکەن شوێن ئەو بیروباوەڕانە بکەون، بەڵام لە زۆر حاڵەتدا تێکۆشانی ناتوندوتیژانە سەرکردایەتیی کەس و بزاڤگەلێکی کردووە کە پابەندبوونی بنەماییان بە شێوازە ناتوندوتیژانەکانەوە نەبووە. رەنگە ئەوانە لە رابردوودا توندوتیژییان بەکار هێنابێ و لەوانەیە ئامادەیشیان تێدا بێ لە داهاتووشدا لە چوارچێوەی هەلومەرجێکی دیاریکراودا پەنای بۆ ببەنەوە، بەڵام لەپێناو بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراودا شوێن ستراتیجی تێکۆشانی ناتوندوتیژ دەکەون.

زۆر جاریش هۆی سەرەکی ئەوەی وا لە خەڵکێك دەکا پەنا بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژ ببەن ئەوەیە کە باوەڕیان وا بووە ئەو جۆرە خەباتە هەلی سەرکەوتنیان لەو ململانەیەی لەئارادایە زیاتر دەکا.

تێکۆشانی ناتوندوتیژ شێوازێکە بۆ جەمکردنی هێز لەبەرامبەر دژبەردا و بەگشتیش ئەو دژبەرە توانای کارگێڕی و ئابووری و سیاسی و پۆلیسی و سەربازی هەیە، چونکە ئەو دژبەرە بەزۆری خۆی دەبێتە دەزگای دەوڵەت کاتێ دەستەبژێرێکی دژ بە بەرژەوەندیەکانی زۆرینەی هەرەزۆری گەل دەستی بەسەردا دەگرن. لەوانەیشە لایەنی دژبەر دەزگایەکی ناحکوومی بێ بەڵام دەوڵەت پشتگیری بکا.

دەتوانین بەو زۆرینە رەهایەی دانیشتوان کە سیاسەتەکانی دژبەر بە نەرێنی کاریان تێدەکا ناو بنێین "کۆمەڵە ستەمبارەکە" (المجموعة المظلومة)، لەوانەیە ئەم کۆمەڵەیە بایەخ بە ژمارەیەك پرسی

دیاریکراو یاخۆ بە سیاسەتێکی گشتی بدا و لەوانەیشە سەرلەبەری رێژیمەکە رەت بکاتەوە. بەزۆریش ئەو گرووپەی بەشداری لە تێکۆشانی ناتوندوتیژدا دەکا بچووکترە لە "کۆمەڵە ستەمبارەکە".
هێز بەشێکی بنچینەییە لە تێکۆشانی ناتوندوتیژ و ناتوانین لەم جۆرە تێکۆشانە تێبگەین یان بە باشی ئاشکرای بکەین بەبێ لەبەرچاوگرتنی رەگەزی هێز و پێوەندییەکانی هێزەکان. مەبەست لە هێز لێرەدا هەموو رواڵەتەکانی هەژموون و ئامرازەکانی پاڵەپەستۆیە، بەو سزایانەیش کە لەبەردەست کۆمەڵ یاخۆ کۆمەڵگەیەکدان و بۆ بەرگری لەخۆ کردن و پێڕەوکردنی سیاسەتەکانی و بەرێوەبردنی ململانە ناوخۆیی و دەرەکیەکان بەکاریان دێنێ.
دەتوانرێ هێز بە توانای رێژەیی بۆ کۆنترۆڵکردنی هەڵوێستێکی دیاریکراو و گەل و دامەزراوەکان، یاخۆ توانای جۆشدانی جەماوەر و دامەزراوەکان بۆ ئەنجامدای چالاکیەکی دیاریکراو، پێوانە بکرێ. ئەم هێزە بەکار دێ بۆ ئەوەی کۆمەڵێك بتوانێ ئامانجێکی دیاریکراو بەدی بێنێ وەك جێبەجێکردن یان گۆڕینی هەندێ سیاسەت، یاخۆ قایکردنی کەسانی تر تا بەو شێوەیە رەفتار بکەن کە خاوەنانی هێزەکە دەیانەوێ، وەك قایلکردنیان بۆ بەشداریکردن لە بەرهەڵستیکردن یاخۆ پاڵپشتیکردنی رێژیمی ئارا و سیاسەت و پێوەندییەکانی، یان بۆ گۆڕین و تێکشکاندنی شێوازی ئارای دابەشکردنی هێز. لەوانەیشە هێز بۆ بەدیهێنانی تێکەڵەیەك لەو ئامانجانە بەکار بێ.
لەوانەیە حکوومەتەکان هێزی سیاسییان هەبێ، هەروەك لەوانەیە دامەزراوە و بزووتنەوەکانی ئۆپۆزسیۆن و گرووپەکانی تریش هەیانبێ. لەوانەیە ئەم هێزە راستەوخۆ بخرێتە کار، هەروەك لەوانەیە تەنیا بوونی هێزەکە هۆکارێك بێ بۆ پەیداکردنی هەژموون. بۆ نموونە هێز وەك چۆن لە جەنگدا هەیە لە دانوستاندنەکانیشدا هەیە.
بۆ تێگەیشتن لە رۆڵی هێز لە تێکۆشانی ناتوندوتیژدا، پێویستە سرووشت و میکانیزمەکانی هێزی بەردەستی هەریەك لە دژبەر و ئەو کۆمەڵەیەی سەرکردایەتیی ئەم تێکۆشانە دەکا، تاوتوێ بکرێ.

حوکمڕانە شوێنکەوتەکان

یەکێك لەو راستییانەی بایەخێکی تیۆری و پراکتیکی هەیە ئەوەیە، ئەو هێزەی ئەو کەسانەی نوێنەرایەتیی پۆستە باڵاکان لە حکوومەتدا دەکەن و بڕیار دەدەن (واتە دەسەڵاتداران) هەیانە، لە خۆیانەوە سەرچاوەی نەگرتووە، بگرە پێویستە لە دەرەوەیانەوە بێ. ئەو هێزە سیاسییەی ئەوان وەك حوکمڕان هەیانە لەو کۆمەڵگەیەوە سەرچاوە دەگرێ کە حوکمڕانی دەکەن. ئەمەش مانای ئەوەیە ئەگەر کەسانێك توانییان هێز بگرنە دەست و بەکاری بێنن، ئەوا دەتوانن جڵەوی هەڵسوکەوتی کەسەکانی تر بگرنە دەست و ببنە خاوەنی سەرچاوەیلی مرۆیی و مادیی گەورە و بوونی دەزگایەك بۆ سەپاندنی سزا.
بە دەربڕینێکی تر، دەتوانین بڵێین حوکمڕانەکان دەسەڵاتی رەها، هەروەها هێزێکی خۆییان نییە، بەپێچەوانەوە حوکمڕان و دەستەبژێرە باڵادەستەکە لە سەرچاوەکانی هێزیاندا پشت بە هاوکاریکردنی گەل و دامەزراوەکانی ئەو کۆمەڵگەیەی حوکمڕانی دەکەن، دەبەستن. رادەی بوونی ئەم سەرچاوانەیش پشت بە هاوکاری و گوێڕایەڵیکردنی گرووپ و دامەزراوە و تاك تاکەی خەڵك و گەل بەگشتی دەبەستێ.
دەتوانین بڵێین هێزی سیاسی بەرەنجامی کارلێکی هەموو یان زۆربەی ئەم سەرچاوانەی خوارەوەیە:

١– **دەسەڵات:** بە واتای رادە و چڕیی ئەو دەسەڵاتەی حوکمڕانەکان هەیانە یان رادەی شەرعیەتیان لەنێو رەعیەتەکانیاندا.

٢– **سەرچاوەگەلی مرۆیی:** ژمارەی ئەو کەسانەی گوێڕایەڵیی حوکمڕانەکان دەکەن، هاوکاریانن و یارمەتیی تایبەتیان دەدەن و رێژەی ئەوانە لەنێو دانیشتوان و شێوەی رێکخستنیان.

٣– **زانیاری و لێهاتنەکان:** بە واتای ئەو لێهاتن و توانا و زانیارییانەی ئەو کەسانە هەیانە و توانایان بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی دەسەڵات.

٤– **هۆکارە نادیارەکان:** بریتین لە هۆکارە ئایدیۆلۆجی و دەروونیەکان، وەك دابونەریت و هەڵوێستەکان بەرامبەر گوێڕایەڵی و ملکەچکردن، هەروەها بوون یاخۆ نەبوونی عەقیدە یان ئایدیۆلۆجیای گشتی.

٥– **سەرچاوە ماددیەکان:** کە موڵکایەتی و سەرچاوە سرووشتی و ماڵیەکان و سیستمی ئابووری و ئامرازەکانی پێوەندی و گواستنەوە دەگرێتەوە.

٦– **سزاکان:** بە واتای جۆر و سنووری شێوەکانی گوشار و سزا کە حوکمڕانەکان دەتوانن بەرامبەر بە ژێردەستەکانی خۆیان و لە ململانە لەگەڵ حوکمڕانەکانی تردا پێڕەوی بکەن.

لە زۆربەی حاڵەتەکاندا هەندێ لەم سەرچاوانەی هێز بەم یان بەو رادە هەن و بە دەگمەن –ئەگەر مەحاڵ نەبێ– رێك دەکەوێ هەموو ئەم سەرچاوانە بۆ دەسەڵاتداران کۆ ببنەوە، یاخود هیچیان نەبن،

دەستەبەربوونی ئەم سەرچاوانەیش لە هەڵبەز و دابەزێکی بەردەوامدایە، ئەوەیش دەبێتە مایەی زیاد و کەمکردنی هێزی حوکمڕانەکان.

شیکردنەوەی وردی سەرچاوەکانی هێزی حوکمڕانەکان نیشانی دەدا کە ئەوان بەشێوەیەکی بنچینەیی پشت بە گوێڕایەڵی و هاوکاریی ژێردەستەکانیان دەبەستن. کاتێ حوکمبارەکان مافی حوکمڕانەکان لە دەسەڵاتداریکردن و باڵادەستی رەت دەکەنەوە، بەو کارەیان ئەو رەزامەندی و رێکەوتنە گشتییە رەت دەکەنەوە، کە وا دەکا بوونی حکوومەت مەحاڵ بێ.

بەم زیانەی لە دەسەڵات دەکەوێ هێزی حوکمڕانەکان دەست بە هەڵوەشان دەکا، لەوانەیە ئەم پرۆسەیە بەردەوام درێژە بکێشێ تا ئەو رادەیەی حوکمڕانەکان دەسەڵات لە دەست بدەن، کاتێکیش زیانەکە زۆر گەورە بێ، بوونی حکوومەت دەکەوێتە مەترسی.

رەت کردنەوەی هاوکاریکردن لەگەڵ دەسەڵاتداران بە کارێکی زۆر مەترسیدار دێتە ژماردن لەبەرئەوەی ئەو هاوکارییە زۆر پێویستە تا رێژیمی ئارا بتوانێ کار بکا و بەردەوام بێ، چونکە سیستمە ئابووری و سیاسیەکان بەهۆی بەشداریکردنی تاکەکان و رێکخراوەکان و گرووپە لاوەکیەکانەوە کار دەکەن. هەروەها حوکمڕانەکان بەشێوەیەکی بنەڕەتی پشت بەم هاوکاری و پاڵپشتیە دەبەستن، چەندە لایەنەکانی باڵادەستی حوکمڕانەکان پەلوپۆدار بێ پێویستیان بە پاڵپشتیی زیاتری تاکەکان و رێکخراوەکان هەیە.

هێزی حوکمڕانەکان تەنیا پشت بە بەردەوامیی پاڵپشتی جۆراوجۆری تاکەکان و فەرمانبەران و بەرپرسان نابەستێ، بگرە پێویستی بە پاڵپشتی ئەو رێکخراو و دامەزراوانەیش هەیە کە رێژیمیان لێ پێك دێ، دەگونجێ ئەم لایەنانە هاوکاریکردن لەگەڵ دەسەڵاتداران رەت بکەنەوە و پاڵپشتی پێویستیان نەکەن بۆ درێژەدان بە جێبەجێکردنی سیاسەتەکانیان.

سنوورەکانی زۆرلێکردن

ئەگەر دەسەڵاتداران دەستبەردانی بەرچاو نەکەن لە بەرامبەر هاوکارینەکردن و یاخیبوون، ئەوا دەبێ زیاتر پشت بە ئامرازەکانی زۆرلێکردن ببەستن. حوکمڕانەکان بۆ دەستەبەرکردنی رادەی پێویست لە پاڵپشتی و هاوکاریی خەڵك لەوانەیە پەنا بۆ سەپاندنی سزا ببەن، ئەمەش کارێکە رێی تێ دەچێ لەبەرئەوەی ئەگەر بەشێك لە میللەت دەسەڵاتی حوکمڕانەکان رەت بکاتەوە ئەوا بەشێکی تری خەڵك هەر دەمێنێ کە لابەندی بۆ دەسەڵاتداران هەیە و ئامادەیە سیاسەتەکانیان جێبەجێ بکا، هەر بۆیە دەگونجێ پۆلیس و سوپا بۆ سزادانی باقیی میللەت بەکار بهێنرێن.

جگە لەمە تاقمی دەسەڵاتدار جگە لە سەپاندنی سزا هەندێ شتی تریش هەیە یەکان دەخا، هەر بۆیە هەمیشە ملکەچی پاڵەپەستۆ و ئەگەری کارتێکردنن.

زیاد لەمەش توانای دەسەڵاتداران بۆ سەپاندنی سزا خۆی لەخۆیدا پشت بە بوونی ئاستێك لە یارمەتیدان هەیە لە لایەن حوکمبارەکانەوە کە دەتوانن پێشکێشی نەکەن. بەشێوەیەکی گشتی هەوڵەکانی بەدەستهێنانی پاڵپشتی لە رێگەی زۆر لێکردنەوە کەم و کورت دەبن مادام دەسەڵاتی حوکمڕانەکان سنووردار و بەستراوە بێ.

سەپاندنی سزا رەگەزێکی گرینگە بۆ مانەوەی هێزی سیاسیی دەسەڵاتداران نەخاسمە لەکاتی تەنگژەکاندا، بەڵام رادەی کاریگەربوونی ئەم سزایانە لەسەر جۆری کاردانەوەی ئەو گەلە دەوەستێ کە ئەو سزایانەی بەسەردا دێنە سەپاندن. گەل لە چەندان هەلوێستدا خۆڕاگر بووە و پاشەکشەی لەبەردەم مەترسیەکاندا نەکردووە. هەمیشەش فاکتەری ئیرادە رۆڵێکی گەورەی هەبووە تەنانەت لە حاڵەتی جێبەجێکردنی سزاشدا. جا بۆ ئەوەی سزادان کاریگەر بێ، دەبێ خەڵك لێی بترسن و پاش سزادرانیان، جارێکی تر ئامادەییان تێدا دروست بێتەوە بۆ هاوکاری و گوێڕایەڵیکردن.

بەڵام لەوانەیشە گژبەریی ئەم سەختییانە بکەن و سوور بن لەسەر درێژەدان بە هاوکارینەکردن، ئەگەر ئەمەیشیان کرد ئەوا هێزی حوکمڕانەکان دەکەوێتە بەر هەڕەشەیەکی مەترسیدار.

بەرەنگاریکردنی یەکگرتوو

کەواتە دەستەبەربوونی سەرچاوەکانی هێزی حوکمڕانان بەشێوەیەکی بنەڕەتی و راستەوخۆ پشت بە رادەی هاوکاری و ملکەچی و گوێڕایەڵیکردنی حوکمبارەکان و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە دەبەستێ، ئەم حاڵەتەیش، لەسایەی هەندێ هەلومەرجی دیاریکراودا، دەرفەت دەداتە ئەمانەی دوایی بۆ ئەگەری بەستنەوە یاخۆ گرتنەوەی ئەم سەرچاوانەی هێز، ئەویش بە کەمکردنەوە یان کێشانەوەی پاڵپشتی و هاوکارییان.

پێویستە هاوکارینەکردن سەرتاپاگیر بێ تا بتوانرێ هێزی دەسەڵاتداران بەرتەسك بکرێتەوە و کۆنترۆڵ بکرێ. پێویستە هاوکارینەکردن لەرووی ئەو سەرکوتەی هەڵ دەدا حوکمباران هاوکاری و ملکەچکردن بکاتەوە، بەردەوام بێ. کاتێ حوکمباران ترسیان کەم دەبێتەوە یاخۆ دەشکێ، هەروەها کاتێ ئامادەییان تێدا دروست دەبێ بۆ بەرگەگرتنی ناهەمواریيەکانی سزا سەپێنراوەکان وەك باجی گۆڕانکاری، ئەوکاتە توانای یاخیبوونی بەرفراوان و هاوکارینەکردنی سەرتاپاگیر دێتە کایە.

ئەم پەرەسەندنە گرینگیەکی سیاسی هەیە چونکە ئەوکاتە ئیرادە و توانای جموجولکردنی دەسەلات بەپێی ژمارەی ئەو خەلکەی بەشداریی یاخیبوونەکەیان کردووە، هەروەها بەپێی رادەی هاوکارینەکردنی دامەزراوەکان و رادەی پشتبەستنی دەسەلات بەو دەزگایانە، بەرتەسك دەبێتەوە. لێرەشەوە چارەسەرکردنی کێشەی هێزی دەسەلات –کە بە رەها دێتە پێش چاو– لە فێربوونی چۆنیەتیی جێبەجێکردنی هاوکارینەکردن و درێژەپێدانیدایە.

کاتێ بزاڤی بەرگری دەتوانێ درێژە بە هاوکارینەکردن و گوێڕایەلکردن بدا لەبەرامبەر ئەو سزایانەی دەسەلات دەیان سەپێنێ، ئەوکاتە کۆتای رێژیم زۆر نێزیك دەکەوێتەوە.

بەم شێوەیە هەموو دەسەلاتداران لە هەلوێست و هێزی سیاسیاندا پشت بە هاوکاریی خەلك دەبەستن، هەروەها روون دەبێتەوە ئەو تیۆرەی پێی وایە هێز لە توندوتیژیەوە وەردەگیرێ و سەرکەوتن یاوەری ئەو لایەنە دەبێ کە دەتوانێ زۆرترین توندوتیژی بەکار بێنێ، تیۆرێکی هەلەیە، بەپێچەوانەوە ئیرادە و توانای بەرەنگاریکردن رۆلێکی ناوەندییان هەیە.

بەلگەنەویستە جێبەجێکردنی ئەم دیدگایە بۆ سروشتی سەربەخۆی هێزی سیاسی پێویست دەکا وەلامی پرسیاری: چۆن؟ بدرێتەوە، چونکە نەزانینی ئەوەی پێویستە بکرێ، هەمیشە یەکێك بووە لەو هۆیانەی گەلانی زۆر سلەماندووەتەوە لەوەی بەپێی ئەم دیدگایە کارایانە دژ بە ستەم و ستەمکاری خەبات بکەن.

دوو رەهەندی بنچینەیی هەیە بۆ جێبەجێکردنی ئەم تێڕوانینە:

یەکەمیان، پێویستە رەتکردنەوەی هاولاتیان بۆ حکوومەتی ستەمکار بگۆڕدرێ بۆ هاوکارینەکردن لەگەل ئەو حکوومەتە، ئەم رەتکردنەوەی هاوکارییەش "وەك دواتر دەیبینین" چەندان شێوە وەردەگرێ.

دووەمیان، پێویستە کارکردن بەکۆمەل یاخۆ جەماوەری بێ، کاتێ کەمینەی دەسەلاتدار یەکگرتوو بێ و زۆرینەی دەسەلاتبار رێکخستنێکی سەربەخۆی نەبێ، هاولاتیان ناتوانن بەرهەلستیەکی یەکگرتوو بکەن، حوکمڕانانیش دەتوانن تاك تاك زەفەریان پێ ببەن. بەکورتی ئەو بزاڤە بەکارەی پشت بەم تیۆرەی هێز دەبەستێ، پێویستی بە بوونی بەرەنگاریەکی یەکگرتوو هەیە.

بنەما بنیاتییەکان

دۆخە بنیاتیەکانی کۆمەلگە بایەخێکی گەورەیان هەیە لە دیاریکردنی توانای گشتیی ئەو کۆمەلگەیە بۆ بەرەنگاریکردنی حوکمڕانەکانی. مەبەست لە دۆخە بنیاتیەکان لێرەدا بوونی دامەزراوە جیاوازەکانە "یاخۆ ئەوانەی دەکرێ ناویان بنێین شوێنەکانی هێز (مواضع القوة). ئەم دامەزراوە و دەزگایانە بە "شوێنگەل"ێك دادەنرێن کە هێز تێیاندا چڕ دەبێتەوە، یان هێز بەرجەستە دەکەن.

شێوە و سرووشتی شوێنەکانی هێز لە کۆمەلگەیەکەوە بۆ یەکێکی تر و لە هەلوێستێکەوە بۆ هەلوێستێکی تر دەگۆڕێ، بەلام بەگشتی کۆمەل و دامەزراوە کۆمەلایەتیەکانی وەك خێزان، چینە کۆمەلایەتیەکان، گرووپەیلی ئاینی و رۆشنبیری و پیشەیی و ئابووری، گوند و شار، هەرێم و ناوچەکان، دەزگا حکوومییە بچووکەکان، رێکخراوە خۆبەخشەکان و حزبە سیاسیەکان دەگرێتەوە. بەزۆریش ئەو شوێنانەی هێز، گرووپ و دامەزراوەی رەسمیی کلاسیکیی ریشەداکوتاو دەگرێتەوە. بەلام لە هەندێ حالەتدا لەوانەیە شوێنەکانی

هێز کەمتر ڕێکخراو بن، بگرە لەوانەیە تازە بەتازە لە گەرمەی پەرەسەندنی پرۆسەی بەرهەڵستیکردنی دەسەڵاتدا سەریان هەڵدابێ.

دۆخی ئەو شوێنانەی هێز لەسەر بناغەی توانای جووڵەکردنی سەربەخۆیان و هەروەها لەسەر بوونی هێز و بەکارهێنانی و ڕێکخستنی هێزی ئەوانی تر دەوەستێ، هەروەها -وەك حوکمڕانەکان یان شوێنەکانی تری هێز- لە ڕوانگەی مەرکەزی یان نامەرکەزیبوونیان و پرۆسەکانی دروستکردنی بڕیار لەناو خۆیدا و پلەی تۆکمەیی ناوخۆیی.

بنیاتی هێز لە کۆمەڵگەدا لە مەودای دووردا بوار و پلەی هەرەباڵای هێزی حوکمڕانان دیاری دەکا. کاتێ شوێنەکانی هێز لە کۆمەڵگەدا بڵاو بن، هێزی دەسەڵاتداریش ملکەچی دەست بەسەرداگرتن و کۆت و بەند دەبێ، چونکە ئەم شوێنانە توانای بەرەنگاریکردنی باڵادەستیی حکوومەت دەستەبەر دەکا، بەڵام بەدیهاتنی ئەمە بەندە بە ڕادەی بوونی ئازادیی سیاسی. بەڵام کاتێ ئەو شوێنانە لاواز بن، یاخۆ کاتێ بەهۆی سەپاندنی کۆت و بەندی توند بەسەریاندا، سەربەخۆیی و توانایان تێك بشکێنرێ، ئەو کاتە ئاستەمە بتوانرێ هێزی دەسەڵاتداران جڵەو بکرێ. لەم حاڵەتەدا توانای بەرەنگاریکردنی یەکگرتوو لاواز دەبێ یاخۆ تێك دەشکێنرێ. وا باوە ئەم دۆخە بەندە بە باڵادەستیی زۆردارییەوە.

ڕادەی توانای کۆمەڵگە بۆ زاڵبوون بەسەر هێزی حوکمڕاندا، تا ڕادەیەکی زۆر دۆخی شوێنەکانی هێز لە کۆمەڵگەدا دیاری دەکا. ئەو کۆمەڵگەیەی گرووپ و دامەزراوەی ئەوتۆی تێدا بێ کە هێزی کۆمەڵایەتییان هەبێ و توانای کارکردنی سەربەخۆیان هەبێ، توانای زیاتر بەسەر هێزی حوکمڕان و بەرەنگاریکردنی زۆرداریدا دەشکێ لەو کۆمەڵگەیەی ئەو جۆرە گرووپ و دامەزراوانەی تێدا نین، کە بەهۆیانەوە کۆمەڵگە دەتوانێ بەگەل ببزوێ و بەرەنگاریی دەسەڵات بکا.

سەرچاوەکانی هێزی حوکمڕان دەکەوێتە بەر هەڕەشەیەکی مەترسیدار کاتێ ژمارەیەکی زۆری هاووڵاتیان لە یەك کاتدا گت بکەن لە هاوکاری و پاڵپشتیکردنی، ئەمەیش لەڕێی کۆمەڵ و دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکانەوە دێتە دی، واتە توانای ئەو دەزگایانە بۆ بڕینی ئەو سەرچاوانەی هێز، کە بۆ دەسەڵاتی دابین دەکەن، کارێکی یەکلاکەرەوەیە. ئەم توانایەش لای خۆیەوە لەسەر زۆر هۆکار وەستاوە لەوانە زرنگیی هاووڵاتیان بۆ جێبەجێکردنی شێوازی تێکۆشان بە هاوکارینەکردن، هەروەها ئاتاچی ڕێژەیی دەسەڵات بۆ سەرچاوەیلی هێز، کە دەکرێ هاووڵاتیان و دامەزراوەکان دەستەبەری بکەن.

هەروەها لەو هۆکارە گرینگانەی تر ڕادەی توانای ئەو گرووپانەیە بۆ جموجوڵکردن سەربەخۆ لە دەسەڵات. بە تێکڕایی دەتوانین بڵێین توانای دامەزراوە ناحکوومیەکان بۆ دەستگرتن بەسەر ڕەفتارەکانی دەسەڵاتدا لەسەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە دەوەستێ:

١- ئارەزووی ڕێژەیی هاووڵاتیان بۆ ڕێکخستنی هێزی خۆیان.

٢- ژمارەی ڕێکخراو و دامەزراوە سەربەخۆکان.

٣- هێزی ڕێژەیی ئەم ڕێکخراو و دامەزراوانە و ڕادەی سەربەخۆییان لە جموجوڵدا.

٤- ئەو سەرچاوانەی هێز کە هەیانە و لەژێر دەستیاندایە.

٥- قەبارەی ئەو هێزە کۆمەڵایەتیەی هەیانە و دەتوانرێ بەکار بێ.

٦- توانای ڕێژەیی هاووڵاتیان بۆ گرتنەوەی ڕازیبوونیان لە دەسەڵات و پشتگیریکردنی.

کاتێ هەموو ئەم هۆکارانە بە پلەیەکی باڵا بەردەست بن، شوێنەکانی هێز دەتوانن لەنێوان دابینکردنی سەرچاوەیلی هێزی پێویست بۆ دەسەڵات و سنووردارکردن یاخۆ بڕینی ئەو سەرچاوانەدا، یەکێکیان هەڵبژێرێ.
هەر بۆیە، هەڵبەز و دابەزی هێزی دەسەڵات بەشێوەیەکی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەندە بە رادەی ئامادەییی هاووڵاتییان بۆ قبووڵکردنی حوکمڕانەکە و گوێڕایەڵی و هاوکاریکردن و جێبەجێکردنی ویستەکانی.

پووکانەوەی هێزی حوکمڕانان

کاتێ گەل رەتی هاوکاریکردن دەکاتەوە و یارمەتییەکانی دەبڕێ و پێداگری لەسەر یاخیبوون و بەرەنگاری دەکا، دژبەرەکەی لەو پاڵپشتی و هاوکارییە بنچینەییەی کە هەر حکوومەت یان رێژیمێك پێویستیەتی بێبەش دەکا. لەم بوارەدا هاووڵاتیان دەتوانن لەو یاساییانە یاخی بن کە نەیاریانن، کرێکاران دەتوانن دەست لە کارکردن هەڵگرن کە لەوانەیە ببێتە هۆی فەلەجکردنی ئابووری. بێرۆکراسیەت دەتوانێ رێنوێنیەکان جێبەجێ نەکا، هەروەها سەرباز و پۆلیسەکان دەتوانن سستی بنوێنن لە جێبەجێکردنی رێوشوێنە سەرکوتکاریەکاندا، بگرە دەکرێ یاخیبوونی خۆیان رابگەیەنن.
ئەگەر ژمارەیەکی زۆری هاوڵاتیان و دامەزراوەکان ئەم رێوشوێنانە بۆ ماوەیەکی درێژ جێبەجێ بکەن، ئەوا حکوومەت یاخۆ رێژیم ئەو هێزی هەیانە لەدەستی دەدەن، بەو شێوەیەش دەسەڵاتدارەکان دەبنە کەسانی ئاسایی. هەموو شتێك بە سادەیی دەگۆڕێ لەبەرئەوەی ئەو پاڵپشتییە مرۆییەی هێزی رێژیمەکەی دروست و بەهێز کردبوو گیراوەتەوە، هەر بۆیە هێزی ئەو رێژیمە دەپووکێتەوە.
بەڵام تەنیا ویستی بەرەنگاریکردن و پێداگیریکردنی گشتی لەسەری، بەس نین بۆ بوونی هێزێکی کاریگەر و بەکار هێنانی دژ بە دەسەڵاتداران، چونکە پێویستە نەیاریی گشتی بگۆڕدرێ بۆ ستراتیجێکی کارکردن. لەم روەوە پێویستە گەل لەم شێوازە تێکۆشانە تێبگا کە لەسەر ئەم تیۆری هێزە دامەزراوە، واتە تێگەیشتن لە ئامرازەکانی ئەم شێوازی تێکۆشانە و میکانیزمەکانی بۆ گۆڕانکاری، پێداویستیەکانی سەرکەوتن و بنەماکانی ستراتیج و تاکتیك. هەروەها پێویستە جێبەجێکردنی ئەم شێوازی تێکۆشانە زیرەکانە ئەنجام بدرێ، واتە بزانین چۆن چۆنی لەگەڵ بوونی سەرکوتکردنیشدا درێژە بە خەبات بدەین.
هەر بۆیە پێویستە بە درێژی لە شێوازی تێکۆشانی ناتوندوتیژ، کە لەسەر ئەم تێڕوانینە بۆ هێز دامەزراوە، بدوێین.

چەکی ناتوندوتیژی

تێکۆشانی ناتوندوتیژ لە راستیدا شەڕە رێك وەك جەنگ. هەروەها هەروەك پەلاماردان لە شەڕدا، پێویستی بە کۆکردنەوەی هێز و بوونی ستراتیجێکی روون و شێوازگەلێکی دیاریکراو هەیە بۆ جێبەجێکردنی.
هەروەها پێویستی بە قارەمانی (سەربازەکان) و رێکخستن و ئامادەیی بۆ قوربانیدان هەیە.
ئەو گەلەی دەیەوێ لەرێی تێکۆشانی ناتوندوتیژەوە سەرکەوتن بەدەست بێنێ پێویستی بە زیادکردنی هێزی خۆی، هەروەها جێبەجێکردنی زیرەکانەی ئەو شێوازی تێکۆشانەی هەڵبژاردووە، هەروەها

دابینکردنی پێداویستیەکانی سەرکەوتن و جەمکردنی هەموو وزەکانی بۆ ئەو ئامانجە، هەیە. ئەگەرچی بڕوایەکی باو هەیە کە تێکۆشانی ناتوندوتیژ کاتێکی زیاتر دەبا بۆ ئەوەی سەرکەوتن بەدەست بێنێ لەوەی تێکۆشانی توندوتیژ دەیەوێ، بەڵام مەرج نییە ئەمە ڕاست بێ، چونکە لە هەندێ کاتدا خەباتی ناتوندوتیژ لە ماوەی چەند هەفتەیەك بگرە چەند ڕۆژێکدا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە.

دەتوانین بڵێین ئامرازەکانی تێکۆشانی ناتوندوتیژ وەك جێبەجێکردنێکی سنووردارە بۆ ئەو تیۆری هێزەی کە باسمان کرد. لە چوار چێوەی تێکۆشانی ناتوندوتیژدا چەکەکانی ناتوندوتیژی سێ ئاستیان هەیە کە بریتین لە: ناڕەزایی ناتوندوتیژ و قایلکردن + هاوکارینەکردن + دەستوەردانی ناتوندوتیژیانە. دەگونجێ ئەم چەکانەی ناتوندوتیژی جۆری پێوەندییە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیەکان بگۆڕن، بگرە دەکرێ گۆڕانکارییەکی ریشەیی لە تەرازووی هێزەکانیشدا بێننە کایە.

ناڕەزایی ناتوندوتیژ و قایلکردن لە بنەڕەتدا کارە ڕەمزییەکانی بەرهەڵستیکردنی ئاشتیانە یاخۆ هەوڵی قایلکردن دەگرێتەوە. ئەم کارانەیش سنووری ناڕەزایی دەربڕینی زارەکی تێدەپەڕێنن، بەڵام ناگەنە ئاستی هاوکارینەکردن یان دەستوەردانی ناتوندوتیژ، لەنێو ئەم کارانەیش: کەژاوە کۆمەڵایەتیەکان، نوێژکردن، پۆستەرات، پرسەگێڕان و کۆبوونەوە کۆمەڵایەتیەکان دەگرێتەوە.

هەرچی پێوەندی بە هاوکارینەکردن لەگەڵ دژبەر هەیە ئەوا دابڕانی بە ئەنقەست یان هەڵپەساردن یان گژبەریکردنی پێوەندیەکی دیاریکراوی ئارا دەگرێتەوە، چ کۆمەڵایەتی بێ یان ئابووری یاخۆ سیاسی. دەکرێ هاوکارینەکردن خۆبەخۆ (عفوی) یان بەپلان بێ، هەروەها دەکرێ یاسایی یاخۆ نایاسایی بێ.

شێوازەکانی هاوکارینەکردن بەسەر سێ ئاستدا دابەش دەبن:

١- شێوازەکانی هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی (بایکۆتکردنە کۆمەڵایەتیەکان دەگرێتەوە).

٢- شێوازەکانی هاوکارینەکردنی ئابووری (بایکۆتکردنە ئابووری و مانگرتنەکان دەگرێتەوە).

٣- شێوازەکانی هاوکارینەکردنی سیاسی (دەتوانرێ پێشی بوترێ بایکۆتکردنی سیاسی).

توانای ئەو گرووپەی سەرکردایەتیی تێکۆشانی ناتوندوتیژ دەکا بۆ بوونی چەکەکانی هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی، بایەخێکی هەرە مەزنی لە خەباتدا هەیە.

ئاستی سێیەمی شێوازەکانی ناتوندوتیژی بریتییە لە دەستوەردانی ناتوندوتیژ بەواتای دەست خستنە ناو هەڵوێستەکە و لەقکردنی یاخۆ گۆڕینی بەشێوەیەکی ریشەیی بەم یان بەو ڕێگە. شێوازەکانی دەستوەردان هەندێ شتی تری وەك مانگرتن و پەناگیری لە شوێنەکانی کار، دامەزراوە ئابووری و جێگرەوەکان، گەڕان بەدوای گیراوان و هەروەها حکوومەتە جێگرەوەکان دەگرێتەوە.

خاوەنداریێتیی هێز

کاری ناتوندوتیژ هێزی ئەوتۆی هەیە کە دەستەبەری ڕووبەڕووبوونەوەی هێزی دژبەرەکە و بەدیهێنانی ئامانجەکانی تێکۆشانی ناتوندوتیژ دەکا. دەتوانین بڵێین ناتوندوتیژی زیاتر لە توندوتیژیی سیاسی ڕاستەوخۆ کار لە هێزی دژبەر دەکا، بۆ نموونە ئەگەر بابەتە وروژێنراوەکان بەزۆری ئابووری بن، ئەوا لەوانەیە بەرەنگارییەکەیش ئابووری بێ، ئەگەر بابەتە وروژێنراوەکان سیاسی بن و دژبەر پێویستی بە هاوکاریی هاووڵاتیان هەبێ، ئەوا دەکرێ بەرەنگارییەکەیش سیاسی بێ. بە دەربڕینێکی تر لەبری پێکدادانی

ناڕاستەوخۆ لەگەڵ هێزە سەربازییەکانی دژبەردا کە بەرجەستەکردنی ئاشکرای هێزی دژبەرە، ئەوا ناتوندوتیژی ڕاستەوخۆ لە سەرچاوەکانی ئەو هێزە دەدا کە ئەویش هاوکاری و گوێڕایەڵیکردنە بۆ دژبەر. بۆ نموونە، مانگرتنە جەماوەرییەکان لەوانەیە ئابووری بەتەواوی فەلەج بکەن، هەروەك لەوانەیە ڕزگاربوونی بەرفراوان ببێتە مایەی هەرەسهێنانی سوپا.

هەروەها دەتوانین بڵێین کاری ناتوندوتیژ بە ناڕاستەوخۆ زیاتر لە توندوتیژی کار لە هێزی دژبەر دەکا. لەبری ئەوەی بە هێزی هاوشێوە ڕووبەڕووی هێزی دژبەر ببێتەوە، ئەوا تێکۆشانی ناتوندوتیژ بە شێوازێکی ناڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی ئەو هێزانە دەبێتەوە، ئەمەیش بە لاوازکردنی دژبەر و هاوکات یارمەتیدانی تێکۆشەران بۆ جەموجۆرکردنی هێزەکانیان بەمەبەستی بەرگریکردن لە پرسەکەیان. بۆ نموونە لەڕێی وەڵامدانەوەی سەرکوتکردن بە ناتوندوتیژی لەبری بەکارهێنانی دژەتوندوتیژی، بزاڤی ناتوندوتیژی دەتوانێ بیسەلمێنێ کە سیاسەتی سەرکوتکردنی دژبەر ناتوانێ هاووڵاتیان چاوترسێن بکا.

بەردەوامبوونی بەرەنگاریکردن و پارێزگاریکردن لە ڕێکخستنی ناتوندوتیژی، لەوانەیە وردە وردە لە لایەنگرە کلاسیکیەکانی بێبەش بکا و بێهێزی بکا. لە بەرامبەر ئەمەدا، لەوانەیە ژمارەی تێکۆشەران بە بەردەوامی زیاد بکا و ئەو پاڵپشتیەیش لێیان دەکرێ زیاد بکا. هەموو ئەمانە بەهۆی ڕووبەڕووبوونەوەی ناڕاستەوخۆی دژبەر لەبری ڕووبەڕووبوونەوەی بە دژەتوندوتیژی دێتە دی.

ڕێڕەوی ململانەکە لە بەشێکی بنچینەیی خۆیدا پشت بە ستراتیج و ئەو شێوازەی تێکۆشان دەبەستێ کە ئەو گرووپەی سەرکردایەتیی تێکۆشانە ناتوندوتیژەکە دەکا، پێڕەوی لێدەکا. هەر بۆیە زۆر پێویستە ستراتیجی ناتوندوتیژی بە وریاییەکی زۆرەوە بێتە داڕشتن و پشت بە سەرچاوەیلی بەردەست و تێگەیشتنی قووڵ لە تێکۆشانی ناتوندوتیژ و دوورخستنەوەی هەڵوێستی ئارا ببەستێ.(٣)

سەرکوتکردن

لەوانەیە ئەو گژبەرییەی ناتوندوتیژی بەرجەستەی دەکا گژبەرییەکی سنووردار بێ و تەنیا کەمێکی کەم دۆخەکە بلەقێنێ، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا لەوانەیە ببێتە مایەی ئەوەی دۆخەکە بەتوندی بهەژێنێ.

ئەو زەحمەتیانەی دژبەر لە مامەڵەکردن لەگەڵ تێکۆشانی ناتوندوتیژدا ڕووبەڕوویان دەبێتەوە لە بزۆزی یاخۆ دینامیکیەتی ئەم شێوازەوە سەرچاوە دەگرێ. ئەم بزۆزییە کار بۆ گەورەکردنی کاریگەری و هێزی ئەو گرووپە دەکا کە تێکۆشانی ناتوندوتیژ ئەنجام دەدا، هەروەها کار بۆ لاوازکردنی کاریگەری و هێزی دژبەر دەکا.

زۆر جار دژبەر لە ڕووبەڕووبوونەوەی لەگەڵ دژبەردا پەنا بۆ سەرکوتکردن دەبا، کە جێبەجێکردنی ئەم شێوازی سەرکوتکردنەیش چەندان شێوە و شێواز وەردەگرێ وەك سەپاندنی سانسۆر و دەست بەسەرداگرتنی ماڵ و موڵك، بڕینی ئامرازەیلی پێوەندیکردن، هەڕەشەکردن بە سزادان لە ئایندەدا، لێدان، تەقەکردن، ئەشکەنجەدان، یاسای باری نائاسایی و لەسێدارەدان و هتد. قەبارە و جۆری ئەو سەرکوتکردنەیش بەکار دێ، پشت بە زۆر هۆکار دەبەستێ.

شایانی باسە لەبەرئەوەی ئەو سەرکوتکردنە لەوانەیە ئاسەواری پێچەوانەی هەبێ لەوەی دژبەر مەبەستیەتی، ئەو توندوتیژیەی دژ بە بزاڤە ناتوندوتیژەکە بەکار دێ بەزۆری سنووردارترە لەو سەرکوتکردنەی دژ بە ئازادیخوازیی توندوتیژ یاخۆ شەڕی پارتیزانی یان شەڕی نیزامی بەکار دێ.
پەنابردن بۆ سەرکوتکردنی توندوتیژ لە راستیدا بەڵگەیەکی بەهێزە لەسەر ئەوەی کاری ناتوندوتیژانە دەکرێ ببێتە مەترسیەکی گەورە بۆ رێژیمی ئارا، کە ئەوە جەخت لە هێزی "ناتوندوتیژی" دەکاتەوە.
سەرکوتکردنیش هۆیەك نییە بۆ دەستبەردار بوون لە تێکۆشانی ناتوندوتیژ، چونکە لە راستیدا ناتوندوتیژی نموونەییترین شێوازە بۆ بەرووڕووبوونەوەی ئەو دژبەرەی لەتوانایدایە و ئامادەیە سزا توندوتیژەکان بەکار بێنێ.

رێکخستنی بەرەنگاریکەری ناتوندوتیژی

مەرج نییە سەرکوتکردن ببێتە مایەی ملکەچکردنی هاووڵاتیان، چونکە سزا بۆ ئەوەی بەکار بێ پێویستە کار لە عەقڵی هاووڵاتیان بکا و ببێتە مایەی ترس و ئامادەیی بۆ گوێڕایەڵی. هەروەك لە حاڵەتی جەنگدا، ئەگەری ئەوە هەیە –بە چاوپۆشین لە مەترسیەکان– پلاندانانی دروست و رێکخستنی تۆکمە و باوەڕی قووڵ بە پرسەکە، ببنە مایەی بەردەوامیی تێکۆشانی ناتوندوتیژ. لەم جۆرە هەڵوێستەدا، پێویستە ئەو گرووپەی سەرکردایەتیی تێکۆشانە ناتوندوتیژەکە دەکا رێکخستنێکی زۆر وردی هەبێ بۆ بەهێزکردنی پێگەی خۆی لە بەرامبەر دژبەر و کەمکردنەوەی ئەو توندوتیژەی لەدژی بەکار دێ و زیادکردنی هەلی سەرکەوتنی.
ئەگەری ئەوە هەیە جێبەجێکردنی چڕ و لێبڕوانە و زیرەکانەی ناتوندوتیژی کێشە خۆییەکانی دژبەر بتەقێنێتەوە و بەو شێوەیەش توانای بەکارهێنانی هێزەکانی سنووردار بکا. لەو کاتەیشدا تێکۆشانی ناتوندوتیژ دەتوانێ پارسەنگی سیاسیی دژبەر تێك بدا و سەرکوتکردنەکەی بەسەر خۆیدا بشکێنێتەوە و ببێتە مایەی لاوازکردنی هێزی و بەرتەسککردنەوەی بازنەی لایەنگریکردنی.
لە بەرامبەر سەرکوتیشدا، دەبێ خەباتکارانی ناتوندوتیژخواز خۆڕاگر بن و مل کەچ و پاشەکشێ نەکەن و گژبەریی ئەو سەرکوتکردنە بکەن. ئەم هەڵوێستە دەشێ بزاڤە ناتوندوتیژەکە لە مەترسیی کەوتنە نێو داوگەی خلیسکان بە دوای دژایەتیکردنی دژبەرەکە بە چەك، کە ئەو تێیدا باڵادەستە، بپارێزێ.
وێڕای ئەو سانسۆرەی دژبەر دەیسەپێنێ، دەکرێ هەواڵی کارە دڕندانەکانی دزە بکاتە دەرەوە، ئەو کاتەیش ئەو سەرکوتەی ئەنجامی دەدا دەگونجێ ببێتە مایەی زیادبوونی دژایەتی و بەرەنگاریکردنی رێژیم نەك کەمبوونەوەی. بە دەربڕینێکی تر، ئەو سەرکوتەی دژبەر دەیکا رەنگە ببێتە مایەی بەرتەسککردنەوەی ئەو لایەنگریەی هەیەتی و زیادبوونی ئەو لایەنگریەی تێکۆشەران هەیانە.
ئەمەیش واتای ئەوەیە پارێزگاریکردن لە رێکخستنی ناتوندوتیژی لە بەرامبەر سەرکوتکردندا، جۆرە ساویلکەییەکی سیاسی نییە، بگرە بەشداری لە سەرکەوتنی بزاڤەکەدا دەکا لە هێنانەکایەی هەندێ گۆڕانکاریی ئەرێنی لە دابەشکردنی هێزدا.

جۆدۆی سیاسی(٤) (Political Jui Jitsu)

بەردەوامبوون لە تێکۆشان و پارێزگاریکردن لە مۆرکە ناتوندوتیژانەکەی لەوانەیە بە شێوازی جۆراوجۆر ئەو پێگەی هێزەی بزاڤە ناتوندوتیژانەکە هەیەتی بەهێز بکا. چەندە دژبەر کارە دڕندانەکانی دژ بە بزاڤە ناتوندوتیژەکە زیاتر بکا، زیاتر چەپەڵی دەردەکەوێ و لایەنگریی بزاڤی ناوبراو زیاتر دەکا، هاووڵاتیانی ئاسایی لە ڕێژیم دوور دەکەونەوە و ژمارەیەکی زیاتریان دەچنە ریزی بزووتنەوەکە. لەوانەیە لایەنانی سێیەمیش پاڵپشتییان بۆ قوربانیانی سەرکوتکردن و نەیارییان بۆ لایەنی دژبەر و سیاسەتەکانی زیاد بکا. ئەگەرچی کاریگەریی رای گشتیی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی تر دەگۆڕێ، بەڵام دەکرێ پاڵپشتیی بزاڤە بەرەنگاریکارەکە بکا. هەروەك دەکرێ پاڵەپەستۆیەلی ئابووری و سیاسیی گەورە بخاتە سەر ڕێژیم.

لە حاڵەتێکیشدا دژبەر لەدژی گۆشەگیرکردنی پەنا بۆ کاری وەحشییانە ببا، ئەو کاتە دەگونجێ هاووڵاتییان و بەکرێگیراوان و هێزەکانی ڕێژیم گومان بخەنە سەر رادەی دادپەوەریی سیاسەتەکانی دژبەر. ئەم گومانە دەکرێ بگۆڕێ بۆ بەرهەڵستییەك، بگرە بۆ هاوکارینەکردن و یاخیبوون لە شێوەی مانگرتن یاخۆ بزاڤی یاخیبوون.

بەکورتی، سەرکوتکردنی دژبەر بۆ بزاڤی بەرەنگاریکردنی ناتوندوتیژانە دوور نییە بەسەر خۆیدا بشکێتەوە. ئەمەیە مەبەست لە "جۆدۆی سیاسی".

گۆڕانەکان لە پارسەنگی هێزدا

یەکێك لە هۆکانی کاریگەربوونی شێوازی ناتوندوتیژی لەوەدایە کە گۆڕانکاری لە ترازووی هێزی ئارادا دێنێتە کایە. ئەمەیش بەرەنجامی چەندان هۆکارە. وەك ئاماژەمان پێدا، کردەوەی "جۆدۆی سیاسی" رۆڵێکی گرینگ لە گەشەکردنی هێزی ئەو گرووپەی سەرکردایەتیی خەباتی ناتوندوتیژ دەکا و بەرتەسککردنەوەی هێزی دژبەرەکانیاندا دەبینێ.

دەکرێ ئەو گرووپەی سەرکردایەتیی خەباتە ناتوندوتیژەکە دەکا وردە وردە هێزی خۆی زیاد بکا. سەرەتا ئەو گرووپە لایەنگریی لەنێو ئەو هاووڵاتیانەدا روو لە زیادی دەکا کە سیاسەت و رەفتارەکانی دەسەڵات کاریگەریی نەرێنی لەسەریان بووە. زیاد لەمەیش، سرووشتی تێکۆشانی ناتوندوتیژ بە شێوەیەکە دەکرێ پاڵپشتیەکی بەرچاویش بکرێ لەلایەن لایەنگەلی سێیەم و بگرە تەنانەت لەلایەن لایەنگرانی خودی دژبەرەکانیشیەوە. بەدەستهێنانی ئەم جۆرە پاڵپشتیەیش کاریگەریی راستەوخۆ یاخۆ ناڕاستەوخۆی دەبێ لەسەر هێزی دژبەرەکان لەڕێی کەمکردنەوە یاخۆ بەرتەسککردنەوەی سەرچاوەیلی هێزی بەو شێوەیەی پێشتر باسمان کرد.

ڕێگەکانی کارکردنە سەر هێزی دژبەر بەم شێوەیە، لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی تر دەگۆڕێ، ئاساییە —بۆ نموونە— کاریگەرییەکە لە حاڵەتی ململانەیەکی ناوخۆییدا جیاواز بێ لە حاڵەتی ململانە لەگەڵ هێزێکی بیانیی داگیرکەر کە سەرچاوەکانی هێزی لە دەرەوەی سنووری وڵاتدان. لەگەڵ ئەمەیشدا ئەو پرۆسەی گۆڕانەی لە ترازووی هێزەکاندا روو دەدا بەنێزیکەیی هەمان شتە.

قەبارەی ئەو گرووپەی دەست دەداتە بەرەنگاریکردن لە چوارچێوەی هەمان ململانەدا زۆر جیاوازە، ژمارەی ئەو کەس و دامەزراوانەی بەشداری لە تێکۆشاندا دەکەن لەوانەیە لە کاتێکدا زیاد بکا و لە کاتێکی تردا کەم بکا. بە هەمان شێوە، دەکرێ ژمارەی لایەنگرانی دژبەر و رادەی ئەو پاڵپشتیەی لێیان دەکرێ، لەکاتی ململانەکەدا تا رادەیەکی زۆر زیاد یاخۆ پاشەکشە بکا.
ئەم گۆڕانکارییە لە تەرازووی هێزدا، لەنێو چەندان هۆکاردا، دەکەوێتە ژێر کاریگەریی شێوەی هەڵسوکەوتی ئەو گرووپەی سەرکردایەتیی خەباتە ناتوندوتیژەکە دەکا. هەروەها پێوەندییەلی هێز دەکەوێتە ژێر کاریگەریی لایەنەنانی سێیەمیش کە رەنگە لە هەڵوێستی بێلایەنییەوە، با بدەنەوە بۆ هەڵوێستی پاڵپشتی و یاریدەدان یاخۆ بەرهەڵستیکردنی ئەم یان ئەو لایەن.
شتێکی سرووشتیشە کە رێڕەوی تێکۆشانی ناتوندوتیژ بە هۆ و هەروەها رەنگدانەوەی ئەو گۆڕانکاریانە دابنرێ کە لە شوێنەکانی هێزی هەر لایەك لەچاو لایەنەکەی تر دابنرێ. وەك گوتمان، دەکرێ لەکاتی ململانەکەدا هێزی هەر لایەنێك بەبەردەوامی و بەخێرایی و بەتوندی بگۆڕێ. هەروەها سرووشتیشە کە بەرەنجامەکانی ئەم گۆڕانکارییانە لە هێزی رەها و رێژەیی هەر لایەنێکدا کۆتا ئەنجامی ململانەکە دیاری دەکا.

چوار میکانیزم بۆ گۆڕانکاری

وێڕای جیاوازیەکان لەنێوان حاڵەتێك و حاڵەتێکی تری ناتوندوتیژیدا، دەتوانین بڵێین چوار میکانیزمی گشتی هەیە بۆ گۆڕان لەڕێی ناتوندوتیژییەوە، کە بریتین لە:

بادانەوە Conversion

گونجاندن Accomodation

ناچارکردنی ناتوندوتیژ Nonviolent Coercion

شیبوونەوە Disintegration

لە حاڵەتی بادانەوەدا، لە ئەنجامی هەڵسوکەوتەکانی بزاڤی ناتوندوتیژیدا دژبەر بەشێك لە بیروڕاکانی بزاڤەکە پەسەند دەکا و دان بەوەدا دەنێ کە ئامانجەکانی پەسەند و دروستن.
لە حاڵەتی گونجاندندا دژبەر ناچار دەبێ هەندێ دەستبەردان بۆ بزاڤەکە بکا، کە بەگشتی دەستبەردانی سنووردارن و ناگەنە ئاستی گۆڕانێکی ریشەیی لە هەڵوێستی دژبەردا. ئەمەی دوایی پەنا بۆ ئەم دەستبەردانانە دەبا کاتێ دەزانێ لە بەرژەوەندیی ئەودایە ئەوە بکا. هەروەها لەوانەیە مەبەستی لەو کارە رێبڕینەوە بێ لە روودانی لێکترازانێکی ناوخۆیی یاخۆ کەمکردنەوەی زیانەکانی، یان خۆلادان لە کارەساتێکی گەورەتر، یاخۆ پاراستنی ئاوی دەموچاوی. ئەم جۆرە گۆڕانە لەڕێی ناتوندوتیژییەوە بەربڵاوترینیانە.
گونجاندن هاوشێوەی ناچارکردنی ناتوندوتیژ و شیبوونەوەیە لەو رووەوە کە ئەم سێ میکانیزمە لەڕێی گۆڕینی دۆخی کۆمەڵایەتی یان ئابووری یاخۆ سیاسییەوە سەرکەوتن بەدەست دێنێ نەك لەڕێی گۆڕینی هەڵوێستەوە وەك لە حاڵەتی بادانەوەدا روو دەدا. لەم سێ میکانیزمەدا پێوەندییە ئاراکانی هێز دەگۆڕێن بەشێوەیەك کاتەکە بەتەواوی دەگۆڕێ.

له حاڵەتی ناچارکردنی ناتوندوتیژدا لەگەڵ نەیاری و بەپێچەوانەی ویستی دژبەر سەرکەوتن بەدەست دێ و ئامانجەکان دێنە دی. ئەمەیش کاتێ دێتە دی کە بزووتنەوەی تێکۆشانی ناتوندوتیژ راستەوخۆ بێ یاخۆ ناڕاستەوخۆ دەتوانێ تا رادەیەکی زۆر سەرچاوەکانی هێزی دژبەر بپچڕێ، واتە کاتێ ویستی دژبەر بەتەواوی کۆت دەبێ. ئەوەیش لەبەر چەندان هۆ روو دەدا گرینگترینیان:

١– کاتێ ئەو گژبەرییەی دژبەر رووبەڕووی دەبێتەوە دەبێتە گژبەرییەکی جەماوەریی بەرفراوان، بەشێوەیەك زەحمەتە لەڕێی سەرکوتکردنەوە کۆنترۆڵ بکرێ.

٢– کاتێ رێژیم لە دەست و پێ دەکەوێ.

٣– کاتێ توانای دژبەر بۆ سەرکوتکردن و جێبەجێکردنی سیاسەتەکانی بەهۆی یاخیبوونی بەرفراوانی سوپا یاخۆ پۆلیس، رەتکردنەوەی بەرفراوانی یارمەتیدانی لەلایەن بیرۆکراسیەتی وڵات، یان رەتکردنەوەی هاوکاریکردنی لەلایەن چەندان کەرتی جەماوەریی بەرفراوانی هاوڵاتیانەوە، لەقاڵب دەدرێ.

لەگەڵ ئەمەیشدا، دژبەر هێشتا هێزی هەر هەیە و وەك دەزگایەك دەمێنێتەوە.

هەرچی میکانیزمی شیبوونەوەیە، کاتێ روو دەدا سەرچاوەیلی هێزی دژبەر بەتەواوی دێنە بڕین، بەشێوەیەك چی تر ناتوانێ بمێنێتەوە و بەردەوام بێ. لەم حاڵەتەدا دەزگایەکی تۆکمە نامێنێتەوە کە بتوانێ تەنانەت شکست قبووڵ بکا. بە دەربڕینێکی تر، لەم حاڵەتەدا هێزی دژبەرەکە بە سادەیی لەبەریەك هەڵوەشاوە.

لادانی سەرچاوەیلی هێز

دەکرێ بزووتنەوەی ناتوندوتیژی سەرچاوەکانی هێزی سیاسیی دژبەر بەرتەسك بکاتەوە بەم شێوەیە:

١- دەسەڵات:

هەر سەرهەڵدانی بزاڤی ناتوندوتیژی خۆی لە خۆیدا و ئەو گژبەرییەی دەیکا بەڵگەی ئەوەیە دەسەڵاتی دژبەر بەرتەسك بووەتەوە. بزووتنەوەی تێکۆشان هەروەها دەتوانێ بە بەردەوامی ژمارەیەکی زیاتر لەوانەی لایەنگریی دژبەر دەکەن لێی دوور بخاتەوە. لە کاتێك لە کاتەکاندا دەکرێ لابەندیی هاووڵاتیان بە روونی لە لاگیریکردنی دژبەرەوە بگوێزرێتەوە بۆ دەسەڵاتێکی جێگرەوە کە لەوانەیە حکوومەتە سێبەرە رکابەرەکە بێ.

٢- سەرچاوە مرۆییەکان:

بزاڤی ناتوندوتیژی بەرفراوان دەتوانێ بە رێگرتن لە گوێڕایەڵی و هاوکاریکردنی دژبەر لەلایەن هاووڵاتیانەوە –کە مەکینەی رێژیمەکە دەسووڕێنن و پارێزگاری لە مانەوەی دەکەن– ئەو سەرچاوە مرۆییانە بەرتەسك یاخۆ وشك بکا کە بۆ هێزی سیاسیی دژبەر پێویستن. زیادبوونی ژمارەی ئەوانەی رەتی هاوکاریکردنی دەکەن، یەکێکە لەو کێشە زۆرانەی گوشاری دەخەنە سەر. لەکاتێك لەکاتەکاندا دەکرێ لایەنگرە کلاسیکیەکانی واز لە دژبەر بێنن، ئەوەیش زیاتر بێهێزی دەکا.

بەرتەسککردنەوەی سەرچاوەیلی مرۆیی بە نۆرەی خۆی کار لە سەرچاوەکانی تر دەکا (وەك لێهاتنەکان (المهارات)، زانیاری و سەرچاوە مادیەکان). بەم شێوەیە دژبەر پێویستی بە هێزی زیاتر هەیە لەکاتێکدا

توانای سەپاندن یاخۆ زۆرلێکردنی تا رادەیەکی زۆر بەرتەسك دەبێتەوە. جا ئەگەر بەرەنگاریکردن بەردەوام بوو لەو کاتەی هێزی دژبەر لاواز دەبێ، ئەوە بەدڵنیاییەوە دەکرێ رێژیم بەتەواوی لە هێز بکەوێ.

٣- لێهاتنەکان و زانیاری:
هەندێ تاك یان گرووپ هەندێ توانای خاوەن گرینگی تایبەتیان هەیە وەك بەڕێوەبەرەکان و تەکنیکارەکان و راوێژکارەکان. ئاساییە کە رازینەبوونی ئەمانە بە یارمەتیدان و هاوکاریکردنی دژبەر، لاوازی دەکا. جگە لە رەتکردنەوەی راشکاوانەی هاوکاریکردن، تەنیا کەمکردنەوە یاخۆ پێشکێشکردنی بە شێوەیەکی ناتەواو و بە ئەنقەست ، خۆی لە خۆیدا کارێکی گرینگە.

٤- هۆکارە شاراوەکان:
بزاڤی ناتوندوتیژی بەرفراوان دەتوانێ نەریتەکانی گوێڕایەڵی و لابەندیکردن بۆ دەسەڵات بگۆڕێ.

٥- سەرچاوە ماددیەکان:
بزاڤی ناتوندوتیژ دەتوانێ سەرچاوە ماددیە بەردەستەکانی دژبەر بەرتەسك یان بنبڕ بکا، وەك کۆنترۆڵکرنی سیستمی ئابووری، ئامرازەکانی گواستنەوە و پێوەندییەکان، سەرچاوە ماڵیەکان و ماددەی خاو و شتی لەو شێوە.

٦- سزاکان:
بەهۆی سەرهەڵدانی ناتوندوتیژی، توانای دژبەر بۆ سەپاندنی سزایش کەم دەبێتەوە. لەلایەکەوە دەسکەوتنی چەك دەکەوێتە بەر مەترسی بەهۆی ئەوەی دەوڵەتێکی بیانی رازی نابێ چەك بە دژبەر بفرۆشێ، یان بە هۆی مانگرتن لە کارگەکانی تەقەمەنی یان لە سیستمی گواستنەوەدا. لەلایەکی ترەوە دەکرێ ژمارەی هێزەکانی سەرکوتکردن، سوپا و پۆلیس، بە هۆی پاشەکشەی ژمارەی خۆبەخشان یان رازینەبوونی سەربازان بە خزمەتکردن کەم ببێتەوە. دەکرێ هێزەکانی پۆلیس و سوپا سستی بنوێنن لە جێبەجێکردنە فەرمانەکان بە وردی، یاخۆ هەر بە تەواوی جێبەجێی نەکەن، ئەوەیش رەنگە ببێتە مایەی روودانی ناچارکردنی ناتوندوتیژ یان شیبوونەوەی هێزی دژبەر. دەتوانین بڵێین گرینگترین بەرەنجام بۆ تێکۆشان لەمەودای دووردا بریتییە لە کاریگەریی ئەو تێکۆشانە لە چارەسەرکردنی کێشە هەنوکەییەکاندا هەروەها لە هەڵوێستی گرووپە جیاوازەکان بەرامبەر بە یەکتر و لە دابەشکردنی هێز، هەروەها لە نێو گرووپە رکابەرەکاندا. لە هەموو ئەم بوارانەدا رۆڵی تێکۆشانی ناتوندوتیژ زۆر گەورەیە.

گۆڕانەکان لە بەرەی تێکۆشانی ناتوندوتیژدا
بەشداریکردن لە تێکۆشانی ناتوندوتیژ کۆمەڵێ ئاسەواری گرینگی لەسەر هاووڵاتیانی بەشدار بەجێ دێڵێ. بۆ نموونە هاووڵاتیان چەندە زیاتر فێری ئەو شێوازە بن و ئەنجامی بدەن، هەستی شانازی بەخۆکردن و متمانە بە تواناکانیان بۆ کارکردنە سەر رەوتی رووداوەکان زیاتر دەبێ و زیاتر بە تواناکانی خۆیان هۆشیار

دەبنەوە. هەروەها ئەزموونی تێکۆشانی ناتوندوتیژ دەشبێتە مایەی یەکێتیی هێزە بەشدارەکان و زیادبوونی هاوهەڵوێستی ناوخۆییان.

تێکۆشان هەروەها دەبێتە مایەی بەهێزبوونی دامەزراوە ناحکوومیەکان لە کۆمەڵگەدا (شوێنەکانی هێز) کە کۆڵەکەی تێکۆشانن. بەهێزبوونی ئەو دامەزراوانە واتای ئەوەیە هاووڵاتیان وایان لێ هاتووە دنگەیلی جێگیریان هەیە بۆ درێژەدان بە بەرەنگاریکردن لە کاتی تەنگژەکاندا. تێکۆشانی ناتوندوتیژ بەشدارانی فێر دەکا چۆن چۆنی بە لێهاتوویی خەبات دژی هێزەکانی بەڕێوەبردن و دژ بە سەرکوتکردنی ناتوندوتیژ دەکەن.

گونجانی سیاسی

تێکۆشانی ناتوندوتیژ لەباریدایە و دەتوانێ هێزێکی مەزنی هەبێ و دژ بە دەسەڵاتدارە زۆردارەکان و رێژیمەیلی سەربازی بەکاری بێنێ، چونکە لە لاوازترین لایەن لە هەموو حکوومەتەکاندا دەدا، ئەویش پشتبەستنە بە حوکمبارەکان.

ئەگەر بزاڤی تێکۆشان، وێڕای سەرکوتکردن، توانی سەرچاوەکانی هێز بۆ ماوەیەکی پێویست سنووردار یان بنبڕ بکا، دەکرێ سیستمی سیاسی دووچاری فەلەجبوونی تەواو و شکستەیی ببێ. لە هەندێ حاڵەتدا، لەوانەیە هێزی حوکمڕانەکان بەتەواوی لەنێو بچێ.

ئەم چەمکە بۆ هێزی سیاسی و هەروەها چەمکی تێکۆشانی ناتوندوتیژ کە پشتی بەوە بەستووە، جەخت لەوە دەکا کە ئێمە کار لەسەر جۆرە تێکۆشانێك دەکەین لە سنوورێکی کولتووری یان نەتەوەیی دیاریکراودا قەتیس نابێ. ئێمە دەست و پەنجە لەگەڵ جۆرە خەباتێك نەرم دەکەین، کە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کێشەکانی رزگاری و دەستدرێژیی دەرەکی و دەست بەسەرداگرتنی دەسەڵات لە سەرتاسەری دنیادا گونجاوە.

پەراوێزەکانی توێژینەوەی سێیەم

(١) لەبارەوە بڕوانە:

Gene Sharp, The Politics of Nonviolent Action, 3 vols (Boston, MA: Porter Sargent, 1973).

(٢) لەوبارەوە بڕوانە:

Gene Sharp, "Typed of Principied Nonviolence," in: Social Power and Political Freedom (Boston, MA: Porter Sargent, Publisher, 1973), pp. 201-234.

(٣) لەو بارەوە بڕوانە:

Peter Ackerman and Christopher Kruegler, Nonviolent Sanction: Their Strategic Use in Conflict and Defence.

(٤) جۆدۆ زۆرانبازیی ژاپۆنییە کە تێیدا لەوانەیە هێزی دژبەرەکە و قورسایی جەستەی ببنە بار بەسەریەوە و جووڵەی سنووردار بکەن. مەبەست لە "جۆدۆی سیاسی" لێرەدا ئەوەیە پارێزگاریکردن لە مۆرکی ناتوندوتیژانەی بزاڤی بەرگری و سووربوون لەسەر درێژەپێدانی لەبەرامبەر ئەو سەرکوتەی دژبەرەکە دەیکا، دوور نیە ئەو سەرکوتکرنە لە کۆتایدا بەسەر خۆیدا بشکێتەوە و بازنەی ئەو پاڵشتیەی لێی دەکرێ بەرتەسك بکاتەوە تەنانەت بەرامبەر پاڵپشتیکردنی هێزی بزاڤە ناتوندوتیژەکە و فراوانبوونی بنکەی لایەنگرانی. (وەرگێڕی عەرەبی).

را پەڕین و خەبات بەبێ توندوتیژی

جین شارپ

ناوەرۆكی توێژینەوەی چوارەم

پێشەكی

راپەڕین و خەبات بەبێ توندوتیژی

خەباتی ناتوندوتیژ وەك ستراتیج

راپەڕین و ئامانجەكانی فەڵەستین

"توندوتیژیی سنووردار" رەگەزی راپەڕین

مەترسیەكانی ئەم تێكچوونەی ئێستە

ئاتاجی بە دەروازەیەكی نوێ

پێشەکی

سەنتەری فەڵەستینی بۆ توێژینەوەکانی ناتوندوتیژی شادومانە ئەم نامیلکەیە بخاتە بەردەستی خوێنەران کە وتاری "راپەڕین و خەبات بەبێ توندوتیژی"ی دکتۆر جین شارپ لەخۆ دەگرێ، کە بەرەنجامی چەند سەردانێکیەتی بۆ فەڵەستین لە ماوەی راپەڕینی گەلی فەڵەستیندا.

د.جین شارپ سەرپەرشتیی بەرنامەی "لەبارەی رێوشوێنەکانی ناتوندوتیژی لە حاڵەتەکانی کێشە و بەرگریکردندا" دەکا و سەرۆکی دەزگای "ئەلبێرت ئەنیشتاین"ە، ئەو دامەزراوەیەی بایەخی خۆی چڕ کردووەتە سەر رەهەندە شاراوەکانی پاش رێوشوێنەکانی ناتوندوتیژی بۆ بەرەنگاریکردنی توندوتیژیی سیاسی.

د. جین شارپ چەندان کتێبی لەبارەی بابەتی خەباتی ناتوندوتیژ هەیە.

ئەم وتارە لە "کۆواری کاروباری فەڵەستین"دا لە کۆتاکانی ساڵی ١٩٨٩ بڵاو کراوەتەوە و تێیدا باسی لە ئەو شێوازانەی ناتوندوتیژی کردووە کە فەڵەستینیەکان لە راپەڕینەکەیان دژ بە داگیرکەری ئیسرائیل بەکاریان هێناوە، هەروەك باسی هەندێ لەو کەلێنانەی کردووە کە لە راپەڕینەکەدا بوون.

سەنتەری فەڵەستینی بۆ توێژینەوەکانی ناتوندوتیژی

راپەڕین و خەبات بەبێ توندوتیژی

تا ئێستە مۆرکی ناتوندوتیژی لە خەباتدا بەسەر ئەو راپەڕینەی گەلی فەڵەستینی ئەنجامی دەدا زاڵە — رەنگە رێژەی ٨٥٪ی کۆی راپەڕینەکە بەو شێوەیە بێ– لەگەڵ هەندێ جۆری "توندوتیژیی سنووردار"، وەك هاویشتنی بەرد و بۆمبی مۆلۆتۆڤ و هەندێ جاریش توندوتیژییەکی زیاتر.

شێوازەکانی ناتوندوتیژی چەندان شێوەی وەرگرتووە، لەوانە مانگرتنی بازرگانی، بایکۆتکردنی ئابووری، مانگرتنی کرێکاران، تەرمگێڕیی نواندن ئامێز، بەرزکردنەوەی ئاڵای فەڵەستین، دەست لەکار کێشانەوەی باجگر و چەندان شێوەی هاوکارینەکردنی سیاسی. پەرەسەندنی دامەزراوە فێرکاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیەکانیش کە پشت بە خۆیان دەبەستن، بایەخی خۆیان هەبووە.

خەباتی ناتوندوتیژ وەك ستراتیج

خەباتی ناتوندوتیژی شێوازێکە وزەیەکی گەورەی تێدا حەشار دراوە. گرینگە بزانین هەر شێوە خەباتێك — جەنگی ئاینی، شەڕی پارتیزانی و خەباتی ناتوندوتیژانە– کۆمەڵێ مەرجی تایبەتیان هەیە بۆ ئەوەی بەکار بن. پێویستە دەست بەو مەرجانەوە بگیرێ تا گەورەترین ئەنجام لەو شێوازەی هاتووەتە هەڵبژاردن بەدی بێ. هەروەك پێویستە پلانی ستراتیجی و تاکتیکی بۆ قۆناغەکانی داهاتووی خەبات لەبەرچاو بگیرێ، هەر بۆیە تێگەیشتن لە سرووشت و پێداویستییەکانی خەباتی ناتوندوتیژانە بۆ فەڵەستینیەکان زۆر گرینگە ئەگەر بیانەوێ چالاکیەکانیان ژیرانە بەرێوە ببەن.

لەکاتی باسکردن لە خەباتی ناتوندوتیژی دەبێ ئەوە روون بێ کە ئێمە قسە لەسەر کەمتەرخەمی و سەرسڵامەتی ناکەین، بگرە قسە لەسەر "جەنگی ناتوندوتیژی" دەکەین کە دەتوانێ پەلمان بگرێ بەرەو دادپەروەری و ئاشتی. قسە لەسەر ئامرازێك دەکەین بۆ گونجاندنی هێزی ئەو شێوازەی کە عەزمی جەزم کردووە بەگژ دژبەرێکی نەگریس و زبردا بچێتەوە، کە خاوەن ئیرادە و دارای نوێترین ئامرازەکانی جەنگ و هێزێکی سەربازیی زەبەلاحە. واتە سوورە لەسەر بەزاندنی دژبەرانێك کە بەزاندنیان لەرێی توندوتیژییەوە ئاستەمە.

خەباتی ناتوندوتیژی شێوازێکە بۆ جڵەوکردنی ململانەکە لەرێی پشتبەستن بە چەکگەلێکی دەروونی (سایکۆلۆجی)، کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسییەوە و سێ شێوازی خەبات دەگرێتەوە:

١– شێواز و شێوە رەمزیەکانی نارەزایی بەبێ توندوتیژی (وەك مانگرتن، رێپێوان و هەڵبڕینی ئاڵا).

٢– هاوکارینەکردن (بایکۆتکردنی کۆمەڵایەتی، ئابووری، مانگرتنی کرێکاران و شێوەی جۆراوجۆری تر دەگرێتەوە وەك هاوکارینەکردنی سیاسی، کە لەنێوان نکولیکردن لە شەرعیەت بۆ یاخیبوونی مەدەنیدایە).

٣– هێرشی ناتوندوتیژانە (لەنێوان مانگرتن لە خواردن تا داگیرکردنی ناتوندوتیژانە و دانانی بەربەست و پێکهێنانی دامەزراوەی پشت بەخۆ بەستوو و تا پێکهێنانی حکوومەتێکی رکابەر و تەریب بە دەسەڵات، دەگرێتەوە).

خەباتی ناتوندوتیژی مێژوویەکی دوور و درێژی هەیە لە سەرتاسەری دنیادا، لەنێویاندا جیهانی عەرەبی و ئیسلامی (نموونەکان وەك هاوکارینەکردن لەگەڵ ئینگلیز لە میسر لە ساڵانی ١٩١٩–١٩٢٣، بزاڤی باشانی لە

هەرێمی باکوری ڕۆئاوای هندی بەریتانیایی لەنێوان ساڵی ١٩٣٠ و ١٩٤٠، بەرەنگاریکردنی دیکتاتۆریەتی سەربازی لە سودان لە ساڵی ١٩٦٤ و ١٩٨٧ و هەروەها بایکۆتکردنی عەرەبی بۆ نەوت).

چالاکییەکانی ناتوندوتیژی لەوانەیە هەندێ جار نشوست بێنن بە چاوپۆشین لە شێوازی جێبەجێکردنیان، بەڵام توانیویانە سەرکەوتنی گەورە و گرینگ بەدەست بێنن، بەڵام ئەوانەمان کەم بیستووە. هەندێ جار سەرکەوتنەکە لەڕێی گۆڕینی بیرکردنەوە و هەڵوێستی دژبەرەوە دەبێ، بەڵام ئەمە ئەگەرێکی سنووردارە و لە زۆربەی حاڵەتەکاندا لەڕێی ڕێکەوتنەوە سەرکەوتنێکی ڕێژەیی بەدەست دێ و چارەسەرێکی مامناوەند دەدۆزرێتەوە (بەدەستهێنانی هەندێ ئامانج و دەستبەردان لە هەندێکی تر)، وەك لە زۆربەی مانگرتنەکانی کرێکاراندا.

خەباتی ناتوندوتیژی کاراییەکی ئەوتۆی بەدەر خستووە دژبەری ناچار کردووە بە مەرجەکانی خۆبەدەستەوەدان قایل بێ لەبەرئەوەی هیچ چارەیەکی تری نەبووە جگە لە قایلبوون (وەك ناچارکردنی ساڵح جەبری سەرۆك وەزیران بۆ دەست لەکار کێشانەوە لە عێراق لە ساڵی ١٩٤٨). هەندێ جار حوکمی دژبەر لەبەردەم نکولیکردنی میللی و هاوکارینەکردنیدا چۆك دادەدا (وەك بەسەر دەسەڵاتی شادا هات لە ئێران لە شوبات/فێبرایەری ١٩٧٩).

وەك گوتم، خەباتی ناتوندوتیژی مەرجی خۆی هەیە بۆ ئەوەی کار بکا، لەپێشیانەوە نەبەزین و کۆڵنەدان لەبەرەم سەرکوتکردندا و گرتنبەری شێوازەکانی ناتوندوتیژی و کردنی بە ستراتیجی ژیرانەی خۆی. هەموو ئەوانە مەرجن کە بایەخی خۆیان هەیە ڕێك وەك مەرجەکانی هەڵمەتە سەربازیەکان.

لەبەرئەوەی خەباتی ناتوندوتیژ بە وزەیەکی بنچینەیی خۆی دەگونجێنێ ئەگەر هاتوو ئازایانە و لێهاتووانە جێبەجێ کرا، ئەوا بە دووریش نازانرێ یان چاوەڕوان دەکرێ لەلایەن دژبەرەوە بە سەرکوتکردنێکی ڕژد وەڵام بدرێتەوە. ئەم وەڵامدانەوەیە داننانە بە هێزی ئەو جۆرە خەباتەدا، نەك هۆیەك بێ بۆ وازلێهێنانی. بێگومان دڕندەیی سەرکوتکردنی بەرەنگاریکارانی ناتوندوتیژ سەردەکێشێ بۆ "جۆدۆی سیاسی" زیادبوونی بەرەنگاریکردن و کێشە لە سەربازگەکەی دژبەردا دروست دەکا و حزبێکی سێیەم بۆ بەرژەوەندیی بەرەنگاریکاران بە شێوازی ناتوندوتیژی تەییار دەکا.

لەبەرئەوەی هەریەك لە شێوازەکانی خەبات مەرجی خۆی هەیە بۆ ئەوەی بەکار بێ، هەربۆیە ئاستەمە بەشێوەیەکی دروست شێوازە بەکارهاتووەکانی هەر حاڵەتێك ئامێتە بکرێن. بۆ نموونە ئەگەر ١٥٪ی بەرەی پێشەوەی سوپا لە جەنگێکی کلاسیکیدا بڕیاریدا چەك بەکار نەهێنێ و لەبری ئەوە لافیتە و دروشمی دژ بە دوژمنیان بەرز کردەوە، ئەوا ئەم ڕەفتارە کارایی سەربازییان بەتوندی لاواز دەکا.

بەهەمان شێوە، ئەگەر لە خەباتێکی بێ توندوتیژیدا ١٥٪ی کۆی بەرگریکاران بڕیاریان دا درێژە بە بەرەنگاریکردنی ناتوندوتیژانە نەدەن و پابەند نەبن بە مەرجەکانیەوە بۆ خۆڕاگری و ڕێکوپێکی و لەبری ئەوە تفەنگ و بۆمبیان بەکار هێنا، ئەوا پرسەکەیان دووچاری کارەسات دەبێ.

هەر بۆیە، لەپێناو مسۆگەرکردنی ئەنجامگەلێکی باشتردا، گرینگە وابەستە بن بە مەرجەکانی ناتوندوتیژی لە خەباتدا، بە هەمان شێوەی جەنگی کلاسیکی یان شەڕی پارتیزانی. دەتوانین پێوەندییەکی گەورە لەنێوان ئەم تێگەیشتنە لە خەباتی ناتوندوتیژی و کێشەی فەلەستیندا ببینینەوە.

راپەڕین و ئامانجەکانی فەلەستین

پێش لە چوونە نێو ئەم بابەتە، دەبێ دوو ڕاستیی بنچینەیی روون بکەینەوە:

یەکەم: ئەو جولەکانەی زۆر گەڕان و سووڕان تا نیشتمان و پەناگەیەك بدۆزنەوە لەدەست چەوساندنەوە و لە چەوساندنەوە خراپتریش پەنای بۆ ببەن، بنە و بارگەیان تێك نانێن و بگەڕێنەوە بۆ ئەو جێیانەی باب و باپیرانیان تێیاندا ژیاون. وەك هەستم کردبێ زۆربەی فەلەستینیەکان ئەمە دەزانن و پێداگری لەسەر ناکەن. ئامادەن بە ئاشتی لە دەوڵەتێکی فەلەستینیی سەربەخۆدا لە تەنیشت دەوڵەتێکی ئیسرائیلیی سەربەخۆدا بژین.

دووەم: فەلەستینیەکانیش بار ناکەن. ئەوان دەیانەوێ لەسەر خاکی خۆیان دەوڵەتێکیان هەبێ تێیدا بە ئاشتی و ئارامی بژین، نەك وەك پەنابەر یان چینێکی نەویتر لە سایەی دەسەڵاتی ئیسرائیلیدا.

فەلەستینیەکان لە راپەڕینی خۆیان هەر بەردەوام دەبن کات چەندە بخایەنێ تا هاوشێوەی ئیسرائیل رێز و سەربەخۆیی بەدەست دێنن. پرسیارەکە ئەوەیە: چۆن چۆنی سەرکردایەتیی ئەو راپەڕینە دەکەن بۆ بەدیهێنانی خەونی دەوڵەتی فەلەستینیی سەربەخۆ شان بەشانی ئیسرائیل؟

بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە باڵایە پێویستە فەلەستینیەکان لەم قۆناغەی راپەڕیندا لە چەند مانگی داهاتوودا شەش ئامانجی ستراتیجی بەدی بێنن:

١- بەردەوام بن لە پەرەدان بە دامەزراوەگەلی هاوتەریبی-کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاسی (ژێرخان) لە ناوچە داگیرکراوەکاندا و هەوڵی پێکهێنانی حکوومەتێکی ناوخۆیی تەریب (و هاوشانی حکوومەتی ئیسرائیل) بدەن، کە بتوانێ لەگەڵ بوونی هێزەکانی ئیسرائیلیشدا کۆمەڵگەی فەلەستین بەڕێوە ببا. بە دەربڕینێکی تر دامەزراوەیلی هاوشان کە ببنە مایەی هێنانەکایەی سەربەخۆییەکی راستەقینە.

٢- بەردەوام بن لەسەر رێکخستنی بەرەنگاریکردنەکەیان لەسەر رێبازی ناتوندوتیژی لە ناوچەکاندا، تا داگیرکەران بە ئاستەم بتوانن دەست بەسەر گەلدا بگرن و حوکمڕانی بکەن. ئەوەیش بە بەردەوامبوون لەسەر بەکارهێنانی شێوە جیاوازەکانی ناڕەزایی بەبێ توندوتیژی، وەك: هاوکارینەکردن، میانگەری، فراوانخوازی، ئەمە وێڕای شاڵاوی توندی سەرکوتکردنی داگیرکەر.

٣- هەوڵی نانەوەی دووبەرەکی بدەن، دژیەکییەکانی نێو رای گشتیی ئیسرائیلی لەبارەی بەردەوامیی داگیر و سەرکوتکردن و ئارەزووی قبووڵکردنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی فەلەستینی لەپاڵ دەوڵەتی ئیسرائیلدا زەق بکەنەوە. ئەوەیش دۆزینەوەی رێگەی جۆراوجۆر بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ نیشتەجێ جولەکە توندڕەوەکانیش دەگرێتەوە.

٤- بەشداری بکەن لە دەرخستنی ناکۆکیەکان لەنێو دامەزراوەی سیاسیی ئیسرائیلدا، ئەویش بە هاندانی بەرهەڵستیکردنی سیاسەتەکانی ئێستەی داگیرکەر، کە بانگەشە بۆ قبووڵکردنی دەوڵەتێکی فەلەستینی سەربەخۆ دەکا. ئەمە لەباریدا هەیە متمانە بە سوپای ئیسرائیلی و سەرکردایەتیی سەرکوتکردنەکە لاواز بکا، هەروەها بە بوونی ناکۆکیی سیاسیی توند و بێمتمانەیی بە هێزی سەربازی لە خاکە داگیرکراوەکان. دەگونجێ ئەمەیش پاڵەپەستۆ بخاتە سەر حکوومەتی ئیسرائیلی تا خۆی لەگەڵ راستییە نوێکەدا بگونجێنێ.

٥- بەشداری بکەن لە پەرتکردنی بەشەکیی لەنێوان هەردوو حکوومەتی ئیسرائیل و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە بابەتی "کێشەی فەڵەستین"دا.
٦- کارکردن بۆ هاندانی رای گشتیی جیهانی و کۆششە دیبلۆماسییە نێودەوڵەتیەکان، بۆ بەشداریکردن لە چارەسەری ململانەکە و یارمەتیدان بۆ دانان بە سەربەخۆیی فەڵەستیندا.

هەرچۆن بێ، روون بووەوە کە ئەگەر بمانەوێ بە رێگەچارە دیبلۆماسیەکان چارەسەرێکی دروست و شەرەفمەندانە بەدی بێنین، ئەوە دەبێ سەرەتا پێنج ئامانجە ستراتیجییە یەکەمەکە بەدی بێنین.

ئەگەر بمانەوێ ریزبەندییەك بۆ ئەو خاڵانە بکەین بەپێی گرینگییان، ئەوا خاڵی یەکەم و دووەم کە چڕ دەکەنە سەر چالاکیی فەڵەستینیەکان، لە ریزی پێشەوە دێن. سێیەم و چوارەمیش، کە چڕ دەکەنە سەر کارلێکەکان لەنێو ئیسرائیلدا لە بەرژەوەندیی کێشەی فەڵەستین، لە بایەخدا دوای ئەوان دێن. خاڵی پێنجەم و شەشەمیش کە پێوەندییان بە بەدەمەوەهاتنی جیهانییەوە هەیە، گرینگن بەڵام بەتەنیا خەونێکی سەربەخۆ بەرجەستە ناکەن، چونکە بەدیهێنانیان راستەوخۆ لەژێر کاریگەریی ئەو کۆششانەدا دەبن کە لەرێی چوار ئامانجەکەی یەکەمەوە بەدی هاتوون و پشت بەوانە دەبەستن، بەتایبەت هەردوو ئامانجی یەکەم و دووەم.

"توندوتیژیی سنووردار" رەگەزی راپەڕین

بە لەبەرچاوگرتنی نەبوونی ئامادەسازی بۆ خەباتێکی ناتوندوتیژانەی سیستماتیك لە سایەی بوونی سەرسەختیی سەرکوتکردنی ئیسرائیلیدا کە شێوەی جۆراوجۆری وەك لێدان، تەقەکردن، کوشتن، سووکایەتی پێکردن، ماڵ رووخاندن، لە رەگەوە دەرهێنانی دار و درەخت، دوور خستنەوە و درێژکردنەوەی گرتن بەبێ دادگەیی و ...هتد، فەڵەستینیەکان لەکاتی راپەڕیندا دان بەخۆداگرتنێکی سەرسوڕهێنەریان لەخۆوە پیشان دا، ئەویش بۆ پارێزگاریکردن لە هەندێ رێنوێنیی دیاریکراو لەلایەن رێکخراوی رزگاریخوزای فەڵەستین و سەرکردایەتیی یەکگرتوو کە بڕیریان داوە چەکی ئاگرین بەکار نەیەت. جگە لە هەندێ حاڵەتی ریزپەڕ، رێز لەم فەرمانە گیراوە. رێژەی پەنابردن بۆ شێوازەیلی توندوتیژی تەنیا نێزیکەی ١٥٪ بووە.

ئەو توندوتیژییە شێوەیەکی نەرمی وەرگرتووە و بریتی بووە لە بەرد تێگرتن! فەڵەستینیەکان پێیان وایە بەرد هاویشتن شێوەیەکە بۆ دەربڕینی گژبەری و تووڕەییان لەو ستەم و ناهەمواربیەی لە ماوەی ساڵانی رابردووی داگیرکردندا بەرگەیان گرتووە. ئەگەر بەراوردێك بکرێ لەگەڵ ئەو تەقەکردن و لێدانەی ئیسرائیل دەیگرێتە بەر، ئەوا چالاکیی بەرد هاویشتن هەر زۆر سنووردارە.

بەڵام دەبێ لێرەدا ئاماژە بەوە بدەین بەرد لێرەدا تەنیا رەمزی نییە وەك فەڵەستینیەکان مەبەستیان بوو، چونکە بەردی گەورە و هەروەها بۆمبی مۆتۆلۆڤیش هاوێژراوە و وێڕای سنووردارییی ئەو کارەیش، بووەتە هۆی مردنی چەندان ئیسرائیلی.

چاوەڕوان دەکرا بەرد هاویشتن ببێتە هۆی بەرکەوتنی زۆر لە ریزی فەڵەستینیەکاندا، هەر وایش دەرچوو، ئەگەرچی قوربانییانی فەڵەستینی منداڵ و پیاو و ئافرەت و پیریان تێدا بوو، بەڵام زۆربەی ئەوانەی کوژران و بەسەختی بریندار بوون لە بەردهاوێژەکان بوون، بەتایبەت لەنێو لاواندا.

ئاستەم بوو پاساوێکی فەڵەستینی بۆ ئەم باجە گەورەیە ببینمەوە بە بەراورد بە کارایی ئامرازەکە لە چوارچێوەی ئەم چالاکییەدا. ئەز پێم وایە لەگەڵ ئەو مەترسییە کەمەی بەرد هاویشتن بۆ سەر سەربازانی ئیسرائیلی دروستی دەکا، بەڵام کاردانەوەیەکی پێچەوانەی بۆ سەر ئەو ئامانجە ستراتیجییانەی پێشتر باس کران دەبێ (پێوەندار بە رای گشتیی ئیسرائیلی، دۆخی سیاسی و ورەی سوپا).

بەدوور دەزانرێ ئیسرائیلیەکان تێبگەن لەوەی بەرد تێگرتن دەربڕینێکی ناتوندوتیژانەیە لە تووڕەیی و هاوارێك لەپێناو دادپەروەریدا، بەپێچەوانەوە پێیان وایە، یان وای لێك دەدەنەوە بەردبارانکردن هەڕەشەیە بۆ سەر ژیانی جولەکە، ئەویش بە یادکەوتنەوەی یادەوەریی چەوساندنەوەی پێشوویان، لە کوشتن و کارەسات، ئەوەیش سەر بۆ کاردانەوەی جیاواز و نامەنتیقی دەکێشێ.

بە بڕوای من بەهۆی بەرد و بۆمبی مۆلۆتۆڤ و کوشتنەوە، راپەڕین لە زەینی ئیسرائیلیەکاندا هەوڵێکی نوێیە بۆ لەناوبردنی جولەکە و ئامانجی عەرەب ئەوەیە جولەکە فڕێ بدەنە دەریاوە. ئەم جۆرە هەستە دەبێتە بەربەست لەبەردەم گەیشتنی پەیامەکە بە ئیسرائیلیەکان و یارمەتیی زیادکردنی پاڵپشتیی ئیسرائیلی بۆ سەرکوتکردنی دڕندانە دەدا و هانی سەربازان دەدا بۆ جێبەجێکردنی فەرمانەکان بە لێدان و تەقەکردن و بگرە تێپەڕاندنیشیان.

زۆر لەو قورساییە جیهانییەی راپەڕین هەیەتی دەگەڕێتەوە بۆ بەرد هاویشتنی سنوورداری فەڵەستینیەکان و لێدان و تەقەکردن لەلایەن ئیسرائیلیەکانەوە. لەڕێی زانینی رێژەی کوژراوانی ئیسرائیلی بەبەراورد لەگەڵ کوژراوانی فەڵەستینی دەردی دەخا کامیان توندوتیژیی زیاتر بەکار دێنێ. ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێ رێژەی ناتوندوتیژی لەلایەن فەڵەستینیەکانەوە تا ئێستە لە بەدەستهێنانی دەسکەوتدا کاریگەرتر بووە.

لە تێڕوانینی چاودێری دەرەکیدا، روون و ئاشکرا دێتە پێش چاو کە لەم قۆناغە پێشکەوتووەی ململانەکەدا، کاریگەریی فەڵەستینەکان زیاتر دەبێ ئەگەر بێتو بەرد و بۆمبی مۆلۆتۆڤ و هەروەها کوشتنی بەئەنقەست بگۆڕن بە جۆری تری گژبەریکردنی خەباتی ناتوندوتیژانە. بەڵام ناخۆشبەختانە ئاماژەکان ئەوەیان لێ دەخوێنرێتەوە کە کشانەکە بە ئاراستەی پێچەوانەیە.

مەترسیەکانی ئەم تێکچوونەی ئێستە

لە دواین سەردانمدا بۆ ئیسرائیل و ناوچەیلی داگیرکراو لە هاوینی ١٩٨٩، بۆم دەرکەوت هەردوولا زیاتر بەرەو توندوتیژی دەچن. بەپێی راپرسییەکی نوێ لە ئیسرائیل، لە سەرەتای سەرهەڵدانی راپەڕینەوە لاوان لە ئامادەیی و زانکۆکاندا زیاتر دژایەتیی عەرەب دەکەن. ترس و رق لە عەرەب زۆر لە پێشوو زیاتر بووە. رای لاوەکان لەو رووەوە زۆر توندڕەوانەترە لە رای گەورەکان، بەڵام زۆربەی ئیسرائیلیەکان راپەڕین وەك کێشەی ئاسایش تەماشا دەکەن و زۆریان بڕوایان وایە تاکە رێگە بۆ راگرتنی، سەرکوتکرنی توندترە.

لەسەر ئاستی سیاسیش چالاکانیی بزووتنەوەکانی ئاشتی، لەنێویاندا "ئاشتیی ئێستە"، لە دۆخێکی لاواز و ناجێگیردان (ئەگەرچی هەندێ لە ئیسرائیلیەکان گژبەریی ئەم بۆچوونە دەکەن). حزبی "کار"ی ئیسرائیلی راڕا و نایەکگرتووە و نایەوێ و ناتوانێ هەڵوێستێکی بەهێزتر وەربگرێ بەتایبەت لە بابەتی زەوی بەرامبەر بە ئاشتی. ئەم ناجێگیرییە پاڵپشتییەکی میلیی گرینگی لەکیس داوە. زۆر لە لایەنگرانی حزبی کار بانگەشە بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی دەکەن.

لەبەرامبەردا پێدەچێ حزبی "لیکود" لە پێشتر توندڕەوتر بووبێ، بە بەڵگەی ئەو مەرجە قورسانەی لێژنەی ناوەندیی لیکود بەسەر پلانەکەی ئیسحاق شامیری سەرۆك وەزیرانیدا سەپاند لەبارەی هەڵبژاردنەکان لە ناوچە داگیرکراوەکان، کە لە بنەڕەتدا سنووردارە.
لەسەر ئەم بنچینەیە، زۆر لە ئیسرائیلیەکانیش بەرد دەهاوێژن و ئۆتۆمبێلی فەلەستینیەکان تێك دەشکێنن (وەك چۆن فەلەستینیەکان بەردیان هاویشتە ئۆتۆمبێلی ئیسرائیلیەکان). ئەوە بوو پاش مەرگەساتی پاسەکە لە شەشی تەمووز کە لەسەر دەستی فەلەستینیەکی غەزە لە نێزیك قودس رووی دا و تێیدا پازدە ئیسرائیلی و ئەمەریکاییەك کوژران، لە قودسی رۆئاوا هەندێ لە فەلەستینیەکان لەلایەن جولەکەکانەوە هەڕەشەیان لێکرا و هێرشیان کرایە سەر. ئەگەرچی پۆلیسی ئیسرائیلی رێوشوێنی بەپەلەی گرتەبەر، بەڵام ستەمکارییەکە روون و ئاشکرایە. نیشتەجێکراوە جولەکە توندڕەوەکان لە هێرش و دەستدرێژیەکانیان بۆ سەر فەلەستینیەکان گوندەکانیان لە بەری رۆئاوا بەردەوام بوون و گەشتی رێڕۆیشتن بەپێیان فراوانتر کرد کە بەچڕی پاسەوانی دەکران، ئەویش بۆ جەختکردن لە "مافی خۆیان" بۆ چوون بۆ هەر جێیەك بیانەوێ. هەروەها ئەو رێکخراوە نهێنییانەی کاری توندوتیژی دژ بە فەلەستینیەکان ئەنجام دەدەن گەشە دەکەن (ئێستەیش دژ بەو ئیسرائیلییانەی هاوڕا نین لەگەڵیان).
لەم دواییەدا گرووپێکی نهێنی بەناوی "دوف" هەندێ بڵاوکراوەی بڵاو کردەوە رێنوێنی دەدا لەبارەی چۆنیەتیی بەکارهێنانی چەك، بەشێوەیەك تەقە بکا بەبێ ئەوەی هیچ ئاسەوارێك بەجێ بهێڵێ، لەوانەیە لەڕێی پشکنین لە تاقیگەی بالیستییەکاندا دەربکەوێ (زانینی جووڵەی هاوێژراوەکان).
لە هەمان کاتدا، زیادبوونێکی کەم و سنووردار لە ژمارەی نەیارانی خاوەن ویژدانی زیندوو لە سوپا هەیە (لەگەڵ ئەگەری بوونی هەزاران کەس کە رێوشوێنی نارەسمییان دۆزیوەتەوە بۆ خزمەتنەکردن لە ناوچەکاندا). هەروەها سرت (متحفظ)ەکانیش هەن کە ئەوانیش زیاتر مەیلیان بەلای تەقەکردن لە فەلەستینیەکاندا شکاوەتەوە.
دڕندەییەکی ئاشکرا لەنێو سەربازەکاندا هەبوو لەکاتی ئەنجامدانی ئەرکەکانیان. هەواڵم پێگەیشت کە سەربازەکان لە یەکەم گەشتیان بە ناوچەکاندا زۆر جار حەز ناکەن توندوتیژی دژ بە فەلەستینیەکان بەکار بێنن، بەڵام لە گەشتی دووەمیاندا و پاش ئەوەی دووچاری تف و بەرباران دەبنەوە، سەربازەکان ئارەزوو دەکەن تەقە لە فەلەستینیەکان بکەن. بەپێی راپۆرتەکان، لە خولی سێیەمی گەشتەکەیاندا، سەربازەکان بەشوێن کەسێکدا دەگەڕێن بیکوژن.
لەلایەنی فەلەستینیشەوە نەبوونی دەسکەوتێکی بەرچاو لە راپەڕین و دەستپێشخەریی ئاشتیی فەلەستینی، بووەتە مایەی قووڵکردنەوەی چەپاندن کە چەندان ئاماژەی پاڵپەستۆی روو لە زیادی بۆ توندوتیژییەکی زیاتر نیشان داوە. بەلای فەلەستینەکانەوە بەرد هاویشتن بووەتە شتێکی بێزارکەر. چەندان هێرش کراوەتە سەر گیانی ئیسرائیلییان لە مەدەنی و سەربازیەکان، هەندێ جار بەکارهێنانی چەقۆ و لەم دواییەیشدا چەك هەبووە — بەبێ باسکردنی هێرشەکانی سەر پاسەکان و ئەو زیانە گیانییانەی لێیان کەوتوونەتەوە لە نێزیك ئەریحا و قودس.
سەرکردایەتیی یەکگرتووی راپەڕینی فەلەستین لە بڵاوکراوەکانیدا بانگەشەی بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی دەکرد، کە بە بڵاوکراوەی ژمارە (٤٠) لە ئایاری ١٩٨٩ دەستی پێکرد، ئەگەرچی یەکێکیان کێشرایەوە و

ئاماژەدان بە کوشتنیش راگیرا، بەڵام ئامادەیی بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی دژ بە ئیسرائیلیەکان هێشتا ماوە.

لەم کاتەدا، ژمارەی حاڵەتەکانی کوشتنی بەکرێگیراوان و ئەو فەڵەستینییانەی گومان دەکرێ هاوکاریی ئیسرائیل بکەن رووی لە زیادییە. لە رابردوودا جەخت لەوە دەکرایەوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو کەسانە پەنا بۆ پاڵەپەستۆی کۆمەڵایەتی و بیانووی گشتی و بایکۆتکردنە کۆمەڵایەتیەکان ببرێ. لە زۆر حاڵەتدا لەوانەیە ئەم پاکتاوکردنە پاڵنەری ناوخۆییان هەبێ: بەپێی هەندێ راپۆرتی ئیسرائیلی هەندێ لە کوژراوەکان بەکرێگیراو نەبوون و گومان هەیە دوژمنایەتیی کەسی و هەروەها هەواڵگریی ئیسرائیلیش لەپشتیەوە بن.

گەشەکردنی ئەم جۆرە توندوتیژییە لەنێو گرووپەکەدا وەك هۆکارێکی گرینگ لە هەرەسهێنانی شۆڕشی فەڵەستینی ١٩٣٦–١٩٣٩، هەروەها وەك تێکەڵەیەك لە شێوازگەلی توندوتیژی و ناتوندوتیژی، باس کراوە.

ئاتاجی بە دەروازەیەکی نوێ

دۆخی ئێستە زۆر مەترسیدار و ناسەقامگیرە. ئەگەر ئەو مەیلانەی باس کران بەو شێوەیە بەردەوام بن دۆخەکە لە رووی توندوتیژیی نیشتەجێکان و گرووپە تیرۆریستییە جولەکەکان لەلایەك و فەڵەستینیەکان لەلایەکی ترەوە خراپتر دەبێ و ئاسانە سەر بکێشێ بۆ دۆخێك کە بکرێ بەراورد بکرێ بە دۆخی لبنان و رەنگە لەو خراپتریش، ئەوەیش دەبێتە هۆی کارەساتێکی دوورمەودا و هەمووان تێیدا پەشیمان دەبن جگە لە ئەنجامدەرانی توندوتیژی، ئەوەیش وا دەکا ئاشتیخوازانی فەڵەستینی و ئیسرائیلی بۆ دواوە بڕوانن و ئاواتەخواز بن هەشت مانگی یەکەمی راپەڕین بگەڕێتەوە.

ئەوەی هیچ مشتومڕی لەسەر نییە ئەوەیە بنمیچی توندوتیژی لای هەردوولا دابەزیوە و ناکرێ دۆخەکە هاوشێوەی مانگەکانی رابردوو بەردەوام بێ، بەڵکو دەگۆڕێ. پرسیار ئەوەیە: ئاخۆ دەکرێ کاریگەرییەکی هۆشیارانە لەسەر ئاراستەی گۆڕانکارییەکە بکرێ؟ ئەم دۆخەی ئێستە، جگە لە زیادبوونی مەترسییەکانی توندوتیژییەکی زیاتر، کێشەی فەڵەستین پێش ناخا. تەنانەت وێنەی "داود و گولیات" کە پێشتر زۆر لە شاشە عەرەبیەکاندا بەهێز بوو، نەماوە. گوزارشتی توند لە ئازار و تووڕەیی لە ئاستی پێویستدا نییە ئەگەر مەبەست لە خەبات زیاتر بێ لە دەربڕینی هەستەکان. بۆ ئەوەی هەڵسوکەوتێك ژیرانە بێ، پێویستە بەشداری لە بەدەستهێنانی ئامانجەکانی خەباتدا بکا.

مانگرتنی بازرگانی زیاتر دەربڕینی هەستە تا ئەوەی بەشداری لە بەدیهێنانی سەربەخۆیی فەڵەستیندا بکا، ئەوەی مایەی گاڵتەجارییە ئەم کارە –وەك ئیسرائیلیەکان چەندان جار دووپاتیان کردووەتەوە– لەوانەیە زیانێکی کەم یان هیچ زیانێك بە ئابووریی ئیسرائیل نەگەیەنێ و نابێتە مایەی گۆڕینی سیاسەتی حکوومەت (بایکۆتکردنی شمەکەکانی ئیسرائیل جیاوازە لەمە)، ئەوەی زیانی پێدەگا بازرگان و پیاوانی کاری فەڵەستینین، بە فەرمانبەرانیشەوە (کە بەزۆری لە هەژارانن) و ئەوانەی ئێستە دامەزراون یان بۆ چەند سەعاتێکی دیاریکراو، یاخۆ بەبێ کار دەمێننەوە.

ئەم هۆکارانە وا خەریکە دەبنە مایەی پشتگوێ خستن و دانەمەزراوی، لەبەرئەوەی لە مانگرتنە بازرگانیەکاندا سەعاتەکانی کار کەمێ زیادیان کردووە، ئەمەیش لەوانەیە زوو بێ یان درەنگ ببێتە مایەی هەرەسهێنانێکی بنچینەیی کۆڵەگەی ناوەندیی راپەڕین.

بەکورتی، ئەگەر فەڵەستینیەکان بیانەوێ ئامانجە سەرەکیەکەی راپەڕین –کە کۆتاهێنانە بە داگیرکردن– بۆ پێشەوە ببەن، بە بڕوای من زۆر پێویستە ستراتیجیان بگۆڕن. پێویستە ئەو بادانەوەیە بێتە راگەیاندن و بەشێوەیەکی درامی بکرێتە دەستپێشخەری و پێویستە لە بەیاننامەیەکدا ستراتیجە نوێیەکە و ئاراستەی راپەڕینەکە بە روونی دەستنیشان بکرێ. وا باشترە ئەم گۆڕانکارییە بە ئاشکرا بۆ هەمووان، فەڵەستینیەکان، ئیسرائیلیەکان و گەلانی تری عەرەبی و سەرتاسەری دنیا رابگەیەنرێ. پێویستە بە باشی لە گۆڕینی ستراتیجەکە بکۆڵرێتەوە تا راگەیاندنەکەی بەهێزی بکا، نەك بەپێچەوانەوە.

یەکێك لە پێشنیازەکان دەستپێشخەریی مانگرتنی گشتی بوو لە خواردن. مانگرتنی گشتی لە خواردن لەلایەن قوتابییانی چینیەوە لە حوزەیرانی ١٩٨٩ کاریگەریی ئەرێنی و دراماتیکی بوو لە چین و تەواوی دنیا، فەڵەستینیەکانیش بە تێگەیشتنی باشتریان لە خەبات بەبێ توندوتیژی، دەتوانن بەشێوەیەکی بەهێزتر ئەوە ئەنجام بدەن. ئەمە دەکرێ، وەك لە چین رووی دا، رۆژووگرتن بێ لەلایەن ژمارەیەکی زۆری خەڵکەوە، یاخۆ چەند سەرکردەیەکی زۆر گرینگی فەڵەستینی– لە موسڵمان و مەسیحیەکان، سیاسیەکان، کۆمەڵایەتیەکان، پەروەردەکاران و هی تر. بیستم ئەزموونێکی فەڵەستینیی فراوان هەیە لە مانگرتن لە خواردن، بیرۆکەکە لای ئەوان باوە و دەکرێ وەڵامدانەوەیەکی ئەرێنی بەدواوە بێ.

بۆ ئەوەی قورساییەکی گرینگ بەبێ روودانی حاڵەتی مردن بێتە کایە، دەکرێ بانگەشە بۆ رۆژووگرتنێکی درێژ بەڵام سنووردار بکرێ، وەك بۆ ماوەی ٢١ رۆژ. دەکرێ وردەکارییەکانی لە راگەیاندنەکەدا باس بکرێ و ئاماژە بەوە بدرێ کە ماوەی رۆژووگرتنەکە بۆ پاکبوونەوە و پابەندبوون و ئامادەکارییە بۆ قۆناغی بنچینەیی دووەمی راپەڕینەکە، کە پێویستە لەسەر بناغەی دەسکەوتە ئەرێنیەکانی قۆناغی یەکەم دابمەزرێ و تێیشان بپەڕێنێ.

قۆناغە نوێیەکە بە شێوازی ناتوندوتیژی دەبێ، دەشتوانین بڵێین فەڵەستینیەکان هێندە ئازایەتییان تێدایە دەستبەرداری بەرد بن. قۆناغی نوێ چڕ دەکاتە سەر دروستکردنی دامەزراوەکان و بنیاتنانی پشت بەخۆبەستنی فەڵەستینی سەربەخۆ، لەگەڵ ئامانجی پێکەوەژیانی ئاشتییانە شان بەشانی ئیسرائیلی سەربەخۆ.

لەکاتی رۆژووگرتندا بەرد ناهاوێژرێ. لەبری ئەوە دەکرێ رێورەسمی ئاینی لە مزگەوت و کەنیسە و شوێنە گشتیەکاندا رێك بخرێ. دەکرێ هەندێ ئاماژە یاخۆ رەنگی تایبەت لە هەموو شوێنێك بخرێتە روو، هەروەها دەکرێ ئاڵای فەڵەستینی بەرز بکرێتەوە یان بەرز نەکرێتەوە. دەکرێ قەدەغەکردنی هاتوچۆی خۆویستانەی فەڵەستینی بێتە سەپاندن بۆ دەرخستنی نیازی ئاشتیخوازانە و جدیەتی کارکردن لە چەند مانگی داهاتوودا.

کار لەسەر ئەنجامدانی خۆپیشاندانی گشتی ناکرێ، بگرە کار لەسەر هەنگاونانی شێنەیی دەکا بە ئاراستەی بنیاتنانی دامەزراوەکان و پەرەپێدانی پشت بەخۆ بەستن.

هەندێ لە فەڵەستینیەکان زۆر بەگومانن لە بەهای خەباتی ناتوندوتیژ، هەندێکی تریشیان متمانەی زۆریان پێی هەیە. بۆ نموونە یەکێك لە سەرکردە فەڵەستینیەکان دەڵێ "بە گرتنەبەری شێوازی خەباتی ناتوندوتیژ و ئەو سنوورانەی بۆ توندوتیژیمان دانان، بۆمبی ئەتۆمی و چەکی ئاسمانی و تانکەکان و تەنانەت تۆپهاوێژە میکانیکیەکانمان بەستەوە، ئێستە دەبێ کار بۆ بەرکەنارکردنی تفەنگەکان بکەین"، پێی وا بوو بەکارهێنانی تفەنگ دژ بە بەرەنگاریکاران، نەخاسمە بەرەنگاریی ناتوندوتیژ، بەرەنجامی پێچەوانەی دەبێ، بەو هۆیەشەوە ئیسرائیلیەکان وردە وردە چەك کەمتر بەکار دێنن، کاتێ ئەو چەکانەیش بەکار بێنێ، کاردانەوەی جیهانی زۆر گەورە دەبێ.

بەدڵنیاییەوە پاش تەواوبوونی مانگرتن لە خواردن لاوانی فەڵەستینی کە دەستبەرداری بەرد هاویشتن بوون ناتوانن بەئاسانی پاڵی لێ بدەنەوە و هیچ نەکەن. پێویست بە چالاکییەکی بەدیل دەکا. چالاکییەلێك کە لە رابردوودا بەکار هاتوون، فیك و هوڕ یان شین و شەپۆڕ لەکاتی شەویان لەخۆ دەگرت، بەتایبەت لە شەقامە تاریکەکاندا وەك لە شاری خەلیل رووی دا و جارێکیش لە قودسی رۆهەڵات.

شێوەیەکی تریش هەیە ئەنجام بدرێ، ئەویش بەوەی لاوان بەشێوەیەکی ئاشتییانە بوەستن و ئاڵای بچووکی فەڵەستینی بەدەستییانەوە بگرن و دەستی راستیان بە جوڵەیەکی دۆستانە درێژ بکەن. بێگومان بژارە و شێوەی تریش هەن.

ناوەرۆکی قۆناغی دووەمی راپەڕین دەبێ بە وریایی و وردی پلانی بۆ دابنرێ. یەکێك لەو پێشنیازانەی دەکرێ لە کارنامەدا دابنرێ بریتییە لە چڕکردنە سەر بنیاتنان و رابەرایەتیکردنی سیستمێکی فێرکردن کە فەڵەستینیەکان خۆیان رێکی دەخەن و بەڕێوەی دەبەن. ئەو شەرعیەتە هەرچی بێ کە بیرۆکەکە لەژێر رۆشنایی کردنەوەی قوتابخانەکان لەلایەن ئیسرائیلیەکانەوە دەیهێڵێتەوە، ئەوا دەری دەخا پێویستیەکی ستراتیجییە هاوکاری لەگەڵ دەسەڵاتی داگیرکەر نەکرێ، ئەمە جگە لە دامەزراندنی ژمارەیەك دامەزراوە کە پشت بە خۆیان ببەستن.

لەم جۆرە قۆناغەدا وا باشە کەمترین ژمارەی تاکەکانی کۆمەڵگە لەم جۆرە چالاکییانەدا بەشداری بکەن، چونکە چڕکردنەوەی کۆشش رێگە بە باقیی ئەو دانیشتوانەی پێوەندییەکی راستەوخۆیان بەم جۆرە دیاریکراوەوە نییە، دەدا تا پشوو بدەن و چالاکییە کۆمەڵایەتی و ئابووریەکانیان لەکاتی گونجاو و لەو کاتەی لە گەرمەی بەرەنگاریکردندا داوایان لێدەکرێ، ئەنجام بدەن.

بەپێی ئەم ستراتیجە دەکرێ مانگرتنە بازرگانیەکان بێنە هەڵوەشاندنەوە، ئەمەیش دەرفەت دەداتە بازرگان و فەرمانبەرەکانیان تا ئابووریەکەیان بگێڕنەوە، بەوەیش دەتوانن وەك بەشێکی گرینگ لە کۆمەڵگە و راپەڕینی فەڵەستینی بەردەوام بن. ئەمە رێگر نییە لەوەی پەنا بۆ مانگرتنی بازرگانی و داخستنی دوکان و بازاڕ لەسەر بنچینەیەکی رەمزی و کورتمەودا ببرێ بۆ گوزارشتکردن لە هەندێ بیروبۆچوونی رژد یان تازیەباری لەکاتی روودانی کوشتارێکی گەورەدا، بەڵام بەرپرسیاریەتییەکە دابەش دەکا و بەرەنگاریکردن لە چوارچێوەیەکی فراوان لەنێو کۆمەڵگەی فەڵەستینیدا درێژە دەکێشێ، لە هەمان کاتدا توانا دەداتە گرووپە پیشەکارەکان تا بە رۆڵی خۆیان هەستن بۆ هەندێ ئامانجی تایبەت و لەکاتێکی دیاریکراودا لەبری بەردەوامبوون. تەنانەت لە ئایندەیشدا پێویستە بەوردی بەدواداچوون بۆ هەر کارێك بکرێ لەسەر بنچینەی لێهاتن و ئەنجامە چاوەڕوانکراوەکانی لە روانگەی ستراتیجە گشتیەکەوە.

هیچ لەمانەی باس کران ڕێگر نین لە بایکۆتکردنی کاڵاکانی ئیسرائیل یان سنووردارکردنی ئەو کرێکارانەی لە کۆمپانیا ئیسرائیلیەکاندا کار دەکەن، ئەگەرچی وا باشە ئەم بابەتەی دوایی بەوردی لێکۆڵینەوەی تێدا بکرێ لە رووی سرووشتی کارە خوازراوەکە و رۆڵی کارکردن (یان کارنەکردن) لە پەرەپێدان یان لاوازکردنی بەرەنگاریکردنی فەڵەستینی یاخۆ سیاسەتی ئیسرائیلی.

بەدڵنیاییەوە ستراتیجی خەباتی بێ توندوتیژی و زیادبوونی پشت بەخۆ بەستنی فەڵەستینیەکان بە کاردانەوەی نەرێنی لەلایەن ئیسرائیلیەکانەوە وەڵام دەدرێتەوە، دەکرێ دەربرین بە شێوازگەلی ناتوندوتیژ لە سەرەتادا بە پرۆسەیەکی زێدە سەرکوتکردن وەڵام بدرێتەوە، ئەمەیش بەڵگەی ئەوەیە مەترسیی ئەم جۆرە خەباتە لەسەر بەردەوامیی داگیرکردن، لە کاریگەریی خودی بەردەکان زیاترە.

وێڕای بەیاننامە یەك لەدوای یەکەکانی ئیسرائیل لەبارەی توندوتیژیی فەڵەستینی، چەندان ئاماژە هەن کە بەرپرسانی ئیسرائیلی وای بە باش دەزانن مامەڵە لەگەڵ توندوتیژیی فەڵەستینیدا بکەن تا ئەوەی مامەڵە لەگەڵ خەبات بەبێ توندوتیژی بکەن. جێی خۆیەتی لێرەدا ئاماژە بەوە بکەین ئەو کەسەی بانگەشە بۆ گرتنەبەری خەباتی بێ توندوتیژی دەکا –واتە موبارەك عەوەز– دوور خرایەوە. هەروەها ئیسرائیل لەم دواییەدا رازی نەبوو ڤیزای چوونە دەرەوە بداتە دوو فەڵەستینی کە بەنیاز بوون بەشداری لە کۆنگرەیەکدا بکەن لە کەنەدا کە بڕیار بوو قسە لەبارەی "ناتوندوتیژی" بکا (وەك تێگەیشتم، هەواڵیان پێدراوە ئەگەر بابەتی وتەکانیان شتێکی تر بوایە ڕێگەیان پێدەدرا ئامادەی کۆنگرەکە بن).

چەندان راپۆرت هەن دەسیەلمێنن ئیسرائیلییەکان ڕێوشوێنی تایبەت بۆ ئاڵۆسکاندنی فەڵەستینیەکان دەگرنە بەر تا پەنا بۆ توندوتیژیی زیاتر ببەن، دەکرێ ئەمە هۆیەکی بەس بێ بۆ ئەوەی وا لە فەڵەستینیەکان بکا هەوڵ و کۆششێکی زیاتر بکەن تا نەتوانن بیان ئاڵۆسکێنن، ئەویش بەپێی ستراتیژییەکەی ناپیلیۆن کە دەڵێت" قەت ئەو کارە مەکە کە دوژمنەکەت دەیەوێ بیکەیت تەنیا لەبەرئەوەی ئەو وای دەوێ".

بە گۆڕینی تەواوی خەباتی فەڵەستینی بۆ خەباتێك بەبێ توندوتیژی، فەڵەستینییەکان دەتوانن پاساوی سەرکوتکردن لە دەست ئیسرائیل بسەنن و هێزی راستەقینە و رێژەیی خۆیان لە ململانەکەدا زیاد بکەن. ستراتیجە نوێیەکە ورە و ئومێدی فەڵەستینیەکان بەرز دەکاتەوە و وادەکا ئەو ئیسرائیلیانەی لەگەڵ فەڵەستینیەکان هاوسۆزن بتوانن بەرهەڵستیی سیاسەتی سەرکوتکارانەی حکومەتەکەیان بکەن و پاڵپشتیی لە مافی سەربەخۆییی فەڵەستینیەکان بکەن.

لەوانەیە ئەم ستراتیجە نوێیە ترس و تووڕەیی (لەوێشەوە توندوتیژی) کەمتری لێ بکەوێتەوە، بە پێچەوانەوە لە چەند سیفەتێکی مرۆیی تردا بەدەمەوەهاتنی دەبێ کە جولەکەکان لە هەڵویستی جۆراوجۆردا دەریان بڕیوە و جەخت لەوە دەکەن باوەڕیان پێیانە.

ئەم قۆناغە نوێیەی بەرەنگاریگردن کە بە رۆژوو گرتن بۆ ماوەیەکی درێژ دەست پێدەکا، سەرلەنوێ کێشەی فەڵەستینی دێنێتە سەر شاشەی تەلەفزیۆن و رووپەڕی رۆژنامە جیهانییەکان. گۆڕانی تەواوەتی بۆ خەباتکردن بەبێ توندوتیژی وادەکا خەڵك لە ئەورووپای رۆئاوا و ویلایەتە یەکگرتووەکان زیاتر پشتگیری سەربەخۆیی فەڵەستین بکەن.

له کاتی گۆڕان بۆ خەباتی بێ توندوتیژی هەندێ گۆڕانکاری تر روو دەدەن. لێژنە میللیەکان کە هەوڵ دەدەن پێداویستییەکانی کۆمەڵگەی فەڵەستینی دابین بکەن بەردەوام دەبن لە پەرەپێدانی کۆمەڵگەیەکی فەڵەستینی پشت بەخۆ بەستوو. لە هەمان کاتدا رەتکردنەوەی فەڵەستینیەکان بۆ ملکەچی و هاوکاریکردن لە داگیرکردنی ئیسرائیلی زیاتر دەبێ، هەروەها یاخیبوونی مەدەنی بە کۆمەڵ (کە سەرکردەیەکی فەڵەستینی ناوی ناوە "یاخیبوونی نەتەوەیی"). ئەنجامەکەش ئەوەیە کە فەڵەستینیەکان حوکمی خۆیان دەکەن و چی تر لەلایەن حکوومەتی داگیرکەرەوە حوکم ناکرێن بە چاوپۆشین لە پەرەسەندنی ئیسرائیلی و جیهانی. بە یەکگرتنی هێز و پشتبەستنی تەواو بە خەباتی بێ توندوتیژی، ئەوا سەربەخۆیەکی فەڵەستینی دانپێدانراو لەلایەن ئیسرائیل و جیهانەوە دەبێتە شتێکی حاشاهەڵنەگر.

تێکۆشانی ناتوندوتیژانە
ئامرازێکی کاریگەرە بۆ کاری سیاسی

دیمانەیەك لەگەڵ جین شارپ

ناوەرۆکی توێژینەوەی پێنجەم

پێشەکی
هێز و واقیعیەت
کێشانەوەی سەرچاوەی هێز
گێڕانەوەی مێژوومان
هەڵبژاردنی چۆنیەتیی کارکردن لە کێشەکاندا
ئایا ئەمە هیچ پێوەندی بە فەڵەستینیەکانەوە هەیە؟
فێری بەسیاسیکردن و بەرەنگاریکردنی هێز بە
چەکەکانی ناتوندوتیژی: ناڕەزایی و هاوکارینەکردنی ئابووری
چەکەکانی ناتوندوتیژی: هاوکارینەکردنی سیاسی
چەکگەلێك بەبێ توندوتیژی: دەستوەردان
پێداویستیەکانی کارابوون
چاکیەکانی تێکۆشان بە ناتوندوتیژیی تەواوەتی
دیمانەیەکی تر لە ئاداری ١٩٨٧
بۆچی داوا لە فەڵەستینیەکان دەکەی بەبێ توندوتیژی کار بکەن؟
کاریگەرییە نەرێنییە ئیسرائیلی و نێودەوڵەتیەکان
کاریگەریی فەڵەستینیی بکوژ
لاوازی لە شکستهێنان لە تێگەیشتنی ئیسرائیلیەکان
تۆکمەیی و سەرچاوەکان
بیرکردنەوەی ستراتیجی و ئازایەتی
هۆکارگەلێکی ئیسرائیلی ئاسانکار
بەرگریکردنی نائالۆسکێن
دەرفەتەکانی کەشوهەوای نێودەوڵەتیی لەبار
ئەگەرەکانی بادانەوە لە سیاسەتی ویلایەتە یەکگرتووەکاندا
ئامادەکردنی بەرپرسانە و زێدە کەڵك

پێشەکی

ئایا تێکۆشانی ناتوندوتیژ بژارەی خەڵکانی ساویلکەیە یان ئامرازێکی کاریگەرە بۆ کاری سیاسی؟ ئاخۆ ستراتیجیەتی ناتوندوتیژیی سیاسی گەلی فەلەستینی ژێر باری داگیرکردن لە چەکەکەی دادەماڵێ، یان بەشێوەیەکی باشتر سازی دەکا لەپێناو بەدەستهێنانی مافەکانی لە دیاریکردنی چارەنووسدا؟

عەفیف سافیە کە توێژەرێکی سەردانیکارە لای سەنتەری زانکۆی هارفارد بۆ کاروباری نێودەوڵەتی دیمانەیەکی دوور و درێژی لەبارەی ئەم پرسیارانە لەگەڵ د.جین شارپ لەنێوان ئایاری ١٩٨٦ و ئایاری ١٩٨٧دا ئەنجام دا.

د.جین شارپ سەرپەرشتیی بەرنامەی "لەبارەی رێوشوێنەکانی ناتوندوتیژی لە حاڵەتەکانی کێشە و بەرگریکردندا" دەکا و سەرۆکی دەزگای "ئەلبێرت ئەنیشتاین"ە، ئەو دامەزراوەیەی بایەخی خۆی چڕ کردووەتە سەر رەهەندە شاراوەکانی پاش رێوشوێنەکانی ناتوندوتیژی بۆ بەرەنگاریکردنی توندوتیژیی سیاسی.

دکتۆر شارپ چەندان کتێبی لەبارەی تێکۆشانی ناتوندوتیژانە هەیە، بەتایبەت کتێبەکانی: **سیاسەتەکانی ناتوندوتیژی** (سێ بەرگە) + **هێزی کۆمەڵایەتی و ئازادیی سیاسی** + **گاندی وەك ستراتیجکارێکی سیاسی**.

چەند وەرگێڕانێك بە زمانەکانی عەرەبی و عیبری بۆ پێشەکیەکی هاوشێوەی ئەوەی لەبارەی بەرەنگاریکردنی ناتوندوتیژانە لە قودس نووسیویەتی دەرچووە، لەوانە **"بەرەنگاریی بەبێ توندوتیژی"** کە لە سەنتەری فەلەستینی بۆ لێکۆڵینەوە لە ناتوندوتیژی دەرچووە، هەروەها **"هتفا غدوت لو عليمه"** کە لە خانەی بڵاوکردنەوەی میفراس دەرچووە.

کورتەی دیمانەی یەکەمی لە رۆژنامەی "کازیوە"ی ئینگلیزیدا لە ٢ی ئایاری ١٩٨٦ بڵاو کرایەوە. لێرەدا باسەکە فراوان کراوە تا هەموو دەقەکە بگرێتەوە. د. شارپ لە ئەیلوولی ١٩٨٦ سەردانی رۆهەڵاتی ناوەڕاستی کرد و لە عەممان ئامادەی کۆنگرەی کۆڕبەندی فیکری عەرەبی لەبارەی تێکۆشانی ناتوندوتیژی سیاسی بوو، هەروەها سەردانی بەری رۆژئاوای فەلەستین و قودس و ئیسرائیل و غەززەی کرد و لە ژمارەیەك کۆڕ و سیمینیناردا قسەی کرد کە سەنتەری فەلەستینی بۆ لێکۆڵینەوە لە ناتوندوتیژی لە پەیمانگەی لێکۆڵینەوەی ترومان بۆ ئاشتی لە زانکۆی عیبری سازی کردن. هەروەها قسەی لەگەڵ کەسانی جۆراوجۆری فەلەستینی و ئیسرائیلی کرد.

لە ئاداری ١٩٨٧ عەفیف سافیە جارێکی تر دیمانەیەکی لەگەڵ د.شارپ کردەوە بۆ دیاریکردنی بۆچوونەکانی ئێستەی لەبارەی رەهەندە شاراوەکانی پاش تێکۆشانی توندوتیژیی فەلەستینی.

د.شارپ پێی وایە فەلەستینی و ئیسرائیلیەکان هەردووکیان لەم سەدەیەدا ناهەمواریيان دیوە و ئازاریان چەشتووە و هەردوولا مافیان هەیە بڕیار لە چارەنووسی خۆیان بدەن و خۆیان حوکمڕانیی خۆیان بکەن لە رۆهەڵاتی ناوەڕاست. هەروەها هەردوولا لە داننانیان بە یەکتر و گواستنەوە بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژی کەڵك وەردەگرن و ماف و بوونیان مسۆگەر دەکەن.

ئەم دیمانەیە چڕ دەکاتە سەر تێکۆشانی فەلەستینی و سروشت و ناواخنەکانی کاری ناتوندوتیژانە.

هێز و واقیعیەت

*** لە پێداچوونەوەی کتێبەکانتدا نازناوی میکیافیلی و کلاوزفیتسی تێکۆشانی ناتوندوتیژیت لێنرا، چ سەرنجێکت لەسەر ئەمە هەیە؟**

– ئەوە بەلای منەوە پەسنە. میکیافیلی هەوڵی دەدا چارەسەی جیهان بکا وەك کە هەیە، لەبری ئەوەی خەیاڵی دنیایەکی نموونەیی بکا کە لە خەوندا بەرجەستە ببێ. لە تێروانینی خۆیەوە لەبارەی جیهان، ژمارەیەك وانەی لەبارەی جۆری کاری واقیعی لە سیاسەتدا ئەنجامگیر کرد. پێم وایە بۆچوونەکەی سنووردارە لەو رووەوە کە تێکۆشانی ناتوندوتیژی هۆکارێکی سیاسییە، هەروەك توندوتیژیش زۆر جار بەو شێوەیە بەکار نییە کە زۆر جار گریمانە دەکرێ. بەڵام میکیافیلی پێیشی وابوو بەبێ شەرعیەت –واتە داننان بە مافی حوکمڕانیکردن– و بەبێ پاڵپشتیی گەل میر یاخۆ حکوومەت ناتوانن بەردەوام بن. ئەو بەتایبەتی گوتی کاتێ رێژیم زۆر توندوتیژ بێ، ئەوا ماوەی مانەوەی کورتتر دەبێ.

هەرچی کلازوفیتسە چڕی نەکردووەتە سەر ئەوەی بۆچی جەنگ پەسەندە، یان لەبەرچی بەپێویست دادەنرێ. کتێبەکەی **"لەبارەی جەنگەوە"** رێگەیەکە بۆ بەرکارهێنانی عەقڵ لە گەڵاڵەکردنی ستراتیجگەلێك بۆ رووبەڕووبوونەوەی دوژمن. لەو بڕوایەدام ئەمە وای لە زۆر خەڵکی نیەتپاك کردووە زۆر بیری لێبکەنەوە. تەنیا جەختکردن لە ئامانج و مەرامەکان بەس نییە. دەبێ بەوردی بیر لە چۆنیەتیی بەکارهێنانی سەرچاوەیلی بەردەست بکەینەوە بۆ ئەوەی باشترین دەرفەت بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجانە بەدەست بێنین.

کێشانەوەی سەرچاوەی هێز

*** بەرنامەکەت لەبارەی رێوشوێنەکانی ناتوندوتیژی تەنیا بایەخپێدانی گەورەی لێنەکەوتەوە، بگرە رەخنەیشی بەدوادا هات. سەرکەوتنی گەلی فیلیپینی لە بەدەستهێنانی هەڵبژادنی زۆر، لەو رەخنانەی کەم کردەوە کە لە ئامرازەکانی ناتوندوتیژی دەگیران، ئەمە جگە لە پەردەلادان لەسەر ئامرازەکانی فریودان بەمەبەستی شێواندنی بڕیاری گەل و دواجاریش دەرکردنی مارکۆس لە شوبات/فێبرایەری ١٩٨٦. ئەم بادانەوەیە چۆن لێك دەدەیتەوە؟**

– ئەمە لەو دانپێدانەوە دێ کە تێکۆشانی ناتوندوتیژ لەو بارودۆخەدا بەهێز بووە. ئەمە تەنیا حاڵەت نییە، بگرە یەکێکە لە زنجیرە تێکۆشانەکانی ناتوندوتیژی کە لە رابردوودا هێزێکی زۆریان پیشان داوە، بەڵام ئەمە زۆرجار لەبیر دەکرێ و هەمیشە ناکەوێتە بەر یاداوەریی مێژوویی لەگەڵ ئەوەی لە دروستکردنی مێژوودا زۆر گرینگە.

تێکۆشانی فیلیپین ژمارەیەك تایبەتمەندی هەیە. نموونەیەکی باش بوو بۆ کشانەوەی کۆڵەگەکانی هێز. گەلی فیلیپین کاتێ بۆی روون بووەوە ساختەکاری لە هەڵبژاردنەکاندا کراوە شەرعیەتی لە دەستی رێژیم هەڵپڕوکاند. پلانگەلێك هەبوون لەپێناو بەرەنگاریکردنی ئابووری و هاوکارینەکردن دژ بە لایەنگرانی مارکۆس. دیبلۆماتکارەکان لە دەرەوە دەستیان دایە دەست لەکارکێشانەوە و گەل بەبێ توندوتیژی گژبەری دەکرد. دواجاریش بەشێکی زۆری سوپا و ئەفسەرانی کەوتنە حاڵەتی مانگرتنێکی کردەیی و چەکەکەیان روو نەکردە لاکەی تر و بۆمبیان نەگرتە کۆشکی سەرۆکایەتی. مانیان گرت و گوتیان ئەوان بەبێ توندوتیژی ئەو کارە دەکەن، بەوە سوپا خۆی کێشایەوە. ئەنجا کەنیسە داوای لە خەڵك کرد خۆ پیشان بدەن و بەبێ توندوتیژی سوپا بپارێزن. هەربۆیە مەدەنیەکان بەربەستی مرۆییان لە دەوروبەری

ئەفسەر و سەربازانی یاخیدا دروست کرد، رەنگە ئەم حاڵەتە –واتە پاراستنی سوپا بە خەڵکی مەدەنی بەبێ توندوتیژی– وێنەی لە مێژوودا نەبێ. لە کۆتایدا مارکۆس بە دەسەڵاتێکی زۆر سنووردارەوە بەجێ هێڵرا. واتە سەرچاوەکانی هێز کێشرانەوە و ئەو پیاوەی ملهوڕێك بوو، بوو بە تەنیا پیاوێکی پیر و تەنیا رێگەی بەردەمی ئەوە بوو چۆن چۆنی ئۆغر بکا. هەر بۆیە بە کەرامەتێکی بریندارەوە پێچی تێدا.
ئەمە وانەیەکی سیاسیی مەزنمان فێر دەکا، ئەویش ئەوەیە هەموو رێژیمە سەرکوتکەرەکان و هەروەها حکومەتە شەرعیەکان و هی تریش و هەموو رێژیمە زۆردارەکان و داگیرکەرانی بیانی، هەموو ئەوانە تەنیا بەو پاڵپشتییە دەتوانن بەردەوام بن کە لەلایەن ئەوانەی حوکمیان دەکەن دەستیان دەکەوێ. تەنانەت داگیرکردنی بیانی گەلەکەی خۆی و زۆر جار کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی پشتیوانی دەکا، ئەگەر توانیت سەرچاوەکانی هێز بکێشیتەوە، رێژیمەکە دەکەوێتە بەر هەرەشە.
سەرەتای هەموو ئەمانە شتێکی زۆر گرینگە ئەویش ئەوەیە ئەو گەلەی وا دەزانرا مێشێکی لە دەمی خۆی بۆ دوور ناخرێتەوە، فێری ئەوە دەبێ چۆن چۆنی پێکەوە و لەگەڵ خەڵکانی تر کار بکا تا بە بەهێز و کاراییەوە دەربکەوێ، کە ئەوە خۆی لەخۆیدا راستیەکە. بەوەیش رێز بەدەست دێنێ و دەتوانێ کار لە گرووپە نەیارەکە بکا و سەرەنجام دۆخەکە بەشێوەیەکی ریشەیی دەگۆڕێ.

گێڕانەوەی مێژوومان

*** سنوورە جوگرافیەکان– پێکهاتە دیمۆگرافیەکان و تەنانەت سیستمە سیاسیەکانی دنیا بەرەنجامی توندوتیژین– لە ئێستە و رابردوودا، بە بڕوای تۆ کامیان بەشداریی زیاتریان کردووە لە داڕشتنی مێژوو و رووداوەکانیدا: تێکۆشانی ناتوندوتیژی یاخۆ تێکۆشانی توندوتیژی؟**

– ئەوە روونە توندوتیژی بەدرێژایی هەزاران ساڵ رۆڵێکی سەرەکی بینیوە لە پێکهێنانی قەوارە سیاسی و دیمۆگرافیەکان لەڕێی وڵاتگیری و ئیمپرتۆریەتەکان و ئیمپریالیزمەوە، زۆر جاریش ئەنجامەکان ئازاربەخش بوون، بەڵام من ناتوانم ئێستە بەنێو هەموو ئەوانەدا قووڵ ببمەوە.
دەمەوێ باس لە رۆڵی هەردوو جۆرە تێکۆشانەکە بکەم لە مێژووی نوێدا. نازانم کامەیان گەورترین کاریگەری هەبووە، من لەگەڵ گریمانەکەت نیم کە سیستمە سیاسیەکان بەتەواوی زادەی توندوتیژین، چونکە ئەوە روونە تێکۆشانی ناتوندوتیژیش رۆڵی زۆری لە مێژوودا بینیوە. خەباتی ناتوندوتیژی زۆر گرینگ بوو لەوەی کەناری زێڕین (ساحل الذهب) توانی سەربەخۆیی وەربگرێ وتا ئەمڕۆ بووە بە گانا لە رۆئاوای ئەفریقیا. بە هەمان شێوە لە نایجیریا، هەروەها خەباتی توندوتیژی هۆکارێکی سەرەکی بوو لە سەربەخۆیی هند لە بەریتانیا، نموونەی تریش لە مێژوودا هەن. ماوەی دە ساڵ تێکۆشانی توندوتیژی کاریگەریەکی گەورەی هەبوو لە بزووتنەوەی ئەمەریکایی لەپێناو سەربەخۆییدا. ماوەیەکی کەم دەبێ کتێبێکی نوێمان دەرکرد روونی دەکاتەوە لەئەنجامی تێکۆشانی میسر دژ بە بەریتانیا لەنێوان ساڵانی ١٩١٩ و ١٩٢٢، لانی کەم نۆ کۆڵۆنی لە رووی کردارییەوە سەربەخۆ بوون، دڵنیاشم دەکرێ ئاماژە بە دۆخگەلی تری لەو شێوەیە بکرێ.

ئاستەمە بوترێ تێکۆشانی ناتوندوتیژی یاخۆ تێکۆشانی توندوتیژی کامیان گرینگترە، لەبەرئەوەی ئەو کۆمەڵگایانەی تێکۆشانی ناتوندوتیژی بەشێکی گەورە لە مێژوویان پێك دێنێ زۆر جار ئەم مێژووەیان بۆ نەوەکانی داهاتوو تۆمار نەکردووە. بۆ نموونە تێکۆشانی ناتوندوتیژی لە هەنگاریا دژی نەمسا لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم ئیمپراتۆریەتی نەمساوی ناچار کرد دان بە دەستووری هەنگاریدا بنێ، هەروەها یارمەتیی پێکهاتنی سنوورەکانی دا لە ناوەندی ئەورووپا. لەگەڵ ئەوەیشدا بیستم تەنانەت لە مێژووی هەنگاریدا بە باشی باس نەکراوە.

زۆر حاڵەتی تری تێکۆشانی توندوتیژی هەن کە لە رووی مێژووییەوە باش باس و شرۆڤە نەکراون. کەم خەڵك لە دەرەوەی هندستان ئاگایان لە رۆڵی گرینگی بزاڤی ناتوندوتیژیی ئیسلامی هەیە لە هەرێمی سنووری باکوری رۆئاوای هند کە لەژێر حوکمی بەریتانیادا بوو، کە بە سەرکردایەتیی خان عەبدولقادر خانی موسڵمان بوو. گاندی گوتی ئەم تێکۆشانی ناتوندوتیژییە باشترە لە هاوشێوەکەی لە باقیی شوێنەکانی هند. هەروەها چەندان حاڵەتی تری سەرکەوتنی تێکۆشانی ناتوندوتیژی هەن کە دژ بە نازیەکان سەرکەوتنیان بەدەست هێناوە. بۆ نموونە هەندێ لەو حاڵەتانە بوونە مایەی رزگارکردنی گیانی چەندان جولەکە وەك لە بەرلین رووی دا و بەناچاری ١٥٠٠ پیاوی جولەکە ئازاد کران، ئەمە لە ساڵی ١٩٤٣دا بوو، کەس تا ئێستە توێژینەوەی لەبارەی ئەم رووداوەوە نەکردووە.

ئێستە توێژەرێك لای ئێمە لە پەیمانگەی ئەلبێرت ئانیشتاین لە بەرلین لەم بابەتە دەکۆڵێتەوە.

ئەوەی ئێمە هەوڵ دەدەین بیکەین گێڕانەوەی بەشێك لە مێژوومانە، ئەوەیش گرینگە لەبەر دوو هۆ: یەکەمیان، ئێمە پێمان وایە ئەوەی لە رابردوودا رووی داوە یارمەتیدەرە لە دیاریکردنی ئەو بژارانەی لە ئێستەدا لە بەردەمماندا دەیان بینین و ئەوانەی دەکرێ لە ئایندەدا بیانبینین. ئەگەر بینیمان مێژوو بێئەندازە توندوتیژە —ئەگەرچی ئەمە راست نییە، ئەوە وا دادەنێین تاکە بژارە واقیعیەکان لەڕێی توندوتیژییەوە دەبێ.

بەڵام ئێمە دەتوانین فێری ئەوە بین کە مێژوویەکی مەزن لە خەباتی ناتوندوتیژی هەیە. ستەمکاران لە بەرژەوەندییان نەبووە ئەم مێژووە تۆمار و فێر بکەن، چونکە ئەوە لە بەرژەوەندییاندایە کە بڵێن تەنیا توندوتیژی دەتوانێ سەرکەوتن بەدەست بێنێ، ئەویش چونکە واباوە ئەوان لە بەکارهێنانی توندوتیژیدا بەتواناترن، هەربۆیە ئەگەر چاوساوەکانیش باوەڕیان بە توندوتیژی هێنا دەرفەتی زیاتریان دەبێ بۆ پارێزگاریکردن لە زۆرداریيەکەیان.

هۆی دووەمیش ئەوەیە پێویستە چەوساوەکان لەوە حاڵی بن کە نابێ بە باشترین چەکەکانی دوژمنەکەیان بجەنگن، لەبری بەکارهێنانی توندوتیژی، دەرفەتی مەزنتریان لە بەردەستدایە تا هێزەکانیان لەڕێی پێکەوە کارکردنەوە تەیار بکەن و چەکگەلی دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری، واتە هەر چەکێك بەکار بێنن کە بەهۆیەوە دەتوانن بەهێزتر بن. کاتێکیش ئەم چەکانە هەڵدەبژێرن، چەوساوەکان هێزی خۆیان بەشێوەیەك تەیار دەکەن کە هێزی ملهوڕان ناتوانێ لە مەودای دووردا لەبەرامبەریان سەرکەوتن بەدەست بێنێ.

مێژوو تێکەڵەیەکە لە خەباتی ناتوندوتیژی و خەباتی توندوتیژی، ئەمە جگە لە شێوازی تری کارکردن. دەبێ هەموومان لە مێژوومان فێر ببین. دەبێ فێر بین کارەساتەکانی رابردوو دووبارە نەکەینەوە، بەڵام لەبری ئەوە لە داهاتوودا باشتر لە رابردوو جۆرەکانی تری خەبات بەشێوەیەکی کارایانە بێنە تواندنەوە.

هەڵبژاردنی چۆنیەتیی کارکردن لە کێشەکاندا

*** زۆر لە بیرمەندانی سیاسی لەبارەی ئایندەیەکی نموونەیی و تەبا و خاڵی لە کێشمەکێشیان لە کۆمەڵگەدا نووسیوە، مارکس بەشێوەیەکی جوان وەسفی کردووە کە ئەوە کۆتای مێژووی کۆنە. ئایا پێت وایە مێژوو بەرەو داهێنانی ئامرازگەلی شارستانی تر دەچێ لە ململانەی سیاسیدا، یان پێچەوانەکەی دەبینین؟**

– لەو بڕوایەدا نیم ئەم خەونانە لەبارەی ئایندەیەکی تەبا و دوور لە مرخێش مرخێش هیچ پێوەندییەکی بە واقیعەوە هەبێ، کەسێکیان ئەم بۆچوونەی هەبوو کاتێ وێنەی شێرێکی کێشا کە لەگەڵ مەڕ و ئاژەڵەکانی تردا دەم بەخەندە دانیشتووە. من هەمیشە باوەڕم وایە شێرەکە بزە دەیگرێ چونکە باوەڕی وایە لە ماوەی چەند خولەکێکدا ژەمێکی چەوری دەست دەکەوێ. پێویست ناکا مرۆڤ وا زەن بکا دنیا لە واقیعەکەی ئەو جیاواز دەبێ مەگەر بیەوێ خۆی بۆ کارەساتێك ئامادە بکا.

لە ئایندەی بەرچاودا کێشمەکێش هەر بەردەوام دەبێ و زۆر جاریش کێشە سیفەتێکی باشی هەیە، چونکە زۆر جار خزمەتی هەندێ رۆڵی ئەرێنی دەکا، لەبەرئەوەی بەبێ کێشە و مشتومڕ دەبینە قوربانیی ناکارا بۆ هەر هێزێکی گەورە کە لەوانەیە لەم جیهانەدا هەبێ.

کێشە تەنانەت لەنێوان تاکە کەسەکانیشدا زۆر جار خزمەتمان دەکا بۆ پارێزگاریکردن لە کەسایەتیمان یان بەدیهێنانی کەسایەتی وەك شتێکی جیاواز لەوەی ئەوانی تر حەز دەکەن وا بین. خەونی کۆمەڵگەیەکی بێ کێشە شتێکی جوانە مادام بزانی ئەوە تەنیا خەونە و هیچی تر. دەبێ رووبەڕووی واقیع ببینەوە.

لە ناواخنی کێشەکەدا چەندان بژارە هەیە کە چۆن چۆنی دەکرێ کار بکەین، وەك ئەوەی بۆ نموونە چۆن چۆنی خەبات بکەین. لەکاتی کێشەکاندا مرۆڤ هەندێ کار دەکا گوزارشت لە هەست و وروژانەکانی دەکەن کە لەوانەیە یارمەتیی بەدیهێنانی ئامانجەکانی نەدەن. زۆر جار مرۆڤ بەهۆی تووڕەیی زۆری لەو نەهامەتییانەی خۆیان یان گەلانیان لە رابردوودا چەشتوویانە پڕ دەداتە توندوتیژی، ئەمە قابیل بە لێ تێگەیشتنە. بەڵام گرینگ ئەوەیە خەڵك چۆن چۆنی دەتوانن لە هەلومەرجی تایبەتدا کار بکەن –بەبێ حسێبکردن بۆ ئەوەی لە رابردوودا راستەقینە بووە. کارکردن بەشێوەیەکی کاریگەتر بۆ بزواندنی گەلانیان بەرەو بەدیهێنانی ئامانجەکانیان بەشێوەیەکی باشتر.

ناکرێ تەنیا بەناڕەزایی یان تۆڵەسەندنەوە چارەسەری ستەم بکرێ. ئەمە هیچ شتێك بەدی ناهێنێ بۆ دروستکردنی ئایندەیەکی باشتر. لەبری ئەوە دەبێ مرۆڤ لە دۆخی پێداگرتنی بنچینەییدا لەسەر ئەو ئامرازانەی دەبنە مایەی بەدیهێنانی ئاماجەکانی، هەڵبژێرێ. مرۆڤ دەتوانێ چڕ بکاتە سەر چۆنیەتیی بازدان بەسەر ستەمی رابردوو و راستکردنەوەی، تا خەڵك لێرە بەدواوە ژیانێکی باشتریان هەبێ. ئەمەیە کە پێویستە بایەخی پێ بدەین، ئەویش لە پێناو هەموو گەلاندا بە پرس و ئامانجە جیاوازیەکانیانەوە. هەروەك دەکرێ ئەم ئامرازانە یارمەتیی بەدیهێنانی پێداویستییە سۆزیەکانی مرۆڤیش بدەن.

ئایا ئەمە هیچ پێوەندی بە فەڵەستینیەکانەوە هەیە؟

*** ئەم پرسیارە زۆر سنووردارترە و لە روانگەیەکی ئەخلاقیەوە نایەت (بە بڕوای من کەمێك لە خەڵك ئەو مەرج و توانا ئەخلاقیان هەیە لە بارەی ستراتیجە فەڵەستینەکانەوە بڕیاری ئەخلاقی دەربکەن) بەڵکو تا رادەیەکی زۆر لە روانگەیەکی کردەییەوەیە. کاری ناتوندوتیژی دەتوانێ چی پێشکێشی گەلی فەڵەستین بکا؟ ئەو تێکۆشانە چۆن دەکرێ؟ ئەنجامی چاوەڕوانکراو چیە؟ گژبەریەکان چۆن دەبن؟**

– ئەمانە کۆمەڵە پرسیارێکن. من لە مێژووی گەلی فەڵەستینی و کێشەکەی لەگەڵ ئیسرائیل شارەزا نیم. ئەمە تەنیا بۆ فەڵەستینیەکان نییە، بگرە بۆ حاڵەتی جولەکە ئیسرائیلیەکان و بەرازیلی و پۆڵەندایی و فیلیپینی و چیلی و زۆر گەلی تریشە. مرۆڤی دەرەکی ناتوانێ کۆمەڵگەکانی تر و مێژوو سیفەت و ناوچەکانی هێزی بە وردی بناسێ، چونکە تواناکانی سنووردارن لە وێناکردنی ئەوەی ئاخۆ ئەو کۆمەڵگایانە لە داهاتوودا دەبێ چی بکەن. دانانی ستراتیجی کارای ناتوندوتیژی بۆ گەلان لەسایەی هەر هەلومەرجێکدا پێویستی بە زانیاریەکی زۆر و ورد هەیە لەبارەی ئەو کۆمەڵگەوە، بەشێوەیەك مرۆڤ لە دەرەوە ناتوانێ بەو کارە هەستێ.

لەلایەکی ترەوە هەر مرۆڤێکی سەر بەو کۆمەڵگەیە کە لە تێکۆشانی ناتوندوتیژی تێنەگا ناتوانێ پێی هەستێ. لە باشتریندا بارودۆخدا دەبێ ئەو کەسە لە سەرەتاوە دەست پێبکا– واتە لە سەرلەنوێ دۆزینەوەی ئەو جۆرە کارە لە هەر جارێکدا. ئەو لەو کەسە دەچێ کە بیەوێ شەڕی پارتیزانی بکا و بیەوێ دەستی پێبکا بەبێ ئەوەی هیچ زانیارییەکی پێشووی لەبارەی خەباتی شەڕی پارتیزانی هەبێ. ئاستەمە بۆ ئەو کەسەی مێژووی خەباتی شەڕی پارتیزانی نەخوێندبێتەوە، باس لەوە بکا دەبێ چۆن چۆنی ئەو شەڕە لەلایەن گەلێکەوە ئەنجام بدرێ. هەر پێشنیازێکیش پێشکێش بکا بێکەڵك و نەگونجاو دەبێ.

کەواتە پێویستە ئەو گەلە دیاریکراوە، دۆخی، مێژووی، ئاینی و نەریتی، فەلسەفە و سیستمە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکەی بناسرێ. هەروەها پێویستە بە خەباتی ناتوندوتیژی ئاشنا بن. دەتوانم شتێکی کەم لەمەی دوایی پێشکێش بکەم، چونکە خەباتی ناتوندوتیژی ئامرازێکی کارە و ئێمە هێشتا لە قۆناغی فێربوونیداین. تا ئێستە زانیاریی تەواومان لەبارەیەوە نییە.

پێم وایە دەبێ بزانین و لەو شتانە تێبگەین کە لە مێژووی گەلی فەڵەستیندا هەن و دەکرێ لەبارەی تێکۆشانی ناتوندوتیژییەوە زانیاریمان پێ ببەخشێ. پێیان گوتم ئەو مانگرتنە مەزنەی گەلی فەڵەستین لە ساڵی ١٩٣٦ رای گەیاند و ١٧٤ رۆژی خایاند، درێژترین مانگرتن بووە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا.

بەدڵنیاییەوە، ئەوە دەری دەخا گەلی فەڵەستین لەو کاتەدا توانیویەتی ئەو جۆرە تێکۆشانە بەکار بێنێ و بە ئامرازێکی بەهێزی زانیوە و لەو ماوە درێژەدا پارێزگاری لە هاوهەڵوێستیی خۆی کردووە، ئەگەرچی ئەنجامەکەی سەرکەوتنێکی مەزن نەبوو.

هەروەها لەبارەی ژمارەیەك کاری جۆراوجۆری هاوکارینەکردن و ناڕەزایی ناتوندوتیژانە لەلایەن گەلی فەڵەستین لەم چەند ساڵەی دوایی و لە هەلومەرجی جیاوازدا، زانیاریم پێگەیشت.

فێری بەسیاسیکردن و بەرەنگاریکردنی هێز بە

مرۆڤ پێویستی بەوەیە لەم حاڵەتانەوە فێر بێ، چونکە زۆر جار بەرەنگاریکردنی خۆبەخۆی گەل رەهەندی هۆشیارکردنەوەی زۆری هەیە. زۆر جار خەڵکی ئاسایی فێر دەبێ بەهێزەوە کار بکا و ئامرازگەلی ژیرانە دابهێنێ کاتێ رووبەڕووی بارودۆخێکی راستەقینە دەبێتەوە. ئەمە توانای ئەو گەلە بۆ بەرەنگاریکردن دەردەخا، هەروەك دەری دەخا ئەگەر ئامادەکاریی زیاتر بکرایە ئەوا بەرەنگاریکردنەکە بەکارتر دەبوو. ئەمە لە زۆر ناوچەی جیهاندا راست بووە.

ئەگەر پێویست بێ لە تێکۆشانی ناتوندوتیژی فێر بین، ئەوە پێویستمان بەوەیە یەکەم شت ئەوە بزانین ئەم جۆرە تێکۆشانە لە روانگەی تێڕوانینێکی تایبەتەوە بۆ "سروشتی هێزی سیاسی" کار دەکا. تێکۆشانی ناتوندوتیژی دان بە گرینگیی هێزدا دەنێ. لە هەلومەرجێکدا کە ستەم و سەرکوتکاریی توند لەئارادا بێ (کە بەدڵنیاییەوە هەیە)، دابەشبوونێکی خراپی هێز ئامادەیە. هەندێ خەڵك یاخۆ گرووپ هێزێکی زۆریان هەیە و هەندێکیشیان تا رادەیەك بەبێ هێزن. ئەگەر ئەوە گۆڕا، ئەوا هەموو پەیماننامە و رێکەوتنامە نێودەوڵەتیەکان کەڵکێکی کەمیان هەیە، یان لەوەیش کەمترە —چونکە ئەو گەلانەی سەرکوت کراون بەبێ هێز دەمێننەوە تەنانەت ئەگەر یەکێك لە دەسەڵاتە ملهوڕەکانیش گسك بدرێ، ئەو گەلانە، بەهۆی لاوازیی رێژەییانەوە، مەیلیان بەلای ئەوەدا دەچێ مل بۆ ستەمکارێکی نوێ شۆڕ بکەن.

لەباتیی ئەوە، دەبێ دان بەوەدا بنرێ کە هێز لە گەل و هەروەها لە کۆمەڵە دامەزراوەیەکەوە سەرچاوە دەگرێ کە پێکەوە لەپێناو ئامانجگەلێکی هاوبەشدا کار دەکەن. هێزی حکوومەتەکان لە سەرچاوەکانی ناو کۆمەڵگەوە هەڵدەقوڵێ، وەك شەرعیەت و سەرچاوەیلی ئابووری و تواناکان و کار و ملکەچ و گوێڕایەڵیکردنی دانیشتوان و سزاکان و هی تر. هەموو ئەم سەرچاوانەی کۆمەڵگە پشت بە هاوکاریی و گوێڕایەڵیی تاك و دامەزراوەکان دەبەستن. کاتێ هاوکاری و گوێڕایەڵی بکێشرێتەوە، هێندەی رێژەی ئەو کێشانەوەیە هێز لاواز دەبێ. هەندێ جار لەوانەیە فەلەجبوونێکی خێرا روو لە رێژیمەکان بکا، وەك لە فیلیپین رووی دا. هەندێ جاریش ماوەی خەبات درێژ دەبێتەوە کاتێ بەشێك لە هێزەکە پابەند دەبێ بە حکوومەتە کۆنەکەوە و توانای سەرکوتکردنی دەداتێ. بەڵام کارەکە چ خێرا بێ و چ خاو بنەماکە هەر دەمێنێ، واتە بەرستەککردنەوە و کێشانەوە و نەهێشتنی سەرچاوەکانی هێز. ئەم کێشانەوەیە دەبێتە مایەی گۆڕانێکی سیاسی.

هەندێ جاریش بەدیهاتنی ئەو کێشانەوەیە تەنیا واتای تەیارکردنی گەل ناگەیەنێ، بگرە کردنی هەندێ شت کاریگەرییان لەسەر دانیشتوان و کۆمەڵگەی گەلە چەوساوەکە هەیە. هەندێ جار پێویست دەکا خەڵکی کۆمەڵگە چەوساوەکە جەم بکرێن بۆ دەربڕینی ناڕەزایی لەدژی ئەو سیاسەتانەی دەبنە مایەی چەوساندنەوە. هەندێ جار کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش رۆڵی هەیە، بەڵام پیاو دەبێ کار لەسەر بەهێزکردنی گەلەکەی بکا، هەرچی کاریگەرییەکانی ترە، وەك ئەوانەی باس کران، دواتر دێن.

چەکەکانی ناتوندوتیژی: ناڕەزایی و هاوکارینەکردنی ئابووری

*** دەتوانی وردەکاریی زیاتر بخەیتە روو لەبارەی جۆرە جیاوازەکانی کاری ناتوندوتیژی و بەستنەوەی بە زیادبوونی پلەبەپلەی هێزەکانی گەلەوە؟**

– خاڵی گرینگ ئەوەیە کاتێ مرۆڤ لە روانگەی تێڕوانینێکەوە بۆ سرووشتی "هێز" لە بزووتنەوەیەکی ڕێکخراوی گەورەدا کار دەکا، ئەوکاتە توانایەکی تێکۆشان بەدی دێنێ کە گەورەترە لە بەکارهێنانی توندوتیژی لەبەر هۆیەلی مرۆیی. تێکۆشانی ناتوندوتیژی بەدڵنیاییەوە واتای چۆکدانەدانە لەبەردەم هەڕەشەکاندا. پیاو هەڵنایە، وڵاتەکەی بەجێ ناهێڵێ، ئەگەر لە هەندەرانیش بوو دەبێ بگەڕێتەوە. هەروەها بڕیار دەدا بە چەکێکی بەهێزتر شەڕ بکا، نەك توندوتیژیی ستەمکارەکە، بەڵکو بە چەکی دەروونی و ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی، کە بەهۆیانەوە گەل بەهێز دەکرێ. زۆر لەم چەکانە هەن کە لە کتێبی **"سیاسەتی کاری ناتوندوتیژی"**دا باسم کردوون کە پشتم بە کتێبی **"بەرەنگاریکردن بەبێ توندوتیژی"** (بە زمانی عەرەبی) و **"هتنا غدوت لو علیمە"** (بە زمانی عیبری) بەست.

چەندان جۆر چەکی ناتوندوتیژی هەن. یەکەمیان چەکە ڕەمزیەکانن، ئەمەیان تا رادەیەك لاوازن و ناڕەزایی و قایلکردن بەبێ توندوتیژی دەگرێتەوە، کە ٥٤ ڕێگە دەگرێتەوە و پلەبەندییەکی فراوانی هەیە لە گوتارە گشتیەکان و بەیاننامەکان و تکا بەکۆمەڵەکان و بڵاوکراوەکان و بەکارهێنانی هێما و دروشمەکان و پۆستەرات و رۆژنامە و کۆوارەکان و کاسێت (کە لەکاتی خەبات دژی شا لە ئێران بەکار هات) و ئامرازی تری ناڕەزایی دەربڕینی ڕەمزی کە بانگەشەکردن بۆ بیرۆکەکە و نواندن لای بەرپرسان و دابەستن لەبەردەم دامەزراوەکان بەمەبەستی رەواجدان بە بیرۆکەکە و بەرزکردنەوەی ئاڵا، دانانی نیشانەی نوێ، ناونانەوەی شەقامەکان، نوێژکردن، پەرستن، پیشاندانی وێنەی سەرکردە نیشتمانیەکان، دەگرێتەوە.

دەکرێ هەموو جۆرەکانی پاڵەپەستۆ خستنە سەر تاکەکان بەکار بێن وەك: برایەتیکردن، سەرکۆنە و راوەدوونانی بەرپرسان لە هەموو کاتەکاندا بە رۆژ و بە شەو، هەروەك دەکرێ مۆسیقا و نواندن و گۆرانی، هەروەها فێرکردن و کۆبوونەوەی گشتی، ڕێپێوان، ریزبەستن، ڕێپێوانی ئاینی و بژارەی تر بەکار بێن.

ماتەمگێڕانی سیاسی لە ڕێوڕەسمی ناشتنی هەندێ کەسدا بەکار هاتووە کە کوژراون– ئەمە بەزۆری لە باشووری ئەفریقیا بەکار هاتووە.

حاڵەتی مردن روو دەدا بەهۆی ئەوەی خەباتی ناتوندوتیژی بەهێزە و دەتوانێ گژبەریی ڕێژیمی سەرکوتکار بکا. ئەو ڕێژیمە سەرکوتکارە چەندە بتوانێ لەسەر کسمی خۆی لە دژایەتیکردن و گرتن و لێدان و جەزرەبەدان و هەندێ جار کوشتنیش بەردەوام دەبێ. ئەوە مەرگەساتە، بەڵام ئەوە گرینگترین هۆ نییە بۆ دەستبەرداربوون لە خەباتی ناتوندوتیژی لەو بەرکەوتنانەی لەکاتی جەنگەکاندا روو دەدەن کاتێ بە هۆیەك دادەنرێن بۆ دەستبەرداربوون لە ئامرازە سەربازیەکان.

بەڵگەکان ئاماژە بەوە دەکەن بەرکەوتنەکان (الاصابات) لە خەباتی ناتوندوتیژیدا کەمترن لە خەباتی توندوتیژی، بۆ نموونە لە خەباتی گەلی جەزائیردا لەپێناو بەدەستهێنانی سەربەخۆیی لە داگیرکردنی فەرەنساییەکان، بەپێی هەندێ مەزەندە، نێزیکەی یەك ملیۆن کەس لە کۆی نۆ یان دە ملیۆن دانیشتوان کوژراون، لەکاتێکدا لە خەباتی هندستان دژ بە بەریتانیاییەکان –کە دەتوانن وەك فەرەنساییەکان دڕ و توندوتیژ بن– تەنیا هەشت هەزار کەس لە کۆی ٢٠٠ ملیۆن دانیشتوان کوژران.

لە خەباتی ناتوندوتیژیدا کاتێ خەڵك دەمرن، لەیاد ناکرێن، وەك کەسانی نیشتمانپەروەر ڕێز لە یادیان دەگیرێ و ئاهەنگ بۆ یادکردنەوەیان ساز دەکرێ.

هەندێ جۆری هاوکارینەکردن ڕەمزین، ئەمەیش لە وروژاندنی زۆرترین قوربانی دەگرێتەوە، تا ئەوەی وا بکرێ هەمو شت لە دۆخێکی دیاریکراودا مت ببێ. لە بۆنەی تریشدا خەڵك پشت لەو بەرپرسانە دەکەن هەندێ کاری دزێویان کردووە.

ئەنجا دەچینە سەر جۆرێکی تر لە هاوکارینەکردن، یان کشانەوە یاخۆ سرتەکردن لە هاوکاریکردن لەگەڵ لایەنەکەی تر یان لەگەڵ ڕێژیم. ئەمە لە رابردوودا زۆر رووی داوە، گرووپ دوای گرووپ سرتەیان نیشان داوە لە نیشاندانی لایەنگریکردن.

سێ جۆر ئامرازی هاوکارینەکردن هەن:

یەکەمیان هاوکارینەکردنی کۆمەڵایەتی کە ١٦ جۆر مانگرتنی کۆمەڵایەتی لەخۆ دەگرێ. بۆ نموونە قسە لەگەڵ هەندێ کەس مەکە و خوڵکیان مەکە بۆ ئاهەنگ و شتی لەو جۆرە. دەکرێ هەندێ کەس لەڕووی ئاینییەوە بێبەری بکرێ ئەگەر هاتوو بنەما ئاینیەکانیان بەزاند، ئەمە زیرەکانە لە شانۆگەریی یۆنانی لیسیستراتادا بەکار هاتووە، کە ئافرەتان یۆنانی رازی نەبوون لەگەڵ پیاوەکانیاندا سەرجێیی بکەن. ئەوە ڕێك خرا و چەند ساڵێك لەمەوبەر لە تێکۆشانی دژ بە ڕێژیمی سەربازی لە بەرازیل و بۆ گێڕانەوەی دەسەڵاتی مەدەنی بەکار هات.

لەوانەیە خەڵك رازی نەبن ئامادەی هەندێ بۆنەی کۆمەڵایەتی یان خوڵککردن بۆ هەندێ خوان و کۆبوونەوە ببن. مانگرتنە ناتوندوتیژانەکانی قوتابیان کاریگەریی بەهێزیان هەبووە لە چەندان ناوچەی دنیادا، ئەوە لە مێژوویەکی رابردوودا یەکێك لە ئامرازە سەرەکیەکانی تێکۆشان بووە لە باشووری ئەفریقیا. پەنابردن بۆ حەرەمێکی پیرۆزیش ڕێگەیەکی ترە. خەڵك بۆ داواکردنی ئەمان پەنا بۆ شوێنە ئاینییەکان دەبەن کە حکوومەت دەسەڵاتی چوونەژوورەوەی نییە، بەو شێوەیەش گژبەریی سەرباز و پۆلیسەکان دەکرێ لە ئامادەبوون و گرتنیان لەنێو مزگەوت یان کنێس یاخۆ کەنیسەیەك، یان لە باڵیۆزخانە بیانیەکاندا.

جۆری **دووەمی** هاوکارینەکردن بریتییە لە هاوکارینەکردنی ئابووری. ئەم ئامرازانە کاریگەرتر دەبن لەبەرئەوەی تەنیا کار لە قازانج ناکەن، بگرە لەوانەیە کۆی مامەڵەکانی سیستمە ئابوورییەکە بخاتە مەترسی. یەکێك لەم ئامرازانە بایکۆتکردنی ئابوورییە کە لانی کەم ٢٦ لقی هەیە، یەکێکیان بایکۆتکردنی بەکاربەرانە بۆ کاڵاکان.

دژبەر بە ئاستەم دەتوانێ ڕووبەڕووی ئەوە ببێتەوە، چونکە ناتوانێ خەڵك ناچار بکا شتێکی دیاریکراو بکڕن، هەمیشە دەتوانی بڵێیت پێویستت بەو شتە نییە. ئەگەر ئەو بەرهەمەی تۆ بایکۆتت کردووە لەسەر ڕەفەی دوکانەکان هەبێ، تۆ دەتوانی وازی لێ بێنی لەجێی خۆی بتەزێ. تۆ هیچ خانوبەرەیەك تێکوپێك نادەی، لە رووی جەستەییەوە ئازار بە کەس ناگەیەنی، بەڵام ئەم کارە لەوانەیە بەشێك لە سیستمی ئابووری فەلەج بکا.

نەدانی کرێ یاخۆ رازینەبوون بە بەکرێدانی هەندێ خانووی تایبەت بە کرێیش لەو ئامرازانەن. هەندێ جار دەکرێ بایکۆتکردنەکە خۆجێی بێ، هەندێ جار دەکرێ لەلایەن سەرتاپای گەلەوەو هەندێ جاریش دەگونجێ نێودەوڵەتی بێ.

له هەندێ کاتدا کرێکاران بەرووبومێکی دیاریکراو دەستاودەست ناکەن لەبەرئەوەی بۆ ئامانجێك بەکار دێ، یان بەهۆی ئەو هەلومەرجەی تێیدا بەرهەم دێ، وەك هەلومەرجی جیاکاریی رەگەزی، وەك لە باشووری ئەفریقیا باو بوو.

هەندێ جار بەڕێوەبەرەکان خۆیشیان بەشداری لە بایکۆتە ئابووریەکاندا دەکەن، بۆ نموونە، هیچ دوکاندارێك کاڵایەکی دیاریکراو –کە لەلایەن بەکاربەرانەوە بایکۆت کراوە– ناکڕن بۆ فرۆشتنی، هەندێ جار شۆفێرانی پاسەکان یان کرێکارانی هێڵی ئاسنین یان تاقمی فرۆکەوانیی فرۆکەکان کاری خۆیان ئەنجام نادەن. ئەمە لە ساڵی ١٣٢٣ رووی دا لەکاتی خەباتی رۆڕ دژ بە داگیرکەرانی فرەنسایی و بەلجیکایی، کاتێ کرێکارانی هێڵی ئاسنین رەتیان کردەوە خەڵووز بۆ فرەنسا بگوێزنەوە. هەروەها سزای ئابووری لەکاتی خەباتی ئەمەریکا لەنێوان ساڵانی ١٧٦٥ و ١٧٧٥دا بەکار هات و خەڵك رازی نەبوون قەرزەکانیان بدەنەوە بازرگانە بەریتانیاییەکان، تا وا لەو بازرگانانە بکەن ناڕەزایی دەربڕن و پەرلەمان ناچار بکەن ئەو باجە نوێیانە هەڵبوەشێنێتەوە کە لەسەر ئەمەریکاییەکانی سەپاندبوو. جۆرج واشنتن پشتگیری ئەم ستراتیجەی کرد و زۆر بەکەڵك بوو.

هەندێ جار سزا ئابووریەکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی لەلایەن حکوومەتەکانەوە بەکار دێن، زۆر جار حکوومەتی ئەمەریکا لە هەندێ کاتی تەنگژەکاندا سیاسەتی گەمارۆی ئابووری جێبەجێ دەکا. تەنانەت لە سیاسەتی هاوچەرخیشدا جۆرە "پەسەندکردن"ێك هەیە بۆ بەکارهێنانی سزای ئابووری. نموونەیەکی سەرەکی لەبارەی ئەم ئامرازە قەدەغەکردنی ناردنەدەرەوەی نەوتی عەرەبییە لە ساڵی ١٩٧٣، گەمارۆکە سوودی گەورەتری بۆ کێشە عەرەبیەکە هەبوو زیاتر لە هەر کارێك سوپاکانی عەرەب کردبێتیان.

هەرچی مانگرتنە کرێکارییەکانە کە دووەمین ناتوندوتیژیی سەرەکییە لە هاوکارینەکردنی سیاسی، مێژوویەکی دوور و درێژی هەیە و ٣٣ شێوە لەخۆ دەگرێ.

خەڵك دەزانن کرێکاران چۆن چۆنی دەتوانن بەدەستەجەمی کار بکەن بۆ چەماندنەوەی هێزی دەسەڵات. لەبری توندوتیژی، ئەگەر کرێکارەکان کارەکانیان نەکەن کاریگەریی گەورەتر دەبێ. ئەوەیش بەو واتایەی لە ماڵ پاڵ بدەنەوە، یان هەندێ جار دەچنە سەر کارەکانیان بەڵام کار ناکەن، یاخۆ بەسستی کار دەکەن. زنجیرەیەکی دوور و درێژ مانگرتن هەبووە لەلایەن جووتیاران و کرێکارانی کارگەکان و کرێکارانی گواستنەوە. هەندێ جار ژمارەیەکی کەم کرێکار کە لە هەندێ ناوەندی هەستیاردا کار دەکەن کار لە تەواوی کارگەکە یان سیستمی گواستنەوە دەکەن. هەندێ جاریش خەڵك بە پەنامەکی مان دەگرن، کاتێ مانگرتنەکە نایاسایی بێ، پیاوانی پۆلیس بە تەلەفۆن پێوەندی بە ئۆفیسەکانیانەوە دەکەن تا پێیان رابگەیەنن کە نەخۆشن، واتە لە هەمان رۆژدا تووشی ئەنفلۆنزای شین دەبن، هەندێ جاریش فەرمانبەرانی حکوومەت و کرێکارانی ئەم کارە دەکەن.

کاتێ مانگرتن نەك تەنیا لە یەك کارگەدا بگرە لە چەند کارگەیەکدا روو دەدا، شتەکە پەرە دەسێنێ بۆ مانگرتنی گشتی. مانگرتنێکی گشتیی تەواوەتیش روو دەدا کاتێ زۆربەی کرێکاران لە زۆربەی پیشەسازییە ئابووریەکاندا مان دەگرن، ئەمەیش پێی دەوترێ "وەستانی کاری ئابووری".

جگە لە مانگرتنی کرێکاران، پیاوانی کاریش کارەکانیان دادەخەن و داوا لە کرێکارەکان دەکەن بچنەوە بۆ ماڵەکانیان و مووچەکانیان دەدەنێ وەك ئەوەی کاریان کردبێ.

نابێ مانگرتن بەبێ شیکردنەوەی پێوەندییەکانی و ئەگەری کاریگەربوونی ئەنجام بدرێ. بۆ نموونە، دەگونجێ مانگرتنێکی فەڵەستینی ناژیرانە ببێتە هۆی هاوردەکردنی کرێکارانی بیناسازی لە فیلیپین (کە کاری زۆر لە ئوردن دەکەن) و ئیسرائیل زیاتر بگەیەنێتە قەناعەت کە پێویستە هەموو دانیشتوانە فەڵەستینیەکان لە ناوچە داگیرکراوەکان وەدەر بنرێن.

چەکەکانی ناتوندوتیژی: هاوکارینەکردنی سیاسی

جۆرێکی تری سەرەکیی هاوکارینەکردن بریتییە لە هاوکارینەکردنی سیاسی و جێبەجێکردنی بنەمای مانگرتن لەسەر سیاسەت، کە ٣٤ جۆر لەخۆ دەگرێ. بۆ نموونە دەکرێ نکولی لە شەرعیەتی حکوومەت یان سەرۆکەکەی بکرێ. لە فیلیپین کاتێ دەرکەوت هەڵبژاردنەکە ساختە کراوە و کەنیسە ئەوەی راگەیاند، مارکۆس ئەو دەسەڵاتە ئەخلاقیەی مابووی لەدەستی دا. کاتێ بەڕەی شەرعیەت لەژێر دەسەڵات دەردەکێشرێ، خەڵك چی تر بە حوکمڕانی زۆردارەوە پابەند نابن.

خەڵك دەتوانن پەنا بۆ چەندان جۆری هاوکارینەکردن لەگەڵ حکوومەت ببەن، وەك ئەوەی بایکۆتی هەڵبژاردنەکان بکەن لەبەرئەوەی پێیان وابێ ساختە دەکرێ، یان لەوانەیە کار بۆ حکوومەت نەکەن، دەکرێ بایکۆتی هەندێ نووسینگەی حکوومیی دیاریکراو بکەن، لەوانەیە لە هەندێ قوتابخانەی حکوومی بکشێنەوە و روو بکەنە قوتابخانەگەلی سەربەخۆ، لەوانەیە گت بکەن لەوەی زانیاری بدەنە پۆلیس. ئەگەر حکوومەت فەرمان بە هەڵوەشاندنەوەی رێکخراوێکی دیاریکراو بکا، دەگونجێ ئەو رێکخراوانە فەرمانەکە بدەنە دواوە و لە کارکردن بەردەوام بن —جا بە ئاشکرا بێ یان بەنهێنی.

تاکەکان —هەروەك لای کۆمەڵەکانیش باوە— چەندان بژارەیان لەبەردەمدایە ئاخۆ پابەند دەبن بە یاسا یاخۆ فەرمانەکە، هەندێ جاریش باجی گوێڕایەڵینەکردن سزای توندە، بەڵام هەمیشە بژارە هەیە. خەڵك لەوانەیە گوێڕایەڵی بکەن، بەڵام بە خاووخلیچکی و ناتەواوی. لە هەندێ حاڵەتی تردا خەڵك ژیانی سیاسی مومارەسە دەکەن بەو شێوەیەی ئۆتۆمۆبێل داژوون: واتە پابەندی یاسا دەبن کاتێ بزانن پۆلیسێك چاودێرییان دەکا.

لە هەندێ حاڵەتی تردا لەوانەیە خەڵك ئەوە نەتوانن و بە دانیشتنیان لە شەقامەکاندا ئەوە دەربخەن، هەندێ جار فەرمانەکانی بەسەربازکردن یان دوورخستنەوە رەت دەکەنەوە، هەندێ جاریش خەڵك پەنا بۆ یاخیبوونی مەدەنی و سەرپێچیکردنی ئەو یاسایانەی بەهەڵەیان دەزانن دەبەن، ئەویش بە رێگەیەکی راشکاو و ئاشکرا و بەبێ توندوتیژی.

کاتێ یاخیبوون پەل بۆ فەرمانبەرانی حکوومەتیش دەهاوێ، هەندێ کەس یاخۆ نووسینگە رەتی دەکەنەوە لە سیاسەتێکی دیاریکراودا هاوکاری بکەن، یاخۆ یارمەتیی دەسەڵاتدارێکی زۆردار بدەن.

لەوانەیە خەڵك لە ئاستە ناوەنجی و نەوییەکانی پلەبەندیی کادیرەکاندا، فەرمانەکان بۆ کەسانێك نەگوێزنەوە کە بڕیار وایە جێبەجێیان بکەن. بە هەمان شێوەیش لەوانەیە هەندێ زانیاری کە گرینگە بگەن لە خوارەوە بۆ سەرەوە نەگوێزرێنەوە. بەم شێوەیە بڕیارەکان لەسەر بنچینەی زانیاریی ناتەواو دەردەکرێن. هەندێ جار رەنگە دەزگا بیرۆکراسیەکە بەتەواوی هاوکاری نەکا.

هەندێ کات پۆلیس بەتەواوی بەکار خۆی هەڵناسێ، لەبەرئەوەی بڕوای بە خامۆشکردنی بەرەنگاریکردنی ناتوندوتیژانە نییە وەك نموونە. حاڵەتی لەم شێوەیە تەنانەت لەنێو سەربازانی ئەڵماندا لە نەرویج هەبوو کە بۆ قۆڵبەستکردنی ئەو قوتابییە نەرویجیییانەی بەشدارییان لە بەرگریی ناتوندوتیژانەدا کردبوو رەوانە کرابوون. ئەگەر هێزی بەرگری کاری تیرۆریستی ئەنجام بدایە ئەنجامەکە جیاواز دەبوو، سەربازەکان نێردرابوون تا ئەو قوتابییانە لە ماڵەکانیاندا دەستگیر بکەن.

هەندێ جار سەربازەکان تەقە لە دەگا دەدەن و پرسیاری قوتابییە داواکراوەکە دەکەن، کاتێ "بەدرۆ" پێیان دەوترێ قوتابیەکە لەماڵ نییە، لەبری پشکنینی ماڵەکە (وەك فەرمانیان پێکراوە) سەربازەکان شوێنەکەیان بەجێ دەهێشت. کاتێکیش پۆلیس یان سەربازانی سەر بە ئۆپۆزسیۆن لەوێ بن و ئەو کارە بکەن، ئەمە توانای سەرکوتکردن زیاد دەکا.

لە هەندێ بۆنەی تردا ئەو سەربازانەی فەرمانیان پێکراوە تەقەت لێبکەن، تەقە بەئاسماندا دەکەن تا تۆ پێوە نەبێ. ئەوەیش لەبەرئەوەیە تۆ بەبێ توندوتیژی کار دەکەیت لەو بارودۆخەدا بەبەراورد بە کاری توندوتیژ. خۆ ئەگەر ئەو پۆلیس و سەربازانە لەلایەن خەڵکانێکەوە بە تەقە هێرشیان بکرێتە سەر و هەڕەشە بۆ ژیانیان دروست ببێ، بێگومان بەمەبەستی کوشتنی خۆپیشاندەران تەقە دەکەن.

هەندێ جاریش سەربازەکان بەمەبەستی کوشتنیان تەقە لەو خۆپیشاندەرانە دەکەن کە بەبێ توندوتیژی کارەکەیان دەکەن. ساویلکەییە بەمە نەزانرێ. ئەمە زۆر روو دەدا کاتێ بە سیستەمی ناتوندوتیژییەوە پابەند نەبن، لەگەڵ ئەوەیشدا ئەم جۆرە تەقەکردنانە بەبەراورد بە بۆنەکانی ململانەی توندوتیژ کەمتر روو دەدەن، کاتێکیش روو دەدا نابێتە بەشێك لە جۆرێکی روو لە زیادی توندوتیژی، کوژراوانی بەرەنگاریی بەبێ توندوتیژی دەشێ ببێتە مایەی زیادبوونی پشتگیری لە کێشەکە و کەمکردنەوەی لایەنگری بۆ دژبەر.

هەندێ جار نادڵنیایی ئەو هێزانەی ئەرکی سەرکوتکردنی بەرەنگارییە ناتوندوتیژە رێکخراوەکەیان پێ سپێردراوە، لەوانەیە ببێتە مایەی تووڕەیی و بێمتمانەییان بە رادەیەك سوپا بەتەواوی لاتەریك بکەن. ئەمە لە فیلیپین رووی دا و دەستە دەستە لە سوپا رایان دەگەیاند دان بە مارکۆسدا نانێن وەك سەرکۆمار.

کاتێکیش سوپا و هەندێ دەزگای تر کەنار دەگرن، هێزی ئەو حکوومەتە لاواز دەبێ.

کاتێ خەڵك روو دەکەنە ئامرازەیلی ناتوندوتیژی، دەرفەتی زیاتریان بۆ ساز دەبێ بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی و ئەم جۆرە پاڵپشتییە لە لایەنەکەی ترەوە.

چەندان جۆری تر لە هاوکارینەکردنی سیاسی هەن. هەندێ جار چەند بەشێکی تەواوی حکوومەت هاوکاری ناکەن. هەندێ جار مرۆڤ لەڕێی پچڕینی پێوەندییە دیبلۆماسیەکان یاخۆ داننەنان بە حکوومەتێکی دیاریکراودا، هاوکاریکردنی نێودەوڵەتی بەدەست دێنێ. بە پشتبەستن بە دۆخەکە، کاریگەریی ئەمە زۆر جیاوازە.

چەکگەلێك بەبێ توندوتیژی: دەستوەردان

دوایین جۆر لە ٤١ ئامرازەکەی دەستوەردانی بێ توندوتیژییە، تێیدا شتێك دەکەی کارایی رێژیم شڕ و وڕ دەکا. ئەوە وەك دانانی بەربەستێکە لەنێو ئامێرێکدا بۆ وەستاندنی. هەندێ لە جۆرەکانی دەستوەردان بەبێ توندوتیژی سایکۆلۆجین، وەك رۆژوگرتن یان مانگرتن لە خواردن. راستە هەندێ کەس لەوانەیە بەهۆی پەنابردن بۆ ئەو شێوازانە دەمرن، بەڵام لە هەموو جۆرەکانی کاری توندوتیژیشدا خەڵك دەمرن.

بەڵام لەم حاڵەتەدا ژمارەی مردووان کەمترە و زیاتر ئەوانە دەگرێتەوە کە هەڵی دەبژێرن.
یەکێکی تر لە ئامرازەکانی دەستوەردان بەبێ توندوتیژی بریتییە لە دەستوەردانی جەستەیی، وەك دانیشتن لە نووسینگەی فەرمانبەرانی دەوڵەتدا، هەندێ حاڵەت هەن لە بەکارهێنانی ئەم جۆرە دانیشتە شان بە شانی مانگرتن لە خواردن لەلایەن جولەکەوە لە کرملین لە مۆسکۆ بەکار هاتن بۆ بەدەستهێنانی مافی کۆچکردن. هەروەها ئەم شێوازە لای بژمێرەکانی چێشتخانەکانی ئەمەریکا و لەلایەن ئەمەریکاییە ئەفریقییەکانەوە بەکارهات بۆ بەدەستهێنانی مافی نانخواردن لەو جێیە.
هەندێ جار خەڵك بەبێ توندوتیژی ناوچەیەکی دیاریکراو داگیر دەکەن کە قەدەغەیە بچنە ناوی، ئەوان بە هەر حاڵ دەچنە ئەوێ تەنانەت ئەگەر لە کاتی چوونە ژوورەوەیاندا لێیشیان بدرێ. داگیرکردنی ناتوندوتیژانەی بیابانی ئیسپانی لەلایەن مەراکیشەوە نموونەیەکی تایبەتە لەم شێوازە، کە لەسەر ئاستێکی نێودەوڵەتی لەلایەن دەوڵەتێکی خاوەن سەروەرییەوە ئەنجام درا .
هەندێ جار خەڵك تانکەکان رادەگرن لەرێی چوادەور گرتن و راکشان لەبەردەمیاندا ، چەند نموونەیەك لەوبارەوە هەیە، کە لەو شتانەیە لە مانێلا لە فلیپین رووی داوە، پێشتریش لە چیکۆسلۆڤاکیا و هەنگاریا و شوێنانی تر رووی داوە. هەندێ جار خەڵك شوێنێکی دیاریکراو یان ناوچەیەکی خاوەن مەغزای تایبەت داگیر دەکەن.
لەوانەیە خەڵك لەرێی پێکهێنانی دامەزراوەی ئابووری نوێ و داگیرکردنی کارگەکان و رەفتارێکی کۆمەڵایەتی نوێوە دەست وەربدا.
لەسەر ئاستی سیاسی لەوانەیە بەکارکردن دەزگا ئیدارییەکان بارگران بکەن، بۆ نموونە ئەگەر نووسینگەیەکی دیاریکراو داوات لێبکا راپۆرتێکی لەبارەی هەموو حاڵەتەکانی لەدایکبوون و مردن پێشکێش بکەیت، دەشێ تۆ لە بری ئەوە راپۆرتێکی پێشکێش بکەیت کە هەموو جۆرەکانی لەدایکبوون و مردنی هەمان کەسەکان چەند جارێك دووبارە بکەیتەوە، یان لە راپۆرتەکەدا باس لە کەسانێك بکەیت کە هەر لە دایك نەبووبن، بە شێوەیەك مەحاڵ بێ ئەو بەشە لە حکوومەت بتوانێ کارەکانی بەباشی بکا.
هەندێ جار ئەمە بە واتای پێداگری دێ لەسەر ژیان لە سایەی یاسا و سیستەم و سیاسەتەکانی ئەو حکوومەتەی کە لەلایەن زۆردارەکانەوە قڵپ کراوەتەوە، یان دامەزراندنی حکوومەتێکی نوێی شەرعی. ئەمە لە فلیپین رووی دا، کاتێ کورازۆن ئەکینۆ دامەزراندنی حکوومەتێکی بەدیلی راگەیاند، مارکۆس جەختی کرد کە ئەو سەرۆکە. ئەکینۆ هێزێکی سەربازی ساز نەکرد بۆ هێرشکردنە سەر هێزەکانی مارکۆس، بەڵکو وای لە خەڵك کرد دڵسۆزییان بۆ حکوومەتە نوێیەکە بگوێزنەوە، بەمەش دەستبەرداری مارکۆس بوون.

پێداویستیەکانی کارابوون

ئەنجامدانی ئەم جۆرە تێکۆشانە ئاسان نییە، بەڵام هیچ تێکۆشانێك ئاسان نییە. تێکۆشانی ناتوندوتیژیش —وەك تێکۆشانی توندوتیژ— هەندێ پێداویستی هەیە بۆ ئەوەی کاریگەر بێ. لە هەندێ لایەنەوە، وەسفکردنی ئەم جۆرانە لە لیستێدا مەترسیدارە، چونکە لەوانەیە خەڵك بەبێ بیرکردنەوەیەکی ورد جێبەجێی بکەن، واتە بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەوەی وا دەکا بەکار بێ، یان پاشتر چی روو دەدا. خەڵك

پێویسته بزانن بۆچی تێکۆشانی ناتوندوتیژی بۆ ئەوەی کاریگەر بێ دەبێ هەندێ پێداویستی تێدا بێته جێ، ئەم پێداویستییانه لەو پێداویستییانەی بۆ کارابوونی تێکۆشانی توندوتیژی پێویستن، جیان.
پێویسته مرۆڤ ئامرازه دیاریکراوەکان بەوردی هەڵبژێرێ، ئەگەر رووبەڕووی سنووردارکردنی ئازادیی قسەکردن بوویتەوه، له زۆربەی حاڵەتەکاندا، دەبێ لەڕێی جەختکردن له ئازادیی قسەکردنەوه تێبکۆشێ لەبری ئەوەی مانگرتنێکی کرێکاری رێك بخەیت.
مرۆڤ پێویستی به برێکی زۆر له هاوهەڵوێستی هەیه. دەبێ خەڵك پارێزگاری له سیستم بکەن. دەبێ خەڵك کاتێ دەکەونه بەر هەڕەشه یاخۆ کەسێك ئازار دەدرێ، له بەرەنگاریکردن نەوەستن. گرینگه بانەدەنەوه بۆ لای تێکۆشان به توندوتیژی، چونکه دوژمن ئەوەی لەوان دەوێ. دەبێ بەبێ توندوتیژی بەرگری له سیستم بکەن. هەروەها دەبێ بیر بکەنەوه که چۆن چۆنی دەتوانن ستراتیجگەلێك بەبێ توندوتیژی پەره پێبدەن بۆ ئەوەی گەورەترین کاریگەری بەو ئامرازانه ببەخشن له دۆخێکی دیاریکراودا. پەنابردنیان بۆ ناتوندوتیژی یارمەتیدەر دەبێ بۆ درزخستنه نێو گرووپه بەرهەڵستکارەکه.
زۆر ئامراز هەن له بواری تێکۆشان بەبێ توندوتیژ که له توانای فەڵەستینیەکان و خەڵکی تریشدان. هەروەك له ئیسرائیل و کۆریا و پۆڵەندا و زۆر شوێنی تر دەڵێم، من پێشنیاز بۆ خەڵك دەکەم بەجدی بیر له تێکۆشانی ناتوندتیژ بکەنەوه. پێویسته خەڵك لێی بکۆڵنەوه و هەڵی بسەنگێنن بەمەبەستی پەرەپێدانی ستراتیجگەلێکی زیندوو بۆ رووبەڕووبوونەوەی بارودۆخەکان و لێکۆڵینەوەی ورد لەوەی چی پێویسته بۆ جێبەجێکردن. دەبێ بایەخ بدرێ بەوەی چۆن چۆنی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی دەتوانێ وەك جێگرەوەی ئامرازه توندوتیژەکان خزمەتی فەڵەستینیەکان بکا و باری ژیانی گەلەکەیان باش بکا که له سایەی هەلومەرجێکی دژواردا دەژین.
گەلانی تریش له زۆر ناوچه پێویستیان به شتی هاوشێوەی ئەمانه هەیه.
به بڕوای من ئەم جۆره تێکۆشانه دەکرێ یارمەتیی هەموو گەلان بدا له دۆزینەوەی رێگەی رزگاری و بەرگری لەخۆکردن و له هەمان کاتدا دەرچوون له گێژاوی سەرەمڕی توندوتیژیی ئەم دنیا هاوچەرخەمان.

چاکیەکانی تێکۆشان به ناتوندوتیژیی تەواوەتی

* ئایا دەکرێ ستراتیجیەتی ناتوندوتیژی شان بەشانی توندوتیژی بژی؟

– بەڵێ و نەخێر. ئاشکرایه تێکۆشانی ناتوندوتیژی رووی داوه کاتێ تێکۆشانی توندوتیژی هەبووه. بۆ نموونه نەرویج بەرەنگاریی ناتوندوتیژی دژ به رێژیمی نازی کرد که لەکاتی جەنگی جیهانیی دووەمدا بەشێ له خاکی نەرویجی داگیر کرد و بووه مایەی ئازادکردنی نەرویج. حاڵەتی جۆراوجۆر هەبوون، هەردوو ئامرازه توندوتیژ و ناتوندوتیژەکان له هەمان هەلومەرجی سیاسیدا تێکەڵ کران.
بەڵام ئەمه بەو واتایه نییه ئەو تێکەڵکردنه بووه به مایەی کارابوونی زیاتر. لێرەدا من باس لەوه ناکەم کام له دوو رێگەکه ئەخلاقیترن، بەڵکو باس له پێداویستیەکانی ئەوپەڕی کارابوونی تێکۆشانی ناتوندوتیژ دەکەم.
با سەیری دۆخەکه بکەین، با وا دابنێین به تفەنگ خەبات دەکەین و تفەنگی پێویستیشمان بۆ هەمووان هەیه لەکاتێکدا هەندێ خەڵك پێداگری بکەن که بەردەوام بن لەسەر شەڕکردن به شمشێر. لەوانەیه هەوڵ

بدەین قایلیان بکەین واز لەو داوایە بێنن، چونکە وێڕای پابەندی و ئازایییان، بەکارهێنانی چەکی لاوازتر خەباتی هاوبەشمان لاواز دەکا.

دەگونجێ بەکارهێنانی تفەنگ شانبەشانی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی، ئەمەی دوایی لاواز بکا. لەوانەیە چاکییە سەرەکی و زەوەندەکانی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی بکەونە بەر مەترسی ئەگەر توندوتیژیشی لەگەڵدا بەکار بێ. بۆ نموونە تێکۆشان بەبێ توندوتیژی وا دەکا پیاوێك یان ئافرەتێك یان منداڵێك یان بەساڵاچوویەك بە هەمان شێوە بەشداری بکەن.

تێکۆشانی توندوتیژ لەنێو ژمارەیەك خەڵکدا قەتیس دەبێ. سەرکوتکردنی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی — بەتایبەت ئەگەر سەرکوتکردنەکە دڵڕەقانە و دەرکەوێ بەبێ پاساو بووە— دەبێتە مایەی بەدەستهێنانی هاوسۆزی و لایەنگریی زیاتر بۆ ئەو بەرگریکارانە و ڕێژەی بەشداریکردن لە بەرگریدا زیاد دەکا. لەلایەکی ترەوە غافڵکوژی و هەڵدانی بۆمب مایەی بێزاری و پشتگێریکردنی سەرکوتکردنە تەنانەت دژی ئەوانەیش بەشداریی خەباتەکەیان نەکردووە.

تێکۆشان بەبێ توندوتیژی یارمەتیی درزتێخستنی لایەنی نەیار دەدا لەکاتێکدا تێکۆشانی توندوتیژ لەدژی بەرگریکاران یەکیان دەخا. تێکۆشان بەبێ توندوتیژی یارمەتیی هەندێ لە ئەندامانی گرووپی نەیاری بەرامبەر دەدا چاو بەو مەرگەسات و کێشانەدا بخشێننەوە، هەندێکیان دەست بە گۆڕینی بیروبۆچوونی خۆیان و داننان بە شەرعیەتی داواکانی بەرگریکاران دەکەن، دوور مەبینە هەندێکیان بگەنە ئەو دەرەنجامەی پێویست ناکا خەڵکێك بکوژرێن کە بەبێ توندوتیژی بەرەنگاری دەکەن.

تێکۆشان بەبێ توندوتیژی یارمەتیی چاوگێڕانەوە و لێکۆڵینەوە دەدا.

لەلایەکی ترەوە، تێکۆشان بە توندوتیژی خەڵکی بەرەکەی تر ناچار دەکەن ریزەکانیان یەك بخەن بەمەبەستی پاڵپشتیی سەرکوتکردن و لەدژی بەرەنگاری بەبێ توندوتیژی. ئەگەر هەندێ لە ئەندامانی ئەو بەرەیە لەگەڵ چاوساوان هاوسۆز بن و هەست بە نەهامەتیەکانیان بکەن، ئەوا توندوتیژی ناچاریان دەکا بێدەنگی یان ناپاکیکردن لە گەلەکەیان هەڵبژێرن.

زۆر جار ئەو کارانەی پێیان دەوترێ تیرۆریستی دەبنە مایەی گۆشەگیربوونی نێودەوڵەتی، لەکاتێکدا تێکۆشان بەبێ توندوتیژی دەبێتە مایەی بەدەستهێنانی لایەنگری و هاوسۆزیی نێودەوڵەتی و مرۆڤ دەتوانێ ئاماژە بۆ چەندان حاڵەت بکا. سەرکوتکردنی توندوتیژ بۆ ئەو کارانەی خاڵین لە توندوتیژی —نەخاسمە کاتێ سەرکوتکردنەکە زۆر دڵڕەقانە بێ دژ بە منداڵان و پێگەیشتووانی بێتاوان— دەبێتە مایەی یەکخستنی رای نێودەوڵەتی دژی سەرکوتکردن و پشتگێریکردنی بەرەنگارییەکە.

هەربۆیە، هۆی پراکتیکیی بەهێز هەن بۆ بادانەوەی تەواوەتی بەلای تێکۆشان بەبێ توندوتیژیدا، چونکە توانای گەورەتری هەیە بۆ بزواندنی وزەی چەوساوەکان دژ بە ستەم و سەرکوتکردن بە ڕێگەیەلێك ڕێزی خۆگرتن و دانپێدانانی بەرفراوانتر بە کێشەکەی و پاڵپشتیی گەورەتر بۆ بەرەنگارییەکە زیاد دەکا. ئەمەیش هێزێکی زیاتر بەرهەم دێنێ و هەلێکی زیاتر دەرەخسێنێ بۆ سەرکەوتنی کێشەکە بە شێوەیەك ڕێز لە سەنگینیی هەموو ئەوانە دەگرێ کە پێوەندارن. تێکۆشان بەبێ توندوتیژی لە ڕووی ستراتیجیەوە پرۆسەیەکە بۆ رزگاربوون.

دیمانەیەکی تر لە ئاداری ١٩٨٧

بۆچی داوا لە فەڵەستینیەکان دەکەی بەبێ توندوتیژی کار بکەن؟

*** تۆ زۆر جار دەڵێیت هیچ شارەزاییەکت لەبارەی کاروبارەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست نییە، لەگەڵ ئەوەیشدا لە ئەیلوولی رابردوو ئاگەداری دۆخەکە بووی. جیاواز لە وتارەکانت لە قودس، رەتت کردەوە هیچ پێشنیازێك لەبارەی ستراتیجێکی دیاریکراو بۆ گرتنەبەری لە ململانەکەدا بخەیتە روو. بەڵام ئەوە روون بوو کە تۆ پێداگریت لەوە دەکرد فەڵەستینیەکان، نەك ئیسرائیلیەکان، لە تێکۆشان بەبێ توندوتیژی بکۆڵنەوە. بۆچی چڕ دەکەیتە سەر ئەوەی فەڵەستین شێوازی خۆیان بگۆڕن بۆ تێکۆشان بەبێ توندوتیژی و ئیسرائیلیەکان لەو رووەوە هەڵدەبوێری، لەکاتێکدا ئەوان توانای بەکارهێنانی توندوتیژییان زیاترە؟ ئایا وا پێویست نییە بە ئیسرائیلیەکان بگوترێ توندوتیژی بەکار نەهێنن بەحوکمی ئەوەی ئەوان توانای سەربازیی گەورەتریان هەیە و حکوومەتە داگیرکەرەکەیان دەستی بەسەر فەڵەستیندا گرتووە؟ ئەمە بەو واتایە نییە تۆ داوا لە قوربانییانی توندوتیژی دەکەی بە بێ توندوتیژی کار بکەن و هەمان داوا لە چەوسێنەرەکان ناکەیت کە توندوتیژی دژ بە قوربانیەکان بەکار دێنن؟**

– من لەگەڵ ئەوەم گرینگە بۆ ئیسرائیلیەکان چاو بە پشتبەستنی گەورەیان بە کاری سەربازیدا بگێڕنەوە، چونکە ئەم پشتبەستنە و هەروەها داگیرکردنی سەربازی و سیاسەتەکانی بەرامبەر فەڵەستینیەکان، کاریگەریی کوشندەیان لەسەر ئیسرائیلیەکان و تەواوی کۆمەڵگەکەیان هەیە. لەگەڵ ئەوەیشدا ئارەزوویەکی لاواز هەیە بۆ چاوگێڕانەوە بە پشتبەستن بە هێزی سەربازی.

ئەز پێداگریم کرد کتێبەکی "بەرەنگاریکردن بەبێ توندوتیژی"، بە هەردوو زمانی عەرەبی و عیبری دەربچێ تا بگاتە دەست ئیسرائیلی و فەڵەستینیەکان. هەر ئەوەیش رووی دا، کتێبەکە پێشەکیی دانەری تێدایە کە لە هەردوو چاپەکەدا یەك شتە. لەکاتی سەردانەکەیشمدا چاوم بە خەڵکانی ئیسرائیلی و فەڵەستینی و گرووپگەلی تێکەڵ کەوت.

لە قسەکردن لەگەڵ فەڵەستینیەکاندا، گرینگە بزانرێ من وەڵامی پرسیارگەلێك دەدەمە کە تۆ وەك فەڵەستینیەك دەیانوروژێنی، هەروەك وەڵامی هەندێ پرس دەدەمەوە کە هەندێ فەڵەستینی و عەرەبی تر لەبارەی سروشت و تواناکانی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی ورووژاندنیان. من لە گفتوگۆکانم لەبارەی چاکییەکانی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی لەسەر ئەو بناغەیە ئیش ناکەم حوکم بدەم فڵان لایەن لەوەی تر خراپترە. هەر بۆیە زیاتر پێویست بە دەست هەڵگرتن لە توندوتیژی دەکا.

دۆخەکە پێویست بێ هەر چۆن بێ، خەریکە هیچ پێوەندییەکی بە داننان بە چییەتی هەقیقەتەوە نەبێ. واقیعەکە ئەوەیە بەهۆی ئەزموونی جولەکە لە مەسەلەی لەنێوبردنی نازیدا و ئەو وانانەی لێیەوە فێر بوون (کە بە بڕوای من ئەو وانانە هەڵەن)، هەروەها بەهۆی هەڕەشەی ناوکۆیی سوپاکانی عەرەب لە بوونی جولەکە وەك گەل و ئوممەت، هەروەها بەهۆی کارلێکیان لەگەڵ توندوتیژیی فەڵەستینیدا، حاڵی حازر ئیسرائیلیەکان توانای ئەوەیان نییە خوێنساردانە لەوە بکۆڵنەوە ئاخۆ دەکرێ لەلایەن ئەوانەوە چەکی تێکۆشانی ناتوندتیژی بەشێوەیەکی ئەرێنی وەك بەدیلێك، ئەگەر بە رێژەییش بێ، لەبری بەکارهێنانی هێزی سەربازییان، بەکار بێ.

باوەڕبوون بە هێزی سەربازی لەوانەیە لە ناوەڕۆکی دەیان ساڵ لە توندوتیژی و جەنگی بەردەوام و بەرفراواندا ئامادە بێ، ئەمە جگە لە مەترسیەکانی بەنێودەوڵەتیکردنی کێشەکە —واتە ئەگەری پەنامەکیی بەشداریکردنی ویلایەتە یەکگرتووەکان و یەکێتیی سۆڤیەت و کۆگە ئەتۆمیەکانیان.
لە هەمان کاتدا پرسی فەڵەستینیەکان خۆیشیان بە چەندان ڕێگە شپرز بووە، توندوتیژیی فەڵەستینی یارمەتی ئەوەی داوە دۆخی خراپیان خراپتر ببێ.
لەم دۆخە گشتیەکەدا، وای دەبینم فەڵەستینیەکان تاکە کۆمەڵن کە دەتوانن بادانەوەیەکی سەرەکی لە توندوتیژییەوە بۆ تێکۆشان بەبێ توندوتیژی بەرپا بکەن و تەوقی ئەو شکستە بەردەوامانە بشکێنن کە دووچاریان دەبێ، ئەمە جگە لە شکاندنی وابەستەیی بەهێزی هەموو لایەنەکان بە توندوتیژییەوە، هەروەک بایەخدانی بەرچاو بە ئەگەری تێکۆشان بەبێ توندوتیژی لای فەڵەستینیەکان هەیە.
جا ئەگەر ئەوان زیاتر لە کەڵکی ئەو شێوازە تێبگەن، هەروەها ئەگەر ئەوان ئەو کۆمەڵە بن کە لەم کاتەدا لە هەمووان زیاتر دەتوانن ئامرازەکانی تێکۆشان بگۆڕن، ئەوە کارێکی دەبەنگانە و هەستنەکردنە کە فەڵەستینییە بایەخدەرەکان لەم بژارەیەدا یارمەتی نەدەن.
هۆکارێکی گرینگی تریش هەیە ئەویش ئەوەیە تێکۆشانی ناتوندوتیژی هیچ پێوەندی بە شێوەیەکی تایبەتی قوربانییان و گەلە چەوساوەکانەوە نییە، چونکە ڕێگەی هێز و ڕێگەی بەدەستهێنانی باڵادەستبوونێکی زیاتریانە بەسەر ئایندەی خۆیاندا.

کاریگەرییە نەرێنییە ئیسرائیلی و نێودەوڵەتیەکان

*** ئەگەر تێکۆشان بەبێ توندوتیژی لەم دۆخەدا وەک ستراتیجێك لەپێناو گۆڕاندا بێ نەك وەك ڕەفتارێکی ئەخلاقی بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەوەی ئاخۆ کاریگەر دەبێ یان نا، ئەوا مرۆڤ دەبێ لەو دۆخە بکۆڵێتەوە کە پێویستە تێیدا بەکار بێ. ئەو شتانە چین ئاماژەیان بۆ دەکەی و بریتین لەو لایەنانەی پەرەدان بە ستراتیجیەتێك بەبێ توندوتیژی بۆ گەلی فەڵەستین ئاسان دەکەن، ئەو لایەنانەیش کامانەن ئەو ستراتیجە ئاسان ناکەن؟**
– ئەمە هێشتا زەحمەتە چونکە ڕادەی ئاگەداریم زۆر سنوور دابوو و هێشتا زۆر شت نازانم. لەگەڵ ئەوەیشدا دیارە هەندێ هۆکار هەن ئەم گۆڕانە ستراتیجییە ئاسان دەکەن، هەندێ هۆکاریش ئاسانی ناکەن. با لە هۆکارە کەمتر ئاسانکارەکانەوە دەست پێبکەین و بەوانە کۆتا بێنین کە ئومێدیان لێدەکرێ.
دەکرێ هۆکارە کەمتر ئاسانکارەکان بە شێوەیەی ڕێژەیی بدەینە پاڵ فەڵەستینی و ئیسرائیلیەکان و هەروەها کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی .
لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا حکوومەتەکان وا دادەنێن تەنیا ئەوان لە ڕێی ڕێوشوێنەکانیان یاخۆ لەڕێی کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتییەوە دەتوانن چارەسەری کێشەکە بکەن، نەوەك بەو ڕێوشوێنانەی لایەنەکانی کێشەکە دەیگرنەبەر، ئەم هەڵوێستە نابێتە مایەی ئاسانکردنی پەرەپێدانی خەباتێکی بێ توندوتیژی لەلایەن فەڵەستینییەکانەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، دەکرێ کۆمەڵەی نێودەوڵەتی یارمەتیدەر بێ لەکاتی دەستپێکردنی خەباتی بێ توندوتیژی لەلایەن فەڵەستینیەکان خۆیانەوە.

بڕوام وایە ڕێی تێناچێ حکوومەتی ئیسرائیل و حزبە سەرەکییەکان لە ئیسرائیل یارمەتیدەر بن، بگرە بە پێچەوانەوە، جێی داخە بارەکە بەم شێوەی ەبێ چونکە ئەگەر ئیسرائیلیەکان بەڕاستی دژ بە توندوتیژی بن لەلایەن فەڵەستینیەکانەوە، ئەوا پێویست ناکا لەبەردەم بادانەوەی فەلەستییەکان بەلای تێکۆشانی ناتوندوتژدا بوەستن. لەگەڵ ئەوەشدا ئەز پێم وایە ئەو ئیسرائیلیانەی حەزیان لە بیرۆکەی لکاندنی ناوچە داگیرکراوەکانە، یان تامەزرۆی گۆڕ گومبوونی فەڵەستینییەکانن بە شێوەیەك لە شێوەکان، ئەمانە پێشوازی لەم بادانەوەیە ناکەن.

لەوانەیە ئیسرئیلیەکان وای ببینن –کە لەوەیشدا پێکاویانە– کارکردن بەبێ توندوتیژی فەڵەستینیەکان بەهێز دەکات و هاوسەنگییەکی زیاتریان دەداتێ، هەر بۆیە لەوانەیە پێیان باش بێ فەلەستییەکان بە توندوتیژییەوە وابەستە بن، کە ئەمە بەڕای من قەت یارمەتی فەلەستییەکان نادا . هەر بۆیە شیمانە هەیە زلهێزەکانی ئیسرائیل نەیار بن بە تێکۆشانی بێ توندوتیژی لەلایەن فەڵەستینیەکانەوە. هەولّم دا هەندێ لە ئیسرائیلیەکان قایل بکەم بەوەی لە پێناو بەرژەوەندیی خۆیان و ئایندەیان و بە هەڤاڵەکانیاندا ئەو کارە نەکەن. بەڵام لەوانەیە روو بدا.

لەلایەکی ترەوە هەندێ خەڵك لە ئیسرائیل کە سووکایەتی بە ژمارەیان ناکرێ، پێشوازی دەکەن و یارمەتیی فەڵەستینیەکان بۆ تێکۆشان بەبێ توندوتیژی. دواتر دەگەڕێمەوە سەر ئەم خاڵە.

کاریگەریی فەڵەستینیی بکوژ

ئەز لەنێو فەڵەستینیەکاندا **پێنج** هۆکار دەبینم هەڕەشە لە پەرەپێدانی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی دەکەن.

یەکەم لای هەندێ لە فەڵەستینیەکان مەیلێك هەیە –هەرچی بڵێن– بۆ هەستکردن بەوەی هیچ تێکۆشانێك کەڵکی نییە، وەك دیارە هەندێکیان قەناعەتیان بەوە هاتووە پێویستە دۆخە گشتییەکە قبوول بکەن لەو ڕووەوە بوونەتە گەلێکی بندەست لەسایەی دەسەڵاتی ئیسرائیلیەکاندا، لەبەرئەوە هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی باشترین شت کە بکرێ بەدەست بێ، بێهوودەیە.

ئەمانە لەو بڕوایەدان تێکۆشان هیچ سوودێکی نییە، هەر بۆیە هەوڵ دەدەن لە ڕووی ئابوورییەوە کەڵك لە دۆخی ژێر دەسەڵاتی ئیسرائیل وەربگرن. دیارە دڵنیا نیم لەوەی ئەم هەستە چەندە قوول و بڵاوە.

دووەم هۆکاری ناپاریدەدەری نێو فەڵەستینیەکان باوەڕی کوێرانەیە –کە باوەڕێکی نامەنتیقیشە– بە کاریگەریی توندوتیژی کە وێڕای ئەو نسکۆیانەی بەهۆی توندوتیژیی فەڵەستینیەوە روویان داوە، هەر بەردەوامە.

ئەنجامی ئەو توندوتیژییانە ئەو جەنگانە و جەنگەکانی نێوان برا عەرەبەکانی لە ئوردن و لبنانیشی لێکەوتەوە. زۆر لە رای گشتیی جیهانی پشتی کردە کێشەی فەڵەستینیەکان و توندوتیژیی فەڵەستینی. بۆ نموونە ئەو توندوتیژییە یارمەتیی بەردەوامبوونی ویلایەتە یەککرتووەکانی دا لە چاوپۆشیکردن لە کارەکانی ئیسرائیل و یارمەتیدانی سیاسەتەکەی کە بەبێ ئەوە رەنگە قبوول نەکرایە. بەوە زۆر لە جولەکە و ئیسرائیلیەکانی دنیا کە بەبێ ئەو توندوتیژییە رەنگ بوو لایەنگریی دادپەروەریی زیاتر بکەن بۆ دامەزراندنی نیشتمانی سەربەخۆی فەڵەستینیەکان، وایان لێهات بەشێوەیەکی مەنتیقی دژی

فەڵەستینیەکان بن. هەر بەهۆی ئەم توندوتیژییەوە ژمارەیەکی کەمتر لە فەڵەستینیەکان ڕۆڵێکی زیندوو لە تێکۆشانی توندوتیژانەدا دەبینن– کە دەکرێ ئەو ڕێژەیە لە خەباتی ناتوندوتیژدا بەو شێوەیە نەبێ.
دوای دەیان ساڵ لە نسکۆ بەهۆی توندوتیژییەوە، هێشتا زۆر لە فەڵەستینیەکان بەردەوامن لەسەر باوەڕیان بە توندوتیژی و بە ئەنجامە پێچەوانەکەیەوە هەر ئەنجامی دەدەن. بێگومان ئەوان دڵسۆز و زۆر جار قارەمانیشن (هەندێکیان بانگەشە بۆ توندوتیژی دەکەن بەڵام ئەنجامدانی بۆ کەسانی تر بەجێ دێڵن).
ئەوانەی باوەڕیان بە توندوتیژی هەیە لەوانەیە جێگرەوەیەکی باش شك نەبەن، بەڵام ئەنجامەکان بۆ خۆیان و گەلەکەیان مەرگەساتە. ئیمانی کوێرانە عەقڵ دادەخا لە زانینی جێگرەوەکان و دانان بە شکستدا.
بەراوردکردنی شیکارییانەی رادەی بەهێزی و لاوازیی هەرکام لە توندوتیژی و ناتوندوتیژی ئەوە بابەتێکی ترە. ئیمانی کوێرانە بەوەی توندوتیژی تاکە بژارەی پەسەندە نەك تەنیا کۆسپە لە ڕێگەی تێکۆشانێکی فەڵەستینی بەبێ توندوتیژی، بگرە هەڕەشەیە لە داهاتووی فەڵەستینیەکانیش.
هۆکاری **سێیەم** لەنێو فەڵەستینیەکان کە هەڕەشە لە پەرەپێدانیان بۆ خەباتێکی بێ توندوتیژی و بەدەستهێنانی سەرکەوتنی سیاسییان دەکا، بێئومێدی و تووڕەیی قووڵن. ئەوە وەك بەرەنجامی ساڵانێك لە نەهامەتی و سەرگەردانی قابیلی لێتێگەیشتنە لەبارێکدا نەهامەتیەکان و گەورەبوونی نەوەکان لە تاراوگە و لە خێوەتگەکانی پەنابەران بەردەوامە. ئەنجامیش گەشەکردنی تووڕەیییەکی قووڵ و ڕقە لەناخی خەڵکدا، کە دەبنە مایەی ئەوەی توندوتیژانە بسرەوێنن بەبێ حسابکردن بۆ ئەوەی ئەو لێدانە چۆن دەکرێ یارمەتیی گەلەکەیان بدا.
لەوانەیە ئەو تووڕەییە قووڵەی دەبێتە پاڵنەری ئەنجامدانی ئەو کارانە لە زیادبووندا بێ، بەڵام یارمەتی هیچ بزاڤێکی خەباتکاری ناتوندوتیژ یان هیچ ستراتیجێك بۆ ڕزگاربوون نادا. گوزارشتکردنی سادە لە تووڕەیی بەبێ بەرچاوڕوونی لەبارەی ئەوەی چۆن چۆنی سەردەکەوێ، شکست بەخۆی دێنێ.
هۆکاری **چوارەم** لەنێو فەڵەستینیەکاندا، کە هەڕەشەیە لە پەرەپێدانی تێکۆشان بەبێ توندوتیژی، ئەوەیە ژمارەیەکی زۆر کەمیان لە گۆشەیەکی ستراتیجیەوە بیر دەکەنەوە. سەردانەکەم کورت بوو، ژمارەیەکی کەم خەڵکم بینی. من ژمارەی پێویست خەڵك ناناسم تا لە دڵنیا بم ئەمە دۆخەکەیە. بەڵام پێم وانییە یەك فەڵەستینیم دیبێ لە گۆشەیەکی ستراتیجییەوە بیر بکاتەوە. بڕوام نییە هیچ کەسێکم دیبێ بپرسێ چۆن چۆنی دەکرێ ئامانجی فەڵەستینیەکان لە بڕیاردانی چارەنووس بێتە دی و هەوڵ بدا لەپێناو ڕزگاربووندا پەرە بە ستراتیجیەتێك بدا.
خەڵکانێکم دی کورتمەودا بیر دەکەنەوە و بیریش لە کاری سنووردار دەکەنەوە بۆ چارەسەری هەندێ دۆخی دیاریکراو– ئەمەیش شتێکی باش و پێویستە، بەڵام دەبێ ئەم کارانە لە چوارچێوەی ستراتیجێکی هەمەگیردا بۆ کارکردن لەپێناو گۆڕانکاریدا سەیر بکرێن. هەروەها لە نیگایەکی دوورەوە وا دیار نییە ئەوانەیش لەپێناو کێشەی فەڵەستیندا پەنا بۆ توندوتیژی دەبەن، لە ڕوانگەیەکی ستراتیجیەوە بیر بکەنەوە. نیگایەکی دوور بەدوور دەری دەخا بڕێکی زۆر خەیاڵبازی و سینەسافیی سیاسی هەیە.
دیارە کە بوونی ستراتیجێك بە کۆمەڵێ هەنگاوی کرداریی واقیعیەوە ئامانجێکی دوورمەودای بزر دێنێتە دی. هەروەك دیارە پلانێك نییە ستراتیجی بێ لە بواری کارکردن یان هاوکاریکردن یان تێکۆشان کە لە ماوەی

پێنج یاخۆ دە ساڵدا ئەنجام بدرێ. لەبری ئەوە، وا دیارە هەندێ دەستپێشخەری و پەرچەکردار هەن کە پێوەندییان بە هەندێ بابەتی کورتمەوداوە هەیە، بەڵام بەبێ بوونی پلانێکی هەمەگیر.
کارەکان لەسەر مەودای کورت گرینگن، بەڵام پێویست دەکا بزانرێ هەفتەی داهاتوو چی دەکا و ئەو بژارانە چین کە پێویستە دروست بکرێن. ئەم پێویستیەیش دەبێ لە ناوەرۆکی تێگەیشتن لە چۆنیەتیی بەشداریکردن لە ستراتیجێکی گشتی بۆ گۆڕاندا دیاری بکرێ.
ئەگەر ئەم هەستە دروست بێ —کە مەرج نییە وابێ— ئەوا ئەوە دەبێتە لاوازییەکی مەترسیدار لای فەڵەستینیەکان خۆیان، لاوازییەك کە زیاتر لەوەی حکوومەتی ئیسرائیلی دەیکا، ئازاری کێشەکەیان دەدا.

لاوازی لە شکستهێنان لە تێگەیشتنی ئیسرائیلیەکان

هۆکاری لاوازیی **پێنجەم** لەنێو فەڵەستینیەکان کە ئاسانکاری ناکا بۆ پەنابردنیان بۆ تێکۆشان بەبێ توندوتیژی یاخۆ سەرکەوتن لە هەر کارێکدا، ئەوەیە هەوڵ نادەن لە ئیسرائیلیەکان و کۆمەڵگەی ئیسرائیلی بەشێوەیەکی جدی تێبگەن.
لەنێو ئیسرائیلیەکاندا لێبڕان و ئیرادە هەیە بۆ کارکردن بە توندی و دڵڕەقانە، هەندێ جار بەشێوەیەك لەگەڵ ئەو گژبەریەی دژ بە سیاسەتەکانیان و داگیرکردنە سەربازیەکەییان کراوە، ناگونجێ، بە شێوازگەلێك کە دەکرێ وەك شتێکی نالۆژیکی و شێتانە، یان زۆر لۆژیکی بەڵام بەبێ سۆز سەیر بکرێ. من وا هەست دەکەم کەمێك لە فەڵەستینیەکان لە پاشخانی ئەم لێبڕان و ویستە لە بەکارهێنانی کردەوەی سەربازیی بەهێز یان دڵڕەقی تێدەگەن، بەبێ ئەم تێگەیشتن و حسابکردن بۆ هەندێ سیفەتیی ئیسرائیلیی گرینگ، کە ئەمە بەزۆری ئەرێنی دەبێ لەنێو تاکەکاندا یاخۆ لە بەها باڵاکانی جولەکەدا هەن، فەڵەستینیەکان ناتوانن ستراتیجێك پەرە پێبدەن بتوانن ئەو هەڵانە راست بکەنەوە کە دژیان ئەنجام دەدرێ و چارەنووسی خۆیان دیاری بکەن.
کاتێ ئیسرائیلیەکان هەست بە هەڕەشە دەکەن — کە هەمیشە هەستی پێدەکەن— و کاتێ توندوتیژی لەدژیان بەکار دێ، ئەوان بەگشتی ناتوانن بەسادەیی ئەو توندوتیژی و هەڕەشانە لە چوارچێوەی کێشە راستەوخۆکەدا ببینن، یان وا تێبگەن ئەوە لە ئەنجامی ئەو کارانەوەیە ئەوان کردوونیان. ئەوە روونە ئیسائیلیەکان بەگشتی ناتوانن وا ببینن ئەو توندوتیژیەی دژیان بەکار دێ لە چوارچێوەی داگیرکردنی پێشوەختیان بۆ زەویی فەڵەستینیەکان و ئەو توندوتیژیەدا دێ، کە ئەوان پێشوەخت دژ بە فەڵەستینیەکان ئەنجامیان داوە.
لەباتیی ئەوە، وا سەیری توندوتیژی دژ بەئیسرائیلیەکان دەکەن کە هەڕەشەیەکە بۆ سەر ژیانی جولەکە و بوونی ئیسرائیل —کە بە تاکە ئومێدی گەلی جولەکەی دەبینن بۆ رزگارکردنی لە هەوڵەکانی لەناوبردنی لە چەندان سەدەی رابردوودا— و ناکرێ بێدەنگی لێبکرێ. توندوتیژیی فەڵەستینی تەنانەت ئەگەر ئامانجیشی بەرگریکردن بێ لە خاك و گەلی فەڵەستین، جەنگی قەڵاچۆکردن یادی ئیسرائیلیەکان دەخاتەوە کاتێ شەش ملیۆن جولەکە کوژران.
جەنگی قەڵاچۆکردن تاکە هۆیە لەوەی توندوتیژیی فەڵەستینی و ئامادەکارییە سەربازییە عەرەبیەکان ناتوانن ئیسرائیلیەکان قایل بکەن بە پێشکێشکردنی دەستبەردان بۆ فەڵەستینییەکان، یاخۆ دان بنێن بە

مافی یەکسانی فەڵەستینیەکان لە بڕیاردانی چارەنووسدا. ئەمە بەشێوەیەکی تایبەت راستە کاتێ توندوتیژیی فەڵەستینی ئاراستەی بێتاوانان دەکرێ بۆ جیاکردنەوەی لەو توندوتیژییەی ئاراستەی سەربازان دەکرێ، کە ئەم توندوتیژییە فەڵەستینیەکان زۆر ئەنجامیان داوە و نازناوی "تیرۆر"ی لێنراوە.
توندوتیژیی فەڵەستینی یارمەتیی یەکخستنی هەموو ئیسرائیلیەکان دەدا دژ بە فەڵەستینیەکان و داواکانیان لەبارەی بڕیاردانی چارەنووس. ئەگەر توندوتیژیی فەڵەستینی و هێزی سەربازیی عەرەبی هەڕەشە بۆ ژیانی ئیسرائیلیەکان و ئیسرائیل دروست بکەن، ئەوە مرۆڤ چاوەڕوان دەکا ئیسرائیل هەموو توانای سەبازییی خۆی بەکار بێنێ، بە چەکی ئەتۆمیشەوە، بۆ رێگرتن لە تێکشکان یان خاپووربوون، تەنانەت ئەگەر ئەوە مانای خۆکوشتنی گەلی جولەکەیش بگەیەنێ. بۆ فەڵەستینیەکان دانایی سیاسی نییە سەرکێشی بکەن بەبەکارهێنانی ئەم جۆرە نالۆژیکیبوونە کە کارەسات بۆ هەمووان دێنێ، بەتایبەت جەنگی ئەتۆمی.

ئەو سیفەتە فەڵەستینییانەی تێکۆشانی ناتوندوتیژی ئاسان دەکەن

*** ئەو هۆکارانە چین کە پێت وایە پەرە بە بەکارهێنانێکی سەرەکیی تێکۆشانی ناتوندوتیژی دەدەن لەلایەن فەڵەستینیەکانەوە؟**

– لێرەدا دەبێ یەکەم جار حساب بۆ رۆڵی فەڵەستینیەکان بکرێ، لەبەرئەوەی لەوانەیە کارەکانی ئەوان لە هی ئیسرائیلیەکان و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی چارەنووسسازتر بێ. لەوانەیە هەستکردنەکانی من هەڵە بن، بەڵام هەرچۆن بێ ئەوانە هەستی منن.

یەکەم، زۆرجار بۆم دەردەکەوێ فەڵەستینیەکان ئامادەن حساب بۆ تواناکانی تێکۆشانی ناتوندوتیژی بکەن. تەنانەت ئەوانەیش پاساو بۆ توندوتیژی دێننەوە (کە پێی دەوترێ تێکۆشانی چەکدارانە) زۆر جار متمانەیەکی سنووردارایان پێی هەیە وەك ئامرازێکی بەکار. پێدەچێ لەوە حاڵی نەبن چۆن دەکرێ پاش دەیان ساڵ لە شکست لە رابردوودا تێکۆشانی توندوتیژی لە ئایندەدا سەرکەوتن بەدەست بێنێ، زۆرجاریش ئەوە دەردەبڕن.
لەلایەکی ترەوە کرانەوەیەکی باشم لە گفتوگۆ و بیرکردنەوە لەبارەی تێکۆشانی ناتوندوتیژی لەلایەن کۆمەڵێکی گرینگ لەوانەی لایەنگریی توندوتیژی دەکەن، بینی. بەدڵنیاییەوە، لەوانەیە بڵێن لەو بڕوایەدا نین بەرەنگاریی ناتوندوتیژانە هیچ ئەنجامێکی هەبێ، لەگەڵ ئەوەیشدا سەعاتێك و دوو سەعات دادەنیشن و تاوتوێی دەکەن، لانی کەم حەزیان لەوە بوو زانیارییان لەبارەی ئەم بژارەوە هەبێ، دیارە متمانەیەکی گەورەیان بە هیچ شتێکی تریش نییە. ئومێد هەیە ئامادەییان هەبێ بۆ دەستکردن بە دۆزینەوەی ئەم ئامرازە.
لەوانەیە پێویست بکا روونی بکەمەوە بۆچی زاراوەی تێکۆشانی چەکداری بەکار ناهێنم، ئەویش لەبەر دوو هۆ:

یەکەم ئەوە شوێن نەریتێکی رۆئاوایی دەکەوێ لە بەکارهێنانی دەربڕینی نەرم لە هەندێ جۆری رەفتار و سیاسەت– کە لە راستەقینەکە نەمترە و سرووشتە راستەقینەکەی دەشارێتەوە. بۆ نموونە: کردەوەی سەربازی، توندوتیژی و جەنگ لەلایەن سیاسەتوان و زانایانی سیاسییەوە وشەی نەرمی "هێز"یان بۆ بەکار

دێ ئەگەر هاتوو لایەنگریی ئەو ئامرازانەیان دەکرد، ئەگەر لایەنگریشیان نەکەن وشەی نەرمیان بۆ بەکار ناهێنن.

دووەم: بەکارهێنانی چەمکی "تێکۆشانی چەکداری" لە وەسفکردنی ململانەیەکی توندوتیژدا، –بەبێ هەر شیکردنەوە یان توانا یاخۆ کارابیەکی بەهێز– ئەو هەستە دەبەخشێ کە هەر ئامرازێکی تری تێکۆشانی ناسەربازی، "ناچەکدارانە"یە، لەبەرئەوە زۆر لاوازترە.

بەبەراورد، من دەڵێم ئەو خەڵکەی تێکۆشانی توندوتیژی دەکەن چەکدارن بە "چەکگەل"ی تر، بە نێزیکەی ٢٠٠ ئامرازی ناڕەزایی و بایکۆتکردنی کۆمەڵایەتی، بایکۆتکردنی ئابووری، مانگرتن، هاوکارینەکردنی سیاسی و دەستوەردان، وەك لە دیمانەی یەکەمدا باسم کرد. ئەمانە "چەك"ن کە هەموو خەڵك، نەك تەنیا لاوان، وەك سەرەتا دەتوانن بەکاریان بێنن.

تێکۆشان بەم جۆرە چەکە ناتوندوتیژانە جۆرێکی ترە لە "تێکۆشانی چەکدارانە" کە دەکرێ لە کاریگەرییە ڕێژەییەکەی بکۆڵرێتەوە، بەڵام لە رووی بەکارهێنانی وشەکانەوە پێویست ناکا بڕیارێك بدرێ.

لەگەڵ ئەوەیشدا بێهوودەیی ستراتیجی و سیاسییە لەڕێی هەڵبژاردنی هەندێ وشەی وەك "ناچەکدارانە"وە حوکم بدرێ، بەوەیش تەنیا لەبەر بەدیهێنانی هەندێ دەسکەوتی سیاسی یان کۆمەڵایەتی، لە توندوتیژی لاوازتر دەبین.

هەندێ لە فەڵەستینیەکان ئامادەن لە تێکۆشانی ناتوندوتیژ بکۆڵنەوە، لەبەرئەوەی کات خەریکە بەسەر دەچێ. کارێکی گەمژانەیشە لە بەکارهێنانی توندوتیژی بەردەوام بی، یان بانگەشە بۆ سینەسافیی سیاسی بکەی لەکاتێکدا رەنگە بەو رێگەیە هەموو شت لەدەست بدرێ. وا هەست دەکەم دەبێ شتێکی بنچینەیی و جیاواز بەخێرایی لای فەڵەستینیەکان روو بدا و دەشبێ ئەوە بەجدی لە ماوەی پێنج یان دە ساڵی ئایندەدا روو بدا، ئەمە ئەگەر نەویسترێ ئومێدەکانی فەڵەستینیەکان بسڕێنەوە و ئەگەر پێویست نەبێ فەڵەستینیەکان تاهەتایە لەژێر سایەی داگیرکردن یان لە دەوڵەتێکی بیانی، یاخۆ لە یەکێك لە خێوەتگەکانی پەنابەراندا بژین. بۆیە پێویستە پێوەندی لەگەڵ سیاسەتی توندوتیژی و پشتبەستن بە خەڵکانی تر بۆ رزگاربوونیان بپچڕن.

ئەگەر پێویست نەبێ فەڵەستینیەکان ئازادی لەدەست بدەن وەك ئامانجێك بکرێ بێتە دی، هەروەها دەرفەتی بەدیهێنانی ئاشتی و ئاسایشیان لە فەڵەستینێکی سەربەخۆ شانبەشانی ئیسرائیلی سەربەخۆ هەبێ، پێویستە بەشێوەیەکی سەرەکی بادەنە سەر خەباتی ناتوندوتیژی.

پێم وایە دەرککردنێکی فراوان بەم دۆخە لەنێو فەڵەستینیەکاندا هەیە ئەگەرچی بەدەگمەنیش دێتە دەربڕین. ئەوە تا چ رادەیەك راست بێ، گرینگ ئەوەیە پێویستە هان بدرێن بۆ لێکۆڵینەوەی رژد لە خەباتی ناتوندوتیژی.

تۆکمەیی و سەرچاوەکان

هۆکاری **دووەم** کە بەکارهێنانی تێکۆشانی ناتوندوتیژیی بەرفراوان لەلایەن فەڵەستینیەکانەوە ئاسان دەکا، ئەوەیە وادیارە زۆریان لەو رێبازە تێگەیشتوون و پێڕەوی دەکەن. لە سەردانەکەمدا وەسفکردنی جۆراوجۆرم بینی بۆ دانوستاندنی فەڵەستینی بەبێ توندوتیژی، لەلایەن هەندێ کەس و لایەنەوە، خەڵك زۆر

بەسادەیی رەتی دەکەنەوە پابەند بن بەو شتانەی ئیسرائیلیەکان دەیانەوێ. خەڵك رەتیان کردەوە ماڵەکانیان بەجێ بێڵن و دەستبەرداری ئەو زەوییانەیان بن کە دەستیان بەسەردا گیراوە. هەندێ جار دامەزراوییان سۆزی ئیسرائیلیەکان دەبزوێنێ وەك ئەوەی رووی دا کاتێ پیاوێکی بەساڵاچووی تەمەن هەشتا ساڵە رەتی کردەوە زەوییەکەی بەجێ بێڵێ و لە وەرزی سەرما و زستاندا لە چادرێکدا ژیانی بەسەر دەبرد، تا سەرۆکی شارەوانیی قودسی ئیسرائیلی پاسێکی کۆنی قوتابخانەیەکی دایە تا بیکاتە ماوای خۆی.

زۆر لە فەلەستینیەکان رازی نەبوون لەبەردەم تۆقاندندا چۆك دابدەن، یان مل کەچ بکەن و خۆبەدەستەوە بدەن. هەروەك رەتیان کردەوە توندوتیژی بەکار بێنن، بەوەیش نەکەوتنە تەڵەی ئەو ئیسرائیلییانەی خوازیار بوون لەکۆڵیان ببنەوە.

ئەگەر پیاوێکی لاوازی هەشتا ساڵە بتوانێ بەتاقی تەنیا لەگەڵ سەگەکەی لە خێوەت یاخۆ پاسێکی کۆنەی قوتابخانەیەکدا بژی، ئەگەر ئەو بتوانێ ئەوە بکا و کاریگەری هەبێ، ئەی دەبێ حاڵ لەگەڵ گەلێکی ملیۆنان کەسی لە پیاو و منداڵ و پیر و پەککەوتە چۆن چۆنی بێ و دەبێ بتوانن بە پلاندانان و مەشق و تۆکمەیی هاوشێوە چی بەدی بێنن؟ ئەوە توانا و هێزێکی مەزن دەبێ.

ئەوە نیشانەیەکی گەورەی ئومێدی تێدایە ئەگەر گەل شتێکی لەو شێوە بکا. بەڵام ئەگەر شتەکە بۆ چەند کەسێکی پەرت و بڵاو لە هەندێ بارودۆخی تایبەت بەجێ بهێڵدرێ، یان بۆ ئەو خەڵکەی ماڵەکانیان دەڕوخێنرێ بەتۆمەتی ئەوەی ئەندامانی خێزانەکە نارەزاییان دەربڕیوە یا توندوتیژییان بەکار هێناوە، کەواتە هیچ شتێکی ئەوتۆ ناگۆڕێ.

پێویستە کۆمەڵەیەکی زۆری خەڵك لە چوار چێوەی ستراتیجێکی گشتیدای بۆ گۆڕانکاریی دوورمەودا تۆکمەییەکی هاوشێوە پەرە پێبدەن و یەکی بخەن.

هۆکاری **سێیەم** کە تێکۆشانی ناتوندوتیژی لەلایەن فەلەستینییەکانەوە ئاسان دەکا، بریتیە لە ئاستی فێرکردنی باڵای فەلەستینییەکان لە ناوچە داگیرکراوەکان و لە تاراوگە. ئەو ژمارە زۆرەی قوتابییان کە لە زانکۆکان تۆمار کراون نیشانەیەکی ئەرێنییە. دەتوانن خۆبەخشانە چالاکیی جۆراوجۆری بنیاتنەر بۆ باشکردنی ژیانی فەلەستینیەکان ئەنجام بدەن، ئەمە جگە لە ئامادەکاری و راهێنان و ئەنجامدانی بەرەنگاریی ناتوندوتیژ لە چەند هەڵمەتێکدا. دەستەواژەکەی گاندی لەبارەی" بەرنامەی بنیاتنەر" لێرەدا زۆر گرینگە: واتە کاری خۆبەخشانە بۆ دروستکردن و بەهێزکردنی دامەزراوەی سەربەخۆ بۆ باشکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و دۆخی ئابووری و پاك و خاوێنی گشتی، هەروەها فێرکردن و پێکهێنەری تری کۆمەڵگە.

چوارەم، فەلەستینیەکانی تاراوگە دەتوان یارمەتیی زۆری تێکۆشانی ناتوندوتیژی بەرفراوان لە نێو فەلەستییەکان بدەن، بێگومان پێویستە فەلەستییەکانی ناوچە داگیرکراوەکان خەبات بکەن، لەگەڵ ئەوەیشدا ژمارەی زۆری فەلەستینیەکان کە لە ناوچەکانی تر دەژین دەکرێ یارمەتیدەر بێ. زۆرجاریش ئەوانە خوێندەواری باڵا و پێشکەوتوون و بەهرە و توانای جیاوازیان هەیە کە زۆریان پیشەیین، هەندێ جاریش سامانی باشیان هەیە.

چەندان بوار هەیە دەتوانن تێیاندا یارمەتی بدەن. دەکرێ بە بادانەوە بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژی و دەست هەڵگرتن لە توندوتیژی سوود لەو فەلەستینییانە وەربگیرێ. بۆ نموونە دەتوانن هەنگاوی جۆراوجۆر بنێن بۆ

کارکردنە سەر رای گشتی و سیاسەتی حکومەت لەبارەی رۆهەلاتی ناوەڕاست لەو ولاتانەی تێیاندا دەژین. سامانی هەندێکیان لە هەندەران لەپاڵ سەرچاوەی تردا دەکرێ بۆ بەهێزکردنی کۆمەڵگەی فەڵەستینی لە ناوچە داگیرکراوەکان بەکار بێ، وەك کە تا رادەیەك ئەوە کراوە.

لەوانەیە ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکە خوێندەوار و خاوەن توانا و بەهرەکان لە دەرەوە پێیان وابێ بەرپرسیارێتییان ئەوەیە بگەڕێنەوە بۆ ژیان لە ناوچە داگیرکراوەکاندا تا بتوانن راستەوخۆ بەشداری لە باشکردنی ژیاندا بکەن. لەوانەیشە بتوانن لە بواری پێشکێشکردنی خزمەتگوزاریی تەندروستی و توانای زانستی و رۆشنبیری و باشکردنی ئابووری و زەوی و کشتوکاڵ و کێشەکانی ئاو و زۆر ئەرکیتردا یارمەتیدەر بن، کە دەکرێ بەشێك بێ لە بەرنامەیەکی فەڵەستینیی بنیاتنەر. زۆر سەرچاوەی شاراوەی گەورەی هێز هەن دەکرێ بەکار بهێنرێن، لەوانەیشە بە تێکۆشانی ناتوندوتیژی ئاسانتر بن نەك لەگەڵ بەردەوامیی توندوتیژی.

بیرکردنەوەی ستراتیجی و ئازایەتی

پێنجەم، دەکرێ سوود لە زیرەکی و رۆشنبیریی فەڵەستینییەکان وەربگیرێ بۆ پەرەپێدانی ستراتیجێکی هەمەلایەنەی کاریگەر و بەرپرس بۆ پەرەپێدانی گەلی فەڵەستینی ئازاد و دادپەروەر و دیموکراسی. زۆر پێویستە بیرمەندە فەڵەستینییەکان ئەمە بکەن. لەوانەیە تاك تاك یان سێ چوار کەس پێکەوە کۆ ببنەوە و کار بکەن. دەبێ لە دۆخی تایبەتی خۆیان و هەروەها لە کۆمەڵگەی ئیسرائیل و کاریگەری نێودەوڵەتییەکان ئەوانەی لەوانەیە لە ئیسرائیل و دنیادا لایەنگریان بکەن، بکۆڵنەوە. هەروەها پێش هەموو شتێ لە سروشتی کارکردن بەبێ توندوتیژی بکۆڵنەوە. دەتوانن دەست بە دانانی ستراتیجگەلێکی هەمەلایەنە بکەن بۆ پارێزگاریکردن و پەرەپێدانی گەلی فەڵەستین و بەدیهێنانی حوکمی زاتی و سەربەخۆیی زیاتر. پێویستە چڕ لەسەر ناوەڕۆك بکەن نەك دروشم ، لەسەر ئێستە و داهاتوو بکەن، نەك رابردوو ، ئەویش بەمەبەستی پەرەپێدانی ستراتیج و پلانێکی هەمەلایەنە بە چەند هەنگاوێکی پراکتیکی بۆ پێشخستن و گەشەپێدانی هۆشداریکردنی ئەرێنی بۆ رۆهەلاتی ناوەڕاست و جیهان.

شەشەم، تەنانەت نیشانەگەلێکی ئومێد بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژی فەڵەستینی لەئارادایە لەو روانگەی زۆر لە لاوان ماڵ وپەناگەکانیان بەجێ هێشتووە بەمەبەستی مەشقکردن لە هەندێ گرووپی سەربازیی فەڵەستینیدا. دیارە ئەو لاوانە ئازایەتی و پابەندییەکی گەورەیان پیشان دا، لەگەڵ ئەوەی من لەگەڵ شێوەی دەربڕینی ئەو سیفەتانەدا نیم . بەهەرحاڵ توندوتیژی تاکە رێگە نییە بۆ دەربڕینی ئازایەتی و دڵسۆزی .

لە چوارچێوەی ستراتیجی هەمەلایەنە بە بەکارهێنانی تێکۆشانی ناتوندوتیژیدا، دەتوانرێ هەندێ ئەرکی تایبەت بەو کەسانە بسپێردرێ کە ئەو سیفەتانەیان تێدایە تا بتوانن هەمان ئازایەتی بە رێگەی ناتوندوتیژی بەرجەستە بکەن کە دادپەروەرییەکی زیاتر بۆ گەلی فەڵەستین دێنێ. لەوانەیە هەندێ خۆپیشاندانی ناتوندوتیژ کەڵکی هەبێ، بەڵام دەکرێ زۆر مەترسیداریش بێ. لەوانەیە هەندێکیان پێویستیان بەوە بێ رووبەڕووی گوللەڕێژێن و تانك یان هێزەکان ببنەوە، یاخۆ شوێنە پیرۆزەکان بپارێزن، بەبێ ئەوەی توندوتیژی بەکار بێنن، وەك لە چەندان شوێنی دنیادا رووی داوە. هەندێ جار ئەم کارانە بەرەنگاریکردنی

ناتوندوتیژی لە سەرکەوتن نێزیك کردووەتەوە، بەڵام زۆر مەترسیداریشە، چونکە لەوانەیە هەندێ لەو لاوانە پێشتر مەشقیان لەسەر کاری سەربازی کردبێ، کە گوزارشت لە ویستیان بۆ سەرکێشیکردن دەکا، بەڵام بە ڕێگەیلی نوێ و ڕێکخراو.

هۆکارگەلێکی ئیسرائیلی ئاسانکار

دەکرێ لایەنگرییەکی گاڵتەپێنەکراو لەنێو ئیسرائیلیەکاندا هەبێ بۆ ئاسانکردنی کاریگەریی تێکۆشانی ناتوندوتیژی فەڵەستینی و گەورەکردنی. پاڵپشتیکردنی ئیسرائیل بۆ مافی فەڵەستینیەکان و بڕیاردانی چارەنووس، تا ئێستە بە هۆی توندوتیژیی فەڵەستینیەکانەوە سنووردار بووە، بەتایبەت ئەو جۆرانەیان کە هەڕەشەیان لە خەڵکی مەدەنیی ئیسرائیلی کردووە یا کوشتوونیان، بە منداڵ و ئافرەتیشەوە. لەگەڵ ئەوەیشدا بادانەوەی فەڵەستینیەکان بەلای تێکۆشانی ناتوندوتیژدا بەشێکی زۆر لە ئیسرائیلییەکان ئازاد دەکا تا بتوانن زیاتر پاڵپشتی لە مافی فەڵەستینیەکان بکەن و بەرهەڵستیی سەرکوتردنی دڵڕەقانەی ئەو فەڵەستینیانە بکەن کە توندوتیژی بەکار ناهێنن. لەگەڵ ئەوەشدا گرینگە ئەو بادانەوەیە بۆ ڕێگەی بێ توندوتیژی بەپێی توانا بە تەواوی و باوەڕپێکراو بێ، تا وا نەبینرێ کە تەنیا بادانەوەیەکی کاتییە لە تاکتیکدا و پاش ئەوە هێرشی زیاتر دژ بە جولەکەکان ئەنجام بدرێ.

ژمارەیەك ئیسرائیلیم لە ئاراستەی سیاسیی جیاواز بینی، ڕەنگە نیگەران بن لە ئەنجامەکانی سەرکوتی دڵڕەقانەی بەرگریکردنی فەڵەستینیی ناتوندوتیژ لەلایەن ئیسرائیلەوە. ئەوانە پابەندی بەهێزیان بە دادپەروەری و بەهاگەلی ترەوە هەیە و دەکرێ چاوەڕوانیان لێ بکرێ، چ لە پشت پەردە یاخۆ بەئاشکرا، بەرهەڵستیی توندوتیژیی ئیسرائیل و لایەنگریی گۆڕان لە سیاسەتی ئیسرائیلدا بکەن.

تەنانەت هەندێکیان لەوانەیە لەگەڵ ئەو فەڵەستینیانەی ناتوندوتیژن کار بکەن. دەکرێ خۆپیشاندانە ناتوندوتیژە فەڵەستینیەکان، ئەگەر پێویست بکا، کەسانی ئیسرائیلییان وەك بەشدار و لایەنگر و چاودێر تێدا بێ، وەك لە رابردوودا رووی داوە. دەشێ ئیسرائیلیەکان بەتوندی دژ بە سەرکوتی سەرسەختانە و کوشتنی بەرەنگاریی ناتوندوتیژی فەڵەستینی ناڕەزایی دەرببڕن، هەروەها زۆر لە ئیسرائیلییەکان گومان بخەنە سەر سیاسەت و سەرکوتی دژ بە فەڵەستینیەکان. هەروەها دەکرێ لە حاڵەتی بادانەوە بەلای ناتوندوتیژیدا چاوگێڕانەوە بەسیاسەتی دژ بە فەڵەستینیەکان ببێتە سەنتەری گفتوگۆ و مشتومڕەکان لە سیاسەتەکانی ئیسرائیلیەکاندا. یادەوەرییەکانی توندوتیژی دژ بە جولەکە لە ئەڵمانیا ئێستە نابێتە پاڵپشت بۆ سەرکوتی سەرسەختانە، بەڵام دەکرێ ببێتە مایەی هاوسۆزی لەگەڵ گرووپێکی تری رەتکراوە.

ئیسرائیلیەکان دەتوانن کار بۆ گۆڕینی سیاسەتەکان بکەن بەبێ ئەوەی تۆمەتی ناپاکیکردنیان بدرێتە پاڵ بەهۆی لایەنگریکردنیان لە تیرۆر دژی جولەکە. لەوانەیە جولەکە لە شوێانی تر —وەك لە رابردوودا رووی داوە— پشتگیری لە تێکۆشانێك لەپێناو دادپەروەری و ئاشتیی زیاتردا بکەن، تەنانەت ئەگەر ئەوە بە واتای جیاوازبوون لەگەڵ سیاسەتەکانی حکوومەتی ئێستەی ئیسرائیلیشدا بێ.

توانایەکی ئەرێنیی گرینگ لەنێو ئیسرائیلیەکاندا هەیە کە دەکرێ لە خەباتی ناتوندوتیژیدا یارمەتیی فەڵەستینیەکان بدا. هەندێ رەگەزی ئەرێنی لەنێو کۆمەڵگەی ئیسرائیلیدا هەن، هەروەك لە مێژوو و بنەماکانی جولەکایەتیشدا پێداگرتن لە سەر بایەخی دادپەروەری هەیە. زۆر جار خەڵکانێکی ئیسرائیلی کە هەڵگری بیروڕای ئاینی و سیاسیی جیاوازن خۆیان بە کەسانی ئەخلاقی دادەنێن. ئەمە زۆر بەکەڵکە کاتێ

فەڵەستینیەکان واز لە توندوتیژی دێنن و بادەدەنەوە بەلای تێکۆشانی ناتوندوتیژدا و ئەو کاتە خەم و ئامانجەکانیان –نەك توندوتیژیەکەیان– دەبێتە جێبایەخی سەرەکی.
ئەمە بارەکەیە بەشێوەیەکی گشتی، چونکە لەپێناو چارەسەرکردنی کێشەکەدا ئیسرائیلی و فەڵەستینیەکان دواجار پێویستیان بەوەیە دان بە یەکتردا بنێن و لەسەر پێکەوەژیانی ئاشتییانە رێك بکەون. ئەمە تەنیا کاتێ دێتە دی کە هەوڵ بدەن لەیەکتر تێبگەن و بیانەوێ لە هەندێ بابەتدا هاوکاریی یەکتر بکەن، هەروەها ئەوە بزانن لایەکیان ناتوانێ دەست بەسەر ئەوی تردا بگرێ یان هەڕەشە لە بوونی بکا.
داگیرکەری ئیسرائیلی و پۆلیس و سەربازییەکان دەکرێ کاریگەرییەکی کەمیان هەبێ –بەڵام مەرج نییە ئەوان دیاری بکەن– کە ئاخۆ تێکۆشانی فەڵەستینی بە توندوتیژی دەمێنێتەوە یان دەگۆڕێ بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژی بەشێوەیەکی هەمیشەیی، یاخۆ توندوتیژی بە شێوەی توندڕەوانەتر دەگەڕێتەوە. نیگەرانیی گەورەی ئیسرائیل –کە جێگەی لێ تێگەیشتنە– لە راگرتنی کارە توندوتیژییەکانە دژ بە گەلی ئیسرائیل.
ئەگەر سەرکوتی ئیسرائیل بۆ بەرەنگاریی فەڵەستینیی ناتوندوتیژ سەخت بێ، ئەوا لەوانەیە ببێتە مایەی گەڕانەوەی فەڵەستینیەکان بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی و رەنگە بەشێوەیەکی سەختگیرانەتریش. ئەوەیش بۆ هەمووان، هەم بۆ فەڵەستینی و هەم بۆ ئیسرائیلیەکان کارەساتبار دەبێ.
لەبەرئەوە لەسەر سیاسەتی زیرەکی ئیسرائیلی پێویستە بەوردی حساب بۆ دژەڕێوشوێنەکان بکا– واتە دەق بەوەوە نەگرێ وا بزانێ ئەو رێوشوێنانە نابنە مایەی توندوتیژی.
بەدڵنیاییەوە هەندێ لە ئیسرائیلیەکان ئەوە بە باش دەزانن. لەوانەیە ئەوە بەلای توندڕەوەکانەوە راست بێ کە فەڵەستینیەکان بە پلەنزمتر دادەنێن و پێیان وایە دەبێ ئۆغر بکەن، یاخۆ لە ئیسرائیل و ناوچە داگیرکراوەکان دەردەکرێن. بەڵام بەهەرحاڵ ئەمە بۆچوونی هەموو ئیسرائیلیەکان نییە. ئیسرائییەکان بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئاراستەی سیاسییان دان بە هێزی شاراوەی بەرەنگاریکردنی ناتوندتیژانەی فەڵەستینیدا دەنێن.
کاتێ پرسیارم لە ژمارەیەك ئیسرائیلی کرد کە چی روو دەدا ئەگەر فەڵەستینیەکان شێوازی خۆیان بۆ خەباتی ناتوندوتیژی گۆڕی؟ وەڵامیان دایەوە ئەوە کێشەکە لە توندوتیژیی فەڵەستینی زیاتر بۆ حکوومەتی ئیسرائیل ئاڵۆز دەکا، لەگەڵ ئەوەیشدا زۆر لە ئیسرائییەکان پێشوازی لەم گۆڕانکارییە دەکەن. جگە لە رزگارکردنی فەڵەستینیەکان لەو تەنگەبەرییە کارەساتباری تێی کەوتوون، دەبێتە مایەی تێکشکاندنی ئەو خەون و خەیاڵبازییەیش کە ئیسرائیل دەبێتە شوێنی ئاشتی و ئاسایش و دادپەروەری.
زۆر لە ئیسرائیلیەکان لە ئەنجامی پێداویستیەکانی داگیرکردنی سەربازیی بەردەوام و ئامادەکارییە سەربازییە گەورەکان و گرژییە نێودەوڵەتیەکان لەبارەی سروشتی کۆمەڵگەی ئیسرائیلی لەسەر لاوانی ئیسرائیلی کە سەربازی داگیرکەرن، نیگەرانن. بادانەوەی فەڵەستینیەکان بەلای ناتوندوتیژیدا، شانبەشانی ئاشتی و داننانی دووسەرەی هەرلایەك بە مافی بوونی ئەوی تردا سوودی زۆری بۆ فەڵەستینی و ئیسرائیلیەکا دەبێ. ئومێدم هەیە کاتێ ئیسرائیلیەکان لە مەترسیەکانیان رزگاریان بوو دەتوانن خۆیان لە سوودە شاراوەکانی تێکۆشانی ناتوندوتیژی بکۆڵنەوە. پشتبەستنی بەردەوامی ئیسرائیل و دەوڵەتانی عەرەبی بە توانای سەربازی، لەوانەیە ببێتە مایەی کارەسات بۆ هەمووان.

بەرگریکردنی نائالۆسکێن

* رێگەم پێ بدە شیکارییەکەت پێ ببڕم، تۆ باس لە داپێدانانی دووسەرە دەکەیت لەکاتێکدا زۆر لە ئیسرائیلیەکان بڕیاریان داوە رێگە بە بوونی فەڵەستینێکی سەربەخۆ شانبەشانی ئیسرائیل نەدەن. هەموو هەوڵەکان بۆ بەدیهێنانی داپێدانانی دووسەرە لەبەردەم بانگەشەی ئیسرائیلدا کە بوونی فەڵەستینێکی سەربەخۆ لەپاڵ ئیسرائیلدا دەبێتە هەڕەشەیەکی سەربازی بۆ سەر ئاسایشی ئیسرائیل و قابیلی قبووڵکردن نییە، ورد و خاش دەبن. پێت وایە ئەم کۆسپە چۆن لادەبرێ؟

– ئەو ترسە تەنانەت لەنێو ئەو ئیسرائیلیانەیش کە پێیان وایە ئازادن، هەقیقەتە. جارانی جار لە خەڵکانێکم بیستووە دەڵێن ئەگەر فەڵەستینێکی سەربەخۆ بە سنوورەکانی ساڵی ١٩٦٧ەوە پێك بێ "تەنیا ٨ میل لێرەوە دوور دەبن"– یان مەودایەکی نێزیکی هاوشێوە لە شار و شوێنە گرینگەکان.

من دڵنیام مشتومڕەکان لەبارەی سیاسەتی بەرگریکردنی فەڵەستینێکی سەربەخۆ لەلایەن هەندێکەوە دەتوانرێ وەك شتێکی پێشوەخت سەیر بکرێ، بەڵام رەنگە بابەتەکە پێویستی بە کاتێکی زیاتر هەبێ بۆ ئەم تێگەیشتنە. هۆکەیشی ئەوەیە بەشێکی سەرەکی نەیاریی ئیسرائیل بۆ دەوڵەتێکی فەڵەستینیی سەربەخۆ لەو بڕوایەدایە فەڵەستینی سەربەخۆ توانای سەربازیی پێویستی دەبێ بۆ هێرشکردنە سەر ئیسرائیل و خاپوورکردنی، یاخۆ دەشێ هاوپەیمانێکی سەربازیی فەڵەستینی سەربەخۆ وەك سووریا یان عێراق یان یەکێتیی سۆڤیەت فەڵەستین بکاتە بنکە و لێیەوە پەلاماری ئیسرائیل بدا.

بەبڕوای من رێگە هەن بۆ خاوکردنەوەی دۆخەکە لەلایەن پەیماننانە و رێکەوتنامە نێودەوڵەتیەکانەوە لەکانی دامەزراندنی فەڵەستینی سەربەخۆ و دانپێدانانیدا. بۆ نموونە بەپێی هەندێ پەیماننانەی نێودەوڵەتی رێگە لە نەمسا گیراوە بچێتە نێو هەر هاوپەیمانییەکی سەربازی. هەندێ شوێن هەن بەپێی پەیماننامەی تایبەت بەبەردەوامی کەسانی سەربازییان تێدا نییە. لەوانەیە هەندێ دەرهاویشتە لە گەیشتن بەم رێکەوتنامانەدا هەبن، لەو رووەوە کە رەنگە فەڵەستینیش داوا بکا هەمان سنووربەندی بەسەر ئیسرائیلیشدا پێڕەو بکرێ، کە –لەژێر رۆشنایی مەترسیی سەربازیی عەرەبیدا– لەوانەیە ئیسرائیل بەمە قایل نەبێ ئەگەرچی رەنگە ئەو مەترسییە عەرەبییە لە پێشتر کەمتر بێ. لەوانەیە فەڵەستینیەکان ئەم سنووربەندە بە هەڕەشەکردن بۆ سەر سەربەخۆییان بزانن..

بەلام بژارەیەکی تر هەیە، ئەویش ئەوەیە ئەگەر فەڵەستین بیەوێ سیاسەتی بەرگریی سەربەخۆی خۆی هەبێ بەبێ پشتبەستن بە دەوڵەتانی عەرەبی و یەکێتیی سۆڤیەت، لەلایەکی تریشەوە توانای سەربازیی فەڵەستینی پشت بەخۆ بەستوو زۆر سنووردار دەبێ. سیاسەتێکی بەرگری کە پشت بە شەڕی پارتیزانی ببەستێ مەترسی گەورە لای ئیسرائیل دروست دەکا لەوەی پەلامار بدرێ.

لەلایەکی ترەوە سیاسەتێکی تری بەرگری هەیە کە کەسانی ستراتیجکار و توێژەری جیاواز پەرەی پێدەدەن و پێی دەوترێ "بەرگریی پشت بەستوو بە مەدەنیەکان"، ئەم جۆرە بەرگرییە پشت بە شێوەی ناسەربازیی تێکۆشان و هاوکارینەکردنی ناتوندوتیژ و گژبەریکردن لەپێناو سڵەماندنەوە (الردع) و بەرگری دژ بە هێرشەکان، دەبەستێ.

پلانەکە بریتییە لە پەرەدان بە توانای رێگرتن لە دامەزراندنی حکوومەتێکی کرداری و پەکخستنی بەدیهاتنی ئامانجی هێرشبەران. جا لە رێگەی زیادکردنی تێچووی ئەم جۆرە هێرشانە و نەهێشتنی کەڵکەکانی و مەحاڵکردنی دەست بەسەرداگرتنی سیاسییەوە لەلایەن چەوسێنەرانەوە، دەتوانرێ توانایەکی بەرگریکردنی ناسەربازی دابمەزرێ.

ئەمە تا رادەیەك پشت بە چەندان حاڵەت لە بەرەنگاریکردنی ناتوندوتیژانەی سەرپێیی لەپێناو بەرگریی نیشتمانی دەبەستێ. درێژبوونەوەی توانای تێکۆشانی ناتوندوتیژی فەڵەستین بۆ پاش قۆناغی رزگاربوون بۆ بەرگریکردن لە کۆمەڵگە بە هەمان ئەو ئامرازانە، دەتوانێ ئەو چارەسەرە پێشکێش بکا کە رێز لە سەروەریی فەڵەستین دەگرێ و هەروەها ترسی ئیسرائیلیش لە دەستدرێژیکردن لەلایەن فەڵەستینی سەربەخۆوە دەرەوێنێتەوە. ئەو فەڵەستینییانەی لەرێی تێکۆشانی ناتوندوتژییەوە سەربەخۆیی بەدەست دێنن، دەشتوانن بە هەمان ئامراز بەرگری لێبکەن.

دەرفەتەکانی کەشوهەوای نێودەوڵەتیی لەبار

*** رێم پێمەدە سەرنجت لەسەر درێژەدان بە گەنگەشەکردنی ئەو هەلومەرج و کەشوهەوا لەبارەی رێگە بۆ گۆڕانی فەڵەستین بۆ تێکۆشان بەبێ توندوتیژی خۆش دەکەن، بگوێزمەوە.**

– باشە. دواجار پرسی ئەوە دێتە پێش ئاخۆ هەلومەرجی نێودەوڵەتی بۆ بەرەپێدانی تێکۆشانی ناتوندوتیژی فەڵەستین لەبارە. وەڵام "بەڵێ".

لەوانەیە لە هەندێ بارودۆخدا هەندێ شیاندن هەبێ یان نەبێ، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی قسەکردن لە تێکۆشانی توندوتیژ –بەتایبەت کاتێ پێی بوترێ "تیرۆر"– لە تێکۆشانی ناتوندوتیژ هاوسۆزی و لایەنگریی کەمتر دەوروژێنێ. هەر بەڕاستی لەوانەیە توندوتیژی، پاڵپشتیی نێودەوڵەتی بۆ کێشەکە لەدەست بدا کە خۆی ئامادەیە بۆ ئەوەی پاڵپشتی بکرێ. لە چەندان حاڵەتدا، بەڕوونتریش لە ویلایەتە یەکگرتووەکان. ئەمە راستییەکەیە بۆ کێشەی فەڵەستین. کارە توندوتیژییەکانی فەڵەستینیەکان یارمەتیی ئیسرائیلییە توندڕەوترەکان دەدا لە دژایەتیکردنی عەرەب و ئەوانەی خوازیارن زەوییە عەرەبییە بندەستەکان بە ئیسرائیلەوە بلکێنن و تەواوی عەرەبەکان لەو زەوییانە و لە ئیسرائیل خۆیشی دەربکەن.

ئەم جۆرە توندوتیژییە ئەو ئەمەریکاییانەی بەگشتی لایەنگری لە خەبات لەپێناو دادپەروەریدا دەکەن، لە فەڵەستینیەکان و رێکخراوی رزگاریخوازی فەڵەستین دوور دەخاتەوە. لەلایەکی تریشەوە تێکۆشانی ناتوندوتیژی نەك ئەو رەگەزی دوورخستنەوەی تێدا نییە کە لە توندوتیژییدا هەیە، بگرە هەندێ تایبەتمەندی تێدایە هاوسۆزی بۆ کێشەکە دروست دەکەن و پاڵپشتیکردن لە دژبەرە چەوسێنەرە توندوتیژەکە دوور دەخەنەوە.

پێم وایە دەکرێ کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ببێتە سەرچاوەیەکی سەرەکی بۆ لایەنگیری و یارمەتیدانی فەڵەستینیەکان کاتێ بادەدەنەوە بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژی. رەنگە کاتێکی بوێ بۆ دەستپێکردنی ئەو لایەنگرییە فرەیە، ئەویش بەهۆی تۆماری توندوتیژیی رابردووەوە. دیارە سەرەتا زۆر خەڵك گومانیان لە راستیی بادانەوەکە هەیە و گومانیان وادەبێ بەخێرایی دەگەڕێنەوە سەر توندوتیژی. بەڵام پاش ئەم قۆناغی گواستنەوەیە، دەکرێ بادانەوەی داهێنەرانە و تۆکمە بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژ رێگە بۆ هاوسۆزی و

لایەنگیریەکی گەورە بۆ فەڵەستینیەکان بکاتەوە. لایەنگی–ریکردنی گەورە بۆ ئیسرائیل بەهۆی نەهامەتییە دڵتەزێنەکانی جولەکە لەکاتی جەنگی قەڵاچۆکردن و بەهۆی مافی خۆیان لە بوونی وڵاتێکی ئارامدا بەردەوام دەبێ، بەڵام لایەنگیریکردنەکە لە بەرامبەر تێکۆشانی فەڵەستینی بەبێ توندوتیژیدا مشتومڕی لێدەکەوێتەوە و هەر کارێك ئیسرائیل بیکا بە پێویست یان خوازراو یان باش دانانرێ، وایش سەیری هەر شتێك فەڵەستینیەکان بیکەن ناکرێ کە توندوتیژ و ترسێنەر و سەرچاوەی کارەساتە. بەپێچەوانەوە ئەگەری زیاتر هەیە لایەنگری و هاوسۆزییەکی ئەرێنی بۆ فەڵەستینیەکان بێتە کایە، لەگەڵ بەرهەڵستیکردنی سەرکوتی سەرسەختانەی بزاڤی ناتوندوتیژیدا.

دۆخەکە گۆڕانێك لە رای گشتیی جیهانیدا دەبینێ. ئەگەری ئەوە هەیە ئەو دەوڵەتانەی پاڵپشتیی دیبلۆماسیی لە رێکخراوی رزگاریخوازی فەڵەستینی دەکەن –وێڕای توندوتیژیش– لە لایەنگیریکردنەکەیان بەردەوام بن. وڵاتانی عەرەبیش دەستەوئەژنۆ دانانیشن. لەپاڵ ئەمەدا دەکرێ ئەو دەوڵەتانەیش زیاد بکرێن کە تا ئێستە لەپێناو بەدیهێنانی دادپەروەری لە فەڵەستین هیچیان نەکردووە، یان ئەوانەی دڵگەرمانە پشتیوانییان لە سیاسەتەکانی ئیسرائیل کردووە. دەکرێ ئەم دەوڵەتانەیش ببنە لایەنگری سەربەخۆیی فەڵەستین.

ئەگەرەکانی بادانەوە لە سیاسەتی ویلایەتە یەکگرتووەکاندا

تەنانەت دەکرێ حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانیش گوشار و سیاسەتەکانی لە رۆهەڵاتی ناوەڕاست بگۆڕێ. رەنگە تاکە دەرفەت بۆ پچڕینی پەتی هاوشێوەبوون لە سیاسەتەکانی هەردوو حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل لە بادانەوەیەکی سەرەکیی تێکۆشانی ناتوندوتیژی فەڵەستینیدا بێ. بادانەوەی فەڵەستینیەکان بۆ تێکۆشانی ناتوندوتیژی دەبێتە چەمکەکانی بوونی دادپەوەری لە نەبوونی لە ناوچەکەدا. ئەمە وا دەکا حکوومەتی ئەمەریکا بتوانێ پشتیوانی لە حکوومەتی نیشتمانیی فەلەستین بکا بەبێ ئەوەی بڕوایان وابێ ئەوان وەك جولەکە پاڵپشتی دەکرێن– کە ئەمە بەهۆی جەنگی قەڵاچۆکردنی جولەکەوە بەلای گەلی ئەمەریکاوە پاساو نادرێ. ئەمەریکاییەکان لایەنگریی هیچ بزاڤێکی تر ناکەن کە جولەکە بکوژێ با بە ژمارەیەکی کەمیش بێ، چونکە جولەکە نەهامەتیی زۆریان چەشتووە. بەڵام ئەمەریکاییەکان دەتوانن لایەنگریی سەربەخۆیی فەڵەستینیەکان و مافە مەدەنیەکانیان بکەن ئەگەر هاتوو ناتوندوتیژانە خەباتیان کرد.

دەکرێ ئەمە فاکتەرێکی گرینگ بێ بۆ گۆڕینی سیاسەتی حکوومەتی ئیسرائیل، ئەویش بەهۆی پشتبەستنی گەورەی ئابووریی ئیسرائیل بە ویلایەتە یەکگرتووەکان و پێوەندییەلی سەربازیی پتەوی لەگەڵ واشنتۆن. بەرەنگاریکردنی سیستماتیك و ئازایانەی بێ توندوتیژی لەلایەن فەڵەستینیەکانەوە مارتن لۆسەر کینگ و بزاڤی مافە مەدەنییە ناتوندوتیژەکان بیر ئەمەریکاییەکان دەخاتەوە، گاندی و خەباتی ناتوندوتیژی هندستانیان لەپێناو سەربەخۆیی و زیندوبوونەوەی دیموکراسی لە فیلیپینیان یاد دەخاتەوە.

سەرکوتکردنی سەختگیرانەی ئەو فەڵەستینیانەی بەسادەیی داوای مافی خۆیان لە ژیان لەسەر زەوییەکی بچووك دەکەن، ئەم سەرکوتکردنە چی تر مایەی قبووڵکردن نابێ. ئەمە ئومێدە گەورەکەیە.

چەندان گۆڕەپانی تر لە نەتەوە یەکگرتووەکان و شوێنانی تر هەن، بۆ دەربڕینی لایەنگریی نێودەوڵەتی.

ئامادەکردنی بەرپرسانە و زێدە کەڵك

مرۆڤ چەندە متمانەی خۆی ببەخشێتە ئەم گۆڕانکارییە بەرپرسانە لە سیاسەتی ئیسرائیل و ئەمەریکا و گۆڕانکارییە نێودەوڵەتییەکانەوە، گرینگە بزانرێ کە سەنگی مەحەك لە بەدیهێنانی گۆڕانکارییەکاندا کاری فەڵەستینیەکان خۆیانە، کە ئەمەیش لە سیاسەتی پشت بەخۆبەستن و لێبڕان لە تێکۆشان لەپێناو مافەکانیانەوە سەرچاوە دەگرێ. ئەمەیش بە واتای دانانی پلانێکی لاستراتیجی گەورەیە بۆ گۆڕان کە کرۆکەکەی بریتییە لە بزواندنی تەواوی گەلی فەلەستین، بە پیاو و ئافرەت و و گەورە و بچووکەوە، لەپێناو پارێزگاریکردن لە کۆمەڵگەی فەڵەستینی و بەهێزکردنی گرتنەبەری رێگەی تێکۆشانی ناتوندوتیژی بۆ لابردنی هەر کۆسپێك بێتە رێی دانانان بە ئازادی و سەربەخۆییاندا.

لەگەڵ ئەوەشدا، ئەمە بەو واتایە نییە خەڵك بچن و دەست بکەن بە خۆپیشاندانی ناتوندوتیژ، لێرەدا دوو شتی گرینگ هەیە:

یەکەمیان، وەك پێشتر ئاماژەم پێ دا، گرینگە ستراتیجێك دابنرێ بۆ چۆنیەتیی بەدیهێنانی گۆڕانکاری لە رێگەی تێکۆشانی ناتوندوتیژەوە. ئەمە وا دەکا شێوەی جۆراوجۆری کاردکردن و ئامانجگەلی بچووك و دیاریکراو بدۆزرێنەوە بەبەشداریی چالاکییەکانی هەندێ یان هەموو خەڵك لە هەندێ کات و شوێنی دیاریکراودا. بە واتایەکی تر بۆ ئەوەی کارەکە گەورەترین کاریگەری بەدی بێنێ پێویستە پلانی ستراتیجی و کاتیی هەبێ.

دووەم، بەشدارانی هەر خۆپیشادانیك پێویستە بەپێی توانا لە سرووشت و پێداویستییەکانی تێکۆشانی ناتوندوتیژی تێبگەن تا بتوانن ئەوپەڕی کاریگەری بەدەست بێنن. یەکێك لە پێداویستییەکان کارکردنی ئازایانەو ملکەچنەکردنە بۆ سەرکوتکردن، هەروەها پارێزگاریکردن لە سیستم بەبێ توندوتیژی. پلاندانانی دیاریکراوی وردیش زۆر گرینگە. ئەوانەی بیر لە مانگێك کارکردنی بێ توندوتیژی دەکەنەوە پێویستە ئامادەکاری بکەن، دەزگایەکی کارایش هەبێ بۆ راهێنانی ئەوانەی دەیانەوێ بەشداری بکەن، تا بتوانن بەشێوەیەك کار بکەن رۆڵی هەبێ لە سەرکەوتنی تێکۆشانەکەدا.

ئەگەر وانەکرێ دەفەتی ئەوە هەیە کارەکە لە ئاستی پێویستدا نەبێ. نەبوونی سیستم دەبێتە هۆی ئەوەی سەرکوتکردنەکە توندوتیژتر بێ، لەوانەیە مردن یان برینداربوون لە ریزی بەرگیرکاراندا روو بدا.

سەرکوتکردن بەتایبەت ئەگەر زیاد لە رادەی چاوەڕوانکراو توندوتیژ بێ، لەوانەیە ببێتە مایەی هەرەسهێنانی بەرگریکاران و هەڵاتنیان. کارەکە بەتەواوی پێچەوانە دەبێتەوە، یان سەردەکێشێ بۆ توندوتیژی یاخۆ ملکەچکردن و خۆ بەدەستەوەدان. لەوانەیە هەموو ئەم کاریگەریانە و لەوە مەترسیداتریش روو بدا بەهۆی ئەوەی، ئەو لایەنەی دەستپێشخەری کارەکەی کردووە پێشتر نەکۆڵیوەتەوە و نەخشە دابنێ و ئامادەکاریی بەرپرسانەی بۆ بکا.

دیارە فەڵەستینیەکان چڕ دەکەنە سەر هەردوو ئامانجی ئازادی و سەربەخۆیی. لەگەڵ ئەوەشدا، لەوانەیە کارەکەیان یارمەتیی کەسانی تر – تەنانەت ئیسرائیلییەکان– بدا، لەوانەیە تێکۆشانی بێ توندوتیژی کاریگەری فەڵەستینی یارمەتیی رزگارکردنی ئیسرائیلییەکان بدا لە سیستمی داگیرکردن و دەستگرتن بەسەر فەڵەستینیەکاندا، کە بەها باڵاکانی کۆمەڵگەی ئیسرائیلی تێك دەدەن، هەروەك رزگاریان دەکا لە

پشتبەستن بە سیستمێك لە هێزی سەربازی كە هەڕەشە لە ئابووریەكەیان دەكا و كۆمەڵگەكەیان دەگۆڕێ بۆ كۆمەڵگەیەكی سەربازی، واتە ئەو كۆمەڵگەیەی جیاوازە لە خەونە بەراییەكان لە ئیسرائیلێكی ئازاددا. لەوانەیە دەستپێشخەرییە فەڵەستینییەكە بە چارەسەركردنی كێشەی عەرەب– ئیسرائیل بەبێ جەنگ، یارمەتیی رزگاربوونی كۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بدا لە مەترسییەكی گەورەتر، ئەویش ئەگەری هەڵگیرسانی فتیلەی ململانەیەكی نێودەوڵەتییە كە بە قەڵاچۆكردنی ئەتۆمی كۆتای دێ .

لە روانگەی پێداویستییەكانی فەڵەستینیەكانەوە، ئەم سیاسەتە توانای پارێزگاری و رزگاركردنیانی هەیە وەك گەلێك. من وا نابینم هیچ سیاسەتێكی تر بتوانێ ئەوە بەدی بێنێ.

ئەمە بۆ بەرگی پشتەوەی کتێبەکەیە

چەند برگەیەك لەم کتێبە :

خەباتی ناتوندوتیژ ئامرازگەلی ئەوتۆ دەبەخشنە گەل کە دەتوانن بەهۆیانەوە ئازادیەکانی خۆیان بەدەست بێنن و لەبەرامبەر دەسەلاتدارانی دیکتاتۆری ئەمڕۆ یاخۆ ئاینده، بەرگری لەو ئازادییانە بکەن. ئەمانەی خوارەوە ژمارەیەك لە کاریگەرییە ئەرێنیەکانی خەباتی ناتوندوتیژن:

* لەئەنجامی شارەزایی پەیداکردن لە خەباتی ناتوندوتیژدا هاوولاتیان زیاتر متمانە بە خۆیان پەیدا دەکەن لە گۆبەریکردنی هەڕەشەکانی رێژیمی دەسەلاتدار، هەروەها گۆبەریکردنی توانای رێژیم بۆ سەپاندنی شێوازەیلی چەوساندنەوەی توندوتیژ.

* خەباتی ناتوندوتیژ شێوازەکانی هاوکارینەکردن و گۆبەریکردن دەستەبەر دەکا، کە هاوولاتیان لەرێیەوە دەتوانن بەرەنگاریی زالبوونی نادیموکراسییانە لەلایەن هەر دەستە و تاقمێکی دیکتاتۆریەوە بکەن.

* دەتوانرێ خەباتی ناتوندوتیژ بەکار بێ بۆ جەختکردن لە ئازادییە سیاسییەکان، وەك ئازادیی دەربڕین و ئازادیی رۆژنامەنووسی و رێکخراوە سەربەخۆکان و ئازادیی گردبوونەوە بۆ بەرەنگاریکردنی زالبوون و سەرکوتکردن.

* خەباتی ناتوندوتیژ بەشداریی بەهێز دەکا لە زیندووکردنەوە و لەدایکبوونەوە و بەهێزکردنی گرووپە سەربەخۆکان و دامەزراوەکانی کۆمەلگە وەك پێشتر باسمان کرد، کە بەهۆی توانای بزواندنی هێز و توانای هاوولاتیان و سەپاندنی کۆتوبەند لەسەر دەسەلاتی هەر حوکمڕانێکی دیکتاتۆر لە ئاییندەدا، بۆ دیموکراسیەت دامەزراوەی زیندوون.

* خەباتی ناتوندوتیژ ئامرازگەلێك دەستەبەر دەکا لەرێیانەوە هاوولاتیان دەتوانن هێز جەم بکەن بۆ رووبەڕووبوونەوەی کارە سەرکوتکارانەکانی پۆلیس و سوپای رێژیمە دیکتاتۆریەکان.

* خەباتی ناتوندوتیژ رێگەیلێك دەستەبەر دەکا بەهۆیانەوە هاوولاتیان و دامەزراوە سەربەخۆکان دەتوانن سەرچاوەکانی هێزی تاقمی دەسەلاتدار کۆت بکەن یاخۆ بپچڕن و بەو هۆیەشەوە هەڕەشەکردن لە توانای ئەو تاقمە بۆ درێژەدان بە زالبوونیان، ئەوەیش لەپێناو خزمەتکردنی ئامانجە دیموکراسیەکان.

٢-٩-٢٠١٢ هەولێر